

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

21. YÜZYIL TÜRKİYESİNİN JEOPOLİTİK SÖYLEMLERİNDE
MEKÂN ALGISI

Yüksek Lisans Tezi

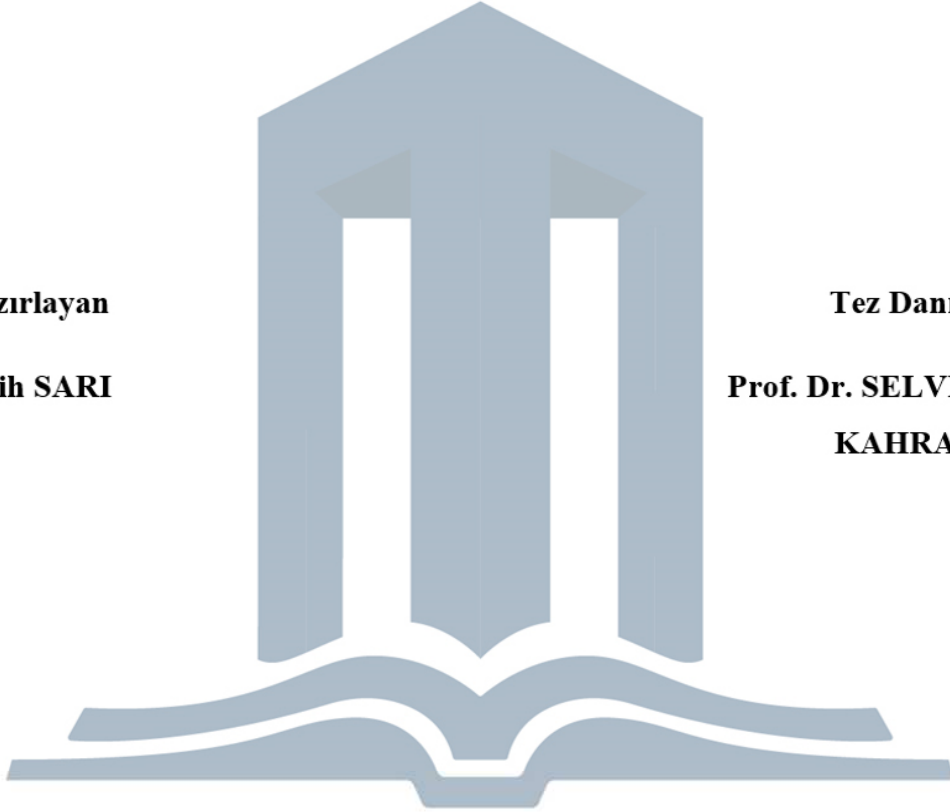
Hazırlayan

Fatih SARI

Tez Danışmanı

Prof. Dr. SELVER ÖZÖZEN

KAHRAMAN

Çanakkale-2019

TAAHHÜTNAME

Yüksek Tezi olarak sunduğum “**21. Yüzyıl Türkiyesinin Jeopolitik Söylemlerinde Mekân Algısı**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/06/2019

Fatih SARI

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Fatih SARI'ya ait **21. Yüzyıl Türkiye'sinin Jeopolitik Söylemlerinde Mekân Algısı** adlı çalışma, jürimiz tarafından Coğrafya Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üyeler

İmza

Prof. Dr.
Emin ATASOY
(Jüri Başkanı)

Prof. Dr.
Selver ÖZÖZEN
KAHRAMAN
(Danışman)

Doç. Dr.
Cahide SINMAZ
SÖNMEZ

Tez No : 10270541
Tez Savunma Tarihi : 18/06/2019

ONAY

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

4.

17.07.2019

ÖZET

21. YÜZYIL TÜRKİYESİNİN JEOPOLİTİK SÖYLEMLERİNDE MEKÂN ALGISI

21. yüzyıl ile birlikte dünya küresel sisteminde eski jeopolitik uygulamalar yerini farklı ve askeri olmayan unsurlara bırakmıştır. Bu uygulamaların dünya ölçeğine dağılımında, devletlerin ekonomik, siyasi ve ikili ilişkileri belirleyici olmuştur. Dünyada jeopolitik uygulamaların değişimi Türkiye’de özellikle 2003 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (Ak Parti) iktidara gelmesiyle kendini göstermiştir. 2018 yılına kadar olan süreçte, Ak Parti bölgelere yönelik söylemlerinde ve jeopolitik uygulamalarında kendini göstermiştir.

Ak Parti döneminde ortaya çıkan küresel ve bölgesel sorunlar ile Ak Parti siyasi düşüncesinin yapısı, Türkiye’nin jeopolitik uygulamalarının belirli bölgelerde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Avrupa eksenli siyaseti çeşitlendirme yoluna giden Ak Parti iktidarları, bu çeşitlenmenin dönemsel değişimlerinden olumsuz etkilenmiştir. Bu sebeple belirli dönemlerde yine belirli alanlarda yoğunlaşan jeopolitik uygulamalar görece çeşitlenmiş olsa da dönemsel olarak belirli bölgelere hapsolmuştur. Bu süreçlerde Ak Parti iktidarları ve özellikle siyaset yapıcı konumunda bulunan Erdoğan’ın bölgeye yönelik söylemleri, daha önce oluşturulan TDP söylemlerinin değişmesine ve mekânsal algılarının farklılaşmasına neden olmuştur. Kırmızı çizgi olarak belirtilen alanlardaki kimlik ve mekân siyasetinin değişimi, Ak Parti iktidarları ile birlikte ülke içerisinde zihin haritalarına yerleştirilerek, mekânın jeopolitik görünümü yeniden yorumlanmıştır.

TDP’nda Ak Parti ile yaşanan değişim bölgelere yönelik yapılan ziyaretlerde de kendini göstermiştir. Böylece 2003 yılından bu zamana kadar olan jeopolitik mekân siyasetinin ağırlık noktaları liderlerin bölge ziyaretlerine de yansımış, Türkiye’nin 21. yüzyıl mekân siyasetinin başatları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Coğrafya, Ak Parti, Jeopolitik, Mekân

ABSTRACT

SPACE PERCEPTION IN TURKEY'S GEOPOLITICS IN THE 21ST CENTURY

In the 21st century, old geopolitical practices have been replaced by different and non-military elements in the world global system. In the distribution of these practices to the world scale, the economic, political and bilateral relations of the states have been determinant. Change of the geopolitical application has in the world, especially in Turkey in 2003; the Ak Party came to power showed itself. In the period until 2018, AK Party has shown itself in the discourses and geopolitical practices related to geopolitical regions.

Ak Party period emerging global and regional issues with the structure of the Ak Party political opinion, Turkey's geopolitical practices have led to the concentration in certain regions. The AK Party governments, which started to diversify European-oriented politics, were adversely affected by the periodic changes in this diversity. For this reason, geopolitical practices, which are concentrated in certain areas in certain periods, have been periodically divided into specific regions although they are relatively diversified. In these processes, AKP's government and Erdogan's rhetoric about the region, which is a politician in particular, have led to the change of previously created TDP discourses and to differentiate spatial perceptions. The change of identity and space politics in the areas mentioned in the red line is placed in mind maps in the country together with the Ak Party rulers and the geopolitical view of the space has been reinterpreted.

The change in the TDP with the Ak Party was also evident in the visits to the regions. Thus, from the year 2003 to the present, the focus of space politics has been reflected on the visits of the leaders to the region, Turkey's space policy in the 21st century, the dominant are determined.

Keywords: Political Geography, AK Party, Geopolitics, Space

ÖNSÖZ

21. yüzyıl ile dünyada başlayan küresel jeopolitik siyasetteki değişim, Türkiye’de Ak Parti iktidarı ile kendini göstermiştir. Önceki yıllarda var olan istikrarsızlık Ak Parti’nin tek başına iktidarı ile son bulurken, dış politikada da farklılıklar yaşanmasına neden olmuştur. Bu farklılıklar, gerek liderlerin söylemlerinde gerekse yaşanan olaylardaki tutumlarda da kendini göstermiştir. Ak Parti iktidarı ile yaşanan jeopolitik siyasi değişimler ve bunların mekânsal uygulamaları, liderlerin ziyaretleri ve açıklamaları ile desteklenerek 21. yüzyıl jeopolitik siyasetinin ana alanlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca jeopolitik sorunlu alanlara yaklaşımlar ve bu yaklaşımlara Ak Parti iktidarı ile gelen değişim yine söylemler üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca Ak Parti siyaset yapıcısı konumunda bulunan Recep Tayyip Erdoğan’ın ülke ziyaretleri ve ziyaret sıklıkları haritalandırılarak, çalışmanın literatürdeki boşluğun doldurulması ve akademik çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Çalışma dış politikada gelişen olaylar üzerine liderlerin ve hükümet sözcülerinin basına yansıyan demeçlerinden ve gerçekleştirdikleri ülke ziyaretlerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Araştırmam süresince bana her türlü yardım ve desteği sağlayan tez danışman hocam Sn. Prof. Dr. Selver Özözen KAHRAMAN hocama teşekkürü borç bilir saygılarımı sunarım.

Tez yazım süresince yardımlarını ve desteklerini benden esirgemeyen AİLEME, haritalar konusunda destek sağlayan Hüseyin AYDOĞAN ve Arda BAY’a, grafikler konusunda destek sağlayan Adem KORKMAZ’a ve tez yazım süresince bana her türlü desteği veren değerli avukat Kaan TONKA’ya, ayrıca bu süreç içerisinde desteğini her zaman hissettiğim Mesut YENİLMİŞ ağabeyime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gelecek nesiller rahat yaşasın diye 21. yüzyılın zekâtını veren, Muhsinî tavırla Enver’in hayallerine koşan ANDA’lara....

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
TABLolar	vii
ŞEKİLLER	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

JEOPOLİTİK VE MEKÂN: KAVRAMLAR VE TANIMLAR

1.1. Kavramlar ve Tanımlar.....	6
1.1.1. Jeopolitik Kavramlar.....	6
1.1.2. Liberalizm ve Sınır Kavramları.....	8
1.1.3. Mekân Kavramı.....	10
1.2. Klasik Jeopolitik Teoriler.....	13
1.3. Çağdaş Jeopolitik Teoriler.....	15
1.3.1. Zbingniew Brzezinski ve Büyük Satranç Tahtası.....	15
1.3.2. Samuel P. Huntington ve Medeniyetler Çatışması.....	17
1.3.3. Eksen Ülkeler Hâkimiyet Teorisi.....	18
1.3.4. Aleksandr Dugin ve Yeni Avrasyacılık.....	19

1.3.5. Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu.....	21
1.3.6. Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik.....	22
1.4. Çağdaş Jeopolitik Kuramlarda Türkiye Algısı.....	23
1.5. 21. Yüzyıla Kadar Türkiye Jeopolitiği ve Jeopolitik Sorunlara Bakış.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

AK PARTİ DIŞ POLİTİKASI TEORİ VE UYGULAMALARI

2.1. Ak Parti'nin Kuruluşu.....	46
2.2. Ak Parti'nin Dış Politikası, Yaklaşım ve Uygulamaları.....	51
2.2.1. Dış Politika Değişiminin Nedenleri.....	51
2.2.2. Ak Parti Dış Politika Yaklaşımları ve Uygulamaları.....	53
2.2.2.1. Çok Yönlü Diplomasi.....	54
2.2.2.2. Proaktif Dış Politika.....	54
2.2.2.3. Komşularla Sıfır Sorun.....	55
2.2.2.4. Model Ülke/Merkez Ülke/Bölgesel Güç.....	56
2.2.2.5. Yumuşak Güç.....	56
2.2.2.6. Güvenlik ve Özgürlük Dengesi.....	57
2.2.2.7. Ekonomi Merkezlilik.....	57
2.2.3. Ak Parti Dış Politika Uygulamalarına Eleştiriler.....	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POLİTİK MEKÂN OLARAK ORTADOĞU: SORUNLAR, SÖYLEMLER VE İLİŞKİLER

3.1. 21. Yüzyıl'da Türkiye'nin Ortadoğu Siyasetinin Parametreleri.....	62
3.2. Demokrasinin Değiştirdiği Ülke: Irak.....	67
3.2.1. Irak İlişkilerinin Değerlendirilmesi.....	73
3.3. En Uzun Sınırın En Kısa Dostu: Suriye.....	75
3.3.1. Suriye Meselesinin Değerlendirilmesi.....	81
3.4. Tarihi Rekabetin Değişmezi: İran.....	84
3.4.1. İran İlişkilerinin Değerlendirilmesi.....	90
3.5. Ortadoğu'da Stratejik Ortağımız İsrail İle İlişkiler Ve Filistin Meselesi.....	92
3.5.1. Türkiye-İsrail ve Filistin İlişkilerinin Değerlendirilmesi.....	98
3.6. İkili İlişkilerde Dönüşüm Örneği: Mısır.....	100
3.6.1. Mısır İlişkilerinin Değerlendirilmesi.....	105
3.7. Çıkar, Çatışma Ve İşbirliği Sarmalında Körfez Ülkeleri İlişkileri.....	106
3.7.1. Körfez İlişkilerinin Değerlendirilmesi.....	110
3.8. Ortadoğu Politikalarının Değerlendirilmesi ve Öngörüler.....	111

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AVRUPA İLİŞKİLERİ: “AB” SİYASAL MEKÂNI

4.1. Türkiye-AB İlişkileri.....	118
4.2. AB-Türkiye İlişkilerinde İşbirliği ve Fırsatlar.....	126
4.3. AB İlişkilerinde Sorunlar.....	128
4.4. AB-Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs.....	132
4.5. AB-Türkiye İlişkileri: Jeopolitik Mekânın Yeniden İnşası.....	137

BEŞİNCİ BÖLÜM

ESKİ KITA'NIN YENİ SİYASAL MEKÂNI: AFRİKA

- 5.1. Eski Kıtaya Yeni Söylemler: Türkiye'nin Afrika Siyaseti..... 141
- 5.2. Egemenlik Mücadelesi Kapsamında Afrika Politikası ve Değerlendirmeler. 149

ALTINCI BÖLÜM

YÜKSELEN ASYA: SÖYLEM VE JEOPOLİTİK UYGULAMALARI

- 6.1. Asya Kıtası Jeopolitiği: Söylemler Ve Uygulamalar..... 155
- 6.2. Küresel Güç: Çin İle İlişkiler..... 158
- 6.2.1. Çin İlişkilerinin Değişmeyen Parametresi: Doğu Türkistan Meselesi 162
- 6.2.2. Türkiye-Çin İlişkileri ve Siyasal Mekânının Değerlendirilmesi..... 164
- 6.3. Atayurt Mekânı: Orta Asya..... 167
- 6.3.1. İkili İlişkiler..... 169
- 6.3.2. Küresel Jeopolitikte Orta Asya ve Siyasal Mekânının Değerlendirilmesi..... 174
- 6.4. Jeopolitik Rekabetten Ortaklığa: Rusya İlişkileri..... 178
- 6.4.1. 2000 Sonrası Dönem: Liderler İle Değişen Jeopolitik..... 180
- 6.4.2. Krizler Sonrası Dönem: Her Alanda İşbirliği..... 186
- 6.4.3. Türkiye-Rusya İlişkilerinin Değerlendirilmesi..... 188
- SONUÇ VE ÖNERİLER 190
- KAYNAKÇA 200

ÖZGEÇMİŞ 241

KISALTMALAR

AB	:Avrupa Birliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFRİCOM	: Amerika Birleşik Devletleri Afrika Komutanlığı
Ak Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
Der.	: Derleyen
DİB	: Dışişleri Bakanlığı

DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
Ed.	: Editör(ler)
EİÖ	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü
FP	: Fazilet Partisi
IDP	: İslahatçı Demokrasi Partisi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KİK	: Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi
MÇP	: Milliyetçi Çalışma Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

No.	: Numara
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PYD	: Demokratik Birlik Partisi
RP	: Refah Partisi
SAA	: Sahra-Altı Afrika
SP	: Saadet Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
SUK	: Suriye Ulusal Konseyi
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜRKSOY	: Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UAH	: Uluslararası Avrasya Hareketi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo A	Çalışmadaki inceleme alanları	4
Tablo 1.1.	1923-1938 Yıllarında Konuk Edilen Devlet Adamları	28
Tablo 1.2.	Cumhurbaşkanlarının Yurtdışı Ziyaret Sayısı ve Yurtdışından Gelen Lider Ziyareti Sayısı (1923-2000)	44
Tablo 3.1.	11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Ortadoğu Ziyaretleri	113
Tablo 3.2.	Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık Dönemi Ortadoğu Ziyaretleri	114
Tablo 3.3.	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ortadoğu Ziyaretleri	115
Tablo 4.1.	Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık Dönemi Avrupa Ziyaretleri	124
Tablo 4.2.	11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Avrupa Ziyaretleri	125
Tablo 4.3.	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Avrupa Ziyaretleri	126
Tablo 5.1.	Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık Dönemi Afrika Ziyaretleri	144
Tablo 5.2.	11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Afrika Ülkeleri Ziyaretleri	144
Tablo 5.3.	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Afrika Ülkeleri Ziyaretleri	145
Tablo 6.1.	Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık Dönemi Asya Ziyaretleri	156
Tablo 6.2.	11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Asya Ziyaretleri	157
Tablo 6.3.	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Asya Ziyaretleri	157

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa
Şekil 3.1.	Recep Tayyip Erdoğan'ın 2003-2018 Arası Ülke Ziyaretleri	117
Şekil A.	2003-2008 Arası Dönemde Gezi Grafiği	194
Şekil B.	2008-2014 Arası Dönemde Gezi Grafiği	195
Şekil C.	2014-2018 Arası Dönemde Gezi Grafiği	196

GİRİŞ

Bir ülkenin coğrafi yapısı o ülkenin tarihi boyunca uygulamak zorunda olduğu siyaseti de içinde barındırır. Bu yüzden ki coğrafya sadece kendi bilimi içerisinde değil diğer bilimlerle de bağlantılı olmak durumundadır. Doğa ve insan etkileşiminin bir kolu olarak; siyasi coğrafya da bu zaruret neticesinde ortaya çıkmıştır. *Siyasi coğrafya*; siyaset ile mekân arasındaki etkileşimi araştıran, yorumlayan ve bu etkileşimden doğan yeni mekânları ortaya çıkaran bir bilimdir. Siyasi coğrafya, toplumların nasıl organize olduğu ve çevreleri hakkında nasıl karar aldıkları sorusuna cevap aramaktadır (Kahraman, 2007: 28). Siyasi coğrafya üzerine söylemler tarihten bu güne çeşitli şekillerde yapılmış olsa da önemini 19. yüzyıldan itibaren kazanmaya başlamıştır. 19. yüzyıldan itibaren dünya üzerindeki hâkimiyet mücadelesi, sömürge kapma yarışı ve var olan sömürgeleri koruma ihtiyacı coğrafyaya başka açılardan bakılmasına neden olmuştur (İşcan, 2004: 49).

Siyasi coğrafya ve jeopolitik açıdan Türkiye de her zaman önemini korumuştur. Üzerinde bulunduğu Anadolu coğrafyası askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel öneme sahip olmuştur. Geçmişten günümüze politik, stratejik ve askeri planlarda coğrafyamızın önemi, dünyanın belli kutupları ve farklılıklarının geçiş güzergâhında olması, hareketli jeopolitik stratejilerin uygulanma merkezlerinin sınırında veya içinde bulunması, çok yönlü coğrafi bağlantının sağlandığı bir alan olmasından ileri gelmektedir. Bu sebeple jeopolitiğini de belirli kutuplara ve eksnelere göre uygulamak zorunda kalmıştır. Geçmiş dönemlerden itibaren statükocu anlayışla Batı yönelimli bir siyaset izleyen Türkiye, coğrafyasını ve insan yapısını yöneldiği alanla bağdaştırarak, Batı'nın her alandaki uygulamalarını kullanmış, bölge ve küresel siyasetini bu anlayışla sürdürmüştür. 2000'li yıllara kadar olan süreçte dönemsel hayal kırıklıkları ve dış politik sorgulamalara dönüş yapmış olsa da gerçek bir açılım ile mekânlara Türkiye menşeli yönelim gerçekleştirilememiştir. Gerek siyasal organizasyonun gerekse konjonktürün getirileri sebebiyle bu durum 2000'li yıllara kadar devam etmiş, Ak Parti iktidarı ile var olan mekânsal açılımlar ve dış politik farklılıklar meydana gelebilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye'nin dış politikasında önemli ve uzun süre yer edinen konulara değinilerek, geçmiş dönem politika ve olayları değerlendirilmiştir. Aynı zamanda birçok konunun günümüz sürecinde de etkilerini devam ettirmesi sebebiyle tarihsel dış politika olayları açıklanarak, günümüz sürecinde yapılan politikalar arasındaki farkların ve benzerliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. 2000'li yıllar ile başlayan değişimin geçmiş yüzyıla göre politik mekâna yansması yine dış politik olaylarla belirlenmeye çalışılmıştır. 21.

yüzyılda politik mekânlarda yaşanan olaylar ve neticesinde bu mekânlara yönelik söylemler ülke ve bölge bazında değerlendirilerek dış politika yapımcılarının mekâna dair söylemleri ve jeopolitik uygulamaları belirlenmiştir. Türkiye'nin 21. yüzyılda jeopolitik sorun oluşturan mekânları ile jeopolitik yönelişin ya da kaymaların yoğun olduğu bölgeler belirlenmiş, güncel jeopolitiğin parametreleri belirlenmiştir. Çalışmada özellikle üst düzey yetkililerin basına yansıyan beyanat ve açıklamaları, üst düzey karşılıklı ilişkiler ve ziyaretler verilmiş, bu ziyaretler neticesinde jeopolitik ağırlık merkezi belirlenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde mekân ve jeopolitik kavramlarıyla ilgili tanımlamalar ile klasik ve çağdaş jeopolitik teoriler açıklanmıştır. Ayrıca 21. yüzyıl sürecine kadar olan dönemde jeopolitik sorun oluşturan dış politik meseleler bu bölüm içerisinde verilmiştir. İkinci bölümde ise 21. yüzyıl Türkiyesinin politik belirleyeni olan Ak Parti'nin kuruluş felsefesi ve kuruluş aşaması anlatılarak Ak Parti'nin dış politika yapımında uyguladığı metotlar ve kullandığı argümanlar ele alınmıştır. Üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı bölümlerde sırasıyla Ortadoğu, Avrupa, Afrika ve Asya siyasal mekânlarına uygulanan dış politikanın mekânsal söylemlere yansımaları olaylar üzerinden açıklanarak, Türkiye'nin 21. yüzyılda mekâna yönelik jeopolitik söylemi belirlenmiştir. Bu belirlemede, bazı bölgelerde ikili devletlerle olan ilişkiler ayrıca verilmiş, genel bölge jeopolitiğine dair uygulamalar ikili devletler üzerinden uygulanan politikalar neticesinde belirlenmiştir. Sonuç ve Değerlendirme kısmında ise Ak Parti politikalarının belirleyeni konumunda olan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2003-2018 arası ziyaretleri hem grafikler ile hem de haritalanarak verilmiştir. Grafiklerde 2003-2018 arası dönem üç'e ayrılarak incelenmiştir. Ak Parti hükümetinin başındaki isim olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın ülke ziyaretleri ve ziyaret sayısı haritalanarak 2000'li yılların başından günümüze kadar olan mekânsal eğilim gösterilmiştir.

Amaç

Bu tezin amacı; 21. yüzyıl Türkiye'sinin jeopolitik söylemlerinde yer alan mekânların nasıl algılandıkları ve söylemler arası farklılıkları ortaya çıkaran nedenlerin belirlenmesidir. 16 yıllık iktidar ile birlikte mekânların algısında değişenler, söylem ile eylem arası farklılıklar ortaya konularak jeopolitik açıdan sorunlu alanlara değinilecek, Türkiye'nin güncel jeopolitik söylem ve uygulamalarının hangi mekânlarla Türkiye'yi yaklaştıırıp uzaklaştırdığını belirlenecektir.

Araştırma Problemi

21.Yüzyıl büyük devletlerin parçalandığı, iki büyük dünya savaşının ve soğuk savaş döneminin geride bırakılarak ülkelerin ve milletlerin kendi kaderlerini çizmeye başladığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yayılmacı anlayışında Batı blokuyla birlikte hareket eden Türkiye, Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü'nün (NATO) bölgede konumu amacıyla oldukça önemli bir rol oynamıştır. SSCB'nin dağılması ve dünya siyasi haritasına yeni devletlerin eklenmesi farklı jeopolitik alanları ve yeni siyasal mekânları da beraberinde getirmiştir.

21. yüzyıl ile birlikte Türkiye dış siyasetinde özellikle uzun bir koalisyonlar dönemi sonucunda tek başına iktidarı yakalayan Ak Parti ile farklılıklar meydana gelmiştir. Ak Parti'nin kurumsal kimliği ve kurucu kadronun dış politik meselelere etkisi bu farklılığı yaratan temel etkenlerdendir. Özellikle eksen kayması ya da Türkiye'nin Batı'dan uzaklaştığı söylemleri Ak Parti iktidarına yöneltilen eleştirilerin başında gelmektedir. Dış politik meselelerde Ak Parti ve kurucularının kimliği, bu kimliğin bölgeler üzerindeki jeopolitiğe etkisi üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. 21. yüzyıl ile birlikte genel olarak Ak Parti'nin siyasi iktidarı ile şekillenen politika ve söylemlerin, bölgesel faaliyet ve stratejilerin, pratik jeopolitik açıdan mekânlara yansımaları ve kurucu kimliğin söylemlerinin belirlenmesi bölgesel politikalarda kullanılan parametreler açısından ipuçları taşımaktadır. Böylesi bir ortamda 21. yüzyıl Türkiyesinin zihin haritasının mekânsal algılamaları, mekân sınıflaması ve bu mekânlar üzerine yaptığı politika da önemli hale gelmiştir. Türkiye jeopolitiğindeki bu mekânların sınıflama ölçütleri nedir? Herhangi bir sınıflamada yer alan alanlarla alakalı Türkiye'nin jeopolitik yaptırım ve söylemleri sınıflamaya uygun mudur? Mekânlara bakış ve uygulanan siyasetteki değişim nedenleri nelerdir? Jeopolitik söylemlerde yakınlaştığımız ve uzaklaştığımız siyasi mekânlar nerelerdir? Bu sorular ve yukarıda değindiğimiz hususlar 21. yüzyıl Türkiyesi için cevap bulunması gereken konulardır.

Önem

Son yıllarda Türkiye'nin çevresinde ve dünyada önemli gelişmeler olmaktadır. Eski dünya düzenlerinin yerini yeni aktörler almaya başlamış, ekonomik, askeri ve siyasi anlamda yeni gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Böylesi bir süreçte Türkiye hem kendi bölgesinde önemli ve baş aktör hem de dünya arenasında oyun kurucu bir konumda olması gerekmektedir. Bunu yaparken de diğer devletler gibi jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik faktörler ile dünya coğrafyasında mekân algılamaları ve mekân uygulamalarını belirlemeli;

kendi mekânsal faktörlerini ve bakış açısını yansıtarak siyasi platformda kabul ettirmelidir. 2000-2018 süreci arasında mekânlara yapılan politikanın ve stratejinin belirlenmesi, hangi koşullarda bu politikalarda değişkenliğin olduğunun ortaya çıkarılması ve sorunlu bölgelerin tespitinin yapılması ileriye dönük politikalara yardımcı olacaktır.

Sınırlılıklar

Araştırma Türkiye'nin 21. yüzyılda jeopolitik söylemlerinin mekân üzerinden değerlendirmelerini kapsamaktadır. Jeopolitik yaklaşımlar dışındaki tutumlar çalışmada yer almamaktadır. Kısmen; değinilen hususlarda eski hükümet politikaları ve (21.yüzyıl öncesi) konuya ilişkin bakış açılarına ve söylemlerine yer verilmiştir. Araştırma içeriğindeki jeopolitik uygulamalar genellikle bölge bazında değerlendirilmiş, mekânsal söylemler yine bölgesel olarak ele alınmıştır. Çalışmanın içeriğindeki jeopolitik sorunlu alanlar kısmında ise ölçek daraltılarak ülke, topluluk veya grup bazında incelemeye alınmıştır. Sadece kamuoyuna yansıyan görüşler ve fikirler ile formel bilgilerden faydalanılmıştır.

Çalışmada inceleme alanı ve bölgeler aşağıdaki gibidir.

Tablo A: Çalışmadaki inceleme alanları

Alan/Bölge	Ülke
Ortadoğu	Irak-Suriye-İran-İsrail/Filistin-Mısır ayrı başlıklar şeklinde incelenmiştir. Körfez Ülkeleri (Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) - Suudi Arabistan-Bahreyn-Katar-Kuveyt-Umman) tek bir başlık altında verilmiştir.
Avrupa	Avrupa Birliği kapsamında bölge jeopolitiği değerlendirilmiş, Kıbrıs meselesi bu bölümde ayrıca verilmiştir.
Afrika	Afrika Kıtasına uygulanan jeopolitik uygulamalar genel itibariyle verilmiş, ülke ölçeğine indirgenmemiştir.

Asya	Rusya-Orta Asya Türk Devletleri-Çin ayrı başlıklar şeklinde verilmiş, Asya jeopolitiği verilen devletler üzerinden incelenmiştir.
------	---

Alanların belirlenmesinde Türkiye'nin 2000'li yıllarla birlikte dış politikada sorunlar yaşadığı ve işbirliği geliştirdiği bölgeler ve ülkeler seçilmiştir. Özellikle Ak Parti iktidarı ile yönelişin gerçekleştiği bölge ve ülkeler seçilmiş, bu yönelişin uzun süre politikaya dönüşmediği bölge ve ülkeler çalışmanın dışında bırakılmıştır. Küresel güç olan ABD ilişkileri bölge ve ülke ilişkileri içerisinde yorumlanarak ayrı bir başlıkta verilmemiştir.

Veri ve Yöntem

Bu çalışmada literatür taraması ve analizine dayalı bir araştırma yöntemi uygulanmıştır. Tez kapsamında veriler; Türkiye jeopolitiğinin 2000-2018 arası yıllarını değerlendiren, literatüre dayalı temel jeopolitik yaklaşımları destekleyen ve desteklemeyen veriler karşılıklı olarak analiz edilmiştir. Tezin literatüre dayalı teorik kısmını destekleyen ve desteklemeyen araştırma süresi kapsamında aşağıdaki veriler kullanılacaktır.

1- Cumhurbaşkanı, başbakan ve dış politika sözcülerinin uluslararası gelişmelerle ilgili basın açıklamaları,

2- Cumhurbaşkanı ve başbakanın yurt dışı ziyaretleri,

3- Kurultaylarda ve uluslararası toplantılarda yapılan konuşmalar,

4- İmzalanan uluslararası antlaşmalar,

5- Üst düzey karşılıklı görüşmeler.

Bu veriler bölgesel ve konu itibariyle kategorize edilmiştir. Ayrıca bu veriler üzerinden uluslar arası ilişkiler hareketliliği çıkarılarak Türk hükümetlerinin hangi mekânlarla ilişkili olduğu görselleştirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

JEOPOLİTİK VE MEKÂN: KAVRAMLAR VE TANIMLAR

1.1. Kavramlar ve Tanımlar

Bu bölümde jeopolitik ve mekân kavramlarının ile bu kavramların ilişkide olduğu diğer kavramlar tanımlanacaktır. Ayrıca klasik ve çağdaş jeopolitik teoriler bu bölümde verilecektir. Türkiye'nin 21. yüzyıla kadar olan süreci bu bölümde anlatılarak, jeopolitik teoriler ilişkisi kurulacaktır.

1.1.1. Jeopolitik Kavramlar

Coğrafya ilminin özel bir kolu olan Jeopolitik ilmi, terimin sözcük anlamına da uygun olarak, yer (= ülke) siyaseti, yani “bir ülkenin özel konumundan dolayı kazandığı askeri (stratejik), siyasal ve ekonomik önemi” anlamına gelir (Güner, 2016: 11). Fakat geçmişten günümüze jeopolitik ile ilgili sayısız tanımlama yapılmıştır. Genel itibariyle *jeopolitik*; bir milletin, milletler topluluğunun veya bir bölgenin, mevcut coğrafi platform üzerinde, değişmeyen unsurları (arz üzerindeki yer, coğrafi karakter, arazi) ve değişen unsurları (sosyo-kültürel yapı, ekonomi ve askeri değerler) dikkate alarak, güç değerlendirmesi yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren, hedefleri ve hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran, belirleyen bir bilimdir (İlhan, 1999: 15-16). Jeopolitik coğrafi şartların ve olguların politikaya verdiği yönü inceler. Siyasi coğrafyanın devamında ve konu çeşitliliği bakımından da önemli bir bilimdir.

Bir coğrafi temsil olarak jeopolitik yekpare ve homojen değildir. Farklı temsillerin olduğu ve bu temsillerin farklı düzeylerde bir araya gelerek inşa ettiği siyasal bir söylemdir. Devlet ve topluma ilişkin söylemleri de içine alır (Yeşiltaş ve Durgun, 2015: 12). Jeopolitik konjonktürelidir. Kalıcı olan ise coğrafi konumdur (Hacısalıhoğlu, 2008: 60). Jeopolitik tanımları yapılırken ülkenin coğrafi konumunun jeopolitikle aynı anlamı taşıması durumu ortaya çıkar. Fakat coğrafi konum, fiziki coğrafyaya göre ülkenin bulunduğu yere karşılık gelirken, jeopolitik konum, coğrafi konumun değeri ile birlikte dünya ve bölge güç merkezlerine göre, diğer bir deyişle dünya politik yapısına göre ülkenin bulunduğu yeri açıklamaktadır (İşcan, 2004: 50). Coğrafi konum üzerinde yaşayan insanlara bazı sorumluluk, üstünlük ya da kısıtlamalar getirir. Bu bağlamda jeopolitik var olan mekânı en iyi şekilde bilmek ve buna göre uluslararası politika üretmektir.

Jeopolitik kelimesini ilk olarak İsveçli siyasi coğrafyacı Rudolf Kjellen (1863-1922) tarafından kullanılmıştır (İlhan, 1999: 14). Fakat jeopolitikte kullanılan bazı temel konular olan coğrafya, politika ve antropoloji ile uyumlu bir tanım geliştiren, Alman coğrafyacı Prof. Friedrich Ratzel'dir (Gündoğdu, 2008: 152). Jeopolitik ismini kullanmasa da Halfrod Mackinder'in 1887 yılında "*Kara Hâkimiyet Teorisi*" jeopolitik açıdan bir analiz niteliği taşıyan eserdir (Taban, 2018: 22). Jeopolitik kavramına zaman içerisinde A.T. Mahan, K.E.Haushofer, N.J.Spykman, Fransız V.Balanche gibi isimler de katkı yapmışlardır. Sayılan isimler kendi dönemlerinde kendi ülkeleri için iç yapılanma ile dışarıda büyüme arasındaki dengenin nasıl sağlanacağına yönelik farklı çıkış yolları göstermiştir. Devlet adamlarına ve devlete kendi ülkelerinin yeniden yapılandırılmasına ve emperyal rekabette öne geçmelerine imkân verecek bilgiyi sağlamak olduğu için jeopolitik bir devlet bilimi olarak şekillenmiştir (Yeşiltaş ve Durgun, 2015: 14).

Türkiye'de ise jeopolitik kelimesini ilk kullanan isim Atatürk olmuştur. 27 Eylül 1932'de jeopolitik teriminin kullanılmasından sadece sekiz yıl sonra General Mac-Artur ile yaptığı konuşmada Birinci Dünya Harbini kastederek "*Galip devletler mağluplara barış şartlarını zorla kabul ettirirken, bu memleketlerin etnik, jeopolitik ve iktisadi hüviyetlerini asla nazarı itibara almamışlar ve sadece husumet hislerinden mülhem bulmuşlardır*" demiş ve İkinci Dünya Harbi'nin sonuçlarını 6-7 yıl öncesinden ve bir yıl hata ile ifade etmiştir (Güner, 2016: 12). Jeopolitik kelimesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile sosyolog Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tarafından 1941 yılında literatüre kazandırılmıştır. Daha sonra silahlı kuvvetlerde iç eğitim planlarına alınmış soğuk savaş döneminde etkinliğini yitirdiyse de rasyonel bir bakış ve kurtuluş reçetesi olduğuna dair kuvvetli bir inanç vardır (Yeşiltaş ve Durgun, 2015: 19).

Jeopolitik bilimi siyasi coğrafyanın bir devamı niteliğinde ve uygulamaya dönük olmasıyla da önemli hale gelir. Jeopolitiğin uygulamaya yönelik sonuçları jeostratejiyi oluşturur. *Jeostrateji*; stratejik açıdan coğrafi unsurların incelenerek sonuçlara ulaşılması, politik çıkarların stratejik yönetimi, bir başka deyişle stratejinin coğrafi gerçeklere dayanarak oluşturulması sanatıdır. *Jeostrateji*; belirli ticaret yolları, stratejik düğüm noktaları, nehirler, adalar ve denizlerdeki çıkarların sağlanmasını hedefler (Yılmaz, 2012: 4). Stratejiler sadece fiziki şartlara göre uygulanmaz. Coğrafya temelinde uygulanan stratejilerde insan faktörü olmazsa olmazlardandır. İnsan temelli uygulamalarda da iki önemli faktör kültür ve ekonomi göze çarpar. İnsanların tarihi birikimleri neticesinde oluşturdukları kültür, hem coğrafyadan hem de zaman kavramından etkilenerek günümüz görünümünü almıştır. Wallerstein'in

deyimiyle Kültür; muhtemelen sosyal bilimlerde kullanılan bütün kavramların en genişidir (2016: 187).

Siyasi coğrafya kapsamında kültür, kavramların en genişi olması nedeniyle genellikle jeok lt r kavramı ile ele alınır. *Jeokültür*; yeryüzünde bulunan kültür çevrelerinin oluşturduğu kültür coğrafyalarının değerlendirmelerini, kültür unsurları ve kültür çevrelerinin ilişkilerini araştırır (Yılmaz, 2012: 5). Davranış, inanç, farklılık ya da benzerlik durumlarını ifade etmede kullandığımız sihirli s zc klerdenidir. Bazen bir gruba aidiyet belirtmek için bazen de grup içinde farklılığı dile getirmek amacıyla kullanılır. Bahsedilen  zellikler fiziki çevreyle bağlantılı olduğundan coğrafyasız kültürden bahsedemeyiz. Kültür’ n dünya üzerindeki dağılışı özellikle 20. yüzyıl ile birlikte sermayenin dünya düzeninin belirleyeni olması nedeniyle i ie geçmiş, hatta kültür ayrımlarında gözle görülür bir sınır oluşturulamamıştır. Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) ve küreselleşmenin getirisi olan bu mozaik tablo beraberinde coğrafyanın ekonomisini de önemli hale getirmiştir.

19. yüzyıl kolonileşmelerinin ardından gelinen siyasi ve ekonomik sınırların kaybolması, ülkelerin bölgesel ve daha büyük ölçekte ekonomik işbirliklerine gitmesi, insanlar için günümüzde önemli olanın ekonomik temelli politikalar ve vizyonlar olması, siyasi erk ve politikacıların eski ve süregelen söylemlerinin yerini ekonomik söylemlerin alması jeoekonominin öneminin anlaşılması için önemli göstergelerdir. 20. yüzyılın son çeyreği ve 21. yüzyıl başında ulus devlet tablosunun ortaya çıkması küreselleşme r zėarına karşı jeoekonomik kaynakları kullanma ve stratejileri bu kaynaklara göre oluşturma gereksinimi doğurmuştur. *Jeoekonomi*, bir bölge veya ülkenin, uluslararası ekonomik ve politik ilişkileri içerisinde coğrafya ve ekonomisinin teknolojik ögelerinin de dikkate alınarak stratejik kullanımıdır. Bu strateji ülke içerisindeki belli bir bölgede uygulanabileceği gibi ülkenin tamamında ve uluslararası alanda da uygulanabilmektedir (İnan, 2011: 90-91).

1.1.2. Liberalizm ve Sınır Kavramları

Ekonomik ve kültürel temelli politikaların uluslararası sistemde önemli belirleyeni kapitalizm ve akabinde gelişen liberalizmdir. 1930’lar ile birlikte değişime uğrayarak adı Neo-liberalizm adını alan küresel ekonomi sistemi; bireysel özgürlüğe liberal bir bağlılık, serbest piyasaya inanç ve devletin buna müdahalesine karşı çıkış olarak tanımlanabilir (Ritzer, 2011: 130). 20. yüzyıl ekonomisine devlet müdahalesini doğru bulmayan liberal ekonomi

entelektüelleri özellikle “Mont Pelerin Topluluğu¹” soğuk savaşın sona ermesiyle liberal düşüncüyü dünyanın birçok yerinde uygulamaya koymuşlardır. Sadece ekonomi boyutuyla kalmayarak kültürel boyutta da liberalizm tüm dünya devletlerini etkilemiştir. Endüstrinin özelleştirilmesi, ekonomik liberalleşme ve ülkenin sosyal refah programında daralmalar olarak tasarlanmış; politik manada ise hukuk ve yasalarda ortaya çıkan hukuksuzluk ve bunun yarattığı şok ile insanları baş başa bırakma olarak tasarlanmıştı (Ritzer, 2011: 131). Liberal sistem dünyanın ekonomi olarak tek temelli ve küçük ölçekli kalmasına neden olan ve mesafeleri minimize eden bir sistemdir. Bu minimize etmeyi sağlayan bütün buluşlara rağmen, ulaşım zamanını bile bir maliyet unsuru olarak ele almaktadır. Dünyanın uzak bölgelerinde ve o kültüre ait olmayan herhangi bir üretim bile önce yerel halka satılarak para sermayeye dönüştürülür. Bu dönüşüm ve pazarın olabilmesi için toplumun farklı tüketim kültürlerine ve kalıplarına aşına hale gelmesinin sağlanması gerekecektir ki bu da ölçeğin yani hanenin dönüşüm sürecine dâhil edilmesi anlamına gelir (Yılmaz, 2008:162).

Küreselleşme ve liberalizmin tavan yaptığı 20. yüzyıl dünyanın küresel köy² olarak adlandırılmasına, dünyanın biricik ve bütünleşik bir yer haline gelmesine neden olmuştur. Devletlerarası siyasal sınırların hiçe sayıldığı, ticaret ve küreselleşme neticesinde herhangi bir duvarın dünya üzerinde etkili olmaması, açık sermaye piyasası, Fukuyama'nın belirttiği Tarihin Sonu Tezi'ni adeta canlandırmış fakat bu son, tarihin tekrardan başlamasına neden olmuştur. 1987'de Ronald Reagan'ın Berlin'de yaptığı konuşmada “*yıkın bu duvarı*” talimatı, şimdilerde yerini Trump'ın “*duvar korur*” söylemine bırakmış durumdadır (Arıboğan, 2017: 13). Bu söylemler neticesinde sınır kavramının önemi artmış, devletlerin siyasal sınırlarında hassasiyetleri gözle görünür hale gelmiştir. Sınırlar sadece devlet mülkünün bütünlüğünü garanti altına almak için yasal organizasyonlar tarafından dizayn edilmiş değil, aynı zamanda pratikte sosyal uygulamaları da üreten, tarihsel ve jeopolitik gelişmelerin sonucu ve etnik-politik kimliklerin önemli sembolik işaretleridir (Karabağ, 2014: 55).

¹ 1947 yılında Mont Pelerin Society adıyla kurulan birliktir. Özellikle Milton Friedman ve Chicago Üniversitesi mezunları bu grupta yer alır. Kolektivist sosyalizmin yaygınlaşması ve liberal hükümetlerin piyasaya yaptığı saldırganca müdahaleleri endişe içinde karşılaşmışlardır. Detaylı bilgi için bkz. Ritzer George (2011), *Küresel Dünya*, (Çev. Melih Pekdemir), Ayrıntı Yayınları, 131.

² 1962 yılında Kanadalı sosyolog Marshall McLuhan'dan kullanılmıştır. Soğuk savaş'ın ardından gelişen dijital ve elektronik ürünler neticesinde dünyanın geldiği noktayı göstermek amacıyla kullanılmıştır. Bkz. Arıboğan, Deniz Ülke (2017). *Duvar*, İnkılâp Yayınları, 29.

Yukarıda değinilen uygulamaların temelinde hegemonik³ devlet olgusu yatmakta ve siyasi iktidarlar ülke içerisinde etnik, dini ve kültürel özellikleri ile küreselleşme ardından yeni ulus-devlet modelini inşa etmektedir. Uygulamalarda bile bu korumacı ve küreselci tavrın karıştığı ortamlar söz konusudur. Öyle ki sürekli seyahat eden iş adamlarının hızlı geçişini kolaylaştırıcı prosedürlerle güvenlik riski taşıdığı düşünülenlerin önüne koyulan prosedürler arasındaki zıtlık ortaya çıkmıştır. ABD'nin bir yandan küreselleşmenin tanımında içerilen sınırlar arası akışları kolaylaştırdığı diğer yandan da güvenli sınırlarla tanımlanan ulusal güvenliği koruma baskısı altında olduğu hegemonik ikilem'in siyasi coğrafya çelişkilerini yansıtmaktadır (Flint ve Taylor, 2014: 286). Benzer şekilde SCHENGEN ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gibi uygulamalarla serbest ticaret bölgeleri ve anlaşmalarının sağlanmasına karşın; bireylerin, özellikle işçilerin topraksal mekânı değiştirme girişimleri (yasadışı göç olgusu) ya tamamen illegal ve ölümcül yollardan gerçekleşebilmekte ya da gitgide daha da imkânsızlaşmaktadır (Yılmaz, 2008: 165).

Yaşanan sınır problemleri, yeni duvarların inşası, ulus devlet modellerinin revize edilip diriltilmesi, diğer taraftan liberalizmin isteklerinin karşılanması devlet politikalarının zıtlıklarla mücadele etmesine ve siyasetin merkezi olan mekânları anlamaya ve anlamlandırmaya sürüklemiştir. Bu anlamlandırma da siyaseti mekân hâkimiyeti amaçlı yapılan bir etkinlik haline getirmiştir. Bu hâkimiyet kitleleri etkileme amacıyla kurulur (Tunçer, 2017: 39). Günümüzde ölçek daralması ya da mekân küçülmesi olarak adlandırılan ve esasında Enformasyon Çağı ve beraberindeki küresel akışkanlıklar birey, grup ve hâkimiyet alanları adı altında mekânı kontrol etme, domino etme ve paylaşma stratejileri anlamına gelmektedir (Kaya, 2013: 2).

1.1.3. Mekân Kavramı

Coğrafya disiplininde mekân kavramı 1990'lara kadar matematiksel bir olgu ve fiziksel sabit bir veri olarak kullanılmışsa da son zamanlarda ortaya çıkan ilişkisel mekân, normatif mekân, çok anlamlı mekân gibi yaklaşımlar bu konuya yeni boyutlar getirmiştir (Kaya, 2013: 4). Özellikle sermaye birikimleri ve bunun mekân üzerindeki etkileri firmaların ekonomik kârını en üst düzeye çıkarma isteği sonucunda nasıl bir rasyonel seçim yaptıklarından yola çıkarak, mekânsal tercihi ve dolayısıyla da bölgesel kalkınmayı açıklama

³ İtalyan Marksist Antonio Gramsci insanlar üzerindeki siyasi kontrolün iki düzeyi olduğunu düşünmektedir: mahkemelerin, ordunun ve polisin, doğrudan ve fiziksel zor yoluyla oluşturduğu egemenlik ve ideolojik kontrol ve fiziksel olmayan mecburiyetler ve kurumlarca rızanın üretilmesine işaret eden hegemonya. Gramsci'nin hegemonyası sistemin değerlerini, davranış kalıplarını, inançlarını ve ahlakını üretmek ve böylece insanların var olan toplumsal kuralları ve tanımlanmış yaşam şeklinin desteklenmesi anlamına gelir. Bkz. Peet, Richard (2011). *İktidarın Coğrafyası*, (Çev. Oktay Etiman, Bülent Göktaş), Maki Basın Yayın, 28

arayışları, mekânın hesaplanabilir bir veri ve değişken olarak kalkınma yaklaşımlarına ve planlama çalışmalarına sokulmasına neden olmuştur (Kaygalak, 2011: 4). Mekânları okumak ve anlamlandırmak yine kapitalizmin bahsedilen kâr elde etme güdüsüyle başlamışsa da esasında küresel kapitalizmin gelişmesinin ulus devletlerin bu sürece dâhil olmaları sonucunda gerçekleştiğini bilmelerinden kaynaklanmaktadır. Küresel çağda ulus devletler gücünü azaltmamış aksine küreselleşmeye dâhil olmuş, kapitalizmin; ulusal kapitalizmlerin toplamı olmaktan çıkıp, gerçekten bütün dünyada birden karar veren, her ülkeyi potansiyel üretim alanı ve pazar olarak gören, kendi hareketliliğine bir engel tanımayan şirketlerin oluşturduğu bir sisteme dönüştüğü vurgulanmaktadır (Yılmaz, 2008: 167). Ekonomik faaliyetlerin kültür temelinde ortaya çıkması süreci ve ekonomik faaliyetleri açıklamadaki rolü mekân kavramının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Nitekim 2008 yılı Nobel ödülünün ekonominin mekânsal ve kültürel bağlamını ön plana çıkararak, lokasyon ekonomilerinin önemini tekrar ön plana koyan Krugman'a verilmesi bu açıdan anlamlı gelmektedir (Kaygalak, 2011: 7).

Günümüzün ilişkiler ağına kadarki gelinen süreçte mekân kavramı pozitivist coğrafya temelinde zamanın gerisinde seyretmiş ve betimlemelerin ötesine geçememiştir. Ekonomi, kültür ve siyaset temelinde incelenmeye başlanan mekân olgusu zaman kavramını da içine almış, pozitivistin kesin ve somut duvarlarının dışına çıkarak, kültürel, politik ve ideolojik süreçlerle birleşmiş ve inşa edilen bir mekân olarak araştırılmaya başlanmıştır. Nihayetinde Pred'in bahsettiği gibi mekân hem üreten hem de üretilen bir dinamik halini almıştır. (Kaya, 2013: 8). Pred'in dinamik mekân anlayışı, zaman-mekân kavramsallaştırmasını ima eder. Zaman coğrafya kavramsallığı içinde "güzergâh" kavramından bahsetmektedir. Güzergâhlar insanların ve objelerin belirli bir zaman dilimi içerisinde, mekânda nasıl hareket ettiklerini ifade etmektedir. Güzergâhlar bir araya gelerek mekânı üreten insan ve objeleri üretirler. Bu durumda mekân, kültür ve toplumun yeniden üretildiği, biyografilerin şekillendiği ve doğanın dönüştüğü bir süreci ifade ederken, zaman-mekân spesifik aktiviteleri ve güç ilişkileri de mekânı üretir. Burada karşılıklı olarak birbirini biçimlendiren, üreten ve yeniden dönüştüren süreçlerden bahsedilmektedir (Kaya, 2013: 8-9).

Mekân kelimesi gerek insanların gerekse akademik camianın kullanımlarında coğrafi terim olarak da kullandığımız "yer" kelimesi ile eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır. Nasıl ki küresel ekonominin mekânı anlama açısından zaman kavramını bu kelime içerisinde yoğunlaştırması söz konusuysa yer kelimesi de mekân kavramı içerisinde aynı durumu yaşamaktadır. Fakat burada bazı ayrımlar yapmak durumundayız. Mekânın yerden daha

soyut ve mekânın genel, yer'in ise özel olarak ele alınması gerekmektedir (Flint ve Taylor, 2014: 270). Yer kelimesini genel olarak kişisel yakın olma duygusu ve tanıdıklıkla ifade ederken mekân kişisel olmayandır (Flint ve Taylor, 2014: 270). Bu bakımdan yer kelimesi özel değerlere seslenmesi ve ölçek bakımından daha özel olması sebebiyle yerellikle de ifade edilebilir. Bu bakış açısı yer kavramı gibi tamamen insanın kendisinde var olan yerlikle ilişkisine bağlıdır. Örneğin, bir kentte yaşayanlar için yaşadığı kent bir yerdir. Buna karşın mesleği için söz konusu kente gelmiş bir şehir planlamacısı için orası, tasarım yeteneklerinin mesela trafiğin daha akıcı olmasını sağlamak için kullanacağı bir mekândır (Flint ve Taylor, 2014: 270).

Mekân ve yer kavramları pratik jeopolitik uygulamalarda genel itibariyle ayrım gözetilmeksizin bölgesel, küresel ve yerel olarak ifade edilen ölçek boyutlarında birbirinin yerine kullanılır. Bu sebeple yapılan pratik uygulamalar zaman ve yer kavramını da aşarak mekân uygulamaları olarak karşımıza çıkar. Sağlıklı ve sistematik olarak hazırlanmış dizin'i olan bir kütüphane gibi mekân kavramı çalışmalara öncülük etmektedir. Jeopolitik ve pratik jeopolitik uygulamalarda ise mekân siyasetin bir parçası hatta siyaset üzerine düşünmenin bir kipidir (Dikeç, 2016: 49). Mekân üretilen bir şeydir, bu yüzden bizatihi politiktir (Yeşiltaş ve Durgun, 2015: 21). Politikayı uygulayan iktidar bu politikaları gerçekleştirmede kimlik ve mekân kavramlarıyla iç içe olmak durumundadır. Bu yüzden iktidar hem toplumsal kimliği hem de toplumsal mekân ve yeri inşa eden karşılıklı toplumsal ilişkilere içkindir (Massey, 2016: 38). Mekân siyaseti yerel bir unsuru barındırabileceği gibi bütün ülkeyi de kastedebilir. Mekân siyaseti genel olarak her şeyden önce mekâna hâkimiyet kurma mücadelesidir (Tunçer, 2017: 33).

Küresel ekonomi temelli politikalar insanların buldukları mekânla başlayıp küresel ölçekte siyaset yapmalarına neden olmaktadır. Fakat güçlü siyaset ve karar vericileri küresel politikalar nedeniyle devletlere bu şansı çok tanımamaktadır. İktidarlar genel olarak yaşanan mekâna belli anlamlar yükleyerek, enformasyonun nimetlerinden faydalanarak, mekânı tarihsel olaylarla bağlantılayıp yönetmeyi sağlar. Yeni toprak vaatleri, iç ve dış mihraklar söylemi, toprağa ve mekâna imgeler yükleme ve bu mecazların kullanımı iletişim kanalları ile insanlara yüklenerek politikalar mekânla temellendirilir. Bir yandan küresel olana ayak uydurmak zorunda kalan iktidar, yerelliği mekâna bakış açısı yaparak yönetimin devamını sağlayan iktidar çelişkisi ortaya çıkarır. Pratikte mekân uygulamaları sadece askeri güç olarak değil, bahsedilen iletişim sistemi ile insanların duygusuna hitap eder. Duyguların hızlı, basit,

kesin ve keskin olmasından yararlanmakta ve daha zorlu bir süreç olan düşünselliği devre dışı bırakmaktadır (Tunçer, 2017: 35).

Jeopolitik uygulamalarda mekân, siyaset üretilen ya da siyaset üreten bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların toplumda bir arada bulunması yeni başlangıçlara veya durağanlığa neden olur. Siyasal eylem hem özgürlüğün tezahürü hem de aracıdır: başkaları ile birlikte eyleme geçerek özgürlüğümüzü ortaya koyar ve onun farkına varırız. Böyle bir eyleme konuşma alanı yaratırken, siyasal bir alan yaratmış oluruz (Dikeç, 2016: 53). Jeopolitik stratejiler ve temelde siyaset uygulamalarında mekân kavramı genel olarak siyasetin tam merkezi, başlangıcı veya sonu; istenilen duruma istenilen vakitte müdahale etme, etki etme, engelleme ve serbest bırakma; görme veyahut görmezden gelme, istenileni duyma, işitilir kılma, çok sesliliği ya da tek sesin çoğula duyurulması gibi uygulamaların odağıdır. Devlet veyahut iktidar siyasi istikrarın devamı için mekânsal ölçekte bu uygulamalarını kullanmaktadır.

Jeopolitik ve mekân kavramlarını anlama ya da adlandırma, bu bilimlere uygulama ve ilişkiler ağını ortaya çıkarma bakımından kültür, ekonomi, sınırlar, liberal ekonomi sistemi, yerellik, iktidar ve kimlik kavramları önemlidir. Bu kavramlar günümüz mekânları ve bu mekânlarda uygulanan politikaların tarihsel ve coğrafi süreçteki yerini açıklar ve siyasete yön verir. Jeopolitik esas itibarıyla önceki anlamlarının dışında yer ile insan arasındaki bağlantıların birçoğunun anlaşılması açısından önemi giderek artmış, bünyesine yeni kavramları da etkileyerek küresel siyaset uygulamasında yerini almıştır. Genel itibarıyla ülkelerin dışarıya karşı geliştirdikleri kendi coğrafi siyaseti olmasına rağmen iç siyasette özellikle farklı mekânlarda etkinliğini sürdürmek isteyen iktidarlar tarafından ülke içi siyasette de yerini almıştır. Klasik ve çağdaş teorilerde genellikle ülke içi faktörü göz önüne alınmayarak siyasi erk'in dışarıya odaklanması sağlanmış, sınır aşırı mekânların kontrolü sınır içi mekânların iktidarından daha önemli hale gelmiştir.

1.2. Klasik Jeopolitik Teoriler

Klasik teorilerin ilki “*Kara Hâkimiyet Teorisi*” olarak anılır ki bu teori İngiliz Halford J.Mackinder’e aittir. 1904 yılında “*Tarihin Coğrafi Esasları*” adlı eserini yayınlamış, görüşlerini 1918’de açıklamıştır. Bu sunuş bazı araştırmacılar tarafından jeopolitiğin temel çalışması olarak nitelendirilir (İşcan, 2004: 60). Mackinder’in teorik katkılarını harekete geçiren öncelikli kaygı, Britanya’nın ekonomik hegemonyasının çöküşüydü ki, bu da kendisini Britanya sermayesinin korumacılığın ve askeri gücün desteğine ihtiyacı olduğu

sonucuna götürecekti. Britanya'nın, en az Almanya kadar bir pazar açlığı çeker hale geldiğini iddia ediyordu. Çünkü kendi özel ölçüleri içinde dünya pazarından daha küçük olan hiçbir şey, onun için yeterli değildi (Sandıklı, 2011: 3). Mackinder, Asya, Avrupa, Afrika bütünü bir dünya adası olarak adlandırmıştır. Batıda Volga, doğuda Sibiry, güneyde Himalayalar, kuzeyde Buz denizi arasındaki bölgeyi “Heartland / Kalpgah” olarak kabul etmiş daha sonra Avrupa Rusyası'nın tamamını Heartland içine dâhil etmiştir (İlhan, 1999: 21). Kalpgah Asya ve Afrika'nın geri kalan kısımlarıyla birlikte Dünya Adasını oluşturur. Mackinder Doğu Avrupa'yı Kalpgah'ın stratejik bir eklentisi; Avrasya denetiminin kilit ögesi olarak nitelendirmişti. Bu da sık sık alıntı yapılan ünlü tekerlemesini ortaya çıkarmıştı: Doğu Avrupa'ya hükmeden Kalpgah'a egemen olur. Kalpgah'a hükmeden Dünya Adası'na egemen olur. Dünya Adası'na hükmeden de dünyaya hâkim olur (Sandıklı, 2011: 3). Mackinder'in Kalpgah bölgesinin dışında onu çevreleyen iki hilalden bahsedilir. Bunlardan biri Almanya, Avusturya, Hindistan ve Çini de içine alan bir iç hilaldir. İkincisi ise İngiltere, Güney Afrika, Avustralya, ABD, Kanada ve Japonya'nın dâhil olduğu dış hilaldir. Kalpgahı elinde tutan Rusya ve iç hilal bölgesindeki Almanya'nın ittifakının dünya imparatorluğuna giden yolu açacağını söyler (Gündoğdu, 2008: 155).

Klasik jeopolitik teorilerin ikincisini ABD'li Amiral Alfred Mahan'ın “*Deniz Hâkimiyet Teorisi*” oluşturur. 1890 yılında “Deniz Kuvvetlerinin Tarihe Etkisi” adlı eseriyle esaslarını ortaya koymuştur (Sandıklı, 2015: 6). 19. yüzyılla birlikte dünyanın her köşesinde ilişkiler hız kazanmış, ticaret artmış, pazar arayışları ve hammadde ihtiyacı denizlere olan hâkimiyet meselesini ortaya çıkarmıştır. Mahan'ın tezi de bu ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Mahan ayrıca İngiltere'nin yükselmesinin denizlerde olan gücüne bağlamış ve başlıca deniz yollarının güvenliği, İngiltere'nin buralara hâkim oluşunu da tezine dayanak olarak sunmuştur. Dört tarafının denizlerle çevrili bir ada ülkesi olması İngiltere'nin kara savunması yapan diğer Avrupa ülkelerden daha avantajlı olduğunu da belirtmiştir (Taban, 2018: 24).

ABD jeopolitiğine Mahan'ın dışında damga vuran bir isim de Nicholas John Spkman olmuştur. “Dünya Politikasında Amerika'nın Stratejisi” ve ölümünden sonra yayınlanmış olan “Barışın Coğrafyası” isimli çalışmalarda “*Kenar Kuşak Tezini*” ortaya koymuştur (Sandıklı, 2015: 6-7). Spykman, dünya adasını hâkimiyetini, merkez bölgesini çeviren, kaynak bakımından daha geniş kuşağa hâkimiyet ile mümkün görür (İlhan, 1999: 22). Yani Avrupa, Ortadoğu ve Doğu Asya'nın denize kıyısı olan ülkeleri; Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore gibi ülkeleri hâkimiyet altına alması gerektiğini söyler.

Spykman jeopolitiği ABD'nin güvenliği kapsamında değerlendirmiş ve bu çerçevede ABD'nin Avrupa, Ortadoğu ve Doğu Asya-Pasifik Kenarı bölgesinin denize kıyısı olan kenar ülkelerini kontrol ederek Avrasya Kalpgahı'nın gücünü sınırlandırabileceğini ileri sürmüştür. Bu şekilde Mackinder'in ünlü sözünü, “*Kenar kuşak ülkelerini hâkimiyet altında tutan; Avrupa ve Asya'ya hükmeder. Avrupa ile Asya'ya hükmeden, dünyanın kaderine hâkim olur*” diyerek değiştirmiştir (Sandıklı, 2015: 7). Bu görüşle düşünüldüğünde Kore, Vietnam, Afganistan, Kamboçya harpleri daha iyi anlaşılabilir (İlhan, 1999: 22).

ABD'li havacı Albay Hausy Scitaklian tarafından ortaya koyulan bir diğer teori “*Hava Hâkimiyet Teorisi*”dir. Bütün teoriler gerçekleşmesi hava hâkimiyeti ile mümkün olabileceğini öne sürmüştür. Teori Uzaya hâkim olan dünyaya hâkim olur şekline dönüştürülerek NASA tarafından desteklenmektedir. Nitekim bilgi ve teknolojiadaki gelişmeler uzay jeopolitiği değerlendirmelerine de etki etmektedir (Sandıklı, 2015: 8).

Teori olarak nitelendirilmese de ekol olarak özellikle Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı stratejilerinde etkili olan isim Karl Haushofer'dir. Hitler'in politikalarında etkili olan Haushofer'in geniş hayat sahası, devletlerin devamı için ancak toprak kazanmakla mümkündür. Bir devletin sahası, gelişmesine yetmeyecek kadar küçük ise, genişlemelidir. Saha (Lebensraum-Hayat Sahası), Haushofer'ın tezinin temelini teşkil ediyordu. Haushofer bu nedenle, Almanya'nın Doğu'ya ve Slav ülkelerine doğru genişlemesi gerektiğini savunmuştur (Sandıklı, 2011: 7).

1.3. Çağdaş Jeopolitik Teoriler

Çağdaş jeopolitik teoriler genel itibariyle soğuk savaş döneminin bitmesiyle ortaya çıkmıştır. İki kutuplu dünyanın bir ucunda bulunan Sovyetler Birliğinin dağılması Avrupa ve Asya'da birçok devletin kurulmasına, yeni güç dengelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Avrasya bölgesini elinde bulunduran Sovyetlerin dağılması zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarının birlikten ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan yeni ülkelerin eline geçmesine neden olurken jeopolitik stratejilerinde önemini arttırmıştır.

1.3.1. Zbigniew Brzezinski ve Büyük Satranç Tahtası

Görüşlerini Türkçeye “*Büyük Satranç Tahtası*” olarak çevrilen kitabında yayınlayan Brzezinski; Avrasya'yı küresel üstünlük mücadelesinin sürdürülebileceği bir satranç tahtasına benzetir. Her ne kadar jeostrateji, yani jeopolitik çıkarların stratejik yönetimi, satrançla kıyaslanabilirse de, Avrasya satranç tahtasında, her biri farklı güçlere sahip sadece iki değil pek çok oyuncu bulunmaktadır. Esas oyuncular satranç tahtasının batısında, doğusunda,

ortasında ve güneyinde yer almıştır (Brzezinski, 2005: 53). Bu oyuncuları Aktif *Jeostratejik Oyuncular* ve *Jeopolitik Eksenler* olarak ikiye ayırır. Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan'ı jeostratejik oyuncular olarak tanımlarken; Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran'ı da jeopolitik eksen olarak tanımlar (Brzezinski, 2005: 64-65).

Brzezinski Avrasya egemenliğinin ilk defa Avrasya dışından bir ülke tarafından sağlanmaya çalışıldığına değinir. Bu durumun geçici olduğunu da ifade eder (Brzezinski, 2005: 51) . ABD'nin bu egemenliği kurma ve korumadaki faktörleri sıralayarak tehdit oluşturan ülkelere karşı önlemleri de açıklar. Ona göre Avrupa Birliği (AB), Çin, Rusya ve Japonya tehditlerdir. AB'nin ABD olmadan ilerleme kaydedemeyeceği fakat AB ile doğuya ilerlemenin ve bu ilerlemeye daha sonra Rusya'nın da dâhil olmasıyla Avrasya egemenliğinin sağlanabileceğini düşünür. Brzezinski için Avrasya'nın en büyük tehdidi şüphesiz Çin'dir. Nüfus yapısının ve sayısının potansiyel bakımından fazla olması, Rusya'nın uydusu olarak kalmaya devam etmeyeceği ve küresel ölçekte ciddi ekonomik güç olacağını ifade eden Brzezinski, Rusya'nın Çin'in gölgesinde olamayacağı ve bunun başta Rusya halkı tarafından iyi bir algı olmayacağını düşünür. Bir diğer tehdit ise Rusya-İran ve Çin işbirliğidir. Kendi çıkar çatışmaları ve üstünlük mücadeleleri nedeniyle bu birleşmenin zor olduğunu düşünür. Ancak güç kaybına uğramış Rusya'nın, Avrupa ile işbirliği yaparak tekrar toparlanabileceğini ifade etmiştir (Brzezinski, 2005: 64-74) .

Brzezinski “Avrasya Balkanları” olarak adlandırdığı Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Afganistan'ın topraklarının olduğu bölgeyi büyük güçlerin rekabet alanı olarak görür (Brzezinski, 2005: 178). Bölge üzerinde tarih kaynaklı İran ve Türkiye'nin etkilerinin olduğundan bahseder. İran ve Türkiye'yi Rusya'nın bölgeden geri çekilişini kullanmaktan dolayı jeostratejik oyuncu olarak görülebileceğini ancak iki ülkenin iç sorunlar nedeniyle bu rekabette pek etkili olamayacağını birbirlerine rakip olmalarının da bu oyunun dışında kalmalarına neden olabileceğini düşünür (Brzezinski, 2005: 178). Türkiye, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile tarihi bağlarını her zaman korumaya çalışmıştır. Sovyetler döneminde bitme noktasına gelen ilişkiler birliğin dağılmasıyla tekrar canlanmıştır. Brzezinski Türkiye'nin buradaki rolünün Türk Cumhuriyetlerinin Avrupa'ya yönelmelerinin sağlanması olarak görür. Avrupa'ya dönük olan ve Hazar enerjisinin bir kısmını elinde bulunduran bu devletleri Sovyet hamiliğinden kurtarmanın yolu buradadır. Türkiye'nin istikrarlı olması, Güney Kafkasya ve Orta Asya'nın dışlanmaması ve Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecine ABD tarafından destek verilerek diğer devletlerin cesaretlendirilmesi bu devletler üzerinde tekrar bir Rus kontrolünü

engelleyecektir (Brzezinski, 2005: 191-205). Nitekim günümüzde uygulanan petrol boru hattı projeleri ile demiryolu ulaşım projeleri Brzezinski'nin ortaya koyduğu temellerle örtüşmektedir.

1.3.2. Samuel P. Huntington ve Medeniyetler Çatışması

Huntington görüşlerini “*Medeniyetler Çatışması*” isimli 1993’de kaleme aldığı 23 sayfalık makalesinde dile getirmiştir. Gelecek zamanın, medeniyetler arasındaki kültürel farklılardan kaynaklı çatışmalara sahne olacağını ileri sürmektedir. Aslında bu görüş çok da yeni değildir. A. Toynbee, S. Huntington’dan önce İslam-Hristiyan mücadelelerinden söz etmiştir (Huntington, 2001: 16). Yayın zamanı bir arama ve boşluk dönemine rastladığı için geniş şekilde yankı bulmuştur (İlhan, 1999: 11). Yeni dünyada mücadelenin esas kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacak. Beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hâkim mücadele kaynağı kültürel olacak. Millî devletler dünyadaki hadiselerin yine en güçlü aktörleri olacak fakat küresel politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana gelecek. Medeniyetlerin çatışması küresel politikaya hâkim olacak. Medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin muharebe hatlarını teşkil edecek (Huntington, 2001: 21) . Medeniyetler arasındaki mücadele, modern dünyadaki mücadelenin evriminde nihaî safha olacak (Huntington, 2001: 16). Huntington, en büyük çatışmanın ise, Batı ve İslam medeniyetleri arasında yaşanacağını öngörüyordu. Batı medeniyeti Avrupa ve Kuzey Amerika gibi iki ana varyanta; İslam ise, Arap, Türk ve Malezya alt bölümlerine aittir (İlhan, 1999: 108). Huntington; 19. yüzyılda devletlerin, 20. yüzyıl ideolojilerin, 21. yüzyıl medeniyetlerin çatışması olacağını ifade eder. Medeniyetleri; köyler, bölgeler, etnik gruplar, milliyetler ve dini gruplar olarak sınıflandırır. Dini öğenin dışındakiler küresel ölçekte sıkıntı yaratmasa da en son din ayrımı çatışmanın ana ögesi olacaktır (Huntington, 2001: 24-27).

Medeniyetlerin çatışma nedenini beşe ayıran Huntington bu gerekçeleri şu şekilde açıklar:

Birincisi, medeniyetler arasındaki farklılıklar sadece hakikî değil esaslıdır. Medeniyetler birbirlerinden tarih, dil, kültür, gelenek ve en mühimi de din yoluyla farklılaşırlar. Bu farklılıklar asırların ürünüdür. İkincisi, dünya gittikçe daha küçük bir yer haline geliyor. Farklı medeniyetlerin insanları arasındaki etkileşimler gittikçe artıyor. Farklı medeniyetlerin insanları arasındaki etkileşimler, sırasıyla düşünceyi gerisin geriye, tarihin derinliğine doğru yaymak için farklılık ve adavetleri abartarak canlandırmak suretiyle insanların medeniyet şuurlarını artırıyor. Üçüncüsü, dünya çapındaki sosyal değişme ve

ekonomik modernleşme süreçleri, insanları çok eski mahallî kimliklerden koparıyor. Bunlar aynı zamanda, bir kimlik kaynağı olarak milli devleti zayıflatıyor. Dördüncüsü, medeniyet şuurunun gelişmesi Batı'nın iki yönlü rolü tarafından güçlendiriliyor. Batı bir yandan kudretin zirvesindedir. Aynı zamanda ve belki bir netice olarak, Batılı olmayan medeniyetler arasında ecdat fenomenine dönüş ortaya çıkıyor. Son olarak, ekonomik bölgecilik artıyor. Gelecekte, bölgesel ekonomik blokların ehemmiyeti, muhtemelen artmaya devam edecektir (Huntington, 2001: 24-26).

Huntington ülkeleri medeniyet nüfuzlarına göre beş ayrı yapıya bölmüştür. Bir medeniyet içerisine tamamen dâhil edilebilenler üye ülkeler, herhangi bir medeniyetle bağı olmayanlar yalnız ülkeler, medeniyetin temsilciliği konumda olan merkez ülkeler, farklı medeni grupları barındıran bölünmüş ülkeler ve bir medeniyeti terk edip başka medeniyeti seçmek isteyen kararsız ülkeler. Türkiye, Huntington'un ifade ettiği yapıda kararsız ülkeler sınıfına girer (Huntington, 2001: 16). Bu ülkelere verdiği örnekler ise Türkiye, Meksika, Avustralya ve Rusya'dır. Türkiye toplumunda siyasi liderlerin batıya dönük politika izlemesi ve batıyla uyum sağlamak istemeleri başarısız olacaktır. Türk toplum yapısının batılı olmadığını, Avrupa'nın Türkiye'yi bir Ortadoğu ülkesi olarak gördüğünü ve gerçek sebebin Cumhurbaşkanı Özal'ın dediği gibi "Biz Müslüman'ız, onlar ise Hristiyan fakat bunu dile getirmiyorlar" ifadeleriyle doğru orantılı olarak din ayrımı olduğu söylemektedir (Huntington, 2001: 42).

1.3.3. Eksen Ülkeler Hâkimiyet Teorisi

Eksen Ülkeler Teorisi diğer teoriler gibi SSCB'nin dağılması sonucu ABD merkezli ortaya atılan bir teoridir. Teori, Robert Chase, Emil Hill ve Paul Kenndy tarafından kaleme alınan ve 1996 Ocak ayında Foreign Affairs'de yayınlanan "*Eksen Ülkeler Devletler ve ABD Stratejisi*" adlı makale ile ortaya atılmıştır (Arslan ve Karadoğan, 2003: 7). Teoriye göre ABD; Rusya, Avrupa, Japonya ve Çin gibi devletlerle ilişkilerini öncelikli tutmalı bunun yanında Suudi Arabistan, Kuveyt, Güney Kore ve İsrail gibi ekonomik ve siyasal bağlantıda olduğu ülkelere tehdit oluşturan Kuzey Kore, Irak ve İran gibi devletlere karşı da dikkatli olmalıdır (Arslan ve Karadoğan, 2003: 7).

ABD önümüzdeki yüzyılda büyük güç olabilecek devletlerle olan ilişkilerinde nasıl bir yol izlemelidir ve bu yol ABD'nin yükünü nasıl hafifletebilir sorusunun cevabını aramışlar ve teorinin önemini vurgulamışlardır. ABD politikasının ana hatları ne olmalı eksen ülkeler hangileri olmalıdır sorularına ise Hindistan, Pakistan, Endonezya, Türkiye, Mısır, Güney

Afrika, Brezilya, Cezayir ve Meksika cevabını vermişler, ABD stratejik planlamalarında bu ülkeler üzerinde durmuşlardır. ABD eğer süper güç olmak istiyorsa diğer süper güçlerin dışında 9 eksen ülkeyle iyi ilişkiler geliştirmelidir. İleride yeni eksenler şüphesiz çıkacaktır ve bölgesel güçlere karşı stratejiler oluşturulmalıdır. 9 eksen ülkenin ABD açısından önemini de şu şekilde vurgulamaktadırlar. En başta bu ülkelerin bazıları ABD müttefikleridir (Endonezya, Türkiye, Meksika ve Mısır). İkincisi ise bu ülkeler çağdaşlaşma yolunda zaman içinde sıkıntılar yaşamaktadırlar ve bu ülkelerin yaşadıkları sıkıntılar bölgesel kaoslara neden olabilmektedir. Üçüncüsü bu ülkeler bölgesel bazda zararlı ve yararlı etkiler yaratabilirler (Arslan ve Karadoğan, 2003: 8).

Türkiye eksen ülkeler teorisinde nerededir? ABD için Türkiye öncelikleri nelerdir? Türkiye konusunu, Washington D.C. deki Washington Yakındoğu Politikası Enstitüsü'nde üst düzey öğretim üyesi olan, ayrıca Ortadoğu ve Türkiye uzmanı olan Alan O. Makovsky ele almıştır (Arslan ve Karadoğan, 2003: 8). Makovsky'e göre ABD dış politikasında Türkiye birinci önceliğe sahiptir. Sadece bir açıdan değil birçok açıdan eksen ülkedir. İdeolojik eksenleri olan komşuları tarafından lider kabul edilen NATO'nun tek Müslüman devleti ve en büyük devletlerinden biridir. İsrail ve İslam dünyası ilişkilerinde bir tempo koruyucu rolü yapmaktadır. İsrail'i 1970'li yıllara kadar tanıyan tek Müslüman devlettir. Terör destekçisi olan İran, Irak ve Suriye'ye komşudur. SSCB'den ayrılan devletlerle dil ve kültür birliği ile ekonomisi güçlenen kilit bir ülke konumuna gelmiştir.

1.3.4. Aleksandr Dugin ve Yeni Avrasyacılık

Avrasyacılığın temellerini Ekim devriminden sonra yurtdışına kaçan Rus düşünürler oluşturmuştur. Nikolay Trubetskoy, Georgiy Florovski Vernadskiy bu düşünürlerden bazılarıdır. Fakat en önemli katkıyı ve temellerini Lev Gumilyov oluşturmuştur (Sandıklı, 2011: 10). Avrupa'nın büyük devletleri İngiltere ve Fransa'ya karşı Türk ve Moğol devletlerinin desteğinin Rusya açısından önemine değinmiş; Slav, Türk ve Moğol halklarını *Süper Etnos* olarak nitelendirmiştir. Avrupa merkezçiliğine karşı çıkararak Avrupa milletlerinin başka kültürleri ortadan kaldırarak kendi kültürlerini etkin kılma düşüncesine sahip olduğunu belirtir. Gumilyov aynı zamanda Çin'in etkisinden bahsederek Batı ve Çin etkisine karşı Avrasya Birliğini benimsemiştir. Gumilyov'un soğuk savaş döneminde ortaya koyduğu fikirler SSCB'nin dağılmasıyla birlikte yankı uyandırmıştır (Sandıklı, 2011: 10-11).

SSCB sonrası dönemde Rusya'da Avrasyacılık diğer fikir akımı olan Batıcılık fikrine tepki olarak doğmuştur. Politikacılar, din adamları, aşırı milliyetçiler ve düşünürler bu görüşü

desteklemiş hareketin akademik öncülüğünü ise Dugin, Bagramov ve Panarin yapmıştır (Bilgiç, 2016: 3). Yeni Avrasyacılar olarak nitelenen grup Sovyet sonrası dönemde oluşan jeopolitik ve jeoekonomik boşluğun batı dünyası tarafından doldurulmaya çalışılmasını, ABD'nin ekonomik ve teknolojik vasıtalarla siyasal ve kültürel hegemonyasını sürdürmesini uluslararası sistem ve Avrasya coğrafyası için bir tehdit olarak görmektedir. Ayrıca Rusya'nın bölgede etkinliğini devam ettirmesi mevcut siyasal ve askeri gücün geliştirilmesi olduğunu dile getirirler (Bilgiç, 2016: 3). Esasında bu görüş Sovyet sonrası travmanın giderilmesi ve tekrar yayılcı görüşün hâkim olmasına hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Dugin, Balkanların Sovyet döneminde olduğu gibi Bulgar ve Sırp'ların ve dahi ilerde Ortodoks birlikteliği ile Yunanistan'ın Avrasya'nın batıdan itici gücü olacağını belirtir. Askeri olarak Sofya-Moskova-Atina-Belgrat hattı ileride kurulacak Balkan Federasyonunu da teşkil eder. Soğuk savaş sonrası Bulgar-Türk münasebetlerinin Rusya aleyhinde geliştirilmemesi için önlem alınmasını dile getirir (Bilgiç, 2016: 3).

Dugin'in teorisinde en dikkat çekici husus şüphesiz Ukrayna'dır. Bağımsız bir Ukrayna'nın Avrasya için tehlikeli olduğunu belirterek kültürel, dilsel ve ekonomik otonom yapıda Rusya'ya bağlı olmasını ifade eder (Bilgiç, 2016: 4). Bunun nedeni ise Karadeniz kıyısına açılan su yolunda Rus mevcudiyetinin Ukrayna'nın kontrol edilmemesi durumunda sınırlı olacağı bunun da Avrasya hâkimiyetine gölge düşüreceği algısıdır. Dugin Rusya için en kırılgan bölge olarak Kafkas bölgesini işaret etmiştir. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın kontrol edilmesi kırılgan Kafkas coğrafyasının kontrol edilmesi, sınırın kuzeye doğru kayması Avrasya kıtasal gücünün hezimetini olacağını savunur. Kafkasya Bölgesi daha güneyde potansiyel bir uzantıya sahiptir. Bu uzantı, İran topraklarında bulunan Güney Azerbaycan ve Türkiye'nin büyük ölçüde Kürtler ve Ermenilerce meskûn (eski dönem kast edilmekte) kuzey kesimlerinden oluşmaktadır. İran ve Türkiye'ye etno kültürel problem teşkil eden bu bölgeler kıtasal (Rusya) nüfuzun derinliğe doğru yayılması için objektif şartları oluşturmaktadır (Bilgiç, 2016: 4). Dugin ayrıca Çin'deki ayrılıkçı grupların desteklenerek Tibet-Sincan ve Mançurya'nın Çin yayılcılığı önünde bir set oluşturacağını ve bu ayrılıkların desteklenmesi gerektiğini ifade eder. Bu bölgeler Çin'den tam olarak kurtarılamasa da ilk etapta yaşanacak istikrarsızlık bile kazanım olacaktır (Bilgiç, 2016: 6).

Dugin'in Avrasya'sında Türkiye ise önemli bir faktördür. Bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri olan bağın koparılması Kafkas bölgesindeki Ermenistan ile mümkün olabileceğini ifade eder. Ermenistan'ı bölgesindeki tek güvenilir müttefik olarak görür. Diğer yandan Ermenilerin Kürtlerle olan dilsel ve ırksal akrabalığı Türkiye'yi

dizginlemek için kullanılabilir. Türkiye'nin enlemsel jeopolitik genişlemesini sağlayacak her türlü "Turancı" projeye set çekilmesi gerektiğini bundan hareketle "Panturanizm" taşıyıcılarına karşı sert jeopolitik savaş ilan edilmeli ve bu savaşta müttefik olarak İran'ın seçilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Bilgiç, 2016: 5). İran'a etnik olarak yakın olan halkları laik anti-laikçilik kontrolünden çıkarmak niyetiyle ön plana sürmek gerekir. Bunun telafisi için Türkiye'ye Bağdat, Şam ve Riyad yoluyla güney istikametinde gelişimi teklif etmek veya Türkiye'de jeopolitik gidişatın temelden değişim maksadıyla İran yanlısı köktencileri ve uzak gelecekte Atlantik karşıtı ve Avrasyacı vasıfla Orta Asya bloğuna girişi tahrik etmek lazımdır (Bilgiç, 2016: 5-6) . Türkiye'den Azerbaycan'a ve Orta Asya'ya giden yolun Ermenistan ve Karabağ'dan geçmesi nedeniyle Ermeniler son derece önemli stratejik yollarda bulunmaktadır (Yeniçeri, 2010: 45). Türkiye ise Dugin'in bu görüşleri alternatif olarak sayılmakta ve kimi çevrelerce desteklenmektedir. Uluslararası Avrasya Hareketi'nin (UAH) kuruluş konferansı, İşçi Partisi'nden de bir heyetin katılımıyla 20 Kasım 2003 tarihinde Moskova'da yapılmış ve Kurucu Konferans sonunda yapılan seçimlerde UAH'nin Yüksek Konseyi için yapılan seçimlerde İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek de Yüksek Konsey üyeliğine seçilmiştir (Bilgiç, 2016: 9). Özellikle Türkiye'de sol olarak adlandırılacak kesimlerde Avrasyacılığın yayıldığını Dugin makalelerinde de dile getirmiştir (Bilgiç, 2016: 9).

1.3.5. Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu

Japon asıllı ABD Siyaset Bilimcisi Francis Fukuyama 1989 yılında Chicago Üniversitesinde verdiği "Tarihin Sonu" başlıklı konferansı daha sonra kitap halini almıştır. SSCB'nin dağılması insanları yeni dünya düzeni konusunda araştırmalara iterken Fukuyama, Hegelci tarih okuması ile Batı liberalizmini savunan tezini bu dönemde çıkarmıştır. Batı'nın liberalizminin insanlığın geldiği son nokta, liberal demokrasiyi de insan evriminin son aşaması olarak tanımlamıştır (Kaçar, 2014). Fukuyama'ya göre önceki sistemler olan feodalizm, monarşi ve imparatorluklar nasıl Batı'nın karşısında yenildilerse Batı'ya alternatif olarak çıkan komünizm ve faşizmin çöküşü liberal kapitalist değerlerin insanların ulaşabileceği en son değerler olmasını sağladığını düşünür. Gelecekte tüm dünya, çağdaş batı medeniyetinin üzerine inşa edilecek yeni bir barışçıl bir düzen içerisinde gelişecektir. Yeni düzenin temelinde ise batılı değerler, serbest ekonomi ve liberal demokrasi ideolojisi yatmaktadır (İşcan, 2004: 73).

Fukuyama tezini genellikle Hegel ve Marx'ın öğretileri üzerine inşa etmiş ve bu harmanlamanın neticesinde kendi düşünceleri ifade etmiştir. Hegel ve Marx'a göre; insan toplumlarının, kölelik, tarımsal ve kendine yeterlilik üzerine kurulu ilkel kabile toplumundan

başlayarak teokrasinin, monarşinin ve feodal aristokrasinin çeşitli biçimlerinden geçerek modern liberal demokrasiye ve teknik ilerleme tarafından belirlenen kapitalizme kadar bağlantılı bir gelişme gösterdiğini kabul etmişlerdi. Hegel ve Marx bu gelişmenin sonsuza dek sürmeyeceğine inanıyorlardı. Daha çok, insanlık en derin özlemlerine uygun düşen bir toplum biçimine ulaştığında gelişmenin sona ereceğini kabul ediyorlardı. Bu sonlar Hegel için liberal devlet, Marx içinse komünist toplumdu (Kaçar, 2014). Fukuyama'ya göre tarihi yapan ideolojiler Batı liberalizminin karşısında yıkıldığı için herhangi bir karşılaşma olmayacağından Tarihin Sonu gelmiştir. Böyle bir süreçte yeni dünya düzeni anlayışının getirdiği küreselleşme gerçeği ile birlikte ekonomik yönden serbest pazar ekonomisi ve siyasi açıdan da liberal demokrasi anlayışının yayılışı geçici bir süreç olarak düşünülebilir. Tarihi kara medeniyetlerinin buna karşı kısa veya orta vadeli olarak kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan geleneksel tavırları ortaya çıkabilir (İşcan, 2004: 73).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin eski Başbakanı olan Ahmet Davutoğlu Fukuyama'nın Tarihin Sonu adlı tezi ile ilgili şu yorumu yapmaktadır:

"Tarihin Sonu tezi insanlara bir şey göstermek istiyordu: Batı medeniyeti en uç zirveye ulaştı ve bu anlamda doğrusal ilerleyen tarihin sonuna gelindi. Bu sonucun gizli önermesi ise aslında insanların ulaşabileceği en mükemmel rasyonel, siyasal düzene ulaşılmış olması. Buradan da şu sonuç çıkıyordu: Bu rasyonel siyasal düzenin kurucuları ve koruyucuları iyi, buna karşı çıkanlar ise kötüdür. Bush bunu iyiler ve kötüler şeklinde ifade etti" (Kocakenar, 2015: 15).

Ayrıca Davutoğlu şunları söylemeyi de ihmal etmiyordu; *"İnsanoğlunun en temel arayışı ontolojik güvenlik ve özgürlüktür."* Yani bizim buradan çıkaracağımız sonuç, insanoğlunun temel arayışı son bulmadan Tarihin Sonu gelmeyecektir (Kocakenar, 2015: 15). Tarihin Sonu teorisinin ABD dış politikasındaki pratiklerini soğuk savaş sonrası süreçte *"Demokratikleş(tir)me"* uygulamalarında görmek mümkündür. Özellikle oğul Bush döneminde Ortadoğu coğrafyasına yönelik olarak ortaya atılan Greater Middle East Initiative (Genişletilmiş Ortadoğu İnisiyatifi) projesinin ideolojik arka planını Tarihin Sonu tezinde görmek mümkündür. Projenin hedefi olan Ortadoğu coğrafyasını "nihai aşama olan Batılı *modernleş(tir)me / demokratikleş(tir)me*", Tarihin Sonu tezi ile doğrudan bağlantılıdır. Yani ABD'nin 21. yüzyıl stratejilerinden biri olan *"demokrasi cihadı"* nın entelektüel anlamda fikir babası Francis Fukuyama, kutsal kitabı ise *The End Of History and the Last Man* ' dir (Kocakenar, 2015: 15).

1.3.6. Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik

Ahmet Davutoğlu'nun 2001 yılında yayınladığı *Stratejik Derinlik* kitabındaki görüşlerini daha sonra uygulamaya koymasıyla önem arz etmektedir. Özellikle 21. yüzyıl

Türkiyesi için başarılı ya da başarısız uygulamalarına tanık olduğumuz Davutoğlu, genel anlamda klasik jeopolitik teorileri kabul etmeyerek onlara eleştirel bir bakış açısı sunar. Soğuk savaş döneminde Türkiye Jeopolitiğinin yeniden yapılandırılması gerektiğini fakat bunu yapacak iradenin hâsıl olmaması bu sebeple statik bir jeopolitik görüşün dar kalıplarına mahkûm olduğunu ifade eder (Davutoğlu, 2016: 10).

Diğer jeopolitikçilerin tersine ulus devlet modelinin yerine tarihin seyri içinde özellikle Türkiye gibi geçiş güzergâhları üzerinde hâsıl olmuş devletlerin jeokültürel farklılıklarının önemli aktörler olabileceğine değinir. Türkiye merkezli bu yaklaşımda coğrafi derinliği; yakın kara, yakın kıta ve yakın deniz havzalarına ayırarak değerlendirir. Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu kuşağı yakın kara; Karadeniz, Boğazlar, Marmara, Ege, Doğu Akdeniz, Basra ve Hazar iç denizleri yakın deniz; Avrupa, Kuzey Afrika, Batı ve Orta Asya yakın kıtaları teşkil eder. Türkiye'nin bu alanlarda gerçekleştireceği ilişkilerin parametlerini çok yönlü ve eksenli olabileceğinin altını çizmiştir (Davutoğlu, 2016: 119).

Davutoğlu'na göre Türkiye zengin tarihi birikimi ve içinde barındırdığı kültürel farklılığı coğrafi bağlamda birleştirici ve aynı zamanda askeri, siyasi ve ekonomik kalkınma için harekete geçirebileceği derecede kalkınacaktır. Brzezinski ve Huntington'un çatışma ve ayrışmanın kaçınılmaz olması durumunun nedeni olan Türkiye'deki kültürel farklılıklara tam tersi açıdan bakarak inceleyen Davutoğlu, toplumların güçlerinin aynı zamanda zaafı olduğunu dile getirmiştir. Yoğun medeniyet bunalımı içerisinde insanoğlu doğrularını yeniden kurmaya başlayacaktır. Türkiye gibi farklı medeniyetlerin olduğu bir ülke bu doğruları bulmada kaynak teşkil edebilir. Modernleşme Avrupa merkezliydi lakin küreselleşme olgusu yeni medeniyet ve kültür sentezine neden olacaktır (Davutoğlu, 2016: 539-546).

Ahmet Davutoğlu ve görüşleri şüphesiz bir dönem Türkiye stratejisi açısından önemlidir. Birçok çevre tarafından alkışlanan, birçok çevre tarafından eleştirilen Davutoğlu Türkiye merkezli bir jeopolitik, jeostratejik ve diğer teorilerden farklı olarak jeokültürün başat olduğu bir çalışma yapması bakımından önemlidir. Türkiye'nin günümüzde içinde bulunduğu konjonktürel durum, komşu ülkeler ve bölgesinde yaşadığı problemler ile Stratejik Derinliğin uygulamalarının ne kadar örtüştüğü de tartışma konusudur.

1.4. Çağdaş Jeopolitik Kuramlarda Türkiye Algısı

Çağdaş jeopolitik teorilerin ortaya çıkış serüvenleri bu teoriyi ortaya atan bilim insanlarının ülkelerindeki çıkmazlara çare aramak, toprak sınırlarını genişletmek, dünya üzerinde bağlı oldukları devletlerin hükmettikleri coğrafyada kalıcı olmalarını sağlamak, olası

tehdit oluşturabilecek her türlü riskin ortadan kaldırılmasına yönelik politikalar geliştirmek olarak söylenebilir. Bu politikaların önemli yansımalarını özellikle günümüz sürecinde ve 2000’li yılların başında görebiliriz. Fukuyama’nın tezinde bahsettiği liberal kapitalistleşme adına ilk örneği belki de Bush döneminin Ulusal Güvenlik Danışmanı Condileeza Rice’ın 7 Ağustos 2003’te *Washington Post* gazetesinde “*Transforming the Middle East*” yani Ortadoğu’yu Dönüştürmek başlıklı bir makalesinde görebiliriz. Rice burada; Genişletilmiş Ortadoğu Projesi, Türkiye’de bilinen adıyla Büyük Ortadoğu Projesi’nin (BOP) temelinde yatan gerçekleri doğu toplumlarının İslamcı akınlara sığınarak demokrasi, özgürlük ve ekonomik açıdan gelişmemelerine bağlamış ve bu bölgelerde reform yapılmasının gerekliliğini vurgulamıştır (Rice, 2003). O yüzden, meşruiyeti kalmamış, artık yönettikleri toplumları taşıyamayan otoriter rejimler yerine, ılımlı İslamcılarla bir pazarlık içinde onları siyasete çekme politikasına geçildi. Diğer bir deyişle, ABD Ortadoğu’da eksen değiştirerek laik-otoriter rejimleri değil, eğer ılımlaşmayı, Batı ile uzlaşmayı kabul ederlerse İslamcı hareketlerle çalışmayı tercih etti, bir bakıma kendisi eksen değiştirdi (Uzgel, 2017).

ABD politikalarına bakıldığında tek bir kuramdan hareketle dünya üzerinde seyretmediği gözlenebilir. 2003 Irak işgali hem Avrasyacılık adına atılmış bir adım hem de ekonomik olarak Avrupa’nın geride tutulmak istemesi sonucuyla oluşmuştur denilebilir. Petrol rezervlerinin ele geçirilmesi özellikle Almanya-Fransa işbirliğinin önlemi olacak hem de Avrupa’ya petrol satışından elde edilecek gelir ile ekonomik zenginliğini arttıracaktır. ABD Avrasya içlerine doğru ilerlerken bir taraftan da Irak müdahalesi ile Basra’nın güvenliğini de pekiştirmiş olup, bölgeden hem İran’ı hem de zengin kaynaklara sahip diğer Ortadoğu ülkelerini daha rahat kontrol edebilecektir.

SSCB’nin dağılmasıyla ABD tek egemen güç olarak Gürcistan ve Azerbaycan gibi ülkelere NATO üssü kurarak Hazar Havzasındaki etkinliği artırma hem de Dugin’in bahsettiği Avrasyacılık modeline ket vurma açısından önemli adımlara girişmiştir. Aynı zamanda Kosova ve Bosna hamleleriyle de Avrupa’nın Rusya ve Çin ile olabilecek işbirliğini bu yolla kontrol etme isteği de önemlidir. Rusya ABD’nin bu girişimlerine Kırım’ı ilhak ve Gürcistan içerisine asker göndermesiyle karşılık vermiş Davutoğlu’nun belirttiği Kafkas mücadele hattında iplerin gerilmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Rusya destekli Ermeni kuvvetlerinin Azerbaycan içerisindeki Dağlık Karabağ bölgesini işgali yine Dugin’in bahsettiği Turancı fikirlerin yayılmasına engel olabilmek ve Avrasya’yı korumaya yönelik eylemlerindedir.

Türkiye ise Brzezinski'nin bahsettiği SSCB'den ayrılan Orta Asya Cumhuriyetleriyle iyi ilişkiler geliştirerek onları Avrupa modeli ve uygulamalarına adapte etme yolunda adımlar atmıştır. Nitekim bu teori Avrupalılar tarafından da benimsenmiş olacak ki sürüncemede kalan AB macerası için 21. yüzyılın başlarında Türkiye için yeni adımlar atılmıştır. Böylelikle Türkiye Avrupalı kapitalist sistemle yönetilen bir model olarak Orta Asya Türk devletlerine sunulacak ve bu bölgenin tekrardan Rus hegemonyasına girmesi engellenecekti. Huntington'un tezinde bahsettiği Çin'e kadar olan bölgede etkinlik ve hâkimiyet kurmak isteyen Türkiye 1990'lardan itibaren "*Adriyatik'ten Çin Seddi'ne*" sözünü siyasi arenasına bile taşımış, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSÖY) gibi kurumların etkinliği arttırmış ve Azerbaycan, Kırgızistan ve Moğolistan ile birlikte "*Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri*"ni kurmuştur (Ortak Türk Ordusu, 2017).

Türkiye eksen ülkeler teorisinde belirtilen Müslüman devletlerin içinde en demokratik olanıdır. Özellikle 20. yüzyılda Ortadoğu haritasına yerleşerek bölgesel huzurun bozulmasına ve savaşların yaşanmasına neden olan İsrail ile diğer Müslüman devletlere nazaran iyi ilişkiler geliştirmiştir. Terörü destekleyen ve aşırı İslamcı gruplar için Türkiye örnek gösterilebilecek ve Ortadoğu'ya politika uygulanabilecek önemli bir ülkedir. Jeopolitiği bağlı olduğu coğrafi şartlara göre değil sadece gücü elinde tutan devletlere göre yorumlamak teorilerin çürüyeceğinin kanıtıdır. Jeopolitik unsurlarda fiziki coğrafyanın sabitliği, strateji ve uygulamalara politikanın sabitliği olarak yansımaktadır. Bir taraftan coğrafyanın siyaseti yapılırken diğer taraftan var olan fiziksel çevre ve siyaset arasında kalınmaktadır. Teorilerde mekân faktörünün sabitliği, siyasetinde coğrafyanın hükümlerine boyun eğmesine neden olur. Günümüzde de kullanılan tabiriyle "*Coğrafya Kader*" olur. Coğrafyanın kader olması gerçeği bir yandan siyasi aktörlerin coğrafyalarında pasif olmasına neden olurken, Türkiye gibi Anadolu coğrafyası üzerine kurulmuş bir ülke için avantaj olabilir.

Türkiye, bulunduğu konum itibariyle Avrupa ve Asya kıtasının bağlantı noktasında, Batı ve Doğu medeniyetlerinin hem ayrıldıkları hem de sentez olarak bir arada yaşadıkları bir coğrafyada teşekkül etmiştir. Jeopolitik teorilerde var olan kara ve deniz gücü merkezlerinin hâkimiyet ve geçiş güzergâhında yer alması, Türkiye'yi mutlak kontrol altına alınması gereken yerlerden biri haline getirmektedir. Karadeniz gibi Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Tuna vesilesi ile Avrupa içlerine kadar sokulan su yolunu İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Akdeniz'e bağlamaktadır. Ortadoğu gibi önemli petrol havzalarının komşuluğunda olması, Afrika ile deniz komşuluğunun bulunması, Süveyş bağlantı kanalı ve

Cebelitarık ile okyanuslara bağlanabilen bir iç denizde yer alması, Hazar ve Uzakdoğu'nun Avrupa'ya karadan transit bağlantı noktasında olması Türkiye'yi dünyanın merkez noktasına oturtmuştur. Yaşadığı tarih itibariyle Osmanlı Devletinin miras bakiyesi misyonunu üstlenmesi Balkanlar'dan Kırım'a, Bağdat'tan Medine'ye, Mısır'dan Fas'a ve dahi Kafkaslardan Tibet'e kadar olan bölgelerde kalan soydaş ve dindaşlarının olması sebebiyle jeopolitiğini sadece Anadolu ile sınırlamamasına neden olmuştur. Dünya stratejisine sahip olan devletler kıtalararası bölgelerdeki siyasetini yeniden yaratmak için argümanlar aramakla uğraşırken Türkiye sadece var olan tarihi birikimini ve kültürünü kullanarak bile jeopolitik stratejilerini oluşturabilir. İfade edilen tabirle *Coğrafya'nın Kader'e* etkisini aktif ve çok boyutlu olarak kullanabilir.

Bu coğrafi faktör ve birikimlere rağmen jeopolitiği uygulamak ve stratejiler belirlemek belirli diplomatik ve jeopolitik birikimler gerektirmektedir. Türkiye bu statükocu ve kabullenme siyasetini soğuk savaş döneminde kullanmıştır. Artık bölgede yeniden yapılanma ve dinamik argümanlara rağmen statükocu ve korumacı anlayışla yapılan dış siyaset ve politikalar eldeki imkânlarında kaybolmasına neden olabilir. Türkiye yeni dünya medeniyetlerinin sevgisiz, güvensiz, adalet ve eşitlikten yoksun dünyasında çare olabilmelidir. Ezilen ve ezen halkların döngüsünde adaletli bir yaşamı ve geri kalmış ülkeleri kendi imkânları ile ayağa kaldırmayı düşünmelidir. Osmanlı bakiyesinden kalan topraklarda umutları yeşertmelidir. Teorilerde iç toplum yapısından kaynaklanan çatlakları dışarıya dezavantaj olarak değil avantaj olarak sunmalı ve bu farklılıkların dış siyasetinde kullanılmasına önlem almalıdır. Yeniden yapılanması sürecinde tüm Anadolu coğrafyasını ortak bir şiar'da buluşturmalıdır.

1.5. 21. Yüzyıla Kadar Türkiye Jeopolitiği ve Jeopolitik Sorunlara Bakış

Tarihi birikim bir toplumun zaman boyutu içindeki konumunu belirleyen temel unsurdur (Davutoğlu, 2016: 65). Bu nedenle devletler tarafından bu birikim doğru algılanır ve okunursa siyasi arenada sağlam temellere oturur. Tarihin seyri içinde bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın üç kıtadan geri çekilerek, filizlendiği Anadolu toprakları üzerinde kurulmuştur. Cumhuriyet dönemi dış politikası Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarına damgasını vuran bu tarihi mirasın ortaya çıkardığı reflekslerle uluslararası konjonktürün gerektirdiği zorunlulukların kesişim alanı üzerinde gelişmiştir (Kongar, 2013: 69). Bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*" anlayışı yeni devletin dış politikasının en temel belirleyeni olmuştur. Bu minvalde Osmanlı'dan kalan sorunların

çözülmesi, Misak-ı Milli'nin uygulanması ve devletin dünyaya kendini kabul ettirmesi Batı ve bölge komşularıyla oluşturulan diyalog ve çaba neticesinde olmuştur.

Lozan'dan kalan sorunların çözülmesi yeni devletin öncelikli dış politikasıdır. İkili görüşmeye bırakılan Musul sorunu iç karışıklıklar, İngiliz etkisinin hissedildiği Milletler Cemiyeti kararları ve yeni savaş yükünün kaldırılamayacak olması nedeniyle Musul, Irak'a bırakılmıştır. Fransız mandası olan Suriye ile Hatay sorunu bir başka ertelenen husustur. Önce özerklik daha sonraki yıllarda bağımsızlık kazanan Hatay, Suriye'nin bağımsızlığını kazanması, İtalya'nın Akdeniz'deki faşist politikası ve Fransa'nın, Türkiye'yi yanına çekmek istemesi sebebiyle 1939 yılında Türkiye'ye bağlanmıştır. Bir diğer mesele olan azınlıklar meselesi Yunanistan ile ilişkileri savaş boyutuna kadar taşımasına rağmen Yunan Başbakanı Venizelos ve Atatürk'ün barış yanlısı tavırları neticesinde nihayete ermiş hatta sıkı dostluklar oluşturmuştur. Bu sıkı dostluk neticesinde Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesini istediği çerçevede imzalamayı başarmış ve Milletler Cemiyetine sorunsuz bir şekilde girebilmiştir (Armaoğlu, 2018: 233-269).

Batılı devletlerce parçalanmış Osmanlı'nın mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin "*laik*" ve "*ulus-devlet*" niteliklerinin savunma içgüdüsünün bir uzantısı şeklinde ortaya çıktığını söylemek mümkün görünmektedir (Yağbasan ve Günek, 2010: 127). Dış politikada her ne kadar savunmacı ve sorun çözme odaklı hareket edilse de yeni devlet birçok uluslararası birliğe katılmış, dostluk ve saldırmazlık anlaşmaları imzalamıştır. Balkan Antantı ve Sadabat Paktı dış politikadaki bu göstergelerdendir. Yoğun jeopolitik ve dış siyasi gelişmeler Türkiye'nin çevresiyle olan ilişkileri arttırmasına ve karşılıklı ziyaretlere neden olmuştur. Atatürk dönemi boyunca Cumhurbaşkanlığı düzeyinde yurtdışına herhangi bir ziyaret gerçekleştirilmemiş olsa da birçok devlet kademesinden ziyaretçiler ağırlanmıştır (Tablo 1.1.). Bölünme korkusu ve Sevr sendromu olarak adlandırılan psikolojik durum neticesinde daha çok iç politikaya eğilim gösterilmiştir (Berdibek, 2016: 77).

Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşen bu ziyaretler genel manada güvenlik, bölgesel konular ve bölgesel işbirlikleri konularında olmuştur. Kültürel ve ekonomik işbirlikleri daha geri planda kalmaktadır. Türkiye'ye ilk resmi ziyaret Afgan Kralı tarafından gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar yüzünü batıya dönerse dönsün Türk devletinin emperyalizme karşı olan bu savaşı İslam dünyasının ilgisini çekmiş, dünyanın birçok yerinden telgraflar da çekilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı henüz tam olarak kalkınmayı sağlayamayan Türk Devleti'ni de tedirgin etmeye güçlü ittifaklara ve bölgesel işbirlikleri yapmaya zorluyordu. Diğer taraftan

Sovyet-İngiliz çekişmesi; artan Almanya ve İtalya faşizmleri Türkiye'yi devletlerarasında zora sokuyordu. Fakat Türkiye tüm zorlamalara hatta Sovyet tehditlerine rağmen savaşta yer almamaya kararlıydı. Alman yayılcılığı İngilizleri de Sovyetlerle birlikte Türkiye'yi zorlamaya itiyor, iki devlet Türkiye'nin mutlaka savaşa girmesini istiyordu. Savaşın sonuna doğru, İngiltere ve ABD, Türkiye'ye savaş sonrası yapılacak barış görüşmelerinde, öteki ülkelerle aynı haklara sahip olacağını bildirdiler (Kongar, 2013: 456). Türkiye önce Almanya ile siyasi ilişkilerine son verdi. Akabinde Almanya ile savaşan ülkelerin savaş sonrası yapılacak görüşmelere katılabileceğinin bildirilmesi üzerine Almanya'ya savaş açmış ve Birleşmiş Milletleri (BM) kuran ülkeler arasına girmiştir.

Tablo 1.1. 1923-1938 Yıllarında Konuk Edilen Devlet Adamları

10 Ülke	Devlet Adanı	Tarih
AFGANİSTAN	KRAL	01.06.1928
S.S.C.B	DIŞİŞLERİ BAKAN YARDIMCISI	16.12.1929
MACARİSTAN	DIŞİŞLERİ BAKANI	24.03.1930
İNGİLTERE	IRAK KOMİSERİ	06.10.1930
MACARİSTAN	BAŞBAKAN	28.10.1930
YUNANİSTAN	BAŞBAKANI-DIŞİŞLERİ BAKANI	27.10.1930
JAPONYA	PRENS	13.01.1931
IRAK	KRAL	06-08.07.931
IRAK	BAŞBAKAN	31.12.1931
BULGARİSTAN	BAŞBAKAN	02.12.1931
S.S.C.B	DIŞİŞLERİ BAKANI	27.10.1932
İRAN	DIŞİŞLERİ BAKANI	27.10.1932
A.B.D	GENELKURMAY BAŞKANI	27-29.09.1932
IRAK	KRAL	12.06.1932
YUNANİSTAN	BAŞBAKAN, DIŞİŞLERİ BAKANI,	10.09.1933
YUGOSLAVYA	KRAL	04.11.1933
ROMANYA	DIŞİŞLERİ BAKANI	15.10.1933
MACARİSTAN	BAŞBAKAN VE DIŞİŞLERİ BAKANI	21.11.1933
YUGOSLAVYA	DIŞİŞLERİ BAKANI	18.04.1934
İRAN	ŞAH	10.06/07.07.1934
İSVEÇ	VELİAHT	03.06.1934
ROMANYA	DIŞİŞLERİ BAKANI	28.10.1934
AFGANİSTAN	DIŞİŞLERİ BAKANI	06.01.1936
İNGİLTERE	KRAL	04.09.1936
IRAK	DIŞİŞLERİ BAKANI	07.09.1936
YUGOSLAVYA	DEVLET BAŞKANI	27-31.10.1936
AFGANİSTAN	HARBİYE BAKANI	01.10.1936
ALMAN	İKTİSAT BAKANI	18.11.1936
ROMANYA	DIŞİŞLERİ BAKANI	17.03.1937
IRAK	DIŞİŞLERİ BAKANI	27.04.1937
ÜRDÜN	EMİR ABDULLAH	31.05/06.06.1937
İRAN	DIŞİŞLERİ BAKANI	09.09.1937
YUNANİSTAN	BAŞBAKANI	27.11.1937
ROMANYA	BAŞBAKAN	28.11.1937
YUGOSLAVYA	SAVAŞ BAKANI	21.04.1905
ROMANYA	KRAL	18-20.06.1938

Kaynak: Berdibek, 2016: 78

Savaşın sona ermesiyle ortaya farklı dengelerin çıktığı siyasi ve jeopolitik parametrelerin değiştiği iki kutuplu dünya düzeni meydana gelmiştir. Türkiye bu süreçte Batı'ya dönük Kuzey Atlantik eksenli bir politika izlemiştir. Sovyet tehdidine karşı ABD, Yunanistan ve Türkiye'yi destekleme kararı almış, Truman Doktrini ve Marshall Yardımları neticesinde gereken yardımı göndermiştir (Kongar, 2013: 357-361). Ayrıca Sovyetlerin Doğu Anadolu'daki toprak isteklerini açık ifade etmeleri Türkiye'nin askeri olarak bir ittifak yapmasını zorunlu kılmış ve NATO'ya katılmak istediğini beyan etmiştir. İlk başlarda Akdeniz çıkarlarını ABD'ye kaptırmak istemeyen İngiltere ve ufak devletler buna karşı çıkmışlardır. Fakat Kore'ye BM emrinde asker göndermesi ve başarıları neticesinde NATO'ya davet edilmiştir. Türkiye soğuk savaş süreci boyunca NATO'nun “ileri karakolu” şeklinde hareket ederek komşuluğu bulunan Sovyet rejimine karşı Batı eksenli hareket etmiştir (Kongar, 2013: 462). Ahmet Davutoğlu'na göre (2016: 71);

“Sömürge devrimleri ile birçok ülkenin bağımsızlıklarını kazandığı bu yeni konjonktürde statik jeopolitik saiklerle sürdürdüğü tek-eksenli politika yüzünden hem kendi etkinlik alanını oluşturma şansını yitirmiş hem de o dönemde sömürge devrimlerinin oluşturduğu genel evrensel temayüle aykırı davranmıştır.”

Esasında Türkiye bu dönemde Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu gibi bölgesel anlaşmalar ve paktlar oluşturmak için çabalamış, bölge jeopolitiğinde sadece Batı'nın yanında yer alan ve söz dinleyen ülke imajından kurtularak söz sahibi olmayı amaçlamıştır. Atatürk devrinden itibaren Balkanlarda kurulmak istenen birliktelik bu dönemde yine gündeme gelmiş Yunanistan ve Yugoslavya'nın içinde bulunduğu Balkan İttifakı kurulmuş fakat Yunanistan'ın Kıbrıs üzerindeki emelleri ittifakın bozulmasına neden olmuştur. Yine aynı şekilde Ortadoğu bölgesinde Irak ve diğer Arap ülkeleriyle ittifak kurulmak istenmiş fakat Mısır'ın nüfuz kaybetmek istememesi, diğer ülkelerin yanaşmaması durumunda Irak-Pakistan ve İngiltere'nin katılımıyla Bağdat Paktı kurulmuştur. Irak yönetiminin askeri darbeye indirilmesi pakttan ayrılmasına neden olmuş ve Pakt, Merkezi Anlaşma Teşkilatı'na (CENTO) dönüşmüştür (Kongar, 2013: 451-463).

Kıbrıs, Balkan İttifakı sırasında da Yunanistan'ın olaylara destek vermesiyle 20. yüzyılın ortalarında, giderek büyüyen olaylara tanıklık ediyordu. Yunanistan'ın Kıbrıs'ı ilhak (ENOSİS) etmek için çabalaması tam da Akdeniz ve Türkiye üzerinde Sovyet tehdidinin baş gösterdiği zamana denk gelmiştir. Türk hükümetleri Kıbrıs konusuna ilk başlarda ehemmiyet göstermemiş, Yunanistan ile ittifakın daha değerli olduğunu düşünmüşlerdir (Armaoğlu, 2018: 399). Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrası İtalya ile anlaşma yapan Yunanistan'ın 12

adayı İtalyanlardan alması, Türkiye'nin meseleye eğilmesine yol açmıştır. 1954 yılında Yunanistan ada halkının kendi mukadderatını belirlemesi için BM'ye başvurmuştur. 1954 yılında BM'nin Kıbrıs meselesini görüşmeme kararı Türk hükümet başkanını o kadar hoşnut bırakmıştı ki, Başbakan Menderes 18 Aralık 1954'te verdiği bir demeçte; *“Bu mesele tamamıyla kapandığı için, artık müttefikimiz Yunanistan ile aramızda dostluğun gölgelenmemesine dikkat ve itina göstermek zamanı gelmiş bulunuyor”* demiştir (Armaoğlu, 2018; 405).

Kıbrıs'ta Rum baskıları artarken İngiltere adanın taksim edilerek bir muhtariyet yönetiminin kurulmasını tezini ortaya atmış ve görüşmelere başlamıştır. Türkiye statükonun devamı açısından taksim fikrini benimsemiş, Türk hükümeti yeni tezini Türk kamuoyuna benimsetmekte başarı kazanmış ve 1958 yılında bütün Türkiye'nin sesi, *“Ya taksim! Ya Ölüm!”* olmuştur (Armaoğlu, 2018: 407). Kıbrıs'ta artan gerilim NATO'nun çıkarlarını da tehlikeye sokmaya başlamıştır. Yunanistan'ın barışa yanaşmaması ABD'nin baskı kurmasına neden olmuş ve akabinde NATO'nun aracılığı ile 1959 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. İşlerini kendi toplum meclisleri ile yönetecekleri bir sistem oluşturulmuştur. Bu sistem uzun ömürlü olmamış, adada Rum katliamı artarak devam etmiştir. Rumların eylemleri önce garantör devletlere ardından BM'ye konu olmuştur. BM'nin arabulucu kararını uygulaması zaman almış ve her geçen gün eylemler daha da artmıştır.

Rum yönetiminin dışarıdan silah alması ve Rumları zorunlu askerliğe alması adaya Türkiye'nin müdahalesini kesinleştirmiştir. Fakat ABD Başkanı Johnson İsmet İnönü'ye bir mektup göndererek askeri müdahaleye karşı olduğunu bildirmiştir:

“Türkiye, NATO içindeki ülkelerin tam bir onayına ve anlayışına sahip olmadan, Sovyetlerin işe karışmasına yol açacak bir adım atarsa, NATO ülkeleri, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı korumak konusunda bir zorunluluk olup olmadığını düşünme olanağı bulamamışlardı (...) Size bütün içtenliğimle belirtmeliyim ki, ABD, bugünkü koşullar altında Kıbrıs'a yapılacak bir Türk askeri eyleminde ABD'nin verdiği askeri araç ve gereçlerin kullanılmasına izin vermez” (Harris'den aktaran; Kongar, 2013: 466).

O sırada Başbakan İnönü'nün Kıbrıs işlerindeki danışmanı Profesör Nihat Erim, daha sonra şöyle demiştir:

“Denebilir ki, o zamana kadar dünyanın tek memleketi Türkiye idi ki, orada Amerikalılara ‘Go Home’ denmiyordu” (Armaoğlu, 2018: 594).

1962'de Küba Krizi sırasında İzmir'deki Jüpiterlerin Türkiye'ye sorulmadan sökülmesi ve Johnson mektubu, Türkiye'nin dış politikasını ve jeopolitik uygulamalarını sorgulamasına neden olmuş, çok yönlü ve farklı uygulamalar geliştirmesine neden olmuştur.

Sene 1973 olduğunda Türkiye’de seçimler olmuş Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milli Selamet Partisi (MSP) koalisyonu kurulmuştu. Yaklaşık on yıldır adadaki durum devam ediyordu. Başbakan bir dizi görüşmeler yapmak amacıyla İngiltere’ye gitmiş fakat istediği sonucu alamamıştır. Nihayetinde Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk jetlerinin havadan himayesinde, Girne bölgesinden Kıbrıs’a ayak basmaya başlamıştır (Armaoğlu, 2018: 605). 14 Kasım 1983’te de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin kurulması başta Yunanistan olmak üzere pek çok ülkeyi tedirgin etmiştir (Kongar, 2013: 469).

Kıbrıs meselesi Türkiye’nin jeopolitik çıkarları için önem arz etmekle birlikte Süveyş Kanalı ticaret yolunun güvenliği açısından ve Akdeniz güvenliği açısından da oldukça önemlidir. 20. yüzyılın genel seyri içerisinde öncesi ve sonrası çentiğini atmak adına da önemlidir. Dış politikada nesnellığın, farkındalığın uyanışı; jeopolitik çerçevenin tekrar çizilmesi, tarih ve kültür temelli dış politik bağlantıların başlaması açısından Kıbrıs meselesi önemlidir. Günümüzde hala devam eden sorunları olması rağmen Kıbrıs’a farklı bir jeopolitik mekân anlamı ve söylemi yüküdür. Öyle ki Anadolu dışında yaşayan herkes için Türkiye Anavatan’dır. Fakat dışarıda yaşayan tüm Türkler Yavruvatan’da değildir. Kıbrıs’a Yavruvatan kelimesi ile yeni anlamlar yüklenmiş, siyaset ve üst düzey yetkililere kadar ulaşan bir kullanım oluşmuştur.

“Biz Türkiye’ye ‘Anavatan’ diyoruz. Türkiye de bizi gerçek ‘Yavruvatan’ olarak kabul ediyorsa, ‘Ana’nın, ‘Yavru’ya karşı birçok vazifeleri vardır” (Atun, 2017).

28 Kasım 1948’de Lefkoşa’da Selimiye Camisinin batı tarafındaki meydana Diş Doktoru Nazif Denizer’in halka hitabında söylediği bu sözler yeni siyasal mekân algısını ortaya çıkarmıştır. Anavatan Yavruvatan söylemlerinin tartışıldığı günümüz konjonktüründe Kıbrıs; patronaj’a dayanan, iktidar için kollama ve ulufe dağıtmanın esas olduğu bir siyasal yapıdır. (Kongar, 2013: 469). İlerleyen dönemlerde bu kollama durumu kendini daha da gösterecektir. Kıbrıs meselesi Türkiye için dış politikada özellikle İkinci Dünya Savaşından itibaren ABD-Avrupa eksenli siyasetinde çeşitlenmeye gitmesine ve var olan siyasetini sorgulamaya neden olmuştur. 1960-1980 arası dönem, Türk-ABD münasebetlerinin inişler-çıkışlar, çalkantılar, sarsıntılar ve kriz dönemidir (Armaoğlu, 2018: 617). Bu kriz dönemi aynı zamanda Sovyetlerle olan ilişkilerin geliştirilmesine ve Türkiye’nin Ortadoğu politikalarına yansımıştır. Türkiye’nin dış politikada yalnızlığı 1965 yılında BM’de Kıbrıs konusunda destek göremeyerek yaşamıştır.

Kıbrıs konusunda BM’de yalnızlık çeken Türkiye, dış siyasetinde farklılaşmaya gitmiştir. İç siyasette Adalet Partisi (AP) iktidarı hükümet programında “*Arap memleketleri, meşru davalarında Türkiye’nin anlayış ve desteğine güvenebilir*” diyordu (Köse, 2017: 55). Bu meseleden bahsi geçen dava İsrail meselesiydi. Türkiye ilk defa bu konudan Arap devletleri lehine taviz veriyordu. Her ne kadar NATO üyeliği Arap devletleri tarafından hoş karşılanmasa da Türkiye bu imajı yıkmak için bazı hamleler yapmıştır. Bunlardan ilki 1967 Arap-İsrail savaşıdır. ABD’nin İsrail’e yardım için Türkiye üslerini kullanıma izin vermemesi, BM’de Arap toplumları lehine kararlara destek vermesi bu hamlelerden bazılarıdır. Ayrıca İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesi tezini savunmaya başlamıştır. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in, “*Kuvvet istimali suretiyle arazi kazancı sağlanması ve pozisyon takviyesi yolu gidilmesine karşıyız*” açıklaması buna en iyi örnektir. (Gürpınar, 2008: 15).

O dönemlerin önemli Ortadoğu gelişmelerinden diğeri ise Mescid-i Aksa yangınıdır. Türkiye büyük bir tepki göstermiş, bu olay üzerine Fas başkenti Rabat’ta yapılan İslam Zirve Konferansına Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil katılmıştır (Armaoğlu, 2018: 637). İç meseleler nedeniyle Türkiye Ortadoğu’ya bu dönemde çok fazla ilgi göstermemekle birlikte 1970’lerde yaşanan petrol krizinde Arap ülkeleriyle ekonomik ilişkiler geliştirmeyi amaçlamış yine 1978 Camp David Anlaşmalarını kabul etmemiştir. 1980 dönemine kadar ki süreçte olaylar üzerine hareket eden bir dış politika görünümü çizilen Ortadoğu ile ilişkiler 1980 sonrası artmaya başlamıştır.

1980’ler dönemi Türkiye dış politikasında adeta bir dönüm noktası olmuştur. Turgut Özal’ın Başbakan olmasıyla dış politika “*eko-politik*” yani politikada ekonominin serbestliği anlayışını kapsayan liberal bir fikir öngörmesi bakımından önemlidir (Daban, 2017: 84). Özal hem bölgesel işbirliklerine hem de daha önce Cumhuriyet niteliklerinden dolayı çekinceli bir tavırdaki seyreden İslam milletleri ile işbirliğine önem vermiştir. Bu önem sadece diplomatik ve gelişen politik meselelerde değil ekonomik ve kültürel alanlarda da kendini göstermiştir. Kendisi mütedeyyin bir insan olduğu için Ortadoğu’ya ve onun ötesinde İslam âlemine açılımı, alıcı ucunda kolayca kabul gördü (Yakış, 2010: 312). 1980’ler dönemi çeşitlenen dış politika yeni olaylar ve söylemlere neden olmakla birlikte 21. yüzyıla ulaşacak sorunlara da neden olmuştur. Bu dönemde İslam Konferansı Örgütü’ne (İKÖ) verilen değer de artmıştır. Daha önce diğer İslam devletlerinin en üst düzeyde katılım sağladığı İKÖ’ye Türkiye hep bir kademe altta katılım gerçekleştiriyordu. 1981 yılında Mekke’de düzenlenen zirveye Türkiye ilk kez Başbakan düzeyinde katıldı (Yağbasan ve Günek, 2010: 131).

Özal döneminde İKÖ’de Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi Başkanlığında yaşanan boşluk iyi değerlendirilmiş ve ilk kez 1984’de bu başkanlık Türkiye’ye verilmiştir. Zirve için Cumhurbaşkanı Kenan Evren Suudi Arabistan’da gitmiştir. Evren’in Suudi Arabistan ziyaretinde İKÖ kapsamlı konular dışında ekonomik ve askeri işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır (Yağbasan ve Günek, 2010: 131). İslam ülkeleri ile işbirlikleri şüphesiz Ortadoğu’da İsrail ve politikaları ile de paraleldir. Çünkü henüz 1981 yılında İsrail’in Golan tepelerini ilhak kararı, Türkiye’den de tepki görmüş ve ilhakı tanımamıştır. Kenan Evren, 1984 Şubat’ında Suudi Arabistan’a yaptığı ziyareti sırasında bu tutumu desteklemiş ve şöyle demiştir: *“Biz her alanda Araplarla ilişkilerimizi güçlendirmek istiyoruz ve İsrail’in bölgede istikrarsızlığın kaynağı ve bölgedeki bütün gerilimlerden sorumlu olduğuna inanıyoruz”* (Ed-Dakuki’den aktaran; Bostancı, 2017: 109). Esasında Cumhuriyet dönemi dış politikasında çoğunluğu Müslüman olan bir ülke olarak İsrail’i ilk tanıyan ülke olmasına rağmen bu dönem İsrail ile ilişkilerin gerildiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaşanan hadiseler diğer bir örnek ise 1980 yılında İsrail’in Kudüs’ü ebedi başkent ilan etmesiyle diplomatik münasebetlerin ikinci kâtip seviyesine indirilmesidir (Armaoğlu, 2018: 635-640).

Türkiye bu dönemde imajını arttırmış bölge sorunlarına daha fazla odaklanmaya başlamıştır. Özal’ın çok yönlü dış politikası ve jeopolitik çıkarların ekonomi temelinde değerlendirilmesi birçok fırsatı da beraberinde getirmiştir. Irak-İran savaşında arabuluculuk heyetine dâhil olması ve Yunanistan ile meselelerde görüşmeye dayalı, müzakereci bir tavır takınması, İran Devrimi sonrası yaşanan sıkıntılı süreçlere karşı barışçıl politikalarla olayları çözümlemesi dış politikalarda saygınlık kazanmasına neden olan konulardandır. Bir diğer önemli konu ise bölgesel işbirliklerine katılma ya da bölgesel kuruluşlar oluşturmadı. Bu kapsamda darbe döneminde Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) girme adına bir çalışma yapılmamıştır. İlişkilerin tekrar başlaması ve bir takım düzenlemeler neticesinde 1987 yılında tam üyelik başvurusu yapmıştır. Türkiye’nin AET’ye tam üyelik başvurusu ile ilgili Devlet Bakanı Ali Bozer’in, Dönem Başkanı ve Belçika Dışişleri Bakanı Leo Tindemans’a 14 Nisan 1987’de verdiği mektupta şunları söylemiştir:

“Sayın Başkan, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına işbu mektupla, Avrupa Ekonomik Topluluğunu tesis eden antlaşmanın 237. maddesi düzenlemeleri uyarınca Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’na üye olmak için resmen müracaat etmekte olduğunu ekselanslarına bildirmekten şeref duyarım. Bu çerçevede, Türkiye’nin Avrupa organizasyonuna ve Avrupa Birliğine keza Avrupa topluluklarını tesis eden antlaşmaları ortaya çıkaran ideallere bağlılığını bilhassa belirtmek isterim. Ekselans, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim” (Şahin vd., 2008: 143).

Ancak Avrupa Parlamentosu 11 Aralık 1986 tarihinde aldığı bir kararla, Türkiye'nin demokratikleşme konusunda önemli bir yol kat ettiği fakat Avrupa Topluluğu'na (AT) üyeliğinin erken olduğunu belirtmiştir (Daban, 2017: 88). AT'ye üyeliğin uzaması Türkiye'nin Gümrük Birliğine girmesine vesile olmuşsa da Kıbrıs meselesi üzerinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bölgesel işbirliği adına yapılan bir diğer çalışma Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) kurulmasıdır. Türkiye, İran ve Pakistan'ın kurucu üye olduğu teşkilat 1985 yılında kurulmuş, amacının ise üye ülkelerin kalkınmalarına katkıda bulunmak, EİÖ bölgesi içindeki ticari engelleri kaldırmak ve bölge içi ticareti geliştirmek ve EİÖ bölgesinin küresel pazarlarla bütünleşmesini teşvik etmek, üye ülkeler arasındaki kültürel ve tarihi bağları güçlendirmek olduğunu beyan etmiştir (Daban, 2017: 86).

1980'li yılların sonuna doğru gelindikçe dış politikada aktif bir rol oynamaya başlayan Özal, 1987 seçimleriyle ikinci dönemine girmiştir. 1989'da Cumhurbaşkanı seçilmesiyle dış politikada daha aktif ve karar vericiliği yüksek bir konuma ulaşmıştır. Bu dönem Sovyetler sisteminin son zamanlarına denk gelmesi açısından dış politikada söylem değişikliği ile yeni mekânların açılmasını da beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin Cumhuriyet ilanından 1980'lere kadar yaşadığı jeopolitik ve stratejik temelli olaylar yeni bir anlamlandırmaya neden olan dış politika anlayışı ve söylemine neden olmamıştır. Ancak bu dönemde yaşanan birçok olay dış politikada yeni mekânların açılması, söylemlerin değişmesi ve algıların yönlenmesi açısından önemli olmuştur. Bu olaylar ve neticesinde ortaya çıkan yeni anlayışın ve söylemin en belirgin özelliği Bulgaristan ile yaşanan Türk azınlıkları konusunda olmuştur. Bulgaristan'ın içerisinde yaşayan Bulgar Türkleri ve hakları sorunu 1950'lerden itibaren ortaya çıkmış olsa da Türkiye üzerine düşmemiştir. 10 Ağustos 1950'de 250 bin Türk'ü sınır dışı etme kararını Türkiye'ye ilettiği notasına dönemin Menderes hükümetinin bu kadar sayıda insanın Türkiye'ye alınamayacağı olmuştur (Balcı, 2017: 8). Buna rağmen 35 bin kadar göçmen Türkiye'ye gelmiştir. 1989 yılına kadar Bulgaristan'ın baskıları devam etmiş 1989 yılında ise ABD ve Uluslararası Af Örgütü dâhil olmak üzere konu uluslararası platformlara taşınmıştır.

29 Mayıs 1989'da Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'un televizyondaki konuşmasında: *“Türkiye Bulgaristan'dan göç etmek isteyen Türklere kapısını açsın”* çağrısına Türkiye Başbakanı Özal tarafından: *“Bizim kapılarımız herkese açık”* demesi üzerine kitlesel göç Türkiye'ye yönlendirilmiştir (Gündüz, 2013: 4) . Bulgaristan'da Jivkov yönetiminin gitmesi yeni yönetimin iyileştirme çalışmaları neticesinde sorun çözülmüştür. 1980'den itibaren gerek Bulgaristan'daki gerekse Yunanistan'daki azınlık sorunlarına eğilim

Yeni-Osmanlılık⁴ olarak nitelendirilecek olan bir dış politika anlayışı ortaya çıkarmıştır. Batılı devletler ise Yeni-Osmanlılık ve söyleminden etkilenmiş ve korkmuş olacaklar ki özellikle 1 Şubat 1990'da Gümülcine Başkonsolosu Kemal Gür'ün, Rodop Valisi'ne yazdığı bir mektupta Batı Trakya Türkleri için “*soydaş*” kelimesini kullanması Yunanistan tarafından istenmeyen kişi ilan edilmesine neden olmuştur (Gürsoy, 2015). Yeni politik anlayışın söylemlerdeki gücünün anlaşılması açısından önemlidir.

1990'lar gerek dünya gerekse Türkiye için yeni sorunlarla başlamıştı. Irak-İran savaşının etkileri yeni silinmeye başlanmış fakat bu sefer yeni bir savaş olan Körfez savaşı bölgeyi ve tüm dünya ülkelerini tekrar etkilemişti. Irak-İran savaşında tarafsız bir politika izleyen Türkiye, iki ülke ile de ekonomisini geliştirmiş Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nı bu dönemde inşa etmiştir. İran'daki devrim ve bölge ülkelerine devrimin sıçramaması için Batılı ülkelerin şu veya bu şekilde, Irak'a destek ve yardımcı oldukları bir gerçektir (Armaoğlu, 2018: 658). Saddam bir taraftan kendisi nükleer silah üretimine hız verirken, diğer taraftan Batılı ülkelere aldığı silahlarla ülkeyi, deyim yerindeyse, cephanelik haline getirmiştir (Arı, 2005: 560). Tüm bu nedenlerin dışında Kuveyt'i Irak'ın bir ili olarak görmesi, Bubiyan ve Varba gibi petrol çıkarılan sahaya yakın adaların kendisine bırakılması isteği, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar neticesinde zarara uğradığını düşünerek Kuveyt'e harekât başlatmıştır. Kuveyt işgali uzun bir dönemden sonra SSCB ve ABD'yi ortak bir kararda bir araya getirmiştir. BM'nin savaş sürecinde peş peşe askeri ve ekonomik ambargo kararları almasında bu birliktelik etkili olmuştur (Armaoğlu, 2018: 657-667).

Türkiye ise çöl fırtınası harekâtında ABD ve koalisyon güçlerinin topraklarını kullanmasına izin vermiş, hava üslerini ABD ve NATO'ya kullanıma açmıştır. BM'nin ambargo kararına uyararak Kerkük-Yumurtalık boru hattını kullanıma kapatmıştır. Irak'ın böyle bir savaşta Kuveyt'i alması bölgesel açıdan hegemonyasını güçlendirmesine ve bölgesel güç olarak tehdit oluşturacağı nedeniyle Türkiye Irak'ın karşısında yer almasına rağmen toprak bütünlüğünün korunmasından yanaydı. Çünkü var olan dengelerin korunması bölgesel barış açısından önemliydi. Fakat savaşın sonuçları Türkiye'yi ilerleyen süreçlerde etkileyecek bir

⁴ Yeni Osmanlılığın en basit tanımıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altındaki topraklarda Türkiye'nin etkinliğini artırmayı hedefleyen bir akım olduğu söylenebilir. Özal döneminde ortaya çıktığı söylenirse de Ahmet Davutoğlu ile birlikte yükselişe geçen bir söylemdir. Yeni Osmanlılık, komşu devletlerle sorunları çözmeye yolunda adımlar atarak ilişkileri geliştirmek ve böylece bölgesel güç konumunu elde edip bölgenin dünya iktisadî ve siyasî sistemine eklemlenmesini sağlamaktır. Bunu yaparken askerî güçten ziyade, bölge ülkeleriyle Türkiye arasındaki tarihî ve kültürel bağlar üzerinde durmaya özen gösterilmekte ve Türkiye'nin etkisini bu yolla artırmanın daha yararlı olacağı düşünülmektedir. Bkz. Cavlan, Turan (2010). *Yeni Osmanlılık: Batı'dan Kopuş Mu?*, Sosyal Bilimler Dergisi, 3(2),126-156.

ekonomik krize sürüklemiş ve ciddi zarara uğratmıştır. Özal ve Anavatan Partisi (ANAP) iktidarında hayal kırıklıklarına ve dolayısıyla, Körfez Savaşı karşısındaki tutumunu yumuşatmasına ve yavaşlatmasına sebep olmuştur (Armaoğlu, 2018: 668). Savaş sonrası Irak'ta yaşanan güç boşluğu da yine ilerleyen süreçte Türkiye'yi etkileyecek olaylara gebe olmuştur.

Kriz sonrası Irak kuzeyindeki Kürtler kendi kaderlerine terk edilince Türkiye topraklarını açmış ve güvenli bölge oluşturulmasını istemiştir. 36. paralel meselesi olarak bilinen ve Irak kuzeyinde güvenli bölge oluşumu sağlayan süreçte Saddam'ın 36. paralel sonrası kuzeye müdahale hakkı kısıtlanmıştır. Fakat buradaki güç boşluğunda Kürt grupların kendi yerel otoritelerini oluşturmasını Türkiye tanımamıştır (Arı, 2005: 580). Irak'ın kuzeyinde yaşanan olaylar ve sınıra akın eden Kürt mülteci gruplarının sorununa *Çekiç Güç*⁵ modeli ile çözüm getirilmişti. Körfez Savaşı boyunca Turgut Özal etkisi dış politikada hissedilmiş, genel itibarıyla birçok meselede karar mercii olarak davranmıştır. Irak'a karşı koalisyon ile birlikte savaşa girmek istemesine dair iddialar basında da yer buluyordu. Hatta Armaoğlu'na göre (2018; 667); Özal'ın Ağustos ayı basın mensupları için düzenlediği gizli bir toplantıda Musul konusundan bahsederek "*bir koyup üç almaktan*" bahsetmiştir. Tüm bunların yanında ABD Dışişleri Bakanı James Baker; "*Irak'ın parçalanmasına izin vermeyeceklerini ve asıl savaşın savaştan sonra başladığını*" söyleyerek adeta 21. yüzyılda olacalara o günlerden ışık tutmuştur (Milliyet, 08 Şubat 1991).

SSCB'nin 1991 yılında dağılarak Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) ortaya çıkması, uydusu ve bünyesindeki birçok devletin de bağımsızlığını kazanmaya başlaması uzun süren, *soğuk savaş* dönemi olarak bilinen bir dönemi geride bırakıyordu. ABD ile girilen silahlanma yarışı ve takibinde uzay hâkimiyeti ve faaliyetlerinde ekonomik olarak sıkıntılar yaşayan SSCB; birliğin içerisinde yavaş yavaş meydana gelen kaynamalara da engel olamamış ve ömrünü tamamlamıştır. Doğu Avrupa, Baltık, Kafkaslar ve Orta Asya olmak üzere birçok bölgede yeni devletler meydana gelmiş jeopolitik tahayyüller ve stratejiler yeniden oluşturulmaya başlanmıştır. SSCB yönetiminden ayrılan bu ülkeler küresel liberal ekonomiye katılmalarını gerçekleştirirken, diğer yandan liberal ekonomi için el değmemiş kaynakların varlığı bütün dikkatleri bu ülkeler üzerine çekmeye başlamıştır. Türkiye de böyle

⁵ 1991'de İncirlik merkezi Huzur Ortak Görev Gücü iken Fransa ve İngiltere askerlerinin katılımıyla Birleşik Görev Gücü olmuştur. Görev süresinin bitmesi ve saldırı ihtimaline karşı Çekiç Güç adını almış ve revize edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Arı, Tayyar (2005). *Ortadoğu*, Alfa Yayınları, 582; Armaoğlu, Fahir (2018). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, 669.

bir durumda Yeni-Osmanlılık söylemine bir yenisini daha ekleyerek var olan mekânlara anlamlar yükleme ve jeopolitik pratikler geliştirmeye başlamıştır.

Özal'ın Cumhurbaşkanı olması ardından yapılan seçimlerde Süleyman Demirel'in başbakan olması 1987-1991 itibariyle genel manada dış politikada karar mekanizmasında rahat hareket eden Özal'ı az da olsa sınırlandırmıştır. Özal, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ile farklı siyasi görüşlere sahip olsa da, benimsemiş olduğu Yeni-Osmanlılık fikri sayesinde uzlaşabilmiştir (Daban, 2017: 84). Orta Asya ve Kafkaslarda ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri ve bu bölgeye uygulanacak politika Süleyman Demirel'in basına yansıyan birçok konuşmasında dile getirdiği gibi *“Adriyatik'ten Çin Seddine”* sözüyle başlamış, hem etnik, hem kültürel temelli politikanın temelini oluşturmuştur. Hatta *“sınırların sabit kalmasına rağmen ülkemiz büyüdü”* manşetleri atılarak yeni jeopolitik alanın sınırlarını çizilmeye başlanmıştır (Daban, 2017: 19). Kırgısıztan Cumhurbaşkanı Akayev'in ziyaret esnasında Türkiye'ye yönelik sözleri ise bu politikanın karşılık bulacağını adeta bir göstergesiydi: *“Türkiye çoban yıldızımızdır”* (Milliyet, 24 Aralık 1991). Türk Cumhuriyetleri uzun süren SSCB egemenliğinden sonra Türkiye'nin paylaştığı duyguları ne kadar paylaşır bilinmez. Uzun süren SSCB yönetimi sonrası Osmanlılık ya da etnik temelli politikaların tutarlılıkları tartışılmakla birlikte etkilerini 21. yüzyılda göstermeye başlayacaktır.

Turgut Özal dönemi 21. yüzyılın genel dış politik söylem ve yönelimlerinin bilinmesi, günümüzde uygulanan jeopolitik pratiklerinin temellendirilmesi açısından Türkiye'de bir farklılık yaratmıştır. Genel konjunktürel gelişmeler ve Özal'ın kişiliği, aynı zamanda kişiliğini liberalizm ile buluşturup, dış politikada ekonominin önemini ortaya koyması açısından önemlidir. Karaosmanoğlu'nun Özal'ın dış politikası ile ilgili söyledikleri de bu farklılığı yansıtmaktadır. Karaosmanoğlu'na göre (2010: 175);

“Özal'ın dış politika anlayışında yaptıkları saymakla bitmez. Ben buraya bir kısmını sıralayacağım. Bir kere Özal dış politikada realist yaklaşımla liberal yaklaşımı kaynaştırmıştır (...) Özal'dan önce ekonomi dış politikanın bir parçası sayılmazdı (...) İkinci olarak Özal karşılıklı bağımlılık kavramını geliştirmiştir (...) Ekonomik, kültürel ilişkiler vs. artarsa karşılıklı bağımluluklar meydana getirir ve karşılıklı bağımluluk da güvenliği takviye eder (...) Osmanlı coğrafyasına yöneliş Özal'la başlamıştır (...) Özal zamanında dış politika halka indirilmiştir.”

Özal sonrası dönem Türkiye'de koalisyonlar dönemi olarak adlandırılmış ve bu süreç 2002'ye kadar devam etmiştir. 1993 ile birlikte Özal dönemi dış politikasının yerini önceki dönemden farklı olarak Genelkurmay'ın hükümetin rolünü üstlenerek açıklamalar, raporlar, karşılıklı ziyaretler ve anlaşmalarla kendisini görünür kıldığı dönemdir (Balcı, 2017: 5).

Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ'ın makalesinde bahsettiği “*İkibuçuk Savaş Stratejisi*” içeriden PKK'nın, dışarıdan ise Suriye ve Yunanistan tarafından kuşatıldığını varsayımına dayanmaktadır (Milliyet, 02 Aralık 1994). Genel hatlarıyla bu dönem bahsi geçen devletlerle yaşanan sorunlar çerçevesinde şekillenmiş, güvenlik algısını da en üst düzeye çıkaran bu varsayım ve yaşanan olaylar Türk Silahlı Kuvvetleri'ni (TSK) dış politikanın genel belirleyicisi yaparken, iç politikada da siyasete olan etkileri bakımından 1980'den sonra ordunun etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Yine bu dönemde İsrail ile imzalanan savunma alanındaki işbirliğine yönelik anlaşmayı Erbakan'ın direktmesine rağmen baskılar üzerine imzalaması ordunun bu konudaki tutumuna örnektir (Balcı, 2017: 6).

1990 ortalarındaki en önemli husus Gümrük Birliği Anlaşması olayıdır. Türkiye'nin 1989 yılında AT' ye başvurusu kabul edilmemiş, AT, Gümrük Birliği'ne öncelik vereceğini açıklamış Türkiye de Gümrük Birliğine girme yolunda ilerlemiştir. Yunanistan'ın Gümrük Birliği meselesindeki karşı çıkışı ve Kıbrıs meselesini öne atması Türk hükümetini Kıbrıs ile AB arasında seçime zorlamıştır. Türk hükümetinin amacı AB üyelik sürecini kolaylaştıracak bir anlaşmaya ulaşmak iken, AB'de bu anlaşmayı üyelikle bir ilişkisi olmayan bağımsız bir düzenleme olarak görüyordu (Balcı, 2017: 7). Sonuç itibarıyla GKRY'nin AB'ye girme hususunda adanın tek temsilcisi olarak kabul edilmesi karşılığında Gümrük Birliği yürürlüğe girmiştir.

Yunanistan ile yaşanan krizlerden bir diğeri ise GKRY ile Ortak Savunma Doktrini adlı işbirliğidir. Kıbrıs Yunan savunma alanına dâhil edilirken bu anlaşma çerçevesinde Rusya'dan alınan S-300 füzeleri Kıbrıs'a yerleştirilmek istenmiş fakat Türk hükümetinin karşı çıkışı ve ABD'nin devreye girmesiyle füzeler Girit'e yerleştirilmiştir. Yunanistan ile ilgili ufaklı birçok krize neden olan dönemde iki ülkeyi savaş derecesine getirecek bir diğer kriz de Kardak Kayalıkları meselesidir. Türkiye bandıralı bir geminin bölgede karaya oturması, Yunan botlarının erken davranıp gemiyi kurtararak kayalıklara Yunan bayrağı dikmesi krizi başlatmıştır. ABD'nin devreye girmesi ve iki tarafında kayalıklardan çekilmesiyle sorun çözülmüştür. Yunanistan Türkiye arasındaki son kriz PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 1999 tarihinde Kenya'daki Yunan büyükelçiliğinde olması ve bu ilişkinin ortaya çıkmasıdır. Bu krizin çözülmesiyle ilişkiler normalleşmiştir.

Suriye ve Irak'ın PKK'ya verdiği destek Yunanistan'dan sonraki dış politik sorunu teşkil etmiştir. Körfez savaşı sonrası Çekiç Gücün oluşturulma aşamasında PKK'nın Irak kuzeyinde faaliyetleri, Şam yönetiminin de PKK kamplarına sağladığı ülke içindeki imkânlar krizlere neden olmuştur. Suriye sınırına askeri yığınak yapılması Şam yönetiminin sürekli

uyarılmasına rağmen iki ülke savaşla burun buruna gelmiştir. PKK liderinin Suriye’de saklandığı ve Şam yönetiminin buna müsaade ettiği Genelkurmay’ın hazırladığı raporlarla da ortaya çıkınca Abdullah Öcalan Suriye’den çıkmak zorunda kalmıştır. İki ülke arasında 20 Ekim 1998’de Adana Mutabakatı imzalanmış ve ilişkiler normalleşmiştir. Suriye’de yuvalanamayan terör örgütü eylemsel merkezini Irak’ın kuzeyine doğru taşımış TSK’nin bu bölgeye yaptığı askeri harekâtlarla gücü kırılmıştır.

1991’de Yugoslavya dağılmış yerine birçok devlet bağımsızlık ilan etmişti. Bosna-Hersek de bu ülkelerden bir tanesiydi. Fakat Sırpların Bosnalı Müslümanlara yapmakta oldukları zorbalık ve mezalimler, Bosna’da birçok Müslüman’ın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Türkiye bu olaylar karşısında Kuveyt Savaşında olduğu gibi askeri bir müdahaleyi uygun görmekte ve desteklemekteydi. Temmuz 1992’de Demirel’in ABD Başkanı Bush’a Bosna’ya askeri müdahale yapılması gerektiğini açıklaması basına yansımış, Özal’ın askeri bir harekât düzenlemesi koşulunda Türkiye’nin bu güce en geniş çapta iştirak edeceğini bildiriyordu (Türk Dış Politikası, 2017) . BM Barış Koruma Gücüne katılarak 1995’te Dayton anlaşması ile güvenlik sağlanmıştır. Bosna olayları kadar olmasa da Makedonya ve Arnavutluk ile yaşanan sorunlara da sessiz kalmayan Türkiye, 1992’de kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) çerçevesinde Arnavutluk, Romanya, Bulgaristan, Moldova ve Ukrayna gibi ülkelerle işbirliğine gitmiştir.

1990’lar bölgesel olarak Türkiye’yi çözmesi gereken birçok sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Soğuk savaş neticesinde oluşan yeni devletler genel itibariyle Türkiye ile işbirliği yaparken, geçmişten gelen emelleri olan kimi devletle ilişkiler iyimser olmamıştır. Ermenistan SSCB’den ayrıldıktan sonra 1990’larda yaşanan diğer bir krizin adıdır. Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanması iki ülkeyi Karabağ bölgesiyle alakalı karşı karşıya getirmiş, 1993’te Ermenistan’ın bu bölgeye başlattığı harekâtle ilişkiler askıya alınmıştır. 1994 Azerbaycan-Ermenistan arasında imzalanan anlaşmalarla sona eren kriz PKK’lı teröristlerin Ermenistan içerisindeki kamplarda eğitim aldıklarına dair haberle gerilmiştir. Ermenistan ile ilgili birçok mesele günümüzde de devam etmektedir. Ermenistan’ın Karabağ’ı işgali, Ruslarla olan sağlam ittifakları Aleksandr Dugin’in Avrasyacılığında bahsettiği Turancı politikalara set çekmenin bir adımı olarak görülebilir.

1990’ların sonu koalisyon hükümetlerinin getirdiği yorgunluk ve istikrarın sağlanmaması açısından önemli olsa da dış ilişkilerin, özellikle AB ile ilişkilerin önemli olduğu bir dönemdir. 1999 yılında Bülent Ecevit’in başkanlığında DSP, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve ANAP’tan oluşan bir koalisyon hükümeti kuruldu. Uzun ömürlü

olmamasına rağmen bu dönemde önemli olaylar Türkiye’yi gelecek yıllarda da etkileyecektir. Hükümetin en önemli adımı Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirme taahhüdüdür (Çakmak, 2012). Bunun üzerine Helsinki zirvesinde adaylığı resmi hale gelen Türkiye ülke içinde birçok reform yapmaya hazırlanmıştır. Lüksemburg’da Türkiye’yi dışlayan AB’nin Helsinki’deki görüş ayrılığını Haydar Çakmak şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Türkiye’nin Kopenhag Kriterleri kapsamında gerçekleştirdiği bir dizi düzenlemenin AB nezdinde olumlu etki yaratmasıdır. İkinci neden, Almanya’da Hristiyan Demokratların yerine Sosyal Demokratların iktidara geçmesiyle birlikte Almanya’nın Türkiye’nin AB üyeliğine sıcak bakmaya başlamasıdır. Üçüncü neden, Lüksemburg Zirvesi’nin ardından AB ile ilişkileri siyasi yönden askıya alan Türkiye’yi AB üyesi ülkeler istediği gibi yönlendirme şansından uzak kalmalarıdır. Son neden ise Türkiye’nin AB üyeliğine tam destek veren Clinton yönetiminin AB üyesi ülkeleri bu alanda etkileme gücünün sonuç vermesidir” (Çakmak, 2012).

ABD’nin bu tavrı Brzezinski’nin Büyük Satranç Tahtasında dile getirdiği Türkiye’nin AB sürecine ABD tarafından destek verilerek Orta Asya’da yeni bağımsızlık kazanan devletler ile Ortadoğu’daki devletlerin Avrupa ile bütünleşmeleri ve tekrar Rus kontrolüne girmelerinin engellenmesi yönünde bir adım olarak sayılabilir. Sonuç olarak Türkiye tüm bu gelişmeler ışığında insan hakları, özgürlükler, siyasi partilerle ilgili kanunlar başta olmak üzere Anayasa’da birçok değişikliği gerçekleştirerek Avrupa Birliğinde kararlı olduğunu göstermiştir. Bu kararlılık zaman zaman krizlere de neden olmuştur. Özellikle Kıbrıs konusunda Türk Hükümeti’nin GKRY’nin AB üyeliğini zımni olarak kabul etmiştir (Balcı, 2017: 7). Yaşanan diğer kriz ise oluşturulmak istenen Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası kapsamında NATO’nun imkân ve kabiliyetlerinden yararlanmayı amaçlayan operasyonlarda Türkiye’nin operasyonlar dışı tutularak danışma zemininde yer almasıydı. Bu kararın telafisi ise 2002 yılında Kopenhag’da yapılmış, NATO üyesi bir ülkeye karşı kullanılmayacağı taahhüt edilmiştir (Çakmak, 2012). Kriterler Türkiye’de birçok adımın atılmasına neden olmuş, özellikle idamın kaldırılması, siyasi partilerin kapatılmalarının sınırlandırılması, anadilde yayın yasağının kaldırılması gibi idari ve adli birçok konuyu etkilemiştir.

Yaklaşık yarım yüzyıldır Türkiye’yi etkileyen Kıbrıs konusu ve yakın geçmişteki Ege adaları, Yunanistan ile ilişkilerin bozulmasına yol açmıştı. Bu dönemde PKK liderinin Kenya’daki Yunanistan Büyükelçiliğinden Hollanda’ya giderken yakalanması da başka bir krize neden olurken Yunanistan’da 1996’da kurulan Costas Hükümeti ile birlikte söz konusu krizlerde bir yumuşama dönemine girilmiştir. İsmail Cem ve Papandreu’nun dışişleri bakanlıklarında olması, iki bakanın karşılıklı işbirlikleri bunda etkili olurken 1999’da yaşanan

İzmit ve Atina depremlerindeki temenni ve dilekler ilişkileri yumuşatma adımlarıdır. Türkiye'nin bu dönemde hem kriz yaşadığı hem de iyi ilişkiler geliştirdiği diğer ülke Rusya'dır. Rusya'nın dağılma sonrasında çekildiği topraklardaki hâkimiyet politikası özellikle Kafkaslarda iki devlet ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Dağlık Karabağ meselesinde Ermenistan tarafında olan Rusya'nın, Çeçen Savaşında Türklerin Çeçenlere destek verdiğini öne sürmesi ayrıca Suriye'yi terk eden Öcalan'ın Rusya'ya sığınma talebinin olumlu karşılanması yaşanan sorunların başlıcalarıdır. Fakat sorunların yanında Ecevit'in Rusya ziyaretinde Rus doğalgazını Türkiye'ye getirecek Mavi Akım projesinin imzalanması ilişkilerin başlangıcı ve yumuşamasına neden olmuştur (Balcı, 2017: 7-21).

2000'li yıllara gelirken Ortadoğu'da bölgesel olarak ilişkiler güvenlik eksenli hareket etmiştir. İran'ın rejim ihracı yönündeki tavırları içeride ordunun laiklik eksenli tutumu iki ülke ilişkilerinin bu dönemde de gelişmemesine neden olmuştur. Adana mutabakatı çerçevesinde Suriye ile girilen normalleşme ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Hafız Esad'ın cenazesine katılması, oğul Esad döneminde Türkiye ile girilen yeni döneme olumlu yansımıştır. Irak ile ilişkiler ise olumlu seyretmemiş, ABD'nin Irak politikasına destek verilecek şekilde ilişkiler yürütülmüştür. Buradaki amaç; düzenlenmesi muhtemel Irak operasyonunun ardından belirecek yeni Irak, yeni Kuzey Irak ve Türkiye üçgeninde ABD'nin mümkün olduğunca Türkiye'yi kollayan politikalar geliştirmesi ve uygulanmasını sağlamaktır (Çakmak, 2012). Koalisyon Hükümetinin Ortadoğu ilişkilerinin diğeri ise İsrail'dir. 1990'larda üst düzeye çıkan ilişkilerin sorgulandığı bir döneme girilmiş, Filistin meselesinde intifada hareketinin başlaması Türkiye'nin tavrını değiştirmiştir. BM başta olmak üzere uluslararası platformlarda Filistin yanlısı bir tutum sergilenmiştir (Balcı, 2017: 15-16).

Koalisyon Hükümetinin son dönemlerine damgasını vuran Ortadoğu başta olmak üzere birçok bölgeyi etkileyen en önemli olay ise 11 Eylül saldırıları olmuştur. Bu olay neticesinde ABD Ortadoğu'ya yönelik politikalarında değişime gitmiş, Türkiye saldırı sonucunda ABD'ye destek vermiştir. Ecevit'in Bakanlar Kurulu açıklamasında, "*Türkiye sorumlu bir müttefik ve dost olarak ABD'yi terörizmle mücadelede desteklemektedir*" denilmiştir (Balcı, 2017: 18). Dış politika perspektifinde yaşanan bu olaylar ülke içerisinde de yaşanan mali krizler kısa fakat ilişkilerin yoğun yaşandığı, uzun sürecek bir tek parti iktidarına giden yolda son koalisyon dönemini geride bırakmıştır. Bu dönem boyunca iç ve dış politikada önemli görülecek, ileri dönemleri etkileyecek fikirlere ve uygulamalara kaynaklık edecek iki ismin de etkili olduğu dönemdir. Bu isimlerden ilki Kemal Derviş'tir.

Bakanlık görevinde bulunmadan önce Dünya Bankasında birçok görevde bulunan Derviş, 2001 krizinin ardından Türkiye'ye gelmiş Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevine getirilmiştir. 2002 sonrası Ak Parti ve iktidarının ekonomik büyümesinin altında yatan sebeplerden bir tanesi de Kemal Derviş'in bu dönemde uygulamaya koyduğu politikalarıdır. Bu konuda Ak Parti döneminde Başbakan Yardımcısı olarak da görev yapan Ali Babacan, gazetelere verdiği bir demeçte Kemal Derviş'in politikaları ile ilgili; *"Kâğıt üzerinde olmuyordu. İyi bir program hazırlandı ama kâğıt üzerinde olmuyordu. Uygulama sorunları vardı. Siyasi irade gerekiyordu. Reçete doğruydum ama kim uyguladı"* demiştir (Hürriyet, 02 Mayıs 2010).

Özal dönemi sonrası büyük ölçüde yine Batı eksenli ve tek taraflı dış politikadan, farklı bir politika algısına geçiliyordu. Bu değişimin yaşanmasının nedeni de bu dönemde dışişleri bakanlığı yapan İsmail Cem'dir. 1997 yılından itibaren görevi devralmasıyla dış politikaya yeni bir soluk, yöntem ve yaklaşım getireceğini savunmuştur. Cem, dışişleri bakanlığı çerçevesinde öteden beri dile getirdiği *"Türkiye'nin kültürel ve tarihsel mirasından kaynaklanan avantajlarını"* kullanması için çabalamıştır. Bu amaçla; tarih dışı, statik, edilgen, soğuk savaş parametrelerine takılmış bulunduğu dış politika zihniyetini ve onu temsil eden aktörleri karşısına almaktan çekinmemiştir (Tuğtan, 2016: 6). AB süreci, Yunanistan ile yaşanan kriz, Rusya ve S-300 krizi son olarak da 11 Eylül'de önemli rol oynayan Cem, dış ilişkileri çeşitlendirme yoluna gitmiştir. Bunun nedeni olarak, Türkiye'nin tarihsel beraberliklerinin çoğu, elli yılla, yüz yılla sınırlı değil; yüzlerce yılın derinliğine sahip. Ortadoğu, Kafkasya, Kuzey Afrika, Sudan, Yemen vb. kültürel özellikler dikkate alındığında, Orta Asya da bu Tarihi Coğrafya'nın birer parçasıdır. Genel anlayış itibarıyla tarih bilinci ile bütünleşik kendi gücünü oluşturan bir dış politikayı savunmuştur (Tuğtan: 2016: 8).

İsmail Cem'in tarihi-coğrafi bağlantılı dış politika anlayışı Ak Parti dönemi iktidarında dışişleri bakanlığı yapan ve Ak Parti dış politikasına bir dönem damga vuran Ahmet Davutoğlu'nun tarih/mekân boyutuna ve Özal'ın Osmanlılık anlayışına paraleldir. Dış politikada göze çarpan en önemli jeopolitik mekân farklılığı ise hem Afrika hem de Güney Amerika'ya yönelik olmuştur. 20. yüzyılda Afrika ile ilişkiler sınırlı olsa da 1996 yılında Erbakan ilerlemeler kaydetmek amacıyla Mısır, Libya ve Nijerya'ya ziyaret gerçekleştirmiştir (Akşam, 06 Nisan 2018). Ardından Afrika ile ilişkileri güçlendirmek için 1998 yılında *"Afrika Eylem Planı"* kabul edilmiştir. İnsani yardımların artırılması, diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi için teknik ve bilimsel işbirliklerine gidilmiş ve mutabık kalınmıştır. İsmail Cem dönemi dış politikasının diğer açılımı da Latin ülkeleridir. Latin Amerika ülkeleri olan

Brezilya ve Arjantin'i ilk ziyaret eden dışişleri bakanı olması dış politikada çok yönlü bir perspektif ortaya koyduğunu göstermiştir. Ayrıca Sabah gazetesi, New York Times gazetesinde Stephen Kinzer'in makalesini yayınlamış, Kinzer; Türkiye'nin dış politikada içine düştüğü kimlik bunalımından İsmail Cem sayesinde kurtulduğunu şöyle ifade etmiştir:

"Ankara'daki Latin Amerika büyükelçiliklerine daha önce hiç görmedikleri bir davet gönderildi: Türkiye, Latin Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesi için Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile ortak görüşme teklif eder. Bunun hemen ardından İsmail Cem bu kez de Afrika'daki Türk büyükelçiliklerini bu kıtada yeni siyasi atılımlar yapmaları için uyardı. Cem Bakanlıktaki ilk yılında 30'un üzerinde ülkeye resmi gezi yaptı. Amerika'yı ve Avrupa'nın hemen her ülkesini ziyaret etti. Sırada Arjantin, Kanada, Hindistan ve İran var. Başarılı olduğunun göstergesi de Türkiye'ye yabancı siyasetçilerin gösterdiği ilgi. Son günlerde Romanya Cumhurbaşkanı, İspanya ve İtalya Başbakanı Ankara'daydı. Mısır Devlet Başkanı ise yolda." (Sabah, 03 Ağustos 1998).

Latin Amerika ziyaretlerinden sonra Orta Asya Liderleri ile yapılan görüşmelerde Türk dış politikası açısından önemlidir. Soğuk savaş sonrası dönemde “*Adriyatik'ten Çin Seddine*” sloganı ile devam eden ilişkiler bu dönemde geliştirilmiş hatta bölge ülkelerinin Türkiye dış politikası önceliklerini bile eleştirmesine neden olmuştur. Türkmenistan Devlet Başkanı Sefermurat Niyazof'un, “*Sürekli olarak Avrupa'ya yaranmaya çalışıyorsunuz. Orada itibarınızı sarsmayın. Siz gitmeyin, onlar size gelsin. Sizin onlara ihtiyacınız değil, asıl onların size ihtiyacı var*” ifadesi dış dünyanın Türk dış politikasına bakışı açısından önemlidir (Amerikanın Sesi, 21 Ekim 2001).

20. yüzyıl Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanıyla birlikte dış politikada sürekli bir değişkenlik ve yenilik göstermese de aynı konular üzerinden seyrederek, aktörlerin değişimi ve uygulamadaki farklılıklarla öne çıkmaktadır. Şüphesiz 1960, 1980 ve 1999 dönemlerini burada ayırmak gerekir. Dış politikada arayışların başladığı temel eğilimlerin sorgulandığı bu dönemlerde farklı uygulamalar yapılmaya çalışılsa da genelde değişmeyen Avrupa merkezli ve yönelimli bir siyaset anlayışı olmuştur. Avrupa'ya uygulanan siyasetin karşılığının alınamaması üzerine, tarih ve kimlik temelli anlayışın ortaya çıkarılarak Osmanlı ve Medeniyet kavramları üzerinden yürütülmesi bu dönemde yaşanan kırılmaların dışavurumudur. Bu dışavurumlar bu dönemde de yurtdışı ziyaretlerine yansımış bazılarının ilk, bazılarının ise birden fazla olmasına neden olmuştur (Tablo 1.2.). 20. yüzyılda başta Süleyman Demirel olmak üzere Turgut Özal en fazla ziyaret gerçekleştiren ve ziyaretçi ağırlayan isimlerden olmuştur.

Tablo 1.2. Cumhurbaşkanlarının Yurtdışı Ziyaret Sayısı ve Yurtdışından Gelen Lider Ziyareti Sayısı (1923-2000)

Cumhurbaşkanı	Görev Süresi	Yurtdışı Ziyaretleri	Gelen Devlet Liderleri Sayısı
Mustafa Kemal Atatürk	15	-	25
İsmet İnönü	12	1	5
Celal Bayar	10	17	38
Cemal Gürsel	6	1	14
Cevdet Sunay	7	17	48
Fahri Korutürk	7	5	31
Kenan Evren	7	32	55
Turgut Özal	4	40	40
Süleyman Demirel	7	125	229

Kaynak: *Berdibek, 2016: 80*

Turgut Özal dönemi de dâhil olmak üzere dış politikada ziyaretlerin genel olarak güvenlik konuları nedeniyle gerçekleştiği bir gerçektir. Bunun yanında özellikle 1990'lara gelinen süreçte yeni devletlerin ortaya çıkması, jeopolitik mekân açılması, birçok ziyarete sebep olmuştur. Türkiye'de liderler daha önce gitmediği bölgelere 1990'lar ile birlikte ziyaretler yapmış, yeni söylemler geliştirmiştir. 1960 yılı itibariyle ABD ilişkilerindeki değişim, Kıbrıs konusunda AB ile aynı değerlerde değişim yaşanmasına, BM'de birçok hususta destek görülememesi, Türkiye'yi dış politikasını gözden geçirmeye ve yeni ilişkilere yoğunlaştırmıştır. Afrika ve Ortadoğu ilişkilerini bu perspektiften incelemek önemlidir. Özellikle bu bölgelerle kurulan ilişkiler iç politika ve ordu gibi güç merkezlerinde laiklik karşıtlığı olarak anılarak, ilişkilerin sadece kişiler bazında ve sınırlı kalmasına neden olmuştur. Özal dönemi bu güç merkezlerinin dış politikadaki bu değişime ve dönüşüme sıcak bakmaları ve dış politikadaki ortak hareket, bu dönemden sonra başlatılan dönüşümlere kılavuz olmuştur. Önce Erbakan, daha sonra İsmail Cem'in Afrika ziyaretleri bu açıdan önemlidir.

20. yüzyıla ait birçok konu 21. yüzyılın hem temelini oluşturacak hem de gündemde kalacaktır. Tüm dönemlere bakıldığında gerçek olan şu ki siyasi istikrar dış politika yapımında ve jeopolitik uygulamalarda önemlidir. Fakat liberalizmle bütünleşen ve ekonomik sınırların kaybolduğu günümüz dünyasında ekonomi en önemli dış politika yapımcısı olmuş, olmaya da devam edecektir. 20. yüzyılda önemli olan siyasi istikrarın yerini ekonomik istikrara bırakacağı aşikârdır.

İKİNCİ BÖLÜM

AK PARTİ DIŞ POLİTİKASI TEORİ VE UYGULAMALARI

2.1.Ak Parti'nin Kuruluşu

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Osmanlı'dan süregelen yönetim anlayışı yerini batıyla entegre olmuş laik kurumlara bırakmıştır. Yeni devlet meşruiyetini ve devamlılığını sağlamak amacıyla İslami değer ve motiflerin siyasal alana taşınmamasına gayret göstermiştir. Bu çabalar her ne kadar toplum içinde yukarıdan inme bir politikayla yapılsa da değişen dünya şartları ve sosyo-ekonomik yapı bu konuda giderek esneklik göstermiştir. İslamcı hareketin giderek genişlemesi ve içerisinde merkez-çevre ayrımını da giderek keskinleştiren bir dönüşüme neden olmuştur. Özellikle 1960 anayasası ile birlikte bireysel hak ve özgürlüklerin genişlemesi çevrenin merkezi baskılamasına ve değişimine neden olmuştur. Tam böyle bir atmosferde Milli Görüş çizgisinin tohumlarını Adalet Partisi içerisindeki Necmettin Erbakan'ın çevre olarak nitelenen ve laik cumhuriyette öteki olarak adlandırılan taşralı İslamcı tüccar kesiminin haklarını savunmasıyla başlamıştır. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanlığına Anadolu'nun muhafazakâr tüccarlarının desteği ile gelen (Nebati, 2014: 146) Erbakan'ın yükselişi tehlikeli görünerek milletvekili olması engellenmiş, Erbakan da Konya'dan bağımsız aday olarak meclise girmiştir (14 Ekim 1969). Meclise girdikten kısa bir süre sonra Milli Görüş'ün vücut bulduğu ilk parti Milli Nizam Partisi'ni (MNP) (26 Ocak 1970) kurmuştur (Nebati, 2014: 146). MNP'nin siyasi yaşamı kısa sürmüş, 16 aylık faaliyetinden sonra Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır (20 Mayıs 1971). Kapatılma gerekçeleri arasında partinin kuruluş beyannamesi, genel başkan Erbakan'ın çeşitli tarihlerde yaptığı konuşmalar ve gençlik kolları tarafından söylenen ve sözleri Abdurrahim Karakoç'a ait "*Hak Yol İslam Yazacağız*" marşı yer almıştır (Yeni Akit, 26 Ocak 2017). MNP Erbakan'ın 17 arkadaşı ile kurduğu bir parti olması ve kapatılmadan sadece 14 ay ayakta kalmasının yanında parti programı ve düşüncesi ile daha sonraları kurulacak Milli Görüş çizgisindeki partilere de kaynaklık etmiştir.

MNP'nin kapatılmasıyla onun devamı olarak MSP kurulmuş ve 1973 seçimlerinde yüzde 11'lik bir oy oranı ile meclise girmiştir. MSP çoğunlukla Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinde başarı göstermiştir (Nebati, 2014: 155). Mecliste yaşanan parçalı durumdan istifade eden MSP, CHP ile koalisyonla yeşil ışık yakmış ve iktidar ortağı olmuştur. Biri çevre olarak adlandırılan İslamcı geleneğin temsilcisi bir parti, diğeri ise merkezde bulunan bir

anlayışın temsilcisi olan parti olarak bu dönem hükümeti merkezin çevreyle olan bağının güçlenmesine ve ayrımın az da olsa kapanmasına neden olmuştur. MSP ile CHP'nin emperyalizmle mücadelede, eşit gelir dağılımı, hak ve özgürlükler alanındaki fikir birlikleri koalisyonun oluşmasında ortak müşterek noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır. MSP de kendinden önce kurulan MNP'nin görüşlerini kabul etmekle birlikte günümüzde Ak Parti iktidarının atası olarak görülmektedir. Bunun nedenini ise Özdağ MSP'nin MNP' ye oranla daha uzun soluklu ve aynı zamanda iktidara koalisyon ortağı olarak girmiş olmasından kaynaklandığını söyler (2011: 101). MSP aynı zamanda günümüz siyasi kadrolarının Milli Görüş içerisinde yer almaya başladığı siyasi organizasyon olması açısından da önemlidir.

MSP'nin diğer partiler gibi 1980 darbesiyle kapatılmasının ardından Milli Görüş geleneği Refah Partisi (RP) çatısı altında tekrar bir araya gelmiştir. Siyasi yasakların kalkmasıyla birlikte RP oyları düzenli bir yükselişe geçer. Ancak en önemli yükselişi 1991 ve 1995 seçimlerinde gösterir. 1991 seçimlerinde seçime çok az süre kala Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP), Necmettin Erbakan liderliğindeki RP listelerinden seçime katılma kararı aldı (Çakır, 2015). 1991 seçimine giden süreçte RP'nin geleneksel propaganda yöntemlerini değiştirerek, kitlesel bir parti olmaya yönelik adımlar attığı söylenebilir (Nebati, 2014: 158). 1991 seçim kampanyasında sadece İslamcı kesime değil kitleleri kucaklamaya yönelik söylemleri 1995 seçimlerinde de kendini göstermiştir. Dünya görüşünü Milli Görüş şeklinde tanımlayan RP, hem milliyetçi hem de İslamcı bir partiydi. Muhafazakâr-milliyetçi yönü bulunan RP, devletçiliğe vurgu yapan ve “Yeşil Kemalizm” olarak nitelenebilecek düzeyde devlet aşkı içinde olan bir parti profili çizmesine rağmen, hem düzen hem de diğer siyasi partilerin sistem karşıtı bir parti olduğu iddialarına maruz kalan; ancak bunlara karşı gelmeyen, en sivil yönü İslamcılık olan, çevreyi aşamalı olarak merkeze taşıyarak merkezle çevre arasında adeta lastik görevi gören bir siyasi partidir (Yavuz, 2005: 596-600). RP'nin genellikle ekonomik olarak ön plana çıkardığı en çok kullanılan söylemi “Adil Düzen” söylemidir. RP'nin kendisini diğer partiler karşısında avantajlı konuma taşıyan Adil Düzen retoriği altında sergilediği ekonomik model, gerçekten üçüncü dünyacı, RP propaganda literatüründe sıklıkla kullanılan antiemperyalist dille tutarlıdır. Adil Düzen modeli, Batının serbest piyasa ekonomisiyle Doğu Bloğu ülkelerinin devlet kontrollü sosyalizmi arasında karma bir ekonomik yapıyı, “üçüncü bir yolu” canlandırmaktadır (Özdemir, 2015: 171). Adil düzen söylemi kendisini bu dönemde sadece taşrada değil büyükşehirlerde de göstermiştir. Bunun en önemli göstergesi yerel seçimlerde alınan başarıdır.

1991 ve 1995 arası dönemde gerçekleşen yerel seçimler RP'nin oy artışında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Recep Tayyip Erdoğan ve Melih Gökçek gibi yenilikçi isimlerin yerel seçimlerde büyükşehirlerde kazandığı belediyeler Milli Görüş siyasetinin ileriye taşınmasına yol açmıştır. 1994 seçimlerinde gösterilen başarı 1995 seçimlerinde RP'yi en fazla oy alan parti konumuna getirmiştir. Fakat meclis aritmetiği yine koalisyon hükümetini zorunlu tutuyordu. Her ne kadar RP'siz bir koalisyon arayışına girilmişse de neticede Refahyol hükümeti olarak anılacak olan RP ve Doğru Yol Partisi (DYP) hükümeti kurulmuştur. RP hükümete geldiği ilk günden itibaren eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Söylemlerindeki değişim etkisini gösterse de muhalif çevrelerce takibe alınan RP, eylemlerinde aynı değişimi sergilememiş ve tepkilerin odağı olmuştur. MGK bildirisinin⁶ ardından 21 Mayıs'ta Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın "*laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline geldiği*" gerekçesiyle RP'nin kapatılması istemiyle açtığı dava, RP'yi iyice çıkmaza sokmuştur (Özdemir, 2015: 179). Nihayetinde RP 1998'de kapatılmış, Erbakan ve birçok isim ceza alıp yasaklı hale gelmiştir.

Bugünkü süreçte RP ve yaşadığı siyasi olaylara bakarak siyasal İslam'ın ülkede geçirdiği evrimin genel hatları belirlenebilir. Cumhuriyetin kuruluşundan 2000'li yıllara kadar laik-cumhuriyet tehdidi olarak görülmeleri, belirli kesimlerce ötelenme ve öteki algısı, iktidar ya da ortağı olma durumunda ise muhalif kesimlerin baktıkları hassasiyetler bu partilerde daha fazla aşırılık göstermektedir. MNP' den bu yana katı İslamcı siyasal anlayış RP ile tavan yapmış ancak ordunun müdahalesi ile çevre olarak adlandırılan kesim yine siyasalın dışına itilmiştir. Erbakan, Erol Mütercimlerin söylemiyle; "*anti-Amerikancı, anti-İsrailci, anti-Küreselci, anti-Avrupa Birlikçi ve anti-Yeni Dünya Düzeni ama İslamcıdır*" (WEB TV, 2019). Fakat 28 Şubat süreci ile özellikle yenilikçi grup AB'yi ve uluslararası kuruluşları bir kurtuluş reçetesi ve kendilerini kabullendirmenin bir yolu olarak görecektir, Erbakan'ın katı tutumlu politikasından vazgeçeceklerdir.

6 RP'nin kendisini eleştiren medyaya yönelik devlet kredilerini basına kapatması, yargıç ve savcı tayinine ilişkin kararname ve İslam işbirliği bağlantılı G-7 oluşumu; 28 Şubat süreci olarak adlandırılacak sürecin en önemli olayı Kudüs Gecesi'nin düzenlenmesi, kuşku ile bakılan RP'ye karşı orduyu harekete geçirmiştir. Kudüs Gecesi'nin ardından tankların gövde gösterisi yapması RP'nin sonunu getirmiştir. 1997 MGK bildirisinde TSK, Refahyol Hükümeti'ne irtica ile mücadelenin oluşturduğu bir programı dayatmaktaydı. MGK bildiriyle Hükümet iyice sıkışmış bir alanda, MGK'nın gözetim ve denetimi altında yürütme faaliyetini icra etmeye mahkûm hale gelmiştir. Bkz. Özdemir, Hakan (2015). 28 Şubat Süreci Arifesinde Ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi (FP) (Karşılaştırmalı Bir Analiz), *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 165-193

RP'nin kapatılması gündeme gelince 1997 yılında İsmail Alptekin başkanlığında Fazilet Partisi (FP) kurulmuştur. Ancak parti yine kapatılma korkusu ile statükoyu korumak ve varlığını devam ettirmek politikaları gütmüş, etkili olamamıştır. Bu etkisizliğin bir diğer nedeni ise Milli Görüş kimliği içindeki yenilikçi hareketin artması, gelenekçi yapıya olan muhalefettir. Bu muhalefetin en belirgin örneği ise RP hükümetinde dışişleri bakanlığı yapan Abdullah Gül'ün 2000 yılındaki kongrede FP'ye başkan adayı olmasıdır. Kongreyi Erbakan'ın emanetçisi konumunda bulunan Recai Kutan kazansa da parti içinde alınan oy yenilikçileri harekete geçirmiş ve Ak Parti'ye giden yolu hızlandırmıştır. Nihayetinde 2001 yılında FP'nin kapatılmasıyla Milli Görüş Hareketi iki partiye bölünmüş, bir tarafta Recai Kutan'lı Saadet Partisi (SP), diğer tarafta yenilikçilerin kurduğu Ak Parti olarak tarih sahnesine çıkmıştır. FP içindeki Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Abdüllatif Şener, Dengir Mir Fırat ve Bülent Arınç'ın oluşturduğu yenilikçiler RP ve Milli Görüş çizgisini değiştirecek ve ılımlı İslamcı sağ bir parti olarak kendilerini tanımlayacaktır (Özdağ, 2011: 102) .

RP, FP ve Ak Parti'yi incelediğimizde ise bazı temel farkları ortaya koymak gerekmektedir. RP seçim beyannamesinde “*kudret ve kuvvet sahibi dış güçler değil, Cenab-ı Allah'tır*” diyerek direk İslami özelliklere vurgu yapmaktadır (RP Seçim Beyannamesi, 1991: 23). Siyonizm, kapitalizm ve sosyalizme ağır eleştiriler getirilirken, Hakkı Üstün Tutan “*Adil Düzen*” olacağı ve RP dışındaki partilerin Batı'nın taklit edicisi olduğunu söyler (RP Seçim Beyannamesi, 1991: 24, 25). Ayrıca Cumhuriyet ilanı ile birlikte Batıya yönelik politikanın hüsrana sonuçlandığı ve onur kırıcı tutumlar sergilendiğini söylerken AB'nin bir Hristiyan Topluluğu olduğu vurgulanır (RP Seçim Beyannamesi, 1991: 59). FP ise arada kalma ve baskı neticesinde sinme politikasından dolayı bazı kavramlarda yumuşamaya gitmiştir. Temel vurgusu “*orta yolu bulmak*” olarak tanımlanabilir (Nebati, 2014: 200). Ya çağdaşlık adına modernliğin bütün değerleri benimsenmiş olacak, ya da gelenek adına hayatta karşılığı gösterilmeyen muhayyel bir fikir sistemine sığınacaktır. Her toplumda yaşanabileceği gibi Türk toplumu için de geçerli olan bu ikilem mutlaka aşılmalıdır. (FP Seçim Beyannamesi, 1999: 2). FP genellikle adalet vurgulu beyanname belirlemiş, uzlaşma ve barış temeli üzerine kurguladığı anlayışı devam ettirmiştir. Yine aynı şekilde Anayasalı devlet anlayışından Anayasal devlet anlayışına geçilmesi, insan haklarına saygılı devlet yerine, insan haklarına dayalı devlet tanımına geçilmesi benimsenmektedir (FP Seçim Beyannamesi, 1999: 9-35). FP'de dikkati çeken diğer husus ise kapatılan RP beyanındaki İslam vurgusu, ötekilerin düzeni anlayışı yerine bu kavramların üstü kapalı ve tam olarak anlaşılabilen bir şekilde

sunulmuş olmasıdır. Genellikle demokrasi kavramı üzerinden atıflar yapılarak demokrasinin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Ak partinin seçim beyanı incelendiğinde ise FP ve RP'den farklı ve çok yönlü bir durum söz konusudur. Adil düzen kavramındaki karşıtlık ve İslam vurgusu daha çok “uzlaşma, barış ve diyalog” olarak kendini göstermiştir. FP'nin insan haklarına dayalı devlet anlayışı Ak Parti'nin anayasa çalışmalarında da kendini göstermiş, ancak ilk dönem ve sistemin gereklilikleri Ak Parti'yi düşüncelerini direk ifade imkânını vermemiştir. 28 Şubat sürecini birebir yaşayan yenilikçiler sistemin getirdiklerinin farkına vararak RP dönemindeki AB karşıtlığını bir kenara bırakarak AB'nin Türkiye için istediği demokrasi kriterleri adeta siyasi İslam'ın kendini kabulünde bir referans olarak görmüşlerdir. RP ve FP örneklerindeki gibi kapatılma korkusu yaşamaları Ak Parti'yi geçmişten gelen kırmızı çizgileri değiştirmeye ya da esnetmeye zorlamıştır. Çoğu zaman bu durum söylemlere de yansımıştır. Örneğin Başbakan Erdoğan'ın; “*Din elbisesini dışarıda bıraktık. Milli görüşçü değil, DP'nin devamı ve merkez sağ partiyiz*” sözü Ak Parti'nin yöneticilerinin eski partilerinden ve anlayışlarından kopuşuna örnektir (Sabah, 17 Mayıs 2003). Yine partinin geçmişten gelen AB karşıtlığı görüşü farklılaşmış, Milli Görüş çizgisinin tersine hareket etmiştir. Bülent Arınç'ın, “*28 Şubat'a dek, AB'ye düşmandım. Türkiye'nin AB üyeliğinden söz etmeyi vatana ihanet sayardım. Ancak bu bizim gözümüzü açan, adeta turnusol kâğıdı gibi bir süreç oldu (...) 28 Şubat sürecinde yaşadıklarım, beni AB hedefine gitme konusunda ikna etti*” sözü eski geleneğin tersine hareket edilmesinin nedenini açıklamaktadır (Yetkin, 2005).

Yenilikçilere değiştiniz mi sorularına ise Erdoğan, şu şekilde cevap vermiştir:

"Dünkü söylediğimizde doğru unsurlar olduğu gibi, bugün yanlış bulduğumuz kanaatler de var. Geçmişte yaptığımız konuşmalar, dünyada uzun yıllar hüküm sürmüş soğuk savaş şartlarına bağlı şekillenmiş bir siyaset anlayışının etkisi altındaydı. Soğuk savaş şartlarında, iki kutuplu bir dünya üzerinde bütün siyasi ortamları etkilemiş olan kutuplaşmacı siyaset anlayışı, ulusal ve yerel siyasetleri de etkilemişti. Bizim o günkü siyasi üslubumuz da, doğal olarak bu kutuplaşmanın etkisi altında biçimlenmişti" (Milliyet, 24 Ağustos 2001).

Ak Parti yöneticileri kendilerini eski geleneklerinde olduğu gibi Milli Görüşçü ya da İslamcı olarak tanımlamak yerine “*Muhafazakâr Demokrat*” olarak tanımlamışlardır. Yani parti kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlarken hem geleneksel muhafazakârlıktan farklı özellikler taşıdığını söylemekte hem de milli görüş geleneğinden ayrıldığını söylemektedir (Özdağ, 2011: 104). Genellikle 1990'larda yaşanan terör eylemleri sonucu ve 28 Şubat süreci nedeniyle sağ partilere yönelimi artan Türkiye'de, Ak Parti'nin kendisini kitlelere kabul ettirmek için merkez sağ bir parti olarak tanımlama ve yeni bir kimlik edinme

ihtiyacı bu söylemi doğurmuştur. Aynı şekilde geçmiş dönemlerde İslamcı bir parti ve laiklik karşıtlığı nedeniyle sıkıntılı zamanlar geçiren yenilikçi grup ve Ak Parti, din üzerinden siyaset ve dinin siyasallaşması hususunda da farklı görüşler dile getirmişlerdir. RP bünyesinde Belediye Başkanı olduğu dönemde, “*Ben Müslümanım diyenin, aynı zamanda laikim demesi mümkün değildir. Ya Müslüman olacaksın, ya laik. İkisi bir arada olunca ters miktatıslanma yapar*” diyerek din ile laiklik ilkesinin bir arada bulunamayacağını belirtmiştir. (Hürriyet, 23 Ağustos 1998). Fakat Ak Parti döneminde, dini toplumsal bir değer olarak önemsediklerini, daha önceki düşüncelerinde oluşan değişimi şu sözlerle belirtmiştir:

"Partimiz din üzerinden siyaset yapmayı, devleti ideolojik bir dönüşüme uğratmayı, dini sembollerle örgütlenmeyi doğru bulmamaktadır. Din adına parti kurmak veya böyle bir imaj vermek topluma ve dine yapılabilecek bir kötülüktür. Din, mukaddes ve ortak bir değerdir. Ak Parti, evrimci veya tedrici ve doğal sürecinde işleyen toplumsal dönüşüme dayalı bir değişimi savunmaktadır. AKP'nin muhafazakârlıktan anladığı, mevcut kurum ve ilişkilerin korunması değil, bazı değerlerin ve kazanımların korunmasıdır" (Sabah, 11 Ocak 2004).

Ak Parti’de değişim ve dönüşüm her ne kadar kadro olarak adlandırılrsa da lider olarak Erdoğan’ın halkın sevgisini kazanması ve lider olarak görülmesi, günümüz sürecinde partiden ayrı bireysel olarak Ak Parti’ye getirisi yadsınamaz. Gençlik yıllarında konjonktürün getirileri neticesinde Milli Görüş çizgisine MSP döneminde katılan Erdoğan, Milli Türk Talebe Birliği öğrenci kollarında aktif görevlere katılarak siyasi hayata başlamıştır. 1976 yılında Radikal İslamcı ve İlimli İslamcı kavgasını gençlik üzerindeki etkisiyle sona erdiren Erdoğan parti merkezinin gözündeki yerini sağlamlaştırmıştır (Ferik, 2015: 45). Erbakan’ın siyasi yasağının kalkması neticesinde RP’nin İstanbul İl Başkanlığına kadar yükselmiştir. 1991 seçimlerinde İstanbul’dan milletvekili seçilmişse de tercihi oy sistemi nedeniyle dışarıda kalmıştır. Fakat bu gelişmeler onu yolundan alıkoymadı. 1994 İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adayı oldu. Yüzde 25,19 oy olarak İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçildi. Erdoğan’ın tüm ülke de tanınmasına vesile olan olay Belediye Başkanlığı dönemi ve buradaki icraatlarıdır. Ankara’nın da kendi gibi RP’li isim olan Melih Gökçek tarafından alınması, ordunun RP’ye olan bakışı daha fazla ve her yerde kendini hissettirmesine neden olmuştur. Erdoğan’ın Siirt ziyaretinde Tugay Komutanı Tuğgeneral Sadık Ercan’ı ziyaret etmek istemesi, Sercan’ın yoğun program neticesinde kabule yanaşmaması yaşanan gerilimin bir göstergesidir (Ferik, 2015: 66). Siirt ziyaretinde okuduğu şiir neticesinde kendisine dava açılan Erdoğan’a 10 ay hapis ve para cezasının yanı sıra siyaset yasağı getirildi. 1999 yılında cezaevine girdi. 14 Ağustos 2001 yılında kurulan Ak Parti kurucular kurulunda Erdoğan’ın yer alması, siyaset yasaklı birinin kurucular kurulunda bulunmasına yönelik davaların açılması, yeni kurulan bir

partinin reklam olmasına ve halk nezdinde destek bulmasına neden olmuştur. Bu kararlar Erdoğan'ı mağdur durumuna düşürmüştür. Gazetelerde “*Muhtar Bile Olamayacak*” manşetlerinin ardından gelen haberler Erdoğan'a sevgi seli olarak dönüyordu (Radikal, 24 Eylül 1998). Fakat yine de 2002 seçimlerinde milletvekili olamayan Erdoğan, CHP desteği ile birlikte yasa değişikliğinin getirilmesinin ardından meclise girmiştir.

Ak Parti'nin uzun süren iktidar kodlamalarını ve tarihsel arka planını bilmek bugün uygulanan iç politika ve dış politika pratiklerini anlamlandırmak adına önemlidir. Yıllarca sindirilen, ötelenen ve öteki olarak adlandırılan sistemde var olma mücadelesi veren Milli Görüş çizgisi, dışarıdan gelen etkileri kabul etmeyerek kendi dönüşümüne yönelik milliliği Ak Parti ile kırarak Batı'nın Türkiye için uygulamak istediği entegrasyona karşı çıkmamış, aksine bir kurtuluş reçetesi olarak görmüştür. Siyasal İslam'ın zeminini katı tutumlar yerine her kesimden insana seslenebilecek ortamda dile getirmenin zorunluluğunu hissederek Batı'nın Türkiye'ye biçtiği *İlimli İslamcılık* ve *Model Ülke* tasavvurunu bütünleştirmiş, hatta kendilerine mâl etmişlerdir. Kopenhag kriterleri Ankara kriterleridir sözü ve ilk dönemde AB yanlısı uzlaşmacı politika bunlara örnektir (Yenişafak, 14 Aralık 2003).

2.2. Ak Parti'nin Dış Politikası, Yaklaşım ve Uygulamaları

Bu bölümde 21. yüzyıl ile birlikte Türkiye'de politika yapımında etkili olan Ak Parti'nin dış politikasındaki değişim ve nedenleri ile jeopolitik uygulamalarına değinilmiştir. Türkiye'nin Ak Parti hükümetleri ile birlikte geçirdiği değişim ve bu değişimin parametreleri belirlenerek, mekânsal jeopolitik uygulamalarında bu parametrelerin kullanımı belirlenmiştir. Aynı zamanda Ak Parti dış politika yapımında daha önceki uygulamalar ile yeni geliştirilen uygulamalar söylemler üzerinden irdelenerek, destekler ve eleştirel yaklaşımlar sunularak Ak Parti dış politikasının değerlendirilmesi yapılmıştır.

2.2.1. Dış Politika Değişiminin Nedenleri

“Bu coğrafyada topraklara sınırlar çizilirken, maalesef çok kasıtlı ve çok bilinçli olarak münevverlerin, sanatçıların, özellikle de idarecilerin zihinlerine de sınırlar konulmuş, bariyerler konulmuştur. İşte onun için 100 yıl boyunca doğru soruları sormak, doğru sorulara doğru cevaplar üretmek mümkün olmamıştır. Aynısı Türkiye'de de akademisyenlerimizin, sanatçılarımızın, yazarlarımızın, münevverlerimizin zihinlerine çizilmiştir” (Recep Tayyip Erdoğan, 2014).

Marmara Üniversitesi'nin akademik yılı açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yukarıdaki sözleri, önce partisinin Genel Başkanı ardından Başbakan ve Cumhurbaşkanı olduğu süre zarfında Ak Partinin uyguladığı dış politikanın dayandığı temeli

göstermektedir. Cumhuriyet tarihi boyunca doğru soruları sormak ve bu sorulara cevap üretmekten kasıt tek yönlü ve/veya konjonktürel şartlarda aranan dış politik farklılaşmanın dışında her zaman çok yönlü ve boyutlu bir dış politika uygulamaktır. İçinde bulunduğu 21. yüzyıl çok boyutlu dış politika uygulamalarının sadece Türkiye için değil birçok ülkenin de uyguladığı ve uygulamak durumunda kaldığı bir politikadır. Değişen dünya şartları, Türkiye'yi hem iç faktörler hem de dış faktörlerin etkisiyle farklı uygulamalara yöneltmiştir.

İç faktörler olarak dış politik değişimin nedenlerinden biri hiç kuşkusuz lider faktörüdür. Muhafazakâr bir tabandan gelmesi nedeniyle özellikle İslam dünyası ve Ortadoğu coğrafyasına bakışındaki farklılık, uyguladıkları politikalarına yansıyan Ak Parti yöneticileri bu söylemlerini kimi olaylarda da dışa yansıtmışlardır. *"Dünyadaki güçlerin egemenliği sürerken, güç birliği yapması gerekenler, başta Müslümanlar hâlâ birbirleriyle uğraşmaya devam ediyor"* diyerek İslam dünyasını eleştiren Başbakan Erdoğan'ın bu sözleri İslamcı bakış açısına örnek oluşturur (Milliyet, 15 Kasım 2004). Aynı şekilde İsrail'in Filistin'e yönelik eylemlerinde de bu söylemleri duymak mümkündür. 2011 yılına kadar geçen süreçte dış politik söylemlerde ve ilişkilerde özellikle Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'ü karar verici olarak görmek mümkündür. Fakat yine de bürokraside birçok kişinin politikalara katkı yaptıkları bilinmektedir. İnat ve Duran (2006: 40-41); dış politikanın belirlenmesinde iki ana eksen bahsetmektedir: Birinci eksen Ömer Çelik, Cüneyt Zapsu, Şaban Dişli ve Egemen Bağış gibi isimlerin yer aldığı ABD ilişkilerine önem verenler ve ikinci eksen Abdullah Gül, Ahmet Davutoğlu, Murat Mercan gibi çok boyutluluğa ve komşularla ilişkilere önem veren kesimlerden oluşmaktadır. Erdoğan ise bu ilişkilerde yönlendirici ve tamamlayıcı rolündedir.

Ak Parti liderliği ve kadrolarının bahsedilen İslamcı kimliğini içerde tanıtmaması ve meşrulaştırması için genellikle uzlaşmacı bir dil kullanılmıştır. Ak Parti'nin uluslararası, dünyalı olana açılarak, hem kendisini hem de Türkiye'yi dönüştürmek istemektedir (Çakır, 2003). Demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi batı değerlerini kendi muhafazakâr kimlikleri açısından engel teşkil etmeyen hatta ortak müşterek alanı olarak gören Ak Parti yönetimi, AB'nin bu kriterlerini de kendileriyle birleştirebilmiştir. İç politikada özellikle demokratik uygulamalar konusunda AB kriterlerinin de etkisiyle kazanılan ivme kendisini göstermiştir. İçeride siyasi olgunluğu yakalamış, demokrasisini geliştirmiş devletler, dışarıda daha rahat hareket ederler. Elitistler her ne kadar dış politikayı yüksek siyaset görüp onu sadece uzmanların işi saysalar da milletlerin iradesinden kaçırılan hiçbir siyasetten o ülkeye fayda gelmez (Laçiner, 2010: 5). Laçiner'in ifade ettiği demokrasi ve millet onaylı dış

politika Ak Parti hükümetlerinde kendini göstermiş, dış politika yapımında iç politikayla bütünleşik hareket edilmiştir.

Dış politika yapımında özellikle 21. yüzyılda en önemli faktör şüphesiz ekonomidir. 2001 krizi sonrası Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan program çerçevesinde Ak Parti dış politikalarında ve uygulamalarında her zaman bu faktörü göz önünde bulundurmuştur. Ekonomik olarak zor zamanlar geçiren devlet, yapılandırmalar yapmış, yapılan özelleştirmeler ile devlet oldukça kalkındırılmaya çalışılmıştır. Öte yandan AB süreci ile birlikte yapılan atılımlar ve yabancı yatırımcıların gelecek olması ilk dönem dış politikasında AB temelini pekiştirmiştir. Dış politika değişimlerinde iç toplum yapısından kaynaklı kırılmaların da önemli bir rolü vardır. Muhittin Ataman da (2017: 47); Ak Parti hükümetleri Cumhuriyet tarihi boyunca dezavantajlı olarak bırakılan toplum kesimlerinin kendilerini daha rahat ifade edebilecekleri ve serbest yaşayabilecekleri bir ortamın oluşması konusunda önemli adımlar attığını, sivil-asker ilişkilerinin de yeniden tanımlanmasını beraberinde getiren bir değişim süreci sonucunda ülkedeki askeri vesayetın sona erdirilmesi Türkiye dış politika eğiliminin yeniden belirlenmesini mümkün kıldığını belirtmiştir.

Ak Parti'nin dış politika değişim nedenleri arasında hiç şüphesiz dünyada ve bölgede yaşanan gelişmeler de etkili olmuştur. Türkiye'deki Avrupalılaştırmanın Tanzimat'tan beri süregeldiği düşünüldüğünde yeni iktidarın dış politikasında en temel etkenin AB olması şaşırtıcı değildir. Özellikle Helsinki zirvesi sonrası Türk demokrasisinin güçlendirilmesi muhafazakâr kimliği ile bilinen Ak Parti'yi AB süreci ile ilgili konuların çözümüne odaklamıştır. Hatta Recep Tayyip Erdoğan'ın "*Kopenhag kriterlerini Ankara kriterleri haline getirmeye kararlıyız*" sözü AB olmasa dahi kriterlerin uygulanacağını göstergesidir. İç faktörlerin AB talepleri doğrultusunda yeniden inşa edileceği bir ortam yaratmaktadır. Ak Parti hükümetini etkileyen bir diğer olay ise 1 Mart tezkeresi ve ABD ile yaşanan sorundur. ABD'nin Irak'ı işgal ederek Türkiye'nin güney batısında bir güç olarak doğması ilişkilerde krizlere neden olmuştur. Her ne kadar ABD'nin BOP için Türkiye'yi önemli görse de İran ve Suriye ile Irak toprak bütünlüğü için yapılan görüşmeler ilişkileri germiştir. Türkiye gibi orta büyüklükteki devletlerin dış politikaları daha çok bölgesel dinamiklerle şekillenir. Türkiye'nin AB ile İslam dünyasında *köprü olması* ve ABD için de BOP üzerinden İlimli İslam'a *model ülke* olması Türkiye'nin dış politikasının en önemli belirleyicisi olmuştur.

2.2.2. Ak Parti Dış Politika Yaklaşımları ve Uygulamaları

TDP'nin Cumhuriyet döneminden itibaren jeopolitik gelişmelere bağlı olarak süregelen yönelimlerinde farklılıklar meydana getirirse de bu değişimin en görünür ve uzun soluklu uygulaması Ak Parti hükümetleri döneminde görülür. Gerek değişen küresel şartlar gerekse Türkiye'nin bölgesel yapısındaki durum bu değişimi zorunlu hale getirmekle birlikte, değişimlerin kaynağındaki yönelişler daha eskiye dayanmaktadır. 1960'larda Küba Krizindeki alternatif yön arayışları, 1970'lerde daha da artarak Özal dönemi ile uygulamada kendini göstermiştir. Özal sonrası 2002 yılına kadar olan dönemde bu yönelişler siyasi istikrarsızlık, ekonomi ve iç meseleler yüzünden kesintiye uğrasa da bugünkü politikaların temellerinin atıldığını söylemek yanlış olmaz. Özellikle Ak Parti iktidarından hemen önce İsmail Cem tarafından bu kavramların kullanıldığı bilinmektedir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 10, Güder ve Mercan, 2012: 60).

Ak Parti dış politikasının temel dayanak ve yaklaşımları aşağıdaki alt bölümlerde sıralanmıştır

2.2.2.1. Çok Yönlü Diplomasi

Çok yönlü diplomasi son dönem TDP'nin en görünür şeklidir. Özellikle SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni devletler iki kutuplu dünya düzeninde yeni ilişkilere ve politikalara neden olmuştur. Bu çeşitlenen durum ülkelerin politikalarını tek bir bölge veya oluşuma endekslememe ve farklı bölgelerle iletişime zorlamıştır. Türkiye gibi önemli jeopolitik alanda bulunan bir ülke için bu diplomasi daha da önemlidir. Batı'nın Türkiye'ye biçtiği "Merkez Ülke" olma konumunun getirdiği bir aktivizmin zorunlu bir sonucu olarak görülmektedir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 16). Türkiye'nin çok boyutlu politikadan amaçladığı şey, tam olarak ülkenin ekonomik, siyasi ve askeri bağımlılığını bir veya birkaç ülkeye endekslememektir (Güder, Mercan, 2012: 59). Dış politikada pratikte sadece kendini batıya endekslemeyen, Afrika, Güney Amerika gibi açılımlar yapan yönüyle bulmak mümkündür. Ayrıca Erdoğan'ın partililere seslenerek, "*Sizlerden ricam, şartlar ne olursa olsun, topluma doğru, dünyaya doğru büyük adımlar atmanızdır. Uzak Doğudan Amerika'ya Avrupa'nın bütün ülkelerine, Ortadoğu'ya, Orta Asya'ya her yere adımlarımızı attık*" sözü bu politikanın göstergesidir (Türkiye Bülteninden aktaran; Sunar: 2013: 441).

2.2.2.2. Proaktif Dış Politika

Genel itibariyle "Nerede Bir Sorun Varsa Türkiye Orada Olmalıdır" anlayışıyla ortaya çıkan bir teoridir. Başta yakın coğrafi havzasında ortaya çıkan siyasal krizleri önlemeyi ve

bunların çözümünde etkin rol oynamayı hedefleyen bir dış politika benimsemelidir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 15). Siyasi irade yetersizliği dolayısıyla dış siyasetini konjonktürel dalgalanmaların akışına bırakan ve zamanlama kabiliyetini kaybeden ülkeler ise, başkaları tarafından belirlenmiş gündemlere gösterilen anlık tepkilerin oluşturduğu karmaşık ve çelişik bir tablonun esiri olurlar (Davutoğlu, 2016: 33). Dolayısıyla Türkiye dünya üzerinde yaşanan olaylara sadece bölgesinde değil küresel ölçekte de katkı yapacağını ifade etmiştir. Aynı şekilde Erdoğan'ın İl Başkanları Toplantısında yaptığı konuşma dış politikada proaktif bir uygulamanın göstergesidir. Erdoğan; *“Artık bölgemizde, Orta Doğu’da, Asya’da Avrupa’da Türkiye’ye rağmencilik yok. Türkiye artık bu çözüm çalışmalarında masanın bir yanında yerini alacaktır”* demiştir (Sunar, 2013:446). Bu ilke, tüm uluslararası kuruluşlarda, küresel ve uluslararası önemdeki tüm konularda aktif katılımı ifade eder. Türkiye, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun (BMGK) daimi olmayan bir üyesi oldu ve Afganistan, Kuzey Kore ve terörle mücadeleyle ilgili üç kritik komisyon açtı. Türkiye, Güneydoğu Avrupa İşbirliği Sürecinin başkanlığını üstlendi. Balkan ülkeleri ile yakın komşuları arasında 2009 ve 2010 yılları için diyalog forumu olan Türkiye, aynı zamanda G-20 üyesi. Afrika Birliği’ndeki gözlemci statüsünü koruyor, Körfez İşbirliği Konseyi ile stratejik bir diyalog mekanizmasına sahip ve Arap Birliği’ne aktif olarak katılıyor. Türkiye ayrıca Afrika’da on beş, Latin Amerika’da iki büyükelçilik açarak yeni diplomatik girişimler başlattı ve Kyoto Protokolü’ne imza attı. Bu gelişmeler, vizyon, yumuşak güç, evrensel bir dil ve dünyanın farklı yerlerinde tutarlı dış politikaların uygulanmasına dayanan, Türkiye’nin yeni bir perspektifini göstermektedir (Davutoğlu, 2010).

Uygulamada ritmik diplomasi ve arabuluculuk olarak kendini gösteren bu teoride Arap-İsrail, Bosna Hersek-Sırbistan, İran-Batı, İsrail-Suriye gibi diplomasilere kendini göstermiştir.

2.2.2.3. Komşularla Sıfır Sorun

“Türkiye’nin etrafi sürekli düşmanlarla çevrilidir” psikolojisinden ve buna bağlı gelişen defansif refleksten kurtulup, bütün komşuları ile ilişkilerini iyi düzeye getiren bir ülke olma üzerine kuruludur (Radikal, 26 Şubat 2004). Bu ilkenin temel amacı, bir istikrar kuşağı oluşturmaktır (Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 17). Çevresi ve komşularıyla sorunları olan ve bu sorunlarla uğraşmak zorunda kalan Türkiye bölgesel ve küresel sıçramalarını gerçekleştiremez anlayışıyla hareket etmektedir. Ak Parti döneminin en çok konuşulan ve sloganlaşan dış politika yaklaşımı olmuştur. Suriye ve Yunanistan ile yaşanan krizlerde savaşa burun buruna gelen Türkiye bölgesel ve küresel diğer sorunlara eğilememiştir. Bu

politikanın hayata geçirilmesi İsmail Cem döneminde Yunanistan ile yaşanan krizin çözümü için sarf edilen çabada da etkisini göstermiştir. Fakat bu normalleşme ve ilişkiler ara ara krizlere ve problemlere neden olan bir çizgide günümüze kadar gelmiştir.

2.2.2.4. Model Ülke/Merkez Ülke/Bölgesel Güç

Esasında bu sınıflamada 3 farklı kullanım söz konusudur. Model ülke olmak ve bölgesel güç olmanın kesişim noktası yorumlamayla birleştirilecek, ardından merkez ülke rolü açıklanmıştır. AB'nin İslam dünyası ile bütünleşmesi için Türkiye'yi laik Müslüman bir ülke olarak model göstermesi aynı zamanda ABD'nin BOP ve bölgedeki İran faaliyetleri nedeniyle Türkiye'yi bölgesel güç olarak tanımlamaları esasında iki olguyu da birbirine bağlamaktadır. Ortadoğu ve ilerisinde Orta Asya ülkelerine model olarak sunulacak bir Türkiye'nin bölgesinde sorun çözücü, caydırıcı ve olaylara müdahil olması gerekir. Bu sebeple model ülkeye hazırlanan Türkiye'nin diğer yandan bölgesel güç olarak tanıtılması iki olguyu çakıştırmaktadır. Bu konunun uluslararası bağlamına dikkat çeken İlhan Uzgel, Türkiye'nin kendisine atfettiği liderliği Washington'un da söylemesini ilginç bularak birkaç örnekle somutlaştırmaktadır: Türkiye'ye geçen aylarda gelen ünlü stratejist George Friedman Türkiye'ye *"istemerseniz de büyük güç olacaksınız"* demiştir. Edward Erickson, *"Türkiye bölgesel bir hegemonudur"* derken ABD Savunma Bakanı Yardımcısı Douglas Feith 2005'te *"Türkiye'nin bölgesel liderlik rolü oynamasını teşvik ediyoruz"* demiştir (2010: 65). Model ülke tezi Türkiye'ye dışarıdan biçilen ve özellikle bölgesel nitelikte pasif ve sınırları belirlenmiş bir rol verildiği düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Son dönemlerde bu söylemin/rolün yerine, Türkiye'nin, merkez ülke olduğu iddiası öne çıkmaya başlamıştır (Aral, 2009: 154).

2.2.2.5. Yumuşak Güç

"Tarih boyunca farklı medeniyet ve kültürlerle ev sahipliği yapmış bu bölge bir açık hava müzesidir. Anadolu'nun, Ortadoğu'nun tarihi okunmadan dünya tarihinin kavranması mümkün değildir. Bu topraklar aynı zamanda devletler mezarlığıdır. Güçlü olmayan devletler yıkılıp gitmiştir. Osmanlı Devleti bunun en güzel örneğidir. Sert güç unsurlarıyla birlikte, yumuşak güç unsurlarına sahip olan devletler kalıcı izler bırakabilmiştir. Sert güç imkânlarını hafife almak felakete zemin hazırlamaktadır. Hiçbir ülke askeri alanda güçlü olmasam da olur diyemez. Ya da tam aksi de olmaz. İnce bir siyasetle harekete geçirmektir. İnsanların zihnine ve duygularına aynı anda hitap etmeyi başarmamız gerekiyor. Bir devlet gücü kem gözlere korku salarken, umudunu kendine bağlayanları da koruyabilmelidir" (Timeturk, 18 Haziran 2016).

Erdoğan'ın yukarıdaki sözlerinde bahsettiği ve temelde diyalog, işbirliği ve ekonomik bağımlılıkla birlikte kaba kuvvete dayanmayan bir güçtür. Joseph S.Nye'nin 1990'da

literatüre kattığı ve 2004'te geliştirip uluslararası ilişkiler literatürü içine yerleştirdiği bir kavramdır (Güder ve Mercan, 2012: 66-67). Özellikle Ortadoğu başta olmak üzere Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Sivil Toplum Kuruluşları (STK) aracılığıyla geliştirilen ilişkiler buna örnektir. Cumhurbaşkanı Başdanışmanı İbrahim Kalın bu gücü Nye'nin tanımlaması ile *“istediğiniz bir şeyi karşınızdakini ikna ederek elde etme”* diyerek açıklarken samimi bir ikna için adil, akıllı ve inandırıcı olunmalıdır diyerek yumuşak gücü açıklamıştır (Kalın, 2010). Bu politikanın sonuçlarını birçok hususta hemen almak mümkün olmayabilir çünkü uzun bir ilişki süresini ve yatırımı da destekleyen politikanın sonuçlarının saptanması zaman alabilir.

2.2.2.6. Güvenlik ve Özgürlük Dengesi

Özellikle 11 Eylül saldırıları sonucunda ortaya çıkmış bir kavramdır. Anti-terör uygulamaları devletleri özgürlükleri kısıtlayan güvenlikleri ise arttıran bir uygulamaya itmiştir. Türkiye 21. yüzyıla kadar genellikle güvenlik eksenli hareket etse de özellikle Ak Parti'nin ilk dönemlerinde özgürlük ön plana çıkmıştır. Ak Parti hem güvenlikten ödün vermeyip hem de özgürlükleri genişletmeyi düşünerek zor ve iddialı bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Davutoğlu'nun açıklamaları bu zor ve iddialı durumu ifade eder niteliktedir:

“Herhangi bir siyasi rejimin meşruluğu, vatandaşlarına güvenlik ve özgürlük sağlama becerisinden kaynaklanmaktadır; Bu güvenlik, ülkede özgürlük ve insan hakları pahasına olmamalıdır. 2002'den bu yana Türkiye, güvenliği bozmadan sivil özgürlükleri teşvik etmeye çalışmaktadır. Bu iddialı ama layık bir amaç özellikle eylül sonrası Terörizm tehdidi altında 11 çevre, genel eğilimin güvenlik uğruna özgürlükleri kısıtlamak oldu. Türkiye, geçtiğimiz yedi yıl içinde bu tür özgürlüklere yönelik ciddi iç siyasi sorunlara rağmen sivil özgürlükleri korumak için büyük adımlar atmıştır. Bu, sivil özgürlüklerin alanını daraltmaksızın terörizme karşı mücadeleyi gayretle yerine getirmeyi gerektiriyordu. Bu süreçte, Türk yumuşak gücünün ancak demokrasimiz olgunlaştıkça arttığı tespit ettik” (Davutoğlu, 2010).

Güvenlik/özgürlük denklemi özellikle Ak Parti Hükümetinin ilk dönemi olarak nitelendirilen 2002-2005 yılları arasında küresel ölçekli güvenlik politikaları karşısında AB'nin Türkiye'ye yönelik teşviki bağlamında AB uyum yasaları çıkarmasına işaret etmektedir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 14). Özellikle Arap Baharı neticesinde Ortadoğu'ya yönelik uygulamalarda görmek mümkündür.

2.2.2.7. Ekonomi Merkezlilik

Yirmi Birinci asra girerken, Türkiye'nin son derece kapsamlı, çeşitli ve karmaşık dış ilişkiler yumağı içinde dış ekonomik ilişkiler belki de en önemli yere sahiptir. Bugünün gerçeği dış siyaset ile ekonomik ilişkilerin birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığı,

bunların karşılıklı etkileşim içinde bulunduğuudur. Her dış politika adımında bir dış ekonomik ticari kollama unsuru olduğu gibi, her dış ekonomik faaliyette de dış siyaseti destekleme veya en azından ahenk içinde olma kaygısı bulunur (İskit, 2001). Dış politikaya 21. yüzyıl ile daha da yerleşen ekonomi, karşılıklı bağımlılık ilkesi ile ticaret yapan ülkelerin dostluğu savaşa tercih ettikleri anlayışı ile hareket eder. Ekonomik olarak birbirleri ile bağları olan devletlerin sorunların çözümünde daha istekli ve sürdürülebilir barışı desteklemeleri beklenir. Dış ilişkilerde Türkiye’de bu durum yakın geçmişte daha da artmış özellikle devlet yetkililerinin yurtdışı ziyaretlerine iş adamları ile birlikte gitmeleri rutin bir durum oluşturmuştur. Ekonomiyi özellikle komşuluk ilişkilerini geliştirmek amacıyla kullanan Türkiye bu kapsamda 2010 yılında Suriye, Ürdün ve Lübnan Serbest Ticaret Bölgeleri için ilk adımı atmıştır (Güder ve Mercan, 2012: 68).

Bu dönemde ekonomi temelli dış ilişkiler Türkiye, Afrika ve Latin ülkelere açılmıştır. Türkiye ile tarihi ve coğrafi bağları zayıf olan birçok ülkeyle kurulan ekonomik ilişkiler ağı yakın işbirliklerine dönüşmüştür. Erdoğan’ın göreve geldiği ilk yıllarda yaptığı konuşma bu duruma örnek oluşturur:

“Bildiğiniz gibi, geçtiğimiz ay içinde Malezya’ya, Pakistan’a, Selanik’e ve Portekiz’e gittik. Bu ziyaretlerimizin her biri her ne kadar birbirinden farklı gündem ve öncelikler doğrultusunda planlanmış olsa da, temelde, Türk dış politikasının tarihimizden, coğrafyamızdan da güç alan çok boyutluğunun bir sonucudur. Söz gelişi Malezya, Pakistan ve Portekiz’e kalabalık bir iş adamları heyetiyle birlikte gitmemiz, bizim dünyayla kurduğumuz ilişkileri somut ekonomik temellere oturtma niyet ve kararlılığımızın bir göstergesidir. Zira, gerek komşularımızla gerekse diğer ülke ve topluluklarla kurduğumuz ilişkileri, karşılıklı ekonomik çıkarlarımızı gözetken bir ekonomik derinliğe kavuşturamazsak, sadece hamasi ve nostaljik söylemlerle havanda su döğmüş oluruz” (Erdoğan, 2003: 43).

2.2.3. Ak Parti Dış Politika Uygulamalarına Eleştiriler

Türkiye’nin Batı’ya dönük olan politikalarından koparak başka bölgelerle farklı ittifaklar içine girmesi ve hemen hemen her ilişki, gerilim ve ziyaretten sonra en çok dillendirilen TDP eleştirisi *Eksen Kayması*’dır. Muhafazakâr demokrat olarak kendilerini niteleyen Ak Parti hükümeti ve yöneticileri iş başına geldiği ilk dönemde AB ile ilişkilerinde önceki dönem siyasal iradelerin davrandığı şekilde davranmış ve AB’ye engel teşkil edecek bir durum içine girmemişlerdir. Fakat özellikle 2009 ile birlikte AB’ye üyeliğin

gerçekleşmemesi ve AB içindeki liderlerin Türkiye karşıtı tutumu⁷, Türkiye'nin yönelişlerinde ve söylemlerinde hatta hükümete yakın yayınlarda Ortadoğu'ya daha fazla yer verilmesinde bu durumun yaşandığı gözlenebilir. Özellikle Burcu Sunar'ın Ak Parti'nin yayın organı Türkiye Bülteni üzerinde yaptığı çalışmada 2009 yılı 59. sayıdan itibaren Ortadoğu'ya bir önem verilmeye başlandığını dile getirmiştir (2013: 41). Çandar Hürriyet'te yer alan yazısında bu konuyu şöyle açıklamıştır:

“Avrupa Birliği yollarına “mayın” döşenirken ve katılım müzakerelerinin bir sürü faslı –özellikle Sarkozy nedeniyle- tıkalı, dolayısıyla AB kapıları büyük ölçüde kapalı görünürken, yapı taşları tam yerli yerine oturmamış olsa bile, bir Mezopotamya Birliği”nin temelleri atılıyor gözükürken, “eksen kayması” görüntüsünün hiç olmadığından söz etmek de kolay değil” (Çandar, 2009).

Yine aynı şekilde Sami Kohen Milliyet gazetesindeki köşe yazısında bu konuya değinerek eksen kayması tartışmalarına Türkiye dışından bir perspektif ile bakmıştır:

“Önceki gün “Middle East Times” gazetesinde yayımlanan Claude Salhani imzalı bir yazıda şu satırlar dikkat çekicidir: “Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra ilk kez Doğu'ya bakıyorlar. Aslında Türkiye'nin Ortadoğu ile flörtü, Batı için iki farklı yönde sonuç verebilir: Türkiye'nin Arap dünyası ve Hamas gibi İslamcı örgütlerle yakınlaşması, bölgedeki anlaşmazlıkların çözümüne yardımcı olabilir. Ama öte yandan, Türkiye'nin Avrupa'dan çok Arap-İslam dünyasına katılmasına da yol açabilir” (Kohen, 2009).

Özellikle 2009 yılı Ortadoğu'da önemli gelişmeler yaşanmaya başladığı bir yıldır. Türkiye'nin yakın jeopolitik çevresinde yaşanan bu gelişmeler neticesinde bölgeye yoğunlaşması normaldir. Aynı yönelişler bazı çevrelerce ve devlet düzeyindeki isimlerce eksen kayması değil, genişleme, normalleşme proaktif göstergelerdir. Ortadoğu ilişkileri ve İsrail ile yaşanan gerginlik neticesinde Erdoğan, *“Türkiye Batı'dan kopuyor, Türkiye yönünü Arap ülkelerine döndü' diye yaygara koparıyorlar. Açın bakın İsrail basınına inadına aynı şeyi söylüyorlar (...) Bunu yabancı basın dedi diye sen neden yemeyip içmeyip bu iftiraları, bu kara propagandayı hemen kendi gazetene taşıyorsun?”* diyerek tepki göstermiştir (Cnnturk,12 Haziran 2010). Türkiye'nin aktif dış politikasını anlayamadıklarını da belirten Erdoğan, hükümetin AB için yaptıklarını da hatırlatmıştır. Erdoğan aynı yıl İkinci Büyükelçiler Toplantısında bu tartışmaya değinerek, Türkiye'nin, Irak, İran, Gürcistan, Suriye, Lübnan ve Suudi Arabistan'la ilişkilerini geliştirmesinden rahatsız olanların bulunduğunu belirterek şöyle devam etmiştir:

⁷ AB ülkelerinin Türkiye'ye karşıtı tutumları için bkz. Habertürk, 2017, 07 Ekim, *Merkel'i terleten Türkiye tablosu: Hangi AB ülkeleri Türkiye'yi destekliyor?*, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1623702-merkel-i-terleten-turkiye-tablosu-hangi-ab-ulkeleri-turkiye-yi-destekliyor>, (Erişim Tarihi: 22.12.2018).

“Bundan daha doğal, daha tabii ne olabilir. Tüm bu ülkeler ve bunun gibi birçok ülke, Türkiye'nin tarihi ve kültürel bağlarının olduğu hatta akrabalık ilişkilerinin bulunduğu ülkeler. Dünyanın bir numaralı ülkesi ABD bunlarla ilişki kurarken hiç bir şey olmuyor da Rusya kurarken hiç bir şey olmuyor da Çin kurarken hiç bir şey olmuyor da Avrupa'nın İngilteresi, Fransı, Almanyası bunlarla irtibat kurarken hiç bir şey olmuyor da Türkiye kurarken niçin rahatsız oluyoruz? Neden? Bunu kendi kendimize bir sormamız lazım. Anormal olan, yanlış olan yıllar yılı komşularımıza, bölgelerimize sırtımızı dönmüş olmamızdır. Sorgulanması gereken asıl budur.” (Hürriyet, 07 Ocak 2010).

Türkiye her ne kadar daha önce Ortadoğu ile ilişkilerini Batı ile ilişkilerini tehlikeye atmayacak seviyede götürdüyse de, artık Ortadoğu ile ilişkilerin geliştirilmesi Batı ile ilişkiler bağlamında değerlendirilemez. Diğer bir deyişle, daha önce Türkiye'nin Batı ile ilişkileri ve Ortadoğu ile ilişkileri dengeli bir şekilde yürütölmek durumunda iken, bugün artık bir denge arayışı içerisinde olmaya gerek yoktur (Arı, 2010: 103).

Türkiye Ak Parti döneminde farklı jeopolitik ve stratejik dış ilişkiler geliştirmiştir. Cumhuriyet dönemi ile başlayan dış ilişkilerde denge yukarıda bahsedilen görüşler ışığında önemini yitirmiş, her yönelim ve arayış farklı çevrelerce eksen kaymasına bağlanmıştır. Şüphesiz bazı gerekçeler bu söylemi doğrulayacaktır. Lakin bu politikaların tutarlı olması uzun süren uygulama ve jeopolitik dengelerin varlığıyla ölçölmelidir. Jeopolitik eksen kaymaları ve yön arayışları ile alakalı belirtilmesi gereken husus ise Türkiye ne kadar kendini zorlasa ya da farklı söylemler eksenler geliştirse de bu eksenlerin ona vereceği cevaptır. Bu konuda Genç (2010: 149-170), Osmanlı Coğrafyası diye bir yer olmadığını söyleyerek, İslam Coğrafyası ve Türk Dünyası üzerine kurulan tasavvurların sorunlu kavramlar olduğunu, Türkiye'nin kendi iç politikasında yer alan bu söylemlerinin muhataplarında aynı etkiyi yansıtmadığını ifade etmiştir.

Sonuç olarak Ak Parti iktidarları dönemi dış politika uygulamalarında farklı teori ve yaklaşımlar kullanmıştır. Dış politika çeşitlenmesine ve jeopolitik mekân açılımlarına bağlı olarak bu pratiklerin her birinden faydalanılmıştır. Cumhuriyet tarihi boyunca birçok politika denemesi iç faktörler ve konjontürel durumlar nedeniyle başarısız olmuştur. Ak Parti döneminde de daha önce bahsedilen istikrar, ekonomi ve toplumsal istek bu politikalarda pozitif tepki almayı ve kazanmayı sağlamamıştır. Türkiye'nin kendisine biçtiği rollerde karşı tarafın istek ve jeopolitik çıkarlarına yönelik bir söylem geliştirmek yerine kendi tarih ve coğrafya temelinde söylemler geliştirmesi tarihi birçok husustan kaçmak isteyen devletler tarafından tedirginlikle izlenmiştir. Özellikle Osmanlı'dan kopan ya da önceki yüzyıllarda yeni Cumhuriyetle sorunlar yaşayan devletlerin, Türkiye'nin jeopolitik iddialarında

kendilerine biçilen tasavvuru kabul etmemiş olmaları bu politikadaki başarısızlığın nedenleri arasında sayılabilir. Ayrıca küresel güçler tarafından ortaya atılan Model / Merkez Ülke ve Bölgesel Güç kavramlarını içselleştiren Türkiye, bu hedefleri dış politikasında kendi üretimi olarak pazarlayamamakla birlikte, bu biçilen rolün çemberinden çıkmakta zorlanmış, bu durum yine benzeri jeopolitik kayıplara neden olmuştur

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POLİTİK MEKÂN OLARAK ORTADOĞU: SORUNLAR, SÖYLEMLER VE İLİŞKİLER

Bu bölümde 21. yüzyıl Türkiye siyasetinde Ortadoğu kapsamında yaşanan devletlerarası sorunlara ve günümüze kadar geçen süre zarfında yaşanan olaylara değinilmiştir. Özellikle Türkiye siyasetini uzun süre meşgul eden ve bölge siyasetini etkileyen olaylar tercih edilmiştir. Çalışma kapsamında doğuda Mısır, batıda İran ve güneyde Körfez ülkelerini kapsayan hayali bir sınır çizildiğinde, içerisinde kalan alan Ortadoğu olarak nitelendirilmektedir.

3.1. 21. Yüzyıl'da Türkiye'nin Ortadoğu Siyasetinin Parametreleri

2000'li yıllara kadar Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik siyasetinde uzun dönemli bir projeksiyon olmamakla birlikte kesintiler, sorunlar ve sıkıntılar hemen hemen her dönemde olmuştur. Askeri vesayet dönemi boyunca anti-laik politikaları baskılayıcı uygulamalar üzerinden şekillenen ve laiklik ilkesinin iç dinamiklerdeki etkisi nedeniyle yaşanan Ortadoğu ilişkilerinde belirli bir ilerleme kaydedilememiştir. AB ve ABD'nin bölgedeki ortağı olarak görülen Türkiye'ye biçilen rol, bölge ülkeleri tarafından onaylanmamıştır. Fakat 21. yüzyıl ile yaşanan gelişmeler Türkiye'nin Ortadoğu siyasetini ve mekâna bakış açısını değiştirmiştir. İlk olarak Ak Parti iktidarının başa gelmesiyle içerisinde buldukları muhafazakâr demokrat veya İslamcı kimliği sebebiyle bölgeye olan eğilim artmış, bugün de artarak devam etmiştir. İkinci olarak da soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte iki kutuplu dünya düzeninin yerini bölgesel güç odaklarına bırakmıştır.

Ak Parti iktidarı ile şekillenen yeni dış politika değişimi gerek Ortadoğu özelinde gerekse diğer bölgeler nezdinde kendini göstermiştir. Yeni çok boyutlu dış siyasetin temelleri parti programında şu şekilde ifade edilmiştir:

“Soğuk savaş sonrası dönemin getirdiği dinamik konjonktür, çok alternatifli bir dış politika geliştirmek için uygun bir ortam oluşturmuştur. Askeri ittifakların ve blokların, uluslararası ilişkilerin belirleyici unsuru olma niteliği önemli ölçüde azalmış ve işbirliği projeleri devletlerarası ilişkilerin yaygın bir aracı haline gelmeye başlamıştır. Bu yeni ortamda Türkiye'nin de güç merkezleri ile ilişkilerini alternatifli, esnek ve çok eksenli olarak yeniden düzenlemesi ve oluşturması gerekmektedir” (Ak Parti Programı, 2019).

58. Hükümet Parti Programını açıklayan Abdullah Gül, dış politikada Ortadoğu siyasetini Filistin meselesi üzerinden yaptığı açıklamayla anlatmış, politika değişiminin sinyallerini vermiştir:

“Ortadoğu’da akan kan, tüm dünya kamuoyunu olduğu gibi, bu bölge ile yakın kültürel ve tarihi ilişkileri olan Türk halkını da üzmekte ve endişeye sevk etmektedir. Hükümetimiz, din ve ırk ayırımı yapmaksızın, kime ait olursa olsun dökülen kanın ve gözyaşının acilen durdurulmasını sağlayacak tek yolun, kalıcı bir barıştan geçtiğine inanmaktadır. Türkiye, Filistin’de Birleşmiş Milletler kararları doğrultusunda ve Filistin halkının süregelen acılarını dindirecek şekilde barışın tesisine yönelik çabaları desteklemeye devam edecektir. Türkiye Filistin ve İsrail taraflarıyla iyi ilişkilerini sürdürerek barışın tesisine yönelik çabalara katkıda bulunma imkânına sahip olacaktır.” (NTV, 23 Kasım 2002)

Filistin meselesindeki tarafsız tutumun değişeceğini belirtmekle birlikte, İKÖ’ nün dinamik bir yapıya kavuşturulacağını ve inisiyatif almasının sağlanacağını da beyan etmiştir.

Daha önce içerisinde buldukları partilerin kapatılmaları, ilk dönem Ak Parti yöneticilerinin dış politikada gerçekleştirmek istediği açılımlarında, daha temkinli davranmalarına neden olmuştur. İç siyasetin ve güç merkezlerinin eleştirilerini almamak için barış, demokrasi ve özgürlük söylemi üzerinden bir siyaset gerçekleştirmiştir. Fakat dış politikada etkin haline gelen Davutoğlu, 2001 yılında kaleme aldığı Stratejik Derinlik kitabıyla Ak Parti’nin dış politika sözlüğünü oluşturarak, bölgesel ve küresel ölçekte yapılacak siyasetin esaslarını belirlemiştir. Gerek Davutoğlu’nun kitabında bahsettiği gerekse basın demeçleri ile diğer partililerin söylemleri Davutoğlu’nun çizdiği dış politika perspektifini yansıtmakta ve doğrulamaktadır. Davutoğlu’nun Ortadoğu politik mekâna bakışı genelde tarihi-kültürel birikim ve jeokültürel temellidir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bu bölgenin siyasi alandan dışlandığını ve sorunlarından kaçıldığını belirten Davutoğlu, bölge siyasetinde her şeyden önce karşılıklı psikolojik rezervlerin aşılması, ortak bölge kaderi bilincinin yerleşmesi ve karşılıklı ilişkilerin küresel denge kaymalarının yönlendirilmesine bırakılmaması ile mümkün olabileceğini söylemiştir (Davutoğlu, 2016: 414). Aynı zamanda bölge ülkeleriyle olan ilişkilerin sadece yöneticiler ve siyasetçiler tarafından değil, ülke halklarının da karşılıklı kültürel, ekonomik ve tarihi olarak da ilişki kurması gerektiğini belirtmiştir. Davutoğlu’nun bahsettiği tarihi-kültürel birliktelik, 1990’larda Osmanlı mirası toprakları üzerinde yapılan dış politika siyasetini anımsatmaktadır. 1990’larda ABD ile Balkanlar siyaseti gerçekleştirilmiş ve Türkiye Balkanlar’daki gelişmelerde aktif bir rol oynamıştır. Rusya ve İran politikalarının Ortadoğu ve Kafkaslar bölgesinde etkisini göstermesi, Türkiye’nin Balkanlar’da uyguladığı politikaları bu bölgelerde de uygulama isteği uyandırmıştır. Bu politika isteği parti sözcülerinin kimi demeçlerine de yansımıştır. Sözelimi

59. ve 60. Hükümetin eski bakanlarından Kürşat Tüzmen'in açıklamaları Osmanlı mirası topraklarına ve siyasetine yönelik bakış açısını ortaya koymaktadır:

“Türk Cumhuriyetleriyle olan ticaretimizde önemli mesafeler aldık. Sayın Başbakanımızla yaptığımız ziyaretler, bizlerin yaptığı dış ticaret heyetleri Türk Cumhuriyetleriyle olan ticaret de yaklaşık yüzde 50, yüzde 70 oranında artırmış durumda. Bunlar ihmal ediliyordu... Ortadoğu'da kalıcı barış, ticaret ağının iyi bir şekilde kurulmasıyla sağlanabilir. Biz Ortadoğu ülkeleriyle sağlam bir ticari ilişki kurarak bölgedeki sorunların çözümüne katkı sağlayacağımızı düşünüyoruz... Benim hedefim, eski Osmanlı coğrafyasını ekonomik açıdan tamamlamaya çalışmak. Ekonomimizi ticaretimizi güçlendirerek ekonomik anlamda Osmanlı sınırlarına tekrar ulaşmamız mümkün” (Türkiye Bülteninden aktaran; Sunar, 2013: 442)

Osmanlıcılık anlayışı ve algısı Ak Partili birçok isim tarafından söylemlerde yer bulmuştur. Davutoğlu'nun İngiltere'nin kurduğu Milletler Topluluğu'nu örnek göstererek Türkiye'nin de eski Osmanlı toprakları üzerinde liderlik kurabileceğini söylediği haberleri Türkiye'nin bölge siyasetinde bu amaçla hareket ettiği izlemine yaygınlaştırmıştır (Milliyet, 07 Aralık 2010). Ak Parti'nin Ortadoğu'ya yaptığı ziyaretlerde kardeş halklar, bir arada yaşama, tarihi birikim gibi argümanlarla hareket etmesi yine bu siyaseti destekler niteliktedir. Fakat Osmanlıcılık anlayışının Arap toplumlarında ve Ortadoğu'da aynı ideali uyandırmaması, uzun süren ilişkilerde yaşanan kopukluklar Türkiye'nin bu bölgeye Model Ülke olarak yaklaşmasına ve 21. yüzyıl devletlerindeki dönüşümü Türkiye modeli üzerinden gerçekleştirebileceklerini yansıtmamasıyla farklı bir mecrada ilerlemiştir. Bu bağlamda bölgenin tek demokratik Müslüman ülkesi olarak Türkiye'nin kendine özgü bir konumu bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, ABD'nin piyonu ya da maşası olmak gibi bir komplekse kapılmadan Ortadoğu'daki demokratikleşme sürecine pekâlâ katkıda bulunabilir, bir misyon yüklenebilir. Zaten Ak Parti şu anda Ortadoğu'daki reformcuların ilham, moral ve güç aldığı bir siyasi partidir. Ancak söz konusu misyonu yüklenebilmek için tıpkı Kıbrıs'ta yapıldığı gibi bir vizyon oluşturulmasını gerekmektedir. Ak Parti Kıbrıs'ta Türk dış politikasında statükoculuktan çözümcülüğe doğru nasıl bir zihniyet evrimi yaptıysa, bir benzerini de Ortadoğu'da istikrarcılıktan değişimciliğe doğru yapabilir (Güven, 2005). Türkiye'nin böylesi bir ortamda hem Ortadoğu ülkelerinin tepkilerini almadan hem de değişim ve dönüşümün Türkiye'nin rehberliğinde gerçekleştirilerek ilişkilerin daha da artmasına neden olan bir anlayışla hareket ettiği söylenebilir. Bu kapsamda özellikle ekonomik ve kültürel ilişkiler başta olmak üzere devlet düzeyinde pek çok ziyaretler ve işbirlikleri gerçekleştirilmeye özen gösterilmiştir. İç politikada askeri vesayetin yeniden dizaynı neticesinde de özellikle Ortadoğu siyasetine daha fazla önem verilerek, tüm devletler ile ilişkiler geliştirilmiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu siyasetini etkileyen iç dinamiklerin dışında bölge üzerinde yaşanan küresel güçlerin politikaları da etkili olmuştur. 2000'li yılların Ortadoğu siyasetini etkileyen önemli olayların başında ABD menşeli BOP gelmektedir. 11 Eylül saldırıları sonucu küresel terörizm ile mücadele kapsamında oluşturulan proje 23 ülkeyi kapsamaktadır (Moritanya, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Lübnan, Filistin, Ürdün, Suriye, Türkiye, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, BAE, Umman, Yemen, İran, Pakistan ve Afganistan), (Altuğ, 2004: 159). Daha sonra Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi olarak adının değişeceği projeye görünürde bölgede insan hakları, demokrasi, özgürlük, hukuk devleti, sivil toplum ve piyasa ekonomisini egemen kılmak istediği savunulmuştur. Gerçekte ise Washington, kimi ülkelerin sınırlarını, kimilerinin rejimlerini, kimilerinin de hem sınırlarını hem de rejimlerini değiştirmek istediğini açıklamıştır. Sonradan dışişleri bakanlığı yapacak olan Condoleezza Rice, "*Ortadoğu'da 22 ülkenin sınırlarının ve rejimlerinin değişeceğini*" yazmıştır. ABD bu yolla, Ortadoğu'da kendi güdümünde rejimler yaratmaya, zaten öyle olan rejimleri de tahkim etmeye yönelmiştir (Köylü, 2015: 90). BOP maliyetli ve geniş coğrafyalara uzanan bir proje olması bakımından ABD kimi bölgelerde bu yükü paylaşarak müttefikler kazanma yoluna gitmiş bu sebeple BOP için ortaklıklar kurmuştur. 2004 Sea Island'daki toplantıda Türkiye, Yemen ve İtalya "*demokrasi yardım diyalogu*" eş-başkanlığını üstlenmiştir (Bağcı ve Sinkaya, 2006: 102). Fakat toplantıya Afganistan, Irak, Ürdün, Bahreyn ve Cezayir olumlu yanıt verip katılırken; Mısır, Suudi Arabistan ve Tunus olmak üzere birçok Arap ülkesi Arap-İsrail sorunu gibi kilit ve bölgesel konulara çözüm bulmadan reformların dayatılmaya çalışıldığı gerekçesiyle olumsuz yanıt vererek katılmamışlardır (Altuğ, 2004: 160).

Ak Parti yöneticilerinin İslami bir çizgiden geldiği düşünülürse Ortadoğu'daki değişim ve reformlara olan inançları da buna eklenirse BOP Türkiye'de etkili olmuş mudur sorusunu akla getirmektedir. BOP' un Türkiye ayağı için özellikle Tarihin Sonu tezini yayınlayan Fukiyama, BOP önünde evrensel hedeflere ulaşmada Laik İslam'ın tek engel olduğunu bunun İslam'ın liberalleştirilmesiyle önlenebileceğini öne sürmektedir (Özmen, 2017: 43). Konu İslam olunca, ünlü strateji ve İslam uzmanı Graham Fuller'in de BOP'a katkısından söz etmek gerekir. 1980'li yıllarda CIA'nın "*Yakın ve Güney Asya Bölgesi Milli İstihbarat Şefi*" görevini yürüten ve halen RAND kuruluşu araştırmacı yazarlarından olan Fuller, RAND Raporu'nun ardından çıkardığı "*Siyasal İslam'ın Geleceği*" adlı kitapta; ABD dış politikasının en önemli hedeflerinden birinin özünde İslamcı fakat aynı zamanda liberal bir İslami reformu teşvik etmek, bu amaçla da Nurcuların özellikle Fethullah Gülen'in desteklenmesi gerektiğini ileri

sürmektedir (Altuğ, 2004: 159). Türkiye BOP kapsamında özellikle Ak Parti iktidarı ile birlikte AB ile yaşanan uyum sürecinde reformların yapılması ve demokratik hak ve özgürlükler bakımından batılı standartları yakalaması ve aşırı dinci grupların faaliyetlerine olan bakışı nedeniyle projenin kapsamındaki dönüşümü gerçekleştirmiştir. Fakat reform ve dönüşümün Ortadoğu'ya pazarlanması ve bölgedeki değişimin yaşanması İsrail'in Gazze saldırılarıyla kesintiye uğramış ve projedeki hayal kırıklığını Abdullah Gül, "*Ortadoğu'nun demokratik dönüşümünü, ABD ve diğer müttefikleri ile birlikte, titizlikle geliştirmeye çalıştığımız umutları, bölge halkının yaşamlarıyla birlikte paramparça ediliyor*" diyerek açıklamıştır (Gül, 2006). BOP için Türkiye'nin Müslüman, laik ve liberal bir yapıda, demokratik devlet olması, ABD'nin Ortadoğu ve Müslüman toplumlarda elde etmek istediği yapıdır. Ak Parti iktidarı son bulsa da bu yapının devam edeceği aşikârdır.

Türkiye'nin Ortadoğu siyasetini etkileyen diğer bir husus ise Arap Baharı/Ayaklanmaları olarak adlandırılan süreçtir. Kamuoyu nezdinde Arap Baharı ismiyle bilinse de devrim ve ayaklanma sözcükleri de kullanılmıştır. 2010 yılında Tunuslu seyyar satıcı Muhammed Buazizinin satış yaptığı aracına görevliler tarafından el konulması neticesinde kendini ateşe vermiş ve ölmüştür. Olay sonrasında Tunus halkı sokağa dökülmüş, Tunus lideri Zeynel Abidin Bin Ali 2011 yılında ülkeyi terk etmiştir (Hürriyet, 14 Ocak 2011). Tunus'ta başlayan olaylar Mısır ve Libya'da yönetim değişikliklerine, Suriye ve Yemen'de karışıklıklara neden olmuştur. Bahreyn'de çıkan olayları yönetim bastırmış, Ürdün, Suudi Arabistan, Fas, Irak, İran, Kuveyt, Sudan, Cezayir ve Lübnan'da yönetime karşı protestolar şeklinde cereyan etmiştir. Dünyanın ilgi odağı halindeki Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da öngörülemez radikal değişimlere yol açan bu hareketler kimilerine göre ABD ve Batılı müttefiklerinin bu coğrafyadaki saklı planlarını harekete geçirmesiyle ortaya çıkmıştır (Yüksel, 2013). Kimilerine göre ise Arap dünyasının içinde bulunduğu işsizlik, gıda yetersizliği, enflasyon, siyasi yozlaşma, ifade özgürlüğünden yoksunluk, usulsüzlükler ve kötü yaşam koşulları gibi pek çok sorun Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde domino etkisi göstererek bu hareketlerin ve eylemlerin yayılmasını tetiklemiştir (Dede, 2011: 23-24). Sonuç olarak monarşi ya da tek adam yönetimlerinden kaynaklı demokrasinin yetersiz olduğu ülkelerde çıkan ayaklanmalar sonucu yeni paradigmlar ve eksenler oluşmuştur.

Arap baharının diğer nedenleri bir yana bölge politiği bakımından önemli olan tarafı ise Arap baharı neticesinde koltuğundan edilen yönetimlerin Ortadoğu'da ABD çıkarlarına göre hareket eden ya da ABD politikalarına sessiz kalan liderlerden oluşmasıdır. Oğuzlu bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“ABD’nin bölgedeki rejimlerle kurduğu bu yakın stratejik ilişki paradoksal bir şekilde bölge halklarının anti-Amerikancı ve İsrail karşıtı duygularının pekişmesini kolaylaştırmıştır. Bu rejimler ABD’ye olan yakınlıklarının ve halklarının temel arzularını yerine getirememelerinin doğurduğu meşruiyet krizlerini, halklarının daha fazla anti-Amerikancı ve İsrail karşıtı görüşleri benimsemesine imkân hazırlayarak bertaraf etmeyi ummuşlardır. Ayrıca El Kaide’nin ve radikal İslamcı akımların Ortadoğu coğrafyasında son yıllarda güçlenmesinde bölgedeki rejimlerin ABD ile kurdukları faydacı ve stratejik ilişkiler önemli olmuştur. Bir diğer deyişle, ABD’nin istikrarı önceleyen bölgesel yaklaşımı uzun vadede ABD karşıtlığını körüklemiştir” (Oğuzlu, 2011: 11).

BOP kapsamında İslamcı kesimlerin demokratik yollarla iktidara gelmesi Lübnan ve Filistin’de ters etki yapmış, ABD karşıtı tarafların iktidarı ile sonuçlanmıştır. Halkın kendi isteği sonucundaki değişim ve dönüşüm algısı 2010 yılından sonra ABD çevrelerince daha fazla kabul görmeye başlamıştır.

Tüm bu argümanlar ve Ortadoğu’yu etkileyen genel olaylar çerçevesinde Türkiye, özellikle Ak Parti iktidarı ile birlikte Ortadoğu’da daha önce uygulanamayan birçok siyasi hamleyi başarmış, ekonomik, kültürel, askeri ve bölgesel işbirliklerini gerçekleştirmiştir. Soğuk savaşın sona ermesi ve enerji kaynakları havzalarında ortaya çıkan bölgesel güçlerin, bölge siyasetinde aktif olmalarını sağlamış, bölgesel işbirlikleri küresel politikaların önüne geçmiştir. Ortadoğu kapsamında bölgesel politikalar içerisinde farklı görüşler dahi ülkeleri hem işbirliğine hem de ayrı ayrı politikalara itmıştır.

3.2. Demokrasinin Değiştirdiği Ülke: Irak

Ak Parti iktidarının göreve gelmesiyle karşılaştığı ilk ve en önemli dış sorun Irak meselesidir denebilir. 11 Eylül saldırıları sonrası terör güvenliği ekseninde hareket eden ABD bir süredir planladığı Irak işgali için Türkiye’nin yardımına ihtiyaç duymuştur. Bu durum henüz içerde ve dışarıda rahat hareket imkânı bulamayan Ak Parti için ciddi bir sınav teşkil etmiştir. Irak ile ilişkiler tarih boyunca güvenlik ve terör ekseninde yürümüştür. Irak işgali sonrası kartlar yeniden dağıtılmış, ülkenin yeniden yapılanmasında Türkiye’nin üstlendiği rolü iç siyasete pazarlaması kolay olmamıştır. Komşularının toprak bütünlüğünü devlet ayırt etmeksizin savunan Türkiye, Irak ile ilgili bu görüşünü daha önceleri de ifade etmiş, işgal sonrasında dahi bu görüşünü korumuştur. Genel seyir içerisinde 2007 yılına kadar ABD eksenli ilerleyen Irak ilişkileri bu tarihten itibaren özellikle de ABD askerlerinin Irak’tan çekilmesiyle yerini Bağdat ve Erbil yönetimleriyle işbirliğine bırakmıştır. 21. yüzyıl Irak sorunları genel hatlarıyla Kerkük, Musul meseleleri, terör ve Türkmenlerin durumu ile

yönetimler arası yaşanan işbirliklerindeki sorunlar ve Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) meselesi, olarak değerlendirilebilir.

ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz Temmuz 2002’de Türkiye’ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve ABD’nin Irak’ı işgal edeceğini Türk tarafına iletmiştir. Fakat 3 Kasım 2002 seçimlerinde yaşanan iktidar değişikliği nedeniyle konunun görüşülmesi Ak Parti iktidarına kalmıştır (Balcı, 2017: 7). Bu görüşmelerde gerek iç kamuoyundaki savaş karşıtlığı, gerekse daha önce ABD tarafından Türkiye’nin dış politikasındaki kırılmalar ve güvenlik kaygıları etkili olmuştur. Nihayetinde 1 Mart tezkeresi olarak bilinen ve tam adı “*Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunması için Hükümet’e yetki verilmesine ilişkin başbakanlık tezkeresi*” 1 Mart 2003’te yapılan gizli oturumda 250 ret, 264 kabul, 19 çekimser oy neticesinde 267 salt çoğunluğa ulaşamamış ve kabul edilmemiştir (Aydınlık, 01 Mart 2018). Mecliste 361 milletvekiline sahip olmasına rağmen Ak Parti içerisinde gelen firelerle tezkere olayı İnâat ve Duran’ın belirttiği gibi “*demokratik bir kaza*” olarak tarihe geçmiştir (2006: 35). Meclisten çıkan karar ABD ile ilişkilerde ciddi bir kırılma yaratmış, 20 Mart’ta hava sahasının kullanılması için verilen tezkere meclisten geçse de ilişkiler uzun süre düzelmemiştir. Dönemin ABD Başkanı Bush daha sonra anılarında bu olayı şu şekilde anlatmıştır:

“Bize topraklarını kullanım hakkı vermeleri için Türklere aylarca bastırdık (...) Başbakan Abdullah Gül’ün kabinesi talebimizi onaylamıştı. Ama Türk Parlamentosu’nun 1 Mart’ta düzenlediği nihai oylamada, çok az farkla yeterli oy çıkmadı. Üzülmiş ve hayal kırıklığına uğramıştım. O güne kadar yaptığımız en önemli taleplerden birinde, Türkiye, bizim NATO müttefikimiz, ABD’yi yüz üstü bırakmıştı” (Habertürk, 10 Kasım 2010).

ABD, Türkiye’nin bu kararını sindirememiş olacak ki 4 Temmuz 2003’te Süleymaniye’de *Çuval Olayı* olarak bilinen hadise meydana gelecektir. Süleymaniye’de konuşlanan Türk Özel Harekât Timi’ne ABD 173. Hava İndirme Tugayı’na bağlı askerler ve peşmergelerce yapılan baskın sonucu Türk askerleri başlarına çuval geçirilerek derdest edilmiştir. Irak tezkeresi sonrası yaşanan bu olay ABD ilişkilerinde en büyük kırılmalardan birisini oluşturmuştur (Sabah, 27 Kasım 2010).

Tezkere olayı neticesinde Irak’ta kurulan yeni yapılanmada Türkiye dışarıda yer almıştır. Böylece Saddam yönetiminde ciddi baskılara maruz kalan ve ABD işgaline destek veren Kürtler Irak’ta etkin bir konuma yükselmiştir. 8 Mart 2004’te çıkarılan Geçiş Dönemi Yasası ile birlikte Kürdistan Bölgesel Yönetimi kurulmuştur. Ayrıca 30 Ocak 2005’te yapılan Sünni ve Arapların birçoğunun boykot ettiği seçimlerde oyların yüzde 26’sını alan Kürtler,

Irak Merkezi Hükümetinde etkin bir konum kazanmışlardır (Balcı ve Akdoğan, 2017: 265). Türkiye uzun yıllar Iraklı Türkmenler üzerine yürüttüğü politikasını yeni hükümet ve Irak'ın değişen yapısı ile birlikte değiştirmiş, tarihi kültür ve birikim temelli Osmanlıcılık anlayışı çerçevesinde Irak sorununa eğilmiştir. Öyle ki Türkmenler öncelik olmaktan çıkarak siyaset yapımında farklı kimliklere de yer verilmiştir.

“Irak Türkmenlerinin durumuna gelince; açıkçası bugüne kadar bu noktada çok da sağlıklı bir siyaset izlenmemiş. Kuzey Irak'ta Türk vatandaşlarının kültürel ve tarihsel bağlar taşıdığı tek topluluk Türkmenler değildir. Unutulmaması gerekir ki Türkiye'de, sayısı hiç de küçümsenmeyecek Kürt kökenli vatandaşlarımız yaşamaktadır” (Gül, 2004).

Abdullah Gül'ün Anlayış dergisine verdiği röportajdaki bu sözleri Türkmenlere yönelik politikanın değişmesi ve günümüze kadar olan politikanın reddi anlamını taşıması bakımından önemlidir.

Irak'ta yaşanan parçalı durumdan istifade eden ve Türkiye'nin kaygılarını haklı çıkararak terör faaliyetleri 2004 yılında başlamasına rağmen mevcut durum olası sınır ötesi askeri operasyonlar için uygun değildi. 2007 yılında olayların hat safhaya ulaştığı dönemde gerek kamuoyu gerekse TSK'da artan baskılara rağmen Ak Parti hükümeti bu harekâta sıcak bakmamıştır. Erdoğan'ın *“Kuzey Irak'ta 500 tane terörist var. Türkiye'de dağlarda 5 bin terörist var. Şimdi Türkiye'deki 5 bin teröristle ilgili mücadele bitti mi? Yani bu halledildi mi Kuzey Irak'taki 500 kişiyle uğraşma safahatına gelinecek”* diyerek harekâta olan bakışını ortaya koymuştur ” (Cnnturk, 12 Haziran 2007). Ayrıca operasyonun iç politikada yaşanan e-muhtıra dönemi ile seçim arifesine denk gelmesi operasyona sıcak bakılmamasına neden olmuştur. Fakat PKK'nın Ekim ayında faaliyetlerine devam etmesi seçimlerde başarıyla çıkan Ak Parti'yi harekete geçirmiş, bu sebeple Erdoğan'ın ABD'ye yaptığı ziyaret sonrası sınır ötesi operasyon gerçekleştirilmiştir. Operasyonun sona ermesi ile birlikte Kuzey Irak ile ilişkileri geliştirmeyi düşünen Ak Parti hükümeti Irak Cumhurbaşkanı Talabani'yi Türkiye'ye davet etmiştir. 7 Mart 2008'de Talabani Türkiye'yi ziyaret ederek yeni bir sayfanın açılması ve ilişkilerde ivme kazandırılması gerekliliğini vurgulamıştır (Milliyet, 08 Mart 2008). Bu ziyaretten bir yıl sonra Davutoğlu Kürt Bölgesel Yönetimi başkenti Erbil'i ziyaret etmiş ve Erbil'e giden ilk Türk dışişleri bakanı olmuştur. Davutoğlu güvenlik, ekonomik entegrasyon, diyalog ve bir arada yaşama olgusuna şu sözlerle dikkat çekmiştir:

“Şimdi gerekli adımları atma vaktidir. Bütün Arap, Kürt, Türkmen kardeşlerime sesleniyorum. Gelin bütün bu bölgeyi yeniden inşa edelim. Basra'dan yola çıkan birisi Edirne'ye kadar güvenlik sıkıntısı olmadan

gidebilsin (...) Et ve turnak gibi iç içe geçmiş bu kardeşlik ilişkisini kimsenin bozmasına izin vermeyelim” (Sabah, 30 Ekim 2009).

2009 yılında iç politikada başlatılan Demokratik Açılım/Kürt Açılımı Kuzey Irak ile yaşanan gelişmeleri de önemli ölçüde etkilemiştir. Aynı zamanda Abdullah Gül’ün Bağdat ziyaretine giderken Kürdistan kelimesini kullanması, Kuzey Irak’ta çıkarılan petrolün Kerkük-Ceyhan boru hattına verilmeye başlanması ilişkileri farklı bir safhaya taşımıştır (Habertürk, 24 Mart 2009). Bu döneme kadar güvenlik eksenli, ABD işgali sonrası temkinli bir politikanın yerini tarafların birbirlerini tanıdıkları ve işbirliğini geliştirmek istedikleri bir noktaya taşımıştır. Türkiye Bağdat ile görüşmelerine devam ederken diğer taraftan Erbil ile de temaslarını sürdürmüş, Kürt Açılımı konusunda Kuzey Irak’ın desteğini de almıştır. 2010 yılında Mesud Barzani’nin Türkiye ziyaretinde *“İsteğimiz, tüm Kürtlerin açılım politikasına destek verip, sıkıntıların bir an önce sona erdirilmesi yönünde çaba gösterilmesidir.”* sözleri bu duruma örnektir. Hem Bağdat hem Erbil’e yapılan ziyaretler Türkiye’yi iki paralel siyasete zorlamışsa da belirli bir süre ilişkileri bozmamıştır (DW, 03 Haziran 2010). Bağdat yönetimi ile ilişkilerin bozulmasına neden olan ilk husus 2010 Irak parlamento seçimlerinde Türkiye’nin Maliki karşıtı İyad Allavi’yi destekleme yönündeki kararıdır. Allavi seçimleri kazansa da kendisine çok yakın bir oy alan Maliki hükümeti kurmuştur. 2011 yılında ABD’nin askerlerini çekme kararı alması ilişkilerin bozulmasını tırmandırmış, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık El Haşimi’nin idama mahkûm edilmesiyle daha da artmıştır. Haşimi Türkiye sığınmış ve Türk hükümeti bu kararın mezhepçi bir uygulama olduğunu ifade etmiştir.

"Irak'taki rahatsızlık yarın Suriye'ye dönüşebilir. Çünkü orada da ciddi bir mezhep farklılığı var. Orada Kürt, Arap, Türkmen ağırlıklı olarak Sünni'dir. Öbür tarafta da Şia var. Şia'nın içerisinde ılımlısı var, bir de katı olan grup var. İlimli olanların bu davranışlarını korumaları halinde, merkezi yönetimin yaptıklarından Irak kurtulur, bölge kurtulur. Şu anda merkezi yönetim Irak'ta azınlık hükümetidir. Ama azınlık hükümeti olmasına rağmen aldığı destekle Şia olduğu için maalesef şu anda onlar da halkına zulmediyor” (Haber 7, 27 Aralık 2012)

Erdoğan’ın bu sözleri üzerine Maliki de Erdoğan’ı mezhepçilik yaptığı gerekçesiyle BM’ye şikâyet etmiştir.

2012 yılı Irak Merkezi Hükümeti ile ilişkilerin gerginleştiği, Bölgesel Kürt Yönetimi ile de ilişkilerin doruk noktasına çıktığı dönemin başlangıcıdır. Kürt açılımının içerde devam ettiği dönemde Ak Parti kongresine davet edilen Barzani’ye *“Türkiye Seninle Gurur Duyuyor”* sloganı atılması, iç ve dış politikaların yansımaları açısından önemlidir (Hürriyet, 01 Ekim 2012). 2013 yılında Diyarbakır parti programına da katılan Barzani,

Başbakan Erdoğan'ın, "*Kürdistan*" ifadesini kullanmasını, "*çok önemli bir gelişme*" olarak değerlendirmiş ve Erdoğan'ın kendisini Kürtçe karşıladığını anlatmıştır. "*Bana Kürtçe, 'Bı xer hatin' (hoşgeldiniz) dedi. Oysa daha önce kimse Kürtçe konuşmazdı. Her şey mükemmeldi. Bu ziyaret Kürtler için bir milattı. Yeni bir gün, yeni bir dönem başlıyor*" diyerek yaşanan dönemi ifade etmiştir (Aljazeera, 20 Kasım 2013). Ankara-Erbil arasındaki işbirliği açılım süreci kapsamında terör olaylarına da yansımıştır. Türkiye'de yaşananları her demecinde olumlu bulduğunu söyleyen Barzani, "*Bundan sonra PKK silah yöntemini sürdürürse sonucuna kendi katlanır. Ben PKK'nın Irak Kürdistan'ında hüküm sürmesine müsaade etmem. Bundan sonraki süreçte savaş Kürt meselesine zarar verecektir. Bu konuyla ilgili PKK beni dinlerse iyi eder*" diyerek PKK terörünün karşısında Türkiye ile birlikte hareket ettiğini de ifade etmiştir (Hürriyet, 20 Nisan 2012). Ak Parti Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik, "*Eskiden bağımsız bir Kürt devleti mevzuu Türkiye için savaş nedeni sayılıyordu. Hatta Kürdistan kelimesi bile insanları sinirli ve agresif yapmaya yeterliydi. Ama onların adı Kürdistan ve bunun kabul edilmesi gerekli*" diyerek dış politik yaklaşımın değişikliğini vurgulamıştır (Cumhuriyet, 29 Haziran 2014). Her ne kadar bu söylemler devam etse de Türkiye bağımsız bir Kürdistan'ı tanıma yolunda herhangi bir demeç vermemiş, Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olmuştur. Fakat Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması, Bağdat yönetiminin Esad'ı desteklemesi ve oluşan güç boşluğunda IŞİD'in Musul'u ele geçirmesi durumu değiştirmiştir. Ticaret ve güvenlik açısından önemli bir konu olan Musul Türkiye'yi bu konuda esnek bir politikaya zorlamıştır.

IŞİD'in Musul'u ele geçirmesi Türkiye'nin bölgedeki kaygılarını arttırmış, gergin olan Bağdat ilişkileri nedeniyle taraflar birbirlerini suçlamışlardır. Davutoğlu'nun, "*IŞİD radikal, terörize gibi bir yapı olarak görülebilir ama katılanlar arasında Türkler, Araplar, Kürtler vardır. Oradaki yapı, daha önceki hoşnutsuzluklar, öfkeler büyük bir cephede geniş bir reaksiyon doğurdu*" sözleri IŞİD'i meşrulaştırırken Bağdat yönetimini bu terörden sorumlu tutmuştur (Cumhuriyet, 08 Ağustos 2014). Fakat çok geçmeden aynı yıl içinde yaşanan hükümet değişikliği neticesinde sorun yaşanan Maliki-Talabani hükümeti yerini İbadi-Masum yönetimine bırakmıştır. Önceki yönetimin tersine Irak yönetiminin komşu ülkelerle ilişkilerini normalleştirme politikası izlemesi Ankara-Bağdat hattında diyalog ve işbirliğine zemin hazırlamıştır (Balcı ve Akdoğan, 2017: 272). Bu zemin Musul Başkonsolosluğu'nun IŞİD'li teröristlerce basılmasında kendini göstermiştir. 49 Konsolosluk çalışanı ve 31 Türk kamyon şoförünün rehin alınması nedeniyle IŞİD karşısında pasif bir rol izleyen Türkiye, Bağdat yönetimine gereken desteği sağlamaya devam etmiştir. Sağlanan destek, işbirliği demeçleri ve

normalleşme karşılıklı ziyaretlerle pratikte kendini göstermiştir. Ziyaret kapsamında Türkiye'ye gelen Başbakan İbadi'ye Irak askerinin eğitimi hususunda destek sağlama sözü verilmiş bu söz neticesinde 2015'te Başika bölgesine eğitim kampı kurulmuştur (Yenişafak, 14 Aralık 2015). Fakat aynı yıl kampa ek askeri sevkiyatlar Irak hükümetince hoş karşılanmamış ve yeni bir kriz oluşturmuştur. İbadi uluslararası hukuka aykırı olan durumun sona ermesini hatta 48 saat içinde askerlerin geri çekilmesini talep etmiştir (Aljazeera, 06 Aralık 2015). Tırmanan kriz Türkiye'nin askerleri farklı bölgeye kaydırması ile durulsa da Musul'a yönelik yapılacak IŞİD'i temizleme harekâtına katılacağını bildirmesiyle tekrar tırmanmıştır. Bağdat yönetiminin Türkiye'yi harekâta dâhil etmeme ısrarına Erdoğan, *"Musul'un tarihinde kim var? Biz varız. Şimdi ne yapıyorlar? Musul'u Musulludan alıp birilerine vermenin hesapları var. Biz de 'hayır' diyoruz. Musul'da Musullu yaşamalı"* diyerek tepki göstermiştir (Hürriyet, 15 Ekim 2016).

Bağdat yönetimi ile bu krizler yaşanırken Bölgesel Kürt Yönetimi ile ilişkiler artmaya devam etmiştir. IŞİD tehdidi neticesinde Bölgesel Kürt Yönetimine güvenlik düzleminde her türlü destek verilmiştir. 2015 yılında Davutoğlu Erbil ziyareti neticesinde, *"Irak'ın güvenliği Türkiye için hayatidir. Kürt bölgesinin güvenliği ise bizim için en öncelikli konudur, Türkiye'nin güvenliğini doğrudan ilgilendiren bir husustur"* diyerek yaşanan güvenlik işbirliğindeki durumu ortaya koymuştur (Hürriyet, 22 Kasım 2014). Aynı zamanda 2015 yılında PKK'nın eylemlerine devam etmesine Barzani yönetiminden tepki gelmiş, Ankara ve Erbil bu süreçte müşterek hareket etmiştir. Fakat yaşanan gelişmeler neticesinde Bölgesel Yönetimin ilerleyen süreçte bağımsızlık amacıyla referanduma gitmesi, Türkiye'nin toprak bütünlüğünden yana olan tavrını yinelemesine ve ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Bölgesel yönetimle Türkiye arasında Irak işgali sonrası yaşanan yeni oluşumla birlikte var olan diğer sorun Kerkük meselesidir. Petrol kaynakları bakımından zengin ve genellikle Türkmen Arap ve Kürtlerin yaşadığı bir bölge olan Kerkük'ün neredeyse Irak'tan koparılıp Kuzey Irak'a bağlanması için Kürtler ciddi çaba harcamıştır (Semin, 2011: 186). Fakat dönemin şartları ve iç dinamiklerin hazır olmaması Kerkük'ün Irak'ta kalmasına neden olmuştur. Bölge bu dönemden itibaren ciddi demografik deformasyona uğratılmıştır. Ak Parti dış politika yapımında Iraklı Türkmenlerin arka plana itilmesi konuyu gündeme getirilmekten uzakta tutmuştur. Buna rağmen Kerkük'e ilk ziyaret 2012 yılında Davutoğlu tarafından gerçekleştirilmiş, ziyaretin Irak hükümetinden habersiz gerçekleşmesi tepkiye neden olmuştur (Hürriyet, 03 Ağustos 2012). Ziyarete, *"Kerkük, bütün bu unsurlarıyla birlikte Kerkük'tür (...) Türkmen kültürü, Kerkük'teki o güzel rafine Türkmen kültürü, sadece Kerkük'e ve Irak'a"*

değil Türkiye'ye de büyük katkılar yapmıştır (...) Türkmenler hep Kerkük'te yaşayacak (...) Türkmensiz Kerkük yaşayamaz zaten; ondan emin olun” diyerek Kerkük'ün önemini dile getirmiştir (Hürriyet, 02 Ağustos 2012).

Kerkük en baştan beri kırmızı çizgimizdir söylemi özellikle IŞİD'in bölgedeki etkinliğinin artması neticesinde değişmiş, Bölgesel Kürt Yönetiminin Kerkük taleplerine Türkiye'den gerekli cevaplar gelmemiştir. Türkmen kasabalarının savunmasız kalmaları ve bu savunmaları peşmergelerin üstlenmesi ve peşmergelerin bölgeden çekilmeme kararı Türkmen nüfusun Kürt yönetimi altında ezilmesine neden olmuştur. Irak'ın son yaşanan gelişmelerle etnik, dini yapısının bozulduğunu ve fiilen parçalandığını dile getiren Barzani'ye Türkiye'den herhangi bir karşı açıklama gelmemiştir. Barzani yönetimi ile geliştirilen ilişkilerde kırmızı çizgilerini hiçe sayan Ak Parti yöneticileri Türkmenlerin kendilerinden silah talebi doğrultusunda Arınç'ın, *“Irak Türkmen Cephesi bizden silah istenmeyeceğini bilir”* sözleri Türkmenlerin Irak konusunda ne denli arka planda kaldıklarının göstergesidir (Özdağ, 2014). Aynı zamanda Suriye'de olduğu gibi Irak'ta da Türkmenler arasındaki mezhep farklılıkları ve TDP yapıcılarının tarafından bunların söyleme taşınması Irak'ta da hangi saiklerle hareket edildiğinin göstergesidir. Sözelimi Erdoğan'ın, *“Biliyorsunuz Telafer'de Türkmenlerin ağırlıklı olduğu bir yapı var. Türkmen kardeşlerimizin de yarıya yakını Sünni'dir. Yarıya yakını da Şia'dır. Orayı da yakın takipte bulunduruyoruz”* sözleri bu söyleme örnek oluşturmaktadır (Hürriyet, 15 Haziran 2014). Mezhep temelli farklılıkların yaşanması, bu farklılık nedeniyle ortaya çıkan ayrılıklar Davutoğlu'nun ifadelerinde de yer bulmuş, *“Türkmenler içinde de parçalanma yaşandı. Telafer'de yaşananların çoğu, mezhebi olarak birbirleriyle verdikleri mücadelede döktükleri kandır. Irak Türkmen Cephesi'nin tek bir anlayışta buluşması, Irak Türkmenlerinin bir araya getirilmesi zaruridir”* diyerek ayrılıkların yaşanmaması gerektiğini ifade etmiştir (Aljazeera, 01 Ağustos 2014).

3.2.1. Irak İlişkilerinin Değerlendirilmesi

Bölgesel dinamiklerin ve güç merkezlerinin Irak işgali sonrasında değişmesiyle bölge ülkeleri başta olmak üzere Irak'tan petrol ve enerji kaynağı elde eden tüm ülkeler açısından yeni bir jeopolitik ortaya çıkmıştır. Şüphesiz İran-Türkiye-Suriye üçgeninde dünya genelinde yaşanan değişimin çok ötesinde, dış politikanın iç politikaya yansıdığı bir ortam oluşmuşsa da ABD'nin bölgedeki varlığı eski düşmanları dost olmaya itmiştir. İran ve Suriye ile tarihsel arka planda genellikle sorunlar yaşayan Türkiye için 1 Mart tezkeresi bir dönüm noktası olmuştur. ABD'nin toprak kullanımına onay verilmemesi Türkiye'yi, bölgede bir ABD istemeyen Suriye ve İran'a yakınlaştırmış, kısa vadede ciddi bir kriz olarak görülen

demokratik kaza aslında uzun vadede kazanım elde ettirmiştir. Irak güvenlik sorunu bölge ülkelerinde işbirliğini arttırmış, Türkiye'nin çok yönlü dış politika yapımı için zemin hazırlanmıştır. Ortadoğu'yu tarihsel-kültürel Osmanlı mirası bir havza olarak değerlendiren TDP yapıcılarını için kriz fırsata dönüştürülerek bölgesel işbirlikleri sağlanmıştır. Irak'ta oluşturulan yeni düzende dışarıda kalan Türkiye, ABD'nin çekilmesiyle birlikte bölgede varlığını sürdüren iki merkez ile işbirliklerini arttırmış, iç politikayla eşdeğer söylemler ve politikalar üretmiştir. Genellikle Türkmen soydaşlığı üzerinde şehirlerin kırmızı çizgi olduğu politikalar yerini Osmanlı'nın birleştirici bütünleştirici tüm unsurların tanımlandığı, imparatorluk kimliği tanımıyla yapılan politikalara bırakmış, siyasi sınırların dışında kalan Kürt vatandaşlarının varlığı ayrı bir bölge coğrafyasına taşınarak isimlendirilmiştir. Kürt nüfusunun bölgedeki varlığı ve Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi'nin Kürdistan olarak tanımlanması tarihi zemindeki mekân algısını değiştirmiş, iç politikada gerçekleştirilen Açılım Politikası ile mekân siyaseti desteklenmiştir. Önceki yıllarda jeopolitik risk anlamını taşıyan Kürdistan kelimesi, Ak Parti politikacıları tarafından kullanılarak zihin haritalarına yerleştirilmiştir. Bu söylem ile yeni jeopolitik tahayyül'ün riskleri ya da fırsatları gelecek yüzyıllar için önemli bir sorudur.

21. yüzyıl dış politika bakışında tarih-kültür temelli politikalar Irak içerisinde yer alan Türkmenlerin özellikle Kerkük ve Musul gibi şehirlerde haklarının savunulması hususunda arka planda kalmalarına ve Türkmenler üzerindeki politikaların genelde mezhep temelli olmasına neden olmuştur. İran'ın Şii etkinliğini Irak'ta da hissedilen Türkiye, bu etkiyi kırabilmek amacıyla Türkmen sorununa hep temkinli yaklaşmış, bölgedeki Kürtlerle işbirliğini daha önemli görmüştür. Irak politikalarında daha önce mezhep temeli yerine soydaşlık anlayışı ile hareket eden Türkiye'nin 21. yüzyıl Ortadoğusu ve özelinde Irak için uyguladığı politikalar genellikle mezhep temelli olmuştur. Bu uygulamada mezhepçiliğin Ortadoğu'da ciddi derecede artması ve bölgesel liderliği kaptırmama rolü de aşikârdır. Fakat Türkiye'nin Irak özelinde uyguladığı bu politika Türkmenler üzerinde soy bağının yaptığı etki kadar görece olmamış, hatta birçok Türkmen, Kürt yönetimi içerisinde görevler almıştır. IŞİD'in bölgede birçok yeri ele geçirmesiyle birlikte de Türkmen nüfus peşmerge güçlerinin insiyatifine bırakılarak, Türkiye bu konuda pasif kalmıştır.

İlerleyen süreçte Irak için genel senaryolardan en belirginini var olan ikili yapının herhangi birinin bölgeyi tamamen etkisi altına alması ve tek bir hükümet yönetimidir. Kuzey Kürtlerinin bağımsızlık söylemleri ve merkezi hükümetin bu konuda Kuzey'i engelleyememesi ileride bölgesel yönetimin tüm Irak'ta aktif ve etkin olacağını ve tümüyle

bölgeye hâkim olacağıının işareti sayılabilir. Kürdistan hayalinin zamanla önce bölgesel yönetimle daha sonra devletleşerek Türkiye'ye komşu olması kaçınılmaz olsa da Türkiye bunu engelleyecek herhangi bir adım atmamıştır. Barzani'nin bağımsızlık çıkışına sert tepki göstermesine rağmen aynı bölge için Kürdistan kelimesinin kullanılması ve Bağdat yönetiminden ayrı Erbil ile oluşturulan işbirlikleri bölgeyi yavaşça bağımsız bir devlet için hazırlamanın ilk aşamaları olarak görülebilir. Fakat siyasi bir sınırla ayrılışlar da gerek Türkiye içinde gerek Irak, gerekse İran içerisinde bölgeye yayılmış olan Kürt nüfus bağımsız bir devlet olma hayalinin gerçekleşmesiyle bu devletlerin iç işlerine müdahalenin kolaylaşmasına neden olacaktır. İleride olası bölünme ve parçalanma durumu ortaya çıkacaktır. Fakat bu uzun yıllı senaryoların gerçekleşmesi zaman alsa da Irak ve Türkiye ilişkileri gün geçtikçe ilerlemeye devam edecek gibi görünmektedir. Irak için Avrupa pazarına enerji aktarımının Türkiye'den geçmesi, Türkiye içinse hem enerji koridoru olma hem de Rusya ve İran'a alternatif enerji kaynakları bakımından Irak önemlidir. Yakın zamanda IŞİD'den temizlenen alanlarda Irak ve Suriye kuzeyinde oluşturulmaya çalışılan Kürt koridoruna Türkiye'nin sert tepkisi bölgedeki biricikliğin kaybedilmesi olacağından peşmerge, YPG ve Kürt gruplarla ciddi sıkıntılar yaşamış, fakat büyük krizlere neden olmamıştır.

3.3. En Uzun Sınırın En Kısa Dostu: Suriye

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan 2000'li yıllara kadar Suriye ilişkilerinde Hatay meselesi, Su sorunları ve terör problemi gibi konulardan dolayı güvenlik eksenli bir dış politika süregelmiştir. Adana Mutabakatı sonrasında Ahmet Necdet Sezer'in 2000 yılında Hafız Esad'ın cenaze törenine katılması ikili ilişkiler bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Aynı zamanda Ak Parti'nin 2002'de iktidara gelmesi ve kurucularının Ortadoğu'ya yaklaşımındaki İslamcı tutum bu ilişkilerin daha da ileriye gitmesine neden olmuştur. Oğul Beşar Esad'ın Suriye için dışı açılımın ekonomide liberalleşme ile babasına nazaran daha özgürlükçü yapıda olacağını göstermesi, Ak Parti yöneticilerinin ekonomi temelli dış politikasında karşılık bulması, ilişkileri geliştiren etmenlerdendir. İç politik gelişmelerin dışında Suriye'yi Türkiye'ye; Türkiye'yi de Suriye'ye yakınlaştıran bölgesel faktörlerin etkisi aşikârdır. Irak'ın işgali sonrası ABD'nin bölgeye yerleşmesi ve Suriye'nin, ABD Ortadoğu politikası için sorgulanmaya başlanması, 1 Mart tezkeresinde ret oyu kullanan Türkiye ile bölgesel politikalar yürütebileceğine inanması, ayrıca AB yolundaki Türkiye sayesinde Avrupa ile entegrasyon sağlamak istemesi Suriye tarafından ilişkilerin normalleşme nedenleri olarak sayılabilir (Atlıoğlu, 2004).

Türkiye tarafınca Ortadoğu'ya açılan bir kapı olması, dış politika saiklerinden komşularla sıfır sorun anlayışının oluşturulmak istenmesi Suriye ile olan ilişkilerin düzelmesini gerekli kılmaktadır. Ancak iki devlet için de önemli olan konu Irak'ta işgal sonrası kuzeyde kurulması muhtemel Kürt devletine karşı aynı güvenlik kaygılarını gütmeleri iki tarafı birbirine yakınlaştırmıştır (Atlıoğlu, 2004). Yeni bir iktidar olarak Ak Parti'nin bu yakınlaşması kimi çevrelerce spekülasyona maruz kalmış, Ak Parti ve yönetimi kendilerini batı ile söz konusu komşularını uluslararası topluma entegre etme gayreti olarak açıklamıştır (Oktav, 2015: 3). Bu nedenler çerçevesinde Türkiye ve Suriye arasında karşılıklı üst düzey ziyaretler meydana gelmiş bu ziyaretlerin sayısı artarak devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer'in daveti üzerine 6 Ocak 2004'te Türkiye'yi 57 yıl aradan sonra ziyaret eden ilk Suriye Devlet Başkanı olan Beşar Esad, 100 kişilik heyetle Ankara'ya gelmiştir (Hürriyet, 06 Ocak 2004). Bu ziyaretleri aynı yıl hem Suriye Başbakanı Muhammed Naci Otri hem de Erdoğan'ın ziyaretleri takip etmiştir. Otri'nin ziyaretinde iki ülke arasında kan bağı bulunduğu, bunun ilişkilere güç kattığı ifade edilmiştir (Teke, 2018). Erdoğan'ın ziyaretinde ise *"Kardeş Suriye halkını en kalbi selamlarımı iletirim"* sözleri sadece diplomatik ya da siyasal iki devlet ziyaretinden daha öteye giden bir durum oluşturmuştur (Atlıoğlu, 2004). Tarih boyunca aynı medeniyetlerin kimi zaman aynı, kimi zaman farklı devletler bünyesinde yaşamaları, sınır hattında yakın köylerde akrabalık ilişkilerinin olması ve coğrafi bütünlüğün içerisinde siyasal sınırlarla ayrılması Suriye ve Türkiye'nin düşman devletler olarak birbirlerini görmelerinin akabinde değişen siyasal dil, yeni bir görünüm kazanmıştır. Yapılan ziyaretlere işadamları ve bürokratlardan oluşan kalabalık bir ekibin de gitmesi farklı alanlarda işbirliği ve ilişkilerin tesis edileceğinin göstergesidir.

2005 yılında Lübnan eski başbakanı Refik Hariri'nin bombalı suikastla öldürülmesi gözlerin Suriye'ye çevrilmesine neden olmuştur. Lübnan tarafından yapılan açıklamalarda Suriye'nin suçlanması ABD'nin Suriye'ye baskı kurmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin yaşanmasının ardından Cumhurbaşkanı Sezer'in Suriye'yi ziyaret etmek istemesi uluslararası camiada yalnız bırakılan Suriye'ye NATO üyesi bir ülke cumhurbaşkanının destek vermesi olarak algılanmış, tüm engellemelere rağmen ziyaret gerçekleşmiştir. Suriye vatandaşları Sezer'i *"Sözünün eri Cumhurbaşkanı"*, *"Hoş geldiniz onurlu Cumhurbaşkanı"*, *"Suriye sizi asla unutmaz"*, *"Sizi seviyoruz"*, *"Suriye-Türkiye ilişkilerine evet"*, *"Sizinle her şey daha güçlü"* dövizleri ile karşılamışlardır (Hürriyet, 13 Nisan 2005). Suriye dış ilişkiler uzmanı Hüsnü Mahalli bu konuyu şöyle değerlendirmiştir:

“...Geçen hafta bir Suriyeli, ‘Keşke biz de Türk olsaydık’ gibi bir espri yaptı. Çünkü Suriyeliler açısından Türkiye’nin tavrı gerçekten çok önemli. Türkiye olumlu bir tavır sergiliyor. Her alanda çok ciddi bir işbirliği var; siyasal, güvenlik, diplomatik ve ekonomik ilişkilerde çok ciddi bir iyileşme ve ilerleme var. Siyasi kadrolar ve yöneticiler arasında inanılmaz bir karşılıklı güven söz konusu (...) Özellikle Sayın Cumhurbaşkanı’nın ABD baskılarına karşı ‘elbette gideceğim’ şeklindeki yanıtı burada inanılmaz bir duygusallığa ve motivasyona neden oldu. Sokakta herkes Cumhurbaşkanı’nın gezisini konuşuyor. Tahmin ediyorum bu gezi Suriye-Türkiye ilişkilerinde çok çok daha ileriye dönük – Suriyeliler açısından söylüyorum tabii-ufuklar açacak” (Yavuz, 2005: 12).

Suriye’nin Lübnan’dan askerlerini çekmesiyle son bulan kriz İsrail’in Lübnan’a kaçırılan askerlerinden dolayı savaş açmasıyla farklı bir boyut kazanmış, Lübnan sorunu için hem Türkiye hem Suriye müşterek hareket etme kararı almışlardır. Hizbullah’ın üstlendiği eylem neticesinde Lübnan’ın durumuna ilişkin Erdoğan şu sözleri dile getirmiştir:

“Yani bunun oradaki diplomasi boyutuyla da kabullenilir bir yanı yoktur. Bunlar Ortadoğu barışını adeta yok etmeye yönelik adımlardır. Burada süratle bir ateşkesin sağlanması ve diplomatik adımlarla barışı nasıl sağlamanın düşünülmesi lazım. İsrail’in bir defa bu noktada tavrını gözden geçirmesi lazım. Birleşmiş Milletlerin de çok açık net ateşkes talebinde bulunduğuna dikkat çeken Erdoğan, bu noktada ABD’yi de daha duyarlı davranmaya davet ettiklerini” (Türkiye Gazetesi, 15 Temmuz 2006).

İsrail’e karşı Türkiye’nin tavrı, Irak’ın işgali sırasında tezkereye verilen ret oyundaki gibi Ortadoğu’daki birçok ülkeyi başta Suriye’yi sevindirmiştir. Bu gelişmelerin dışında Suriye ve Türkiye ticaret ve işbirliği anlaşmalarına devam etmiş ilk olarak 2004’te imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bu gelişmenin akabinde 2009 yılında Beşar Esad’ın Türkiye ziyareti sırasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi oluşturulmuştur. Vizelerin kaldırılmasıyla birlikte ticaret, turizm ve siyaset alanlarında 50’den fazla protokol imzalanmıştır. Yaşanan işbirliği dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu tarafından “İki Devlet Bir Hükümet” şeklinde tanımlanmıştır (Bila, 2009).

2010 yılına kadar Suriye diplomasisindeki söylemler 2000’ler öncesinden çok farklı olmakla birlikte genellikle Davutoğlu’nun oluşturduğu dış politika kavramlarıyla eş değerdir. Geniş anlamda Suriye’nin ve Türkiye’nin kısmen içinde bulunduğu Ortadoğu bölgesini Medeniyetler Çatışması tezine karşı çıkararak, Türkiye’yi ait olduğu medeniyet çevresinden çıkmak isteyen ancak girmek istediği medeniyet çevresince de reddedilen bir parçalanmış/yırtık ülke olarak tanımlayan Huntington’un bu ülke için biçtiği konumun aksine, benimsenecek kuşatıcı ve kapsayıcı bir medeniyet aidiyeti, Türkiye’yi hem kendi içinde farklılaşmakla birlikte bütünlüğünü koruyabilen bir ülke hem de bölgesindeki jeokültürel kutuplaşma teamülünü aşabilen önemli bir güç haline getirecektir demektedir (Davutoğlu,

2016: 137). Türkiye'nin Ortadoğu'ya sırt çevirmişliğini de eleştiren Davutoğlu Suriye ile yaşanan dostluk atmosferini de şu sözlerle açıklamıştır:

"Gerek Türkiye gerekse Suriye tarafında son derece hissi anlar yaşadık. İki halkın birbirini bu kadar özlediği hepimizce malumdu ama bu kadar özlemle birbirlerini beklediklerini ve kucaklaşma arzusu içinde olduklarını bir kez daha müşahede ettik. Son derece hissi ve asırların getirdiği o kültürel harmanı yansıtan bir buluşma oldu. Bundan sonra artık Türkiye, kaderi, tarihi ve geleceği ortak olarak aynı yolda yürümeye devam edecek. El elde yürüyeceğiz bu yolda ve bölgemizi tekrar yükselen bir medeniyet merkezi yapmak için hep beraber çalışacağız" (Haber 7, 14 Ekim 2009).

Türkiye ve Suriye 2010 yılı Arap Baharı'nın patlak vermesine kadar olan süreçte karşılıklı ekonomik bağımlılık ve kazan-kazan anlayışı çerçevesinde dostane ilişkiler geliştirmiş, dünya arenasında da kabul görülebilirlik açısından ilişkiler üst seviyeye çıkarılmıştır. Güvenlik eksenli politikalar ve senelerce devam eden sorunlar yerini ortak askeri tatbikatlara ve işbirliklerine bırakmış, savaşın eşiğinden ortak kader, ortak tarih anlayışına kadar gelinmiştir. Türkiye Ortadoğu'ya yönelişte Suriye'nin uluslararası alanda yaşadığı sıkıntılara destek olurken, AB kriterlerinin öngördüğü reformların Suriye ve diğer bölge ülkelerinde de yapılması hususunda öncülük etmiştir. ABD'nin BOP planında da ılımlı İslamcı modellerin desteklenmesi ve Türkiye'nin model ülke konumu ABD-Suriye-Türkiye üçgeninin aşırı sorunlar yaşamamasını sağlamış, AB tarafından da bu gelişmeler olumlu görülmüştür. Fakat küresel ve bölgesel aktörlerin Suriye için kendini gösterdiği yer, Türkiye'nin de söylem ve eylem değiştirmesine neden olan Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması olmuştur.

Tunus'ta başlayan halk hareketleri kısa süre içerisinde yayılarak var olan hükümetlerin düşmesine ya da rejimlerin değişmesine neden olmuştur. Suriye'de ilk hareketlilik 18 Mart 2011'de Ürdün sınır kentinde bulunan Dera'da başlamış kısa sürede birçok kente yayılmıştır. İlk açıklama 25 Martta dışişlerinden gelmiş ve *"Bilindiği üzere Türkiye, Suriye'de şiddetin sona ermesini, meseleye siyasi yollardan çözüm bulunmasını ve halkın meşru taleplerini karşılayacak reformların gerçek anlamda yapılmasını istemektedir"* denilmiştir (Dışişleri Bakanlığı (DİB),15 Eylül 2011). Türkiye'nin uygulanmasını istediği reformlara Suriye yönetimi ilk etapta hayır dememiştir. Türkiye olaylara itidalli yaklaşmış, var olan rejimin devamı ve ülke bütünlüğünden yana hareket etmiştir. Esadsız bir çözüm düşünülmemiştir. Hatta Erdoğan'ın Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi'ye göre avantajlı olduğunu belirterek, *"Belli bir avantajı var. Eşi Sünni, kendisi Nusayri. Adeta Suriye'yi kucaklayan bir profil ortaya koyuyor"* sözleri bu

durumu örnektir (Milliyet, 31 Mart 2011). Bu sözlerin devamında Yunanistan'ın Suriye'ye şiddeti durdur çağrısı yaptığı, Fransa'nın Suriye yönetimini artan şiddet olayları yüzünden kınadığı ve ABD'nin Suriye'ye yaptırım kararı aldığı bir dönemde Türkiye'nin reform konusunda Esad yönetimine duyduğu güven, dönüşümün Esad yönetimi önceliğinde tercih ettiğini göstermesi açısından önemlidir (Çağlar, 2014: 4). Ayrıca Erdoğan katıldığı bir televizyon programında *Suriye'yi dış politika değil bir iç politika olarak gördüklerini* ifade etmiş, ilişkilerde gelinen noktayı bu sözlerle açıklamıştır (Milliyet, 10 Mart 2011). Mayıs ayı başlarına kadar Esadlı bir reform sürecinden ve reformların şok terapi yöntemiyle uygulamaya konulmasından, dostane ilişkiler ve kişisel dostluk üzerine kurulmuş söylemlerden devam eden ilişkiler Haziran başında Suriyeli muhaliflerin Antalya'da toplanmalarına kadar devam etmiştir.

Türkiye bir yandan reform ve Esad'ı desteklerken, diğer taraftan muhaliflerin ülkede örgütlenmelerine de ses çıkarmamıştır. Sürecin başında olaylarla alakalı pozisyon almakta zorlanan Türkiye'nin bu tutumu eylemsel tutarsızlık olarak görülmüştür. Ağustos ayında yaşanan gelişmeler ile alakalı Davutoğlu Suriye'yi ziyaret etmiş fakat Türkiye'nin önerilerinin kabul görmediğini Esad'ın verdiği sözleri tutmadığını ve bundan sonraki reform sürecine uymayacağı anlaşılınca Davutoğlu; *"Sivil halka yönelik olan ve şehirlerin içinde yoğunlaşan bu operasyonlar derhal durdurulmalıdır. Eğer operasyonlar durmazsa, bundan sonra bu süreç üzerinde atılacak adımlar konusunda konuşacak bir şey de kalmaz"* açıklamasını yapmıştır (Milliyet, 15 Ağustos 2011). Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ise; *"Açıkçası her şeyin çok az ve çok geç olduğu bir safhaya geldiğini görüyorum. Bizim güvenimiz kaybolmuş vaziyette. Bunu söylemek isterim: Suriye halkının huzuru, mutluluğu, iyiliği bizim için çok önemli diyerek Suriye'nin ilişkilerin tamamen kopmasına kadarki süreçten geri adım atmasını beklemişlerdir"* (Milliyet, 28 Ağustos 2011). Türkiye böyle bir ortamda Suriyeli muhaliflerin toplantılarına ev sahipliği yapmaya devam etmekte direkt ilişki kurulmasa da meşru bir devletin muhalif örgütlenmesine de olanak sağlanmaktadır. Nihayetinde Erdoğan ile Obama'nın 21 Eylül 2011 tarihinde görüşmeleri sonrası Erdoğan, Suriye ile ilişkilerini kestiklerini ve politika değişikliğine gittiklerini şu sözlerle açıklamıştır:

"Bu noktaya gelmek istemezdik ama Suriye yönetimi bizi böyle bir karar alma noktasına getirdi. Hele hele son olarak Türkiye'ye yönelik kara propaganda başlatmış olmaları son derece çirkindir. Suriye yönetimine, daha önce de açıkladığım gibi, artık güvenimiz kalmamıştır. Suriye yönetimiyle görüşmelerimizi kesmiş durumdayız. Bu noktaya gelmek istemezdik ama Suriye yönetimi bizi böyle bir karar alma noktasına getirmiştir" (Milliyet, 21 Eylül 2011).

Suriye barışını Esad'a telkinler ile başaramayacağını anlayan Türkiye'nin daha sonra uyguladığı Suriye politikası; baskı altında tutarak diğer devletlerden ve uluslararası camiadan izole edilen ve Esadlı bir çözümün kabul edilemeyeceği bir Suriye'dir. Baştan beri reformları destekleyen Türkiye artık söylem değiştirmiş Esadlı bir çözümün gelmeyeceğine inanmıştı. Başbakan Erdoğan'ın *“Bizim hiçbir ülkenin topraklarında gözümüz, iç işlerine karışma niyetimiz yok. Suriye'deki şiddet ve zulmü eleştirmek, kendi halkına silah doğrultan diktatörleri eleştirmek, iç işlerine karışmak değildir, hele hele dünyaya askeri müdahale çağrısında bulunmak hiç değildir. Bölgenin huzuru için artık o koltuktan çekil!”* sözleri ilk çekil çağrısı olması yönünden değişen politikanın kanıtıdır (Milliyet, 22 Kasım 2011). Bu süreç ile birlikte oluşturulan işbirliği ve ekonomik yatırımlar askıya alınmış, zaman içerisinde ülkeler arası elçiliklerin geri çekilmesine varacak derecede ilişkiler kopmuştur. Türkiye diğer taraftan Suriyeli muhaliflere açıktan destek vermeye başlamış Suriye Ulusal Konseyi'nin (SUK) Aralık 2011'de İstanbul'da temsilcilik açmasıyla resmi iletişim başlamıştır. 2012 yılına gelindiğinde olayın başlangıcından bu zamana kadar geçen sürede karşılıklı açıklamalar yerini uluslararası bir boyuta taşımıştır. Türkiye Suriye'de yaşanan durumu BM, AB, Arap Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi camialara taşıyarak, uluslararası kamuoyu oluşturmak istemiştir.

Türkiye'nin artan baskısı Suriye ile ikili ilişkileri iyi olan Rusya, İran ve Çin gibi devletlerle sorun yaşamasına da neden olmuştur. Muhalif SUK'un askeri kanadı Özgür Suriye Ordusu'na (ÖSO) Türkiye tarafından verilen destek üzerine İran Türkiye'yi emperyalizmin taşıeronu olarak tanımlamış, Rusya'da tepki göstermiştir. BMGK Suriye aleyhine çıkan kararlara daimi üyeler Çin ve Rusya'nın veto koyması Türkiye tarafından üzüntüyle karşılanmıştır (Çağlar, 2014: 18). Bu süreçte Suriye'de yaşanan karışıklardan ötürü Türkiye içerisine bombalar düşmekte, can kayıpları yaşanmaktaydı. Son olarak Türk keşif uçağının Suriye tarafından düşürülmesi askeri tedbirlerin uygulanacağını belki de ilk sinyalleriydi. Olay sonrasında Suriye'ye nota verildi. Suriye'yi askeri bir tehdit olarak algılamaya başlayan Türkiye angajman kurallarının değiştiğini açıklamış ve değişen kurallar neticesinde Türkiye sınırında Suriye helikopteri düşürülmüştür. BM, Arap Ligi gibi uluslararası platformda aradığı desteği bulamayan Türkiye NATO'yu devreye sokarak Patriot füzeleri istemiştir (DİB, 04 Aralık 2012). Türkiye bir yandan askeri tedbirleri arttırırken diğer yandan Suriye muhalefetini örgütlemeye de devam etmiştir. Davutoğlu Suriye Kürtlerinin muhalefet dışında kalmaması gerektiğini vurgulamıştır (Doğruhaber, 25 Haziran 2013). Bu minvalde Demokratik Birlik Partisi (PYD) Eşbaşkanı Salih Müslim Ankara'ya çağırılarak bir dizi görüşme yapmıştır

(Haberturk, 05 Ekim 2014). Yaşanan kriz ile birlikte Suriye meselesi artık çok boyutlu bir hale gelmeye başlamış, Türkiye'nin sınır güvenliği ve hatta bölünmez bütünlüğünü tehdit eder hale gelmiştir. Sınıra yakın köylere düşen bombalar ve açılan ateşler, Türkiye içerisinde yaşanan bombalı intihar eylemleri Türkiye'yi Suriye'ye müdahaleyi gerekli ve acil olarak uygulanması yönünde karara sevk etmeye başlamıştır. Aşırı dinci grup olan IŞİD örgütünün Suriye'nin kuzeyindeki bölgeleri ele geçirmesi Türkiye'yi daha da tedirgin etmiş, Irak Bölgesel Yönetimi peşmergelerinin Kobani'ye IŞİD ile savaşması için topraklarından geçişine müsaade etmiştir.

Suriye rejim güçleri, IŞİD ve YPG arasındaki çatışmalar devam etmiş YPG IŞİD'den temizlediği Suriye'nin kuzeyinin büyük bir bölümünü ele geçirmiştir. Türkiye IŞİD ile mücadele destek verdiği YPG güçlerinin Suriye kuzeyinde oluşması muhtemel bir Kürt devleti olasılığına karşı Cumhurbaşkanı Erdoğan "*Bedeli ne olursa olsun engel olacağız*" diyerek karşı çıkmıştır (Hürriyet, 27 Haziran 2015). İlk etapta askeri bir operasyonu gündemde tutmayan Türkiye sınır güvenliği ve Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik tehditler neticesinde ilk olarak Fırat Kalkanı harekâtını gerçekleştirmiştir (24 Ağustos 2015). ÖSO birliklerinin de katıldığı harekât neticesinde El Bab kenti kontrol altına alınmıştır. Üç yıl sonra düzenlenen Zeytin Dalı harekâtı ile de Afrin'e operasyon düzenlenmiş ve PKK/YPG'den arındırılmıştır.

3.3.1. Suriye Meselesinin Değerlendirilmesi

Suriye meselesi temelde dostane ilişkiler barındıran neredeyse günübürlük ziyaretlerin yapıldığı iki ülke arasında 2000'li yıllardan da önceki sorunlardan daha boyutlu ve keskin bir ayrım getirmiştir. Ortadoğu devletleri üzerinde değişim ve dönüşümün mimarı olarak yola çıkan Ak Parti hükümeti ve yöneticileri Suriye'nin etnik ve kültürel yapısındaki durumun farkında olmakla birlikte yaşanan sorunlara bakış açısından farklılıklar yaşamıştır. Ülke içerisinde sayısal olarak azınlık grubu olan Nusayriilerin iktidarda olduğu Suriye, olayların başlamasıyla konuyu güvenlik ve terör bağlamında değerlendirmiş, Davutoğlu ise reformlar ve dönüşümün bu hareketi bitireceğini ifade etmiştir (Milliyet, 27 Kasım 2011). Ayrıca dış politika yapımında kullanılan ve Ortadoğu'ya açılımda uygulanan tarihi coğrafi bağlantı ilkesi ile Osmanlı medeniyeti düşüncesi Arap toplumunda ve özellikle Suriye politikasında işe yaramamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve yaşanan gelişmeler düşünüldüğünde bu fikrin Ortadoğu'da karşılık bulması zor olmakla birlikte tehlikeli sonuçları da olabilir. Nitekim Esad olayları sırasında "*Türkiye'de bazıları hala Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden kurma rüyasında... Türk liderler bu rüyanın imkânsız olduğunu biliyorlar ve bu yüzden dini ajandası*

olan partileri sömürerek Arap dünyasındaki etkilerini artırmak istiyorlar” diyerek diğer Arap devletlerini bu konuda uyarmıştır (Milliyet, 10 Ağustos 2011). Türkiye’nin düşüncesinde karşı etkinin gelişmemesi Ortadoğu’da nüfuz alanının kaybolması, ilişkilerdeki samimi tutumun kaybolması ve karşı tarafın Türkiye’yi bir takım planlar içerisinde görmesine, güven duygusunun zedelenmesine neden olmuştur. Nihayetinde Suriye meselesinde yaklaşık 10 yıllık yaşanan ilişkilerdeki iyi dönem sağlam temellere oturtulmadığı gibi karşılıklı güveni de sağlayamamıştır.

Ak Parti iktidarının Suriye meselesinde öngöremediği ikinci husus ise içersinden geldikleri fakat gömleğini çıkarttık dedikleri Milli Görüş’ün lideri Erbakan’ın *“Bir gün mesele Suriye olursa bilin ki hedef Türkiye’dir”* sözlerinin gerçekleşme ihtimalidir (Çakıcı, 2016). Irak deneyimi erken bir dönemde yaşayan Ak Parti yöneticileri Suriye meselesinde dışarıda kalmamak ve dönüşümün mimarı olmak adına yaşanan dönüşümü desteklemiş fakat Suriye meselesinin küresel boyutlu çok aktörlü bir mesele olmasının yanında kimlik politikalarının etkisinde devam edecek bir sorun olarak algılayamamışlardır. Başta İran’ı bölgede mezhep eksenli bir politika uyguladığı yönünde eleştiriler getiren Ak Parti yönetimi, Suriye’de var olan mezhep ayrımını Erdoğan’ın Esad’ın eşi nedeniyle avantajlı görmesiyle dışa vurmuştur. Mezhep temelli politika uygulaması ve sorununun krize dönüşmesindeki neden de farklı kimlik yapısındaki bölgeye, farklı ülkelerce uygulanan politikalar. Kendi içlerinde küçük ayrımlar ve farklılıklar olmakla birlikte Suriye’de üç ana eksen den bahsedilebilir. Bunlar; İsrail-ABD-Ürdün eksen, Katar-Fransa-Türkiye eksen ve İran-Hizbullah-Rusya eksenidir (Ulutaş vd., 2017: 17). Eksenler üzerinden yapılacak genel değerlendirmede ise İsrail-ABD-Ürdün ekseninde tutarlı bir politika olmamakla birlikte İslamcılar ve Esad arasında bir seçim yapmak durumunda kalmaları Suriye’nin mevcut istikrarsız durumunun daha da işe yarar bir pozisyon olmasını sağlamış ve istikrarsızlığın sürmesini yeniden yapılanmadan daha iyi bir yol olarak görmüşlerdir. BAE, Suudi Arabistan, Mısır ve Avrupa ülkelerinin desteğini de kimi zaman alan eksen henüz tam ve istikrarlı bir politika ortaya koyamamışlardır. İkinci eksen olan Türkiye-Katar-Fransa eksenine ise olayların başlamasından itibaren Esad’ın dâhil olmadığı bir çözümü ve geçişi savunmaktadır. Bu savunma en başından beri muhaliflerin örgütlenmesinde ve silahlanmasında rol oynamıştır. İran yayılcılığına karşı kimi zaman ABD eksenine de birlikte hareket etmiş fakat ABD’nin PKK’nın Suriye koluna silah yardımı yapmasından dolayı kesintiye uğramıştır. Özellikle Mısır ve Ortadoğu’daki Müslüman Kardeşler ile yakın bağları bulunan ve Ortadoğu değişimleri destekleyen eksen Esad’ın içinde olmadığı her teklife sıcak bakmıştır. Son ve en

etkili eksen İran ve Rusya'nın içinde bulunduğu eksenidir. Özellikle krizin ilk aşamasından bu zamana sahada kalifiye elemanları ile birlikte mücadeleye giren eksen bu yönüyle en kararlı eksenidir. Burada Rusya'nın ayrı tutulmasında fayda vardır. Çünkü Libya konusunda dışarıda kalması Suriye'de krizin merkezinde olmasına neden olmuş ve olayların en başından beri Esad yönetiminin hamiliğini yapmıştır. BMGK' da ret oyu vermesi, S-300 füzelerinin Suriye'ye gönderilmesi Rusya'nın bu bölgeyi kolay kolay terk etmeyeceğini gösteriyor. İran'dan farklı olan yönü ise düşen petrol fiyatları ile bozulan ekonomisi yüzünden Esad'sız ve güvenilir bir geçiş dönemini kabul etmesi yönündeki düşüncesidir.

Ak Parti yöneticilerinin Suriye meselesinde öngöremediği bir konu olan küresel ve bölgesel aktörlerin çıkar ve çatışmaları, Suriye konusunda derin ayrılıkların yaşanmasına ve barışın sağlanmasında şartların zorlaştırılmasına neden olmuştur. İran destekli Hizbullah'ın olayın başından bu yana Suriye'de sahada olduğu düşünülürse Türkiye'nin milis kuvvetler ve yerel halkı silahlandırarak bu ayaklanmayı zafere götürmesi son derece güçtür. Muhalif grupları ABD ile birlikte eğit-donat kapsamında eğitmesi, sadece eksenlerle yapılan görüşmeler sonucu belirli bölgelere harekât imkânı sağlamış, Türkiye'nin desteklediği muhalifler sahada Türkiyesiz etkili sonuçlar vermemiştir. Dış politika anlayışında ayaklanmaların başlamasından birkaç ay sonra muhalif grupların Türkiye'de toplanması ve örgütlenmesine ses çıkarmaması, dış politikanın sağlam ve güvenilir bir temelde olmadığına göstergesidir. Değişim ve dönüşüme olan inanç var olan yönetimin diyaloga henüz kapıları kapatmamış ve reformlara hayır dememiş olmasına rağmen, muhalefetin güçlendirilmesi, zemin bulması ve toparlanması Türkiye sayesinde sağlanmıştır.

Muhalif grupların krizin en başında ayırt edilmeden desteklenmesi, IŞİD'in bölgeyi ele geçirmesine, PKK'nın kolu olan YPG'nin IŞİD'den kurtarılan alanlara bir Kürt bölgesi kurma planıyla Akdeniz'e çıkan bir koridor oluşturmasına neden olmuştur. Suriye ile ilişkilerin başında, Irak'ta kurulan Kürt Bölgesel yönetimini güvenlik tehdidi olarak algılayıp birlikte işbirliğine gitmesi, Suriye'de yaşanan krizin devamında bir Kürt koridorunun kurulacağına kestirilememesine neden olmuştur. Bu oluşumu yaptığı sınır ötesi harekâtlarla engelleyen Türkiye, ABD'nin YPG' ye rejimle savaşması için verdiği silahların kendisine çevrilmesinden de rahatsızlık duymuştur. ABD'nin başta Esad'sız yönetim ve geçiş süreci isteği 2013 yılında Rusya ile askeri müdahalede bulunmamak üzerine anlaşmasının neticesinde Türkiye bölgesel jeopolitik uygulamada yalnız kalmıştır. Mazlum halkların sesine kulak vermeyi, zulme dur demeyi ilkesel bir duruş sayan Ak Parti yönetimi bu yalnızlığını "*değerli yalnızlık*" olarak tanımlamıştır (Hürriyet, 21 Ağustos 2013).

Suriye meselesi hâlihazırda devam eden, kısa sürede de çözülmeyecek bir mesele olarak önemini korumaktadır. Ortak çözüm önerileri ile ilgili birçok devletin ve özellikle Rusya, Türkiye ve İran'ın bir araya geldiği toplantılar da nihai anlaşmaya varılamamıştır. Sorunun en başından beri içerisinde olan ve şüphesiz her yönüyle etkilenen ülke Türkiye'dir. Olayların başlamasından 2018 yılına kadar Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı mülteci sayısı 3,5 milyon civarındadır (TRT Haber, 20 Haziran 2018). Resmi olmayan rakamlar bu sayıyı daha da aşmaktadır. Birçoğu çadır kentlerde yaşayan Suriyelilere devlet tarafından kayıt altına alınmaya başlanmış ve Türkiye'ye entegrasyonlarını sağlamak amacıyla eğitim, sağlık ve iş olanakları verilmiştir. Suriye meselesinin bir an evvel çözülmesi, Türkiye'nin en uzun kara sınırında güvenliği sağlaması, ülke dışındaki Suriyelilerin sorununun çözüme kavuşturulması açısından önemlidir.

3.4. Tarihi Rekabetin Değişmezi: İran

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş aşamasında genel olarak komşu devletlerle sınır değişikliği yaşamış pek çoğu ile savaş yapmak durumunda kalmıştır. Osmanlı döneminden günümüze bu konularda sorun yaşamadığı tek komşusu İran'dır. Dönemsel olarak gerginliklerin ya da rekabetlerin olduğu ama genel seyir içerisinde iki ülkenin birbirini gözden çıkaramadığı bir düzlemde ilişkiler devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar ve sonrasında Batı'ya dönük politika izleyen İran ile ilişkiler güvenlik, siyaset ve ekonomi alanında kendini göstermiştir. Ancak 1979 yılında gerçekleşen İran İslam devrimi Türkiye'de özellikle laik kesimde endişe kaynağı olmuştur (Yetim ve Kalaycı, 2011: 91). Bu endişelere rağmen Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin tarafsızlık politikasını benimsemesi ilişkilerin artmasını sağlamıştır. 1990'lı yıllarda güvenlik eksenli TDP nedeniyle gerginleşen ilişkiler 2000'li yıllarla birlikte özellikle Ak Parti iktidarı ile tekrar ivme kazanmıştır.

2001 yılında ABD'nin uğradığı İkiz Kule saldırısında katı İslamcı grupları hedef alması ve terörizme karşı başlattığı savaş İran'ı hedef haline getirmiş, Afganistan müdahalesi sonrası Irak işgali, bölgede İran'ın güvenliği ön plana çıkaran bir siyaset izlemesine neden olmuştur. Özellikle Mart tezkeresinin meclisten geçmemesi İran'ı Türkiye'ye yakınlaştırmış, iki ülke ortak güvenlik kaygıları nedeniyle iyi komşuluk geliştirmişlerdir. Güvenlik kaygısıyla başlayan ilişkiler Ak Parti'nin dış politikada benimsediği komşularla sıfır sorun, aktif dış politika ve karşılıklı bağımlılık ilkesiyle daha da artmış, İran ile sorunlar yerini işbirliğine ve diplomasiye bırakmıştır. Özellikle 1990'lar döneminde söz konusu ilişkilerin eksen kayması olarak nitelendirilmesi ve ideolojik sıkıntılara neden olması Ak Parti döneminde pragmatik ve

aktif bir yaklaşımla bu sorunların çözülmesi ilişkileri geliştiren diğer nedenlerdendir. Bu dönemde özellikle AB ile ilişkilerde önemli yollar kateden Türkiye karşılıklı ekonomik bağımlılık ilkesi uyarınca Ortadoğu ilişkilerine önem vererek jeopolitik eksenlerini dengelemek istemiş, istikrar ve barışın sağlanmasında aktif bir rol oynamıştır.

Türkiye ve İran'ın önce gerginlik yaşadığı, daha sonra işbirliği yaptığı ilk alan terör örgütleri meselesidir. Türkiye uzunca bir süre PKK'nın Suriye ve İran tarafından desteklendiğini öne sürmüştür. Mart 2004'te PKK'nın İran içerisinde PJAK adlı terör örgütünü kurması, bu örgütün İran'a karşı faaliyete geçmesi aynı zamanda Irak'ta yapılanan Halkın Mücahitleri Örgütü'nün faaliyetleri nedeniyle İran Türkiye ile teröre karşı işbirliğine gitmiştir (Karacasulu, 2010: 207). PKK'nın İran tarafından terör örgütü olarak ilan edilmesi de bu gelişmelerin neticesinde yaşanmıştır (Hürriyet, 29 Temmuz 2004). Türkiye'nin ABD'nin Irak müdahalesi sonrasında PKK eylemlerine karşı gerekli desteği ABD'den alamaması, PKK ile mücadelede İran'dan gelen desteğe ihtiyaç duyması iki ülke ilişkileri açısından dönüm noktası olmuştur. İstihbarat paylaşımı, sınırda ortak harekâtlar ve koordineli eylemler yine bu işbirliğinin sonucudur. 2007 yılında düzenlenen hava harekâtı ve 2008 yılındaki düzenlenen kara harekâtına yönelik karşılıklı olumlu açıklamalar, 2010 yılında eş zamanlı operasyonlar gelinen noktayı göstermesi açısından önemlidir. ABD'nin Irak'ta faaliyet gösteren terör örgütüne karşı gerekli önlemi almaması, saldırılara sessiz kalması ve ülke içerisindeki ayrılıkçı faaliyetler Türkiye'yi bölgesel işbirliklerine itmiş, aynı zamanda İran'a karşı kurulan PJAK'ta İran'ı bölgede işbirliğine itmiştir. Bu birliktelik ve koordineli hareketler 2011 yılında yaşanan Arap baharı neticesinde sona ermiş, İran'ın istihbarat paylaşımına son vermesiyle terör faaliyetlerinde yaşanan işbirliğinde sıkıntılar başlamıştır.

Türkiye her ne kadar güvenlik kaygıları ile de olsa İran ile ilişkiler kolay geliştirilememiştir. İran ve Türkiye'nin karşılıklı işbirliği ve ziyaretleri özellikle Türkiye içerisinde bazı kesimler ve medya tarafından eleştirilmiş, devletin laik tutumu sorgulanmıştır. Fakat hükümetin tutumu bu konuda ilişkilerin gelişmesine olanak tanımıştır. Örneğin 2003 yılında İran Dışişleri Bakanı Harrazi görüşme yapmak üzere Pazar günü Cumhurbaşkanı Sezer'den randevu istemiş fakat Sezer tatil günü olması nedeniyle randevu vermemiştir. Mevkidaşı Gül'ün Pazar görüşmesini kabul etmesine rağmen Başbakan Erdoğan'ın Ak Partililerle görüştü dedirtmemek için arada kaldığı belirtiliyor haberi yaşanan gerilimi göstermek açısından önemlidir (Milliyet, 05 Nisan 2003). Yine İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Arif'in Ankara ziyareti sırasında Ankara Palas'ta verdiği görüntü basın tarafından karalama kampanyalarına neden olmuş, laiklik vurgusu yapılarak iki

ülke ilişkilerinin gelişmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır (Milliyet, 27 Nisan 2003). İlişkilerde sıkıntıyı yaşayan sadece Türkiye değil İran da Türkiye ile olan ilişkilerinde çeşitli sorunlar yaşamıştır. Kendi meclisinin tavrı yüzünden, TAV Holding ile Turkcell'in yaklaşık 600 milyon dolarlık yatırımlarının önünü Ankara'nın ısrarlarına rağmen bir türlü açamayan İran Cumhurbaşkanı Hatemi, Türkiye ziyaretini ertelemiş, Türk tarafına mahcup olduğu bildirmiştir (Hürriyet, 27 Eylül 2004). İki ülke ilişkileri geliştirmede sorunlarla karşılaşsa da zamanla bu sorunlar aşılmaya başlamıştır.

İki ülkenin çıkar ve çatışmaları, ilişkilerin özellikle ekonomik olarak devam etmesinde soruna neden olmamıştır. Ak Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılında 1.2 milyar dolar olan Türkiye-İran ticaret hacmi yaklaşık 8,5 katlık bir artışla 2008'de 10.2 milyar dolara yükselmiştir (İnat ve Caner 2017: 258). Ekim 2012'de Başbakan Erdoğan 16,5 milyar dolar olan ticaret hacmini 30 milyar dolara çıkartmayı hedeflediklerini dile getirmiştir (Kırdar, 2013: 2). ABD ve AB yaptırımlarına rağmen Türkiye ticaretini geliştirmek isterken dış ticarete açıklar vermektedir. Genellikle enerji ithalatı çerçevesinde yaşanan bu durum sebebiyle Türkiye ticari ilişkilerini çeşitlendirip, geliştirmesi gerekmektedir. Ayrıca Avrupa enerjisi nedeniyle Türkiye'nin oynamak istediği köprü rolü de önemlidir. İran petrol ve doğalgazının Avrupa'ya Türkiye üzerinden aktarılmak istenmesi yine ilişkilerin geliştirilme nedenidir. Türkiye'nin özellikle doğalgaz için Rusya'ya alternatif İran'ı tercih etmesi, doğalgaz karşılığında dövizin İran'a girememesi nedeniyle altın ticareti ile bu alımı yapmasına neden olmuştur. Ancak bu ticaretin BMGK tarafından önünün kesilmesi ticareti sekteye uğratmıştır. Bu yaptırımlara Başbakan Erdoğan, *"Bu bizim için stratejik bir ürün olması hasebiyle biz bunu alırız ve takas noktasında da yapmamız gereken takas neyse bu takası da yapacağımızı yine kendilerine söyledik. Her ülke kendi çıkarlarını çok rahat düşünüyor. Türkiye de kendi çıkarlarını tabii ki düşünecektir"* diyerek tepki göstermiştir (Demirtaş, 2012). Aynı zamanda dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, *"Doğalgaz karşılığında ne verildiği bizim için önemli değil. Altın olur, patates olur başka şey olur"* diyerek tepki göstermiştir (Hürriyet, 06 Aralık 2012). Ticarete yakalanan ivmenin yaptırımlar neticesinde sekteye uğratılması iki ülkeyi de zora sokmuştur. Ancak 2013 yılına gelindiğinde gerek dış politikada yaşananlar, gerekse iç meseleler nedeniyle ticaret hacmi 2008'ler öncesi seviyeye gerilemiştir. 2015 yılında yürürlüğe giren Tercihli Ticaret Anlaşması'na rağmen ilişkiler istenilen seviyeye çıkmamıştır (İnat ve Caner, 2017: 260).

Türkiye'nin İran'la ilişkisinde arada kaldığı bir diğer konu da Nükleer sorundur. 1959 yılında ABD desteği ile nükleer çalışmalara başlayan İran, 1979 sonrasında

çalışmalarına hız vermiş fakat bu çalışmalarını Batı ve ABD tarafından tehlikeli olarak görülmüştür. ABD bu konuda ilk ciddi raporunu 2000 yılında hazırlamış ancak asıl tepki 2002 yılında başlamıştır (Yetim ve Kalaycı, 2011: 99). 2002'de Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEA) bilgisi olmadan zenginleştirme faaliyetine girdiği ortaya çıkmış, 2003 yılında UAEA tarafından zenginleştirilmiş uranyum bulmaları neticesinde BMGK sevk edilmiştir. Fransa, Almanya ve İngiltere çalışmaların durmasını istemiş ve durdurma kapsamındaki protokolü İran'a imzalatmışlardır. Raporu yeterli bulmayan AB üçlüsü 2004 tarihinde yeni bir metin imzalatarak zenginleştirmeyi durdurmayı kabul ettirmişlerdir. 2006'da Ahmedinecad'ın uranyum zenginleştirmeyi başardık açıklaması yeni yaptırım ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir. 2009 yılına kadar uygulamalar ve yaptırımlar devam etmiş Obama'nın diplomasiye ağırlık veren tutumu ile yeni paket hazırlanmıştır. 2009 yılı Viyana'da bir araya gelen 5+1 grubu ve İran zenginleştirilen uranyumun nükleer yakıtla dönüştürülerek İran'a teslim aşamasında mutabık kalınan anlaşmayı imzalamışlardır. Böylece Rusya'ya gönderilen uranyum zenginleştirilerek Fransa'ya, Fransa da yakıt olarak İran'a teslim edecekti. UAEA başkanı Baradey ise uranyumun Türkiye'de stoklanması önermiş ve Türkiye çalışmalarına başlamıştır.

Türkiye arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık politikaları kapsamında önce tarafları bir araya getirmiştir. UAEA, İran ve ABD yetkilileri ile bir dizi görüşmelerin neticesinde Brezilya ile birlikte pek çok kez İranlı yetkililerle bir araya gelmiştir. Türkiye ve Brezilya'nın bu tutumu başlarda Batı tarafından hoş karşılanmıştır. 17 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye, Brezilya ve İran dışişleri bakanlarının katılımıyla birlikte Tahran'da düzenlenen bir toplantıda alınan kararlar hem nükleer sorunu özelinde hem de Türk dış politikasının genel doğrultusunda bir kırılmayı işaret etmiştir. Tahran Deklarasyonu adıyla literatüre geçen bu kararlar İran ile Türkiye arasında uranyum takasını öngörürken Brezilya da sürece olan desteğini ortaya koymuştur (İnat ve Caner, 2017: 250). TDP'nda kırılmaya neden olan olay ise Ankara'nın bölgesel düzeyde yürüttüğü politikaların köprü ülke konumunu, üyesi olduğu sistemi eleştirerek sürdürülebilmekte zorlandığını göstermiştir (Oktav, 2015: 5). Çünkü sürecin hemen sonrasında BMGK, Türkiye ve Brezilya'nın hayır, Lübnan'ın çekimser oyu kullanması neticesinde 12 evet oyuyla İran'a yeni yaptırımları kabul etmişlerdir (Hürriyet, 09 Haziran 2010). Böylece Tahran Deklarasyonu rafa kalkmış, Türkiye'nin içinde bulunduğu süreç Batı tarafından kabul görmemiştir. 2010 yılı ilişkileri İran ile Türkiye açısından iyimser havada başlasa da Kasım ayında Lizbon'da yapılan NATO zirvesinin aldığı kararlar tekrar gerilmiştir. Erken uyarı radar sisteminin Türkiye'de konuşlanması İttifak üyelerinden bazıları tarafından

İran'a karşı kurulduğunu dile getirmelerine neden olmuş ve ilişkiler tekrardan gerilmiştir. Ankara'nın sadece savunma amaçlı ve hiçbir ülkeyi hedef almadığını belirtmesi de ilişkileri yumuşatmaya yetmemiş İran'dan tehditler gelmiştir. İran Meclisi Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Komisyonu Başkanvekili Hüseyin İbrahimi *"Uygulanacak herhangi bir saldırıda, Türkiye'deki füze kalkanı sisteminin hedef alınması İran'ın doğal hakkıdır ve kesinlikle bunu yapacak. Silahlı Kuvvetlerimizin bu sisteme karşı önceden üzerinde çalışmış plan ve taktikleri var"* diyerek radar sistemini vurabileceklerini ifade etmiştir (Radikal, 11 Aralık 2011).

2011 yılı itibariyle gerilen ilişkiler Arap baharı etkisindeki Suriye meselesi nedeniyle uzun zaman eskiye dönmeyecek bir ayrıma girmiştir. Başından beri Türkiye'nin Suriye politikasına karşı çıkan İran, Suriye ile yaşadığı çıkar dostluğunu ve Esad yönetimini kaybetmek istememiştir. Suriye konusunda kimi zaman Rusya'yı da yanına alan İran, Türkiye'yi laik İslam anlayışının Batı'nın bir ürünü olduğunu ve değişimin kabul edilemez olduğunu dile getirerek eleştirmiştir (Oktav, 2015: 9). Aslında iki devlet Suriye meselesinin başlarında defalarca bir araya gelmesine rağmen ilerleme sağlanamamıştır. Çatışmanın ilk yıllarında İran'ın Hizbullah'ı, Türkiye'nin ise diğer muhalifleri kullanması ilişkilerde gerilimin dozunu arttırmıştır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 24 Mayıs tarihinde bir grup gazeteciyle yaptığı bir görüşmede, *"Beşar Esad'ın bütün Suriye'ye hâkim olamayacağını anlayınca İran ve Hizbullah'ın desteğiyle Bekaa'ya kadar uzanan bir Nusayri-Şii kuşağı oluşturma çabası içerisine girdiği"* ifadeleriyle Tahran ve Şam yönetimlerini mezhepçi politika izlemekle suçlaması İran tarafında büyük tepkiyle karşılanmıştır (İnat, 2013: 6). İran Meclis Başkanı Ali Laricani de *"Türkiye, yanlış hesaplamalarla Suriye'yle çatıştı ve çatışmaktadır. Türkiye'nin yaptığı hesaplamalar yanlış çıktıysa bunun faturasını İran ve Hizbullah'a yüklemesin."* diyerek cevap vermiştir (Milliyet, 26 Mayıs 2013). Başbakan Yardımcısı Bozdağ'ın, *"Çok açık, çok net buradan bir kez daha söylüyorum. Adını da Hizbullah'ın değiştirmesi lazım, hizbüşşeytan yapması lazım. Hem adınıza Hizbullah diyeceksiniz hem de tanımadığınız bilmediğiniz masum kadınları, çocukları yaşlıları öldürmek için harp ilan edeceksiniz. Böyle bir anlayış olabilir mi?"* söylemi ilişkilerin iyice tırmandığını göstermektedir (Haber 7, 26 Mayıs 2013). Türkiye'nin İran'a yönelik sözleri bu dönemde artmış ve suçlamalar beraberinde gelmiştir. Başbakan Yardımcısı Ali Babacan'ın, *"Nasıl oluyor da böylesi bir rejime destek veriyorlar anlamak mümkün değil. İran rejiminin, devriminin kodlarına bakıyoruz, bir İslam cumhuriyeti. Ama nasıl oluyor da sivil, kadın,*

çocuk demeden her gün katleden bu rejime destek veriyorlar hayret ediyoruz doğrusu” sözleri bu suçlamalara örnektir (Andaç, 2013).

Doğu Guta bölgesinde Esad’ın kimyasal silahlar kullandığının tespit edilmesi üzerine uluslararası müdahalenin gündeme gelmesi ve Türkiye’nin bu müdahaleye sıcak bakmasını İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Abbas Irakçi şu sözlerle karşı çıkmıştır:

“Bölgemiz çok hassas bir dönemden geçmekte ve barış, hoşgörü ve soğukkanlılığa ihtiyaç duymaktadır. Umarız krizin daha fazla kontrolden çıkmasına yol açarak bölge ve uluslararası toplum için ağır sonuçlar doğuracak girişimlerde bulunulmaz. Suriye’ye askeri müdahaleyi gündeme getiren ABD’li ve bazı Avrupalı liderlerin yeterince mantıklı davranabilmelerini ve BM Güvenlik Konseyi’nin bu konu hakkındaki görüşünü dikkate almaların umuyoruz.” (AA, 27 Ağustos 2013).

Kimyasal silah polemğinde bir diğer isim İran Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Sözcüsü Hüseyin Nakavi Hüseyini, Suriye’nin kimyasal silahlarını teslim etmesi kararını eleştirerek, *“Bölgedeki kimyasal silahlar kontrol altına alınacaksa o zaman Türkiye, Siyonist rejim (İsrail) ve Suudi Arabistan gibi ülkeler de bu tip silahlarını teslim etmeliler”* diyerek tartışmayı sürdürmüştür (Milliyet, 17 Eylül 2013). Suriye konusunda her ne kadar taraflar sert tutum ve söylemlerde bulunsalar da karşı kutup ve eksenlerde yer alsalar da ilişkilerin bir anda yitip gitmesine ve kesilmesine fırsat vermeyip itidalli davranmışlardır. Olası büyük krizler yine bu davranış neticesinde önlenmiştir. Öyle ki muhaliflerin elinde bulunan 48 İran vatandaşı Türkiye ve Katar arabuluculuğu ile serbest bırakılmış, Lübnan’da Şii silahlı grup tarafından kaçırılan iki Türk pilotu Türkiye, İran ve Katar’la yürütülen işbirliği neticesinde salıverilmiştir (İnat ve Caner, 2017: 254).

İran ve Türkiye’nin ayaklanmaların başından bu yana takındıkları farklı tutum iki ülkenin Suriye konusunda bir araya gelerek konuyu çözmesini zorlaştırırsa da 2017 yılında Astana ve Soçi zirveleriyle Türkiye-İran ve Rusya bir araya gelerek Suriye için masada çözümü tartışmışlardır. Silahlı bir mücadelede gerek istikrarın, gerek toprak bütünlüğünün sağlanamayacağına vurgulandığı görüşmeler gelecek açısından ümit vericidir. Tarafların yumuşamalarına neden olan gelişmelere bakılacak olursa Türkiye’nin Suriye konusunda Batılı devletlerden gerektiğince yardım alamamasının dışında ABD’nin Suriye’de PYD ile olan münasebetleri ve PYD’ ye olan desteği bölgesel işbirliğine neden olmuştur. İran açısından ise ABD ve Rusya’nın Suriye meselesinde birçok konuda ortak hareket etmesi ve Esad’sız geçişin olabileceği kanısı, İran’ın kuşatılmışlık sendromunun artarak işbirliğine sevk etmiştir.

3.4.1. İnan İlişkilerinin Değerlendirilmesi

“Komşularıyla sıfır sorun politikası izleyen Türkiye, yakın çevresinin kriz üreten bir coğrafya olmaktan kurtarılmasını arzulamakta, bu anlayışla da bölgesinde kalıcı düzenin tesisinde kendini birinci derecede sorumlu görmektedir. Bu yalnızca coğrafi konumumuzdan değil, aynı zamanda Orta Doğu bölgesiyle olan tarihi ve kültürel bağ ve birlikteliğimizden kaynaklanan manevi bir yükümlülüktür. Bu bağlamda Türkiye, izlediği çok boyutlu, proaktif, yapıcı ve geleceğe dönük politikalarla yakın çevremiz ve de daha geniş ölçekte güvenlik, refah ve istikrarın gelişimine katkıda bulunmayı hedeflerken, stratejik konumumuz, tarihi, kültürel ve manevi bağlarımızın bize bahşettiği artı değerleri de en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmaktadır” (Davutoğlu, 2009a).

Ahmet Davutoğlu bu konuşmasıyla Ortadoğu siyasetinin temellerini açıklamış olsa da oyun kurucu ülkelerin Türkiye'nin yeni vizyon odaklı dış siyasetini henüz kabullenemedikleri İnan meselesiyle bir kez daha ortaya çıkmıştır. Daha önce Suriye meselesinde yalnızlaştırılan, Mısır meselesinde ayyuka çıkan bu durumu Türkiye'nin aşması, bölgesinde oyun kurucu bir aktör olması dış politikayla beraber içerideki gelişmelerle de doğru orantılıdır. İnan Brzezinski'nin Satranç Tahtası teorisinde jeopolitik eksen olarak Türkiye ile birlikte gösterdiği ülkelerdendir. Bu sebeple bölgesel politikalar üretebilen fakat küresel olarak henüz kendini gösterememiş iki ülkedir. Aynı şekilde Dugin'in Avrasya'sında iki ülke iç meseleleri aşamadıkları için bölgesel ve küresel güç olma yolunda zorlandığı, ikili ittifakların Avrasya güvenliği açısından önemli olduğu vurgulamaktadır.

ABD başta olmak üzere batılı devletlerce Ortadoğu siyasetinde İnan veya Türkiye olmadan atılan adımların sağlıklı olmadığı, iki devletin ortak mutabakat ile hareket ederek kendilerine bağlı bulunan Ortadoğu devletleri ile birlikte istikrar ve barışı sağlamaları diğer devletleri iki ülke ilişkileri açısından önemli kılmaktadır. İnan ve Türkiye'nin bölgelerinde ortak hareket imkânı ve karar verici olmaları, dışarıdan müdahaleyi zorlaştıran ve müdahalenin istikrar ortamını yok eden bir görüntü çizmesine neden olmuştur. Böylece Türkiye ve İnan'ı bölgede rahat hareket ettirecek imkânları sağlamamakta batılı devletlerce zorunlu görülmüştür. 2002 yılıyla birlikte yakalanan ekonomik, siyasi ve bölgesel işbirlikleri önce Nükleer Kriz'de arabuluculuğun kabul edilmemesi, ardından NATO füze krizi ve Suriye meselesi bu birlikteliğin sağlanmaması yönünde olan gelişmelerdir. Ortadoğu'da en eski ve sağlam devlet temeline sahip İnan ve Türkiye ekonomik olarak birlikte işbirliğine her zaman ihtiyaç duymuşlardır. Türkiye'de artan enerji ihtiyacı, Rusya'ya bağımlılıkta var olan sıkıntıları aşması için komşusu İnan'ı alternatif olarak görmesi; İnan'ın Türkiye üzerinden

uluslararası sisteme ambargo nedenleriyle entegre olma çabası iki ülkenin ikili ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinde eşit konum algılamaması kendisini bölgesel işbirliklerine yöneltmiş, İran'ın da ABD çevreleme politikası yüzünden bölgesel ittifaklara önem vermesine neden olmuştur. Türkiye uluslararası arenada İran'a karşı olan yaptırımlara her zaman karşı olmuş nükleer krizde en büyük tepkiyi göstermiştir:

“Hepinizde nükleer silah var. Sizde varken başkasında olmasın dediğiniz zaman bunun inanırlığı olmuyor. Dünyada üstünlerin hukukunu mu oluşturacağız yoksa hukukun üstünlüğünü mü oluşturacağız? Üstünlüğün hukukunu oluşturmak için varsak insan olarak kendimizden utanmamız gerekir, ama hukukun üstünlüğünü oluşturmak için varsak o zaman yaradılışımızın gereğini yerine getirmiş oluruz. Bu hukuk hepimize lazım” (Sabah, 19 Mayıs 2010).

Erdoğan BMGK 5 daimi üyesi ile ilgili bu tavrı Ortadoğu'da hem ekonomik olarak ambargo nedeniyle sürekli sekteye uğrayan ekonomisini canlı tutmak, hem de olası bir kriz de bölgenin karışmasını önlemek amacıyla İran'ı uluslararası camiada savunmaktır. Nükleer kriz meselesinde Türkiye'nin tavrının diğer nedeni de ne nükleer silaha sahip ülkeler kulübünde yer almaktadır ne de petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip bir ülkedir. Dolayısıyla İran ve Batı arasında çıkabilecek herhangi bir kriz ve istikrarsızlık Türkiye'nin ekonomisini ve enerji güvenliğini son derece olumsuz etkileyecektir (Oktav, 2015: 6). Bu sebeple Türkiye hem İran'ın hem de kendisinin ekonomik olarak kalkınması istemiş ve istikrarı savunmuştur.

Tüm bu iyi gelişmelerin yanında Türkiye'nin kuruluştan itibaren Batı'ya dönük bir politika benimsemesi ve NATO üyesi bir Müslüman ülke olması, yaşanan krizlerde İran tarafından İsrail ve ABD politikalarına yardım eden bir ülke profili çizmesine neden olmaktadır. Türkiye ne ait olduğu ittifak grubundan çıkabilmekte ne de farklı ittifak gruplarına sadece Türkiye olarak girebilmektedir. İçerisinde bulunduğu ABD stratejik ortaklığı ve Batı entegreli yönetim ve siyaseti hem bölgesinde hem de bölge aşırı uyguladığı politikalarda bu ortalığın aksine tavır almasına neden olmuş, pek çok defa sınırlandırılmıştır. AB ile olan ilişkilerin dışında Ortadoğu'ya yönelik politikalarda eksen kayması ve laik çevrelerin gazabına uğraması, çok yönlü ve aktif dış politikayı engelleyen bir durum oluşturmuştur. İran ve Türkiye dönemsel farklılıklar ve farklı politikalar uygulanmasına rağmen her zaman birbirleri için emniyetli bir komşu ve rekabet edilecek bir rakip olmuştur. Bu zamana kadar kapıları birbirlerine hiç kapatmaması ve iki ülkenin kriz anında itidalli çıkışları dış politika açısından birbirlerini vazgeçilmez kılmıştır.

3.5. Ortadoğu'da Stratejik Ortağımız İsrail İle İlişkiler ve Filistin Meselesi

2002 yılında iktidara gelen Ak Parti yöneticilerinin, daha önce Milli Görüş çizgisinde dış politik meselelerde en çok eleştirdikleri ve keskin çizgilerini ortaya koydukları mesele şüphesiz İsrail meselesidir. Filistin meselesinin dönem dönem Türkiye ve dünya'da konu olmasıyla Milli Görüş camiası İsrail diye bir devleti tanımadıklarını, terör devleti vurgusunu pek çok kez kullanmışlardır.

“İsrail, zihniyet itibariyle insan denilen mükemmel varlığı, varlık sebebi dışında tanımlayan emperyalist, şovenist bir anlayışın ifadesidir. Türkiye'nin İsrail'i tanınması tarihimiz açısından ciddi bir talihsizliktir. Bizim tarihimize sürülmüş bir kara lekedir (...) Ortadoğu'daki kanser mikrobu olan bu zihniyeti sulamak, beslemek kadar büyük bir zulüm olamaz (...) İsrail'i devlet olarak tanımıyorum” (Kehaber, 08 Aralık 2011).

1993 RP İstanbul İl Başkanı iken Erdoğan'ın bu sözleri o dönem İsrail bakışının göstergesidir. Fakat 2002 yılı itibariyle Milli Görüş gömleğini çıkaran Ak Parti hükümeti döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'da oynadığı model ülke rolü ve aktif dış politika anlayışı İsrail ilişkilerine bakış açılarında değişiklik meydana getirmiştir. Şüphesiz bölgede yaşanan olaylar ve dış politika gerçekleri, tek başına iktidar olarak devlet yönetimini elinde bulundurmaları, muhalefetteki söylemlerinin devam edeceğini anlamına gelmemektedir. Fakat ilişkilere her zaman dikkatli ve itidalli yaklaşan Ak Parti, iktidara geldiklerinde Yahudi karşıtlığı algılamalarını kırmış ve Yahudi karşıtı olmadıklarını ifade etmiştir. İktidarın ilk dönemlerinde oluşturulan Türkiye-İsrail Parlamentolar Arası Dostluk Grubu Ak Parti'nin İsrail dostu olarak anılmasına dahi neden olmuş ve ilişkiler iyileştirilmeye devam etmiştir (Milliyet, 22 Temmuz 2003).

Bu iyileştirme çabaları 2004 yılında ABD'ye giden Başbakan Erdoğan'a ABD Yahudi Komitesi tarafından verilen *“Yahudi Cesaret Ödülü”* ile 2005'te yine ABD'de İftira ve İnkârla Mücadele Birliği adlı Musevi kuruluşu tarafından verilen *“Üstün Cesaret Ödülü”* ile devam etmiştir (Erdoğan, 2017: 65-75). Türkiye'nin bu dönemde İsrail ile olan ilişkilerini iyileştirme nedenleri arasında Kuzey Irak'ta var olan Kürt yapılanması ve ayrılıkçı hareketlerine karşı İsrail'in bu yapıya destek verdiği yönündeki haberlerdir. Irak'ın bozulan siyasi bütünlüğünün neticesinde oluşacak Kürt devletine karşı İsrail'in Türkiye tarafında yer alması, bozulan ABD ilişkilerinin yerine İsrail'in desteğinin alınması Türkiye için önemlidir. Türkiye'nin bu çekincelerine emekli büyükelçi Alon Liel, *“Türkiye ile bağlarımız bizim için stratejik değerdedir. Bizim bölgedeki tek gerçek dostumuz Türkiye'dir. Türkiye ile ilişkilerimiz bizim açımızdan Kürtlerle her türlü temastan çok daha önemlidir. Bunu kuzeydeki bir Kürt*

oluşumu için berbat edecek değiliz.” diyerek cevap vermiş, gerek Irak gerekse bölgesel konularda müşterek hareketler devam etmiştir (Ergin, 2004). 2003 ve 2004 yılı karşılıklı ziyaretlerin devam ettiği ve işbirliklerinin yaşandığı yıllar olmakla birlikte Filistin meselesi iki devletin sürekli olarak karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur.

2004 yılında HAMAS lideri Şeyh Ahmed Yasin’in İsrail tarafından öldürülmesi ilişkilerde gerginliğe neden olmuş Erdoğan, *“Vücudunun üçte ikisi olmayan birini hedef alan bu bombalar, bölgede intikam hissini körüklemiş, kin ve nefret egemen hale gelmiştir. (...) Terörist eylem başkasına yapıldığı zaman buna 'Oh iyi oldu' diyemeyiz (...) Bunun karşılıklı susturulması lazım”* diyerek İsrail’i devlet terörizmi ile suçlamıştır (Haberler, 24 Mart 2004). Gerginliğe neden olan ilişkiler İsrail Başbakan Yardımcısı Ehud Olmert’in ziyareti ile normalleşmiş ve Türkiye’den üst düzey ziyaret yapılması da hedeflenmiştir. Bu kapsamda 2005 yılında ilk olarak Abdullah Gül daha sonra Erdoğan İsrail’e ziyaret gerçekleştirmiştir. İsrail’de Ariel Şaron ile bir araya gelen Erdoğan’ın Şaron tarafından, *“İsrail’in ve Yahudi milletinin başkenti Kudüs’e hoş geldiniz⁸”* sözleriyle karşılanması da dikkate değer bir durumdur (Milat Tv, 2017). Bu karşılaşmanın bir benzeri daha önce Demirel için yapılmış ve Kudüs için *“ebedi başkent”* sözü kullanılmıştır (Sabah, 07 Eylül 2011). İsrail’in Kudüs’ü tanıtmadaki tavrı ile Türkiye’nin Filistin meselesi ile ilgili tavrı ara ara gerginliklere yol açmışsa da işbirliğine zarar verici noktalara bu dönemde ulaşmamıştır.

İki devlet arasındaki görüş farklılığı 2006 yılında HAMAS’ın Filistin’de yapılan seçimleri kazanmasıyla artmaya başlamıştır. HAMAS liderlerinin İsrail ve ABD tepkilerine rağmen Türkiye’ye gelmeleri ve burada ağırlanmaları iki devlet arasında sorunlara yol açmıştır. İsrail tarafı, *“Biz de Apo’yu davet etseydik ne düşünürdünüz?”* diyerek tepki gösterdiği ziyarete Türkiye, amacın HAMAS’ı yumuşatmak olduğunu dile getirmiştir (Hürriyet, 22 Şubat 2006). HAMAS’ın demokratik bir seçim sonucunda meşru muhatap olarak görülmesi gerektiğini Türk tarafı vurgularken; İsrail, kendilerini yok etmek isteyen bir örgüt olarak görmektedir. Fakat İsrail’i tanıması neticesinde HAMAS ile görüşülebileceğini de vurgulamıştır. Bu yaklaşımın oluşmasında Türk tarafının telkinleri önemlidir. Çünkü Türk yönetimi HAMAS’ın İsrail tarafından izole edilmesinin HAMAS’ı İran ve Suriye’ye daha da

⁸ Kudüs şehri 1948 yılında İsrail’in kurulmasıyla ikiye ayrılmış, Doğu Kudüs İsrail sınırları dışında yer almıştır. 1967’de Altı-Gün savaşları ile İsrail Kudüs’ün tamamını ele geçirmiştir. Daha sonra Kudüs’ü ilhak etmiştir. BMGK’nın 1967 savaşı ile işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören kararına rağmen İsrail işgali hala sürmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Duman, Levent (2011). Ortak Çıkarlar, Farklı Öncelikler: 2001-2008 Döneminde Türkiye, ABD ve İsrail Lobisinin İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımları, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 5(2), 155-180

yakınlaştıracığı ve bu durumun muhtemel barış görüşmelerine olumsuz etkilerinin olacağını ve sürecin başlamasını geciktireceği yönündeki fikirlerini ortaya koymuştur (Senkyr, 2009: 2). Türk tarafının bu telkini İsrail'in HAMAS konusunda biraz da olsa yumuşamasına ve görüşmelerin sürmesine neden olmuştur.

İlişkilerde yumuşamalar çok uzun sürmemiş ara ara olan gerginlikler yavaş yavaş tırmanmaya başlamıştır. Bu tırmanışta etkili olan bir diğer olay 2008 yılındaki Dökme Kurşun olayıdır. HAMAS tarafından İsrail'deki halka yönelik füze saldırıları gerçekleştiği gerekçesiyle Gazze'ye operasyon başlatılmıştır. Operasyonun Türkiye'nin Suriye-İsrail arabuluculuk faaliyetini gerçekleştirdiği döneme denk gelmesi görüşmeleri olumsuz etkilemiştir. Saldırıyı Erdoğan, *“barışı yaygınlaştırmak, onu egemen kılmak için gayret eden bir ülkeyiz. Biz, bu tür girişimler içinde bulunurken, öbür tarafta Filistin'de, zaten adeta bir açık hava hapisanesi içinde bulunan Gazze'deki insanlara karşı yapılan bu hareket, barışa indirilmiş bir darbedir”* diyerek eleştirmiştir (Haberler, 27 Aralık 2008). BM tarafından hazırlanan Goldstone raporunda İsrail'in *“savaş suçu”* işlediği belirtilmiştir (Ergin, 2010). Erdoğan operasyon neticesinde Ortadoğu turuna çıkmış, Suriye, Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan'a ziyaretler gerçekleştirmiştir (Hürriyet, 31 Aralık 2008). Ziyaret amacının İran etkisindeki HAMAS'a sıcak bakmayan devletlere aranızdaki ayrılıkları bitirmezseniz Gazze'de ateşkes olmaz mesajını vermek olarak açıklayan Erdoğan HAMAS ve El-Fetih arasındaki uzlaşmanın olması gerektiğine de dikkat çekmiştir. Taraflar arası görüşme ve uzlaşmanın Türkiye tarafından destekleneceğini dile getirmiştir. Türkiye Filistin meselesinde gerek Ortadoğu gerek dünyadaki birçok devlet ve kuruluşu harekete geçirmeye çalışmışsa da başarılı olamamış ve İsrail ilişkileri bu dönemden sonra ciddi bir kırılma dönemine girmiştir.

İlişkilerde yaşanan kırılmanın görünür hale geldiği yer 2009 Dünya Ekonomik Formu'dur. Davos Krizi ya da One Minute Krizi olarak da adlandırılan olay Türkiye Başbakan'ı Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Peres arasında yaşanan tartışma sonucu gerçekleşmiştir. İsrail'in Gazze saldırılarını eleştiren Erdoğan'a, HAMAS'ın roket saldırıları üzerinden cevap veren Peres'in bu tutumu, iki devlet arasındaki Filistin meselesine farklı yaklaşıtları ve algı farklılığını ortaya koymaktadır. Erdoğan, panel moderatörünün konuşma için kendisine verdiği süreyi eleştirmiş, konuşmasında ise Peres'e tepki göstermiştir:

“Sesin çok yüksek çıkıyor. Benden yaşlısın biliyorum ki sesinin benden çok yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Benim sesim bu kadar çok yüksek çıkmayacak. Bunu böyle bilesin. Öldürmeye gelince siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüzü, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum. Ülkenizde başbakanlık yapmış 2 kişinin bana çok önemli

lafları vardır. Filistin'e, tankların üstünde girdiği zaman, 'kendimi bir başka mutlu addediyorum' diyen başbakanlarınız var. Tankların üzerine çıkıp da 'Filistin'e girince mutlu oluyorum' diyen başbakanlarınız var. Ve bana sayılar veriyorsunuz. İsmi de veririm, belki merak edenleriniz vardır” (Hürriyet, 30 Ocak 2009).

Paneldeki tartışma dünya basınında da geniş yer bulmuş, İsrail basınında bazı gazetelerde Erdoğan'ın bu çıkışının Mart'ta gerçekleşecek yerel seçimlerde puan toplama amacıyla iç politikanın bir sonucu olarak da görülmüştür (NTV, 30 Ocak 2009).

Davos Krizinin etkileri henüz atılmadan iki devlet arasında yeni bir kriz olan Alçak Koltuk Krizi meydana gelmiş, ilişkiler artık düelloya dönüşmüştür. İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayolon Kurtlar Vadisi dizisinde İsrail'in imajının zedelendiği yönünde rahatsızlığını dile getirmek amacıyla Büyükelçi Oğuz Çelikkol'u İsrail Parlamentosu'na çağırmıştır. Görüşmede basın mensuplarına İbranice, *“Bizim yüksek, onun daha alçak bir koltukta oturduğuna, masada yalnızca İsrail bayrağı bulunduğuna ve bizim gülümsemediğimize dikkatinizi çekerim”* diyerek devlet teyammüllerini hiçe saymış, yeni bir krize imza atmıştır (Milliyet, 13 Ocak 2010). Konu ile ilgili Cumhurbaşkanı Gül'ün İsrail'in özür dilememesi halinde büyükelçinin geri çekileceği yönündeki açıklamasından sonra İsrail'den beklenen özür mektubu gelmiştir (BBC, 13 Ocak 2010).

İsrail ilişkilerinde krizin tırmandığı ve zirve yaptığı olay Mavi Marmara baskını olarak bilinen İnsani Yardım Filosu'na İsrail'in uluslararası sulardaki müdahalesidir. 2008 yılında İsrail-Filistin arasındaki ateşkesin bozulmasıyla Gazze'ye yönelik yardım malzemesi geçişine izin verilmesi birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı'nı harekete geçirmiştir (Cumhuriyet, 26 Aralık 2008). Uluslararası yardım kuruluşlarının da arasında bulunduğu filo *Rotamız Filistin Yükümüz İnsani Yardım* kampanyasıyla yola çıkmış, filodaki en fazla aktivisti bulunduran (577) Mavi Marmara isimli gemi İsrail tarafından silahlı saldırıya uğramıştır (Bulut, 2018: 176). Saldırı neticesinde Türkiye, İsrail Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u geri çekme kararı almış, BMGK'yı acil toplantıya çağırmıştır (Haber 7, 31 Mayıs 2010). BMGK'de konuşan Davutoğlu, *“Barış ve istikrarın geleceği darbe aldı. İsrail işlediği suçun hesabını vermek zorundadır. İsrail uluslararası toplumdan özür dilemek zorunda. Bu saldırının faillerinin cezalandırılması gerekiyor. İsrail halkı da yanlış yapıldığını İsrail hükümetine göstermeli. Teröristlerle devlet arasındaki çizgi kalktı”* derken İsrail sözcüsü Carmon, *“Hangi insani eylemci Birleşmiş Milletleri, Kızılhaç ve uluslararası alanda tanınan diğer kuruluşları baypas etmek ister? Hangi barış eylemcisi uluslararası hukuka uygun şekilde gemiye binen askerlere saldırmak*

için bıçak, sopa ve diğer silahları kullanır?" diyerek yardım kuruluşlarını suçlamıştır (Cnnturk, 31 Mayıs 2010). İslam Konferansı Teşkilatı genel kurulunda yine Davutoğlu saldırısının Türkiye'nin 11 Eylül'ü olduğunu söylemiş ve eklemiştir:

"İsrail Savunma birlikleri, İsrail kıyılarına 72 deniz mili uzaklıktaki uluslararası sularda gemilere saldırdı. Gemiler temel gıda, ilaç ve yaşamak için gerekli diğer besin maddeleri taşıyordu. İsrail askerlerinin saldırısı sonucu 9 Türk vatandaşı öldü, birçoğu yaralandı. Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları tarihinde ilk kez başka bir ülkenin askerleri tarafından öldürüldü" (Haber 7, 06 Haziran 2010).

Saldırı sonrası Türk büyükelçisinin geri çekilmesiyle Eylül 2011'de İsrail büyükelçisi Gabby Levy ülkesine gönderilmiş ve ülkeler arası askeri işbirliği bütünüyle sonlandırılmıştır (Özşahin, 2017: 348). İsrail ile olan ilişkilerin tekrar başlaması ve normalleşmesi için Türk yönetimini yedi şart öne sürmüştür. Bunlar:

"Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı çıkarttırılması; olayla alakalı bir soruşturma heyeti oluşturulması; olay sonrası hapiste tutulan Türk ve yabancı vatandaşların serbest bırakılması, yaralı ve hayatını kaybedenlerin Türkiye'ye teslim edilmesi; Mavi Marmara filusunda bulunan tüm gemilerin iade edilmesi; saldırı nedeniyle özür dilenmesi; Gazze için yardım götüreren yardım filusunda yer alan Mavi Marmara gemisine yapılan saldırıda hayatlarını kaybeden 9 kişinin yakınlarına tazminat ödenmesi; Gazze ablukasının kaldırılması ve Gazze'nin kalkınmasıdır" (Bulut, 2018: 177-178).

İlk üç şart hemen sağlanmakla birlikte özür şartı ancak 2013'te gerçekleşmiştir (BBC, 22 Mart 2013). Olay sonrası BM nezdinde bir araştırma komisyonu kurulmuştur. Palmer raporu olarak bilinen rapor bir taraftan Gazze ablukasını meşru kabul etmekle beraber diğer taraftan İsrail'in orantısız güç kullanımını eleştirmektedir. Bir bütün olarak rapor İsrail müdahalesini "aşırı" ve "mantık dışı" olarak değerlendirmekle yetinmiş ötesine geçememiştir (Özşahin, 2017: 348). Rapor sonrasında ilişkiler daha da gergin hale gelmiş Türkiye diplomatik ilişkileri ikinci kâtiplik seviyesine indirdiğini açıklamıştır.

Gerek Türkiye ve İsrail tarafından olaya dönük olarak hazırlanan raporlar, gerekse Palmer raporu her iki ülkenin de filoyu önceden bildiğini ve meselenin daha erken bir tarihte diplomatik yollarla çözülmesi konusunda çalıştığı sonucuna ulaşmıştır (Palmer, Uribe ve Ciechanover, 2011:4). Fakat kriz yaratabilecek bir mesele olması ve taraflarca çözüme ulaştırılamaması ayrıca soru işaretlerine neden olmaktadır. Türkiye'nin yıllardır süren çatışma ortamına dair bu girişime destek vermesi ya da engellememesi, İsrail ilişkilerinde STK'lar üzerinde yaşanacak bir krizin boyutunun kestirilememesine neden olmuştur. Öyle ki, olası bir kriz için Davutoğlu muhtemel planlarını şu şekilde açıklamıştır:

“Mavi Marmara yola çıktığında teknik olarak dört senaryo üzerinde çalışmıştık. Birincisi, gemiler yaklaştığında İsrail Mavi Marmara'nın karşısına kendi gemilerini koyar, kendi karasularında blokaj yapar, bir müddet beklenir, onlar protesto eder, İsrail geçirmemiş olur. Böylece barışçıl bir protesto olur vs. İkincisi bir müdahale olabilir. Teknik bir müdahale. Gemilerin eşlik edilerek limana çekilmesi olabilir. Üçüncüsü gemiye operasyonel anlamda bir müdahale olabilir. Ama silahlı baskın şeklinde değil. Son senaryo da gemiye müdahale olur ama can kaybına neden olacak olaylar olmadan belki silah kullanılmadan belki arbede filan olur. Teorik olarak bu da vardı. İnsan teorik olarak düşünüyor ama bu hale gelmesi beklenecek bir şey değil”(Küçük ve Kuru, 2016: 763)

Türkiye-İsrail-Filistin ilişkilerinin stabil seyretmediği düşünüldüğünde böyle bir girişimin STK'lar aracılığıyla yapılması ve muhtemel kriz senaryolarından bile bahsedilmesine imkan verecek eylemlerin gerekliliği düşündürücüdür. Ayrıca İnsani Yardım Vakfı yetkilisinin sözleri hükümetin kriz yaratacak bir meseleyi engellemediğini fakat muhtemel kriz senaryolarını yaptığını göstermektedir:

“Biz Türkiye'deki bütün kurumlarla ve partilerle istişare ettik. MHP, CHP, SP, BBP ile görüştük. AK parti ile görüştük. Saadet Partisi ve Büyük Birlik Partisi tam destek verdi, CHP'den de Gürsel Tekin Bey o zaman il başkanıydı görüştük. 'Ankara'ya soracağım ama bana kalsa ben bu gemide olmak isterim' demişti. Bunun dışında MHP ile görüştük 'bu konuda biz bir şey diyemeyiz ama karşıda çıkmayız' denildi. Hükümet kanadı işin doğrusunu isterseniz tedirgindiler. Yani bu konunun büyük bir kriz doğuracağını düşünüyorlardı. Onun için çok da taraftar değillerdi” (Küçük ve Kuru, 2016: 760-761).

Realist dış politika çerçevesinde olayın neleri götürüp neleri götüremeyeceği kriz masasında bile olası senaryoların dışında bir olayın cereyan etmesi Ak Parti dış politika yapıcılarının bu konuda olayın sonuçlarını değerlendirmede eksik kaldıklarını göstermiştir. Olayın neden olabileceği durumlar ile ilgili Arınç, diğer hükümet yetkililerine göre farklı bir açıklama yaparak olayın her yönüyle hesaplanması gerektiği ifade etmiş ve eklemiştir:

“Sevelim sevmeyelim, varlığı dünya tarafından kabul edilmiş bir İsrail devleti ile ilişki kurarak onun iyi noktalara yöneltilmesinde katkısı olabilecek bir güvenilir ülkeye ihtiyaç var (...) Böyle bir olay sebebiyle her şeyi yok ederseniz siz zararlı çıkabilirsiniz (...) Dünyada reel politikayı görmemiz lazım ki bundan sonraki yolumuza devam edebilelim. 'İkinci, üçüncü, beşinci, gemileri de yola çıkaralım' diyen insanların kalplerine hitap ederek söylüyorum, böyle bir olay tekrarlandığı zaman bunu önleyebilecek gücünüz var mı? Bu olay neticesinde meydana çıkan hasarları tamir edebilecek aklınız var mı? Ne götürür ne götürmez hesabını yaptınız mı? Aklın ön plana konulması gerekir” (Gürpınar, 2017: 248).

Ortadoğu'da özellikle Filistin meselesi nedeniyle çatışmaların ve sorunların devam ettiği bir ortamda Türkiye'nin meselede arabuluculuk rolü üstlendiği durumda kriz yaratabilecek olaylardan kaçınması gereken yerde olası bir kriz ihtimaline engel olmaması

İsrail ile olan ilişkilerin kopmasına neden olmuştur. Uluslararası camianın bu konuya süregelen bakışındaki yanlı tavrı da göz önüne alınınca kriz hemen aşılamamıştır. 2013 yılında ABD Başkanı Obama'nın devreye girmesiyle gelen özür, daha sonra mağdur ailelere tazminat ödenmesi ilişkilerin yumuşama adımlarıdır. Gazze ablukası konusunda ise görüş birliği sağlanmamıştır. 2015 yılında Gazze'ye yapılan operasyonları bitirmek amacıyla Türkiye, Katar ile birlikte İsrail ile görüşmelere başlamıştır. İsrail-HAMAS arabuluculuğu 2015 yılı içerisinde doğrulanmıştır (Aljazeera, 24 Haziran 2015). Yine İsrail'in ödeyeceği tazminat neticesinde Mavi Marmara davasının düşürülmesi TBMM'ce onaylanmış, Türkiye ve İsrail anlaşmaları maddelerince dava düşürülmüştür (Özşahin 2017: 352). Son olarak ilişkilerin yumuşamaya başlamasında ortaya çıkan diğer faktör ise enerjidir. Akdeniz'de ortaya çıkan Leviathan gaz alanı iki tarafın ekonomi alanında işbirliği yapmasına fırsat vermiştir. Ayrıca Arap Baharının bölgede birçok ülkeye sıçraması sonucu yaşananlar iki ülkenin birbirine yaklaşmasına neden olmuştur.

Türkiye bir yandan Filistin meselesinde yol almak ve istikrarı sağlamak, diğer taraftan İsrail ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek isterken 2017 yılında ABD Başkanı Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması ve Tel-Aviv'deki Büyükelçiliği Kudüs'e taşıma kararı tepkiyle karşılanmıştır (BBC, 06 Aralık 2017). BM'de ABD'nin Kudüs kararını geri almasını öngören tasarı 128 ülkenin kararı ile kabul edilirken, 9 ülke ABD'yi desteklemiş, 35 ülke çekimser kalmıştır (Habertürk, 21 Aralık 2017). Ayrıca İİT' de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın daveti üzerine toplanmış, toplantı sonucundaki bildiride Doğu Kudüs'ü, Filistin'in işgal altındaki başkenti olarak tanımıştır (Milliyet, 13 Aralık 2017). Cumhurbaşkanı Erdoğan hem BM kararını hem de Doğu Kudüs kararını şu sözlerle açıklayarak ABD'ye olan tepkisini dile getirmiştir:

"Kudüs İsrail'in başkenti olacakmış. Başta ABD olmak üzere Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıyacaktıymış, ne olarak tanırsanız tanıyın. BM de oylaması yapıldı, 128 ülke tavrını ortaya koydu. Yanınızda derme çatma 7-8 tane adı ülke olan yerleri buldunuz (...) Kudüs hele hele, Doğu Kudüs Filistin'in başkentidir. İslam dünyası olarak bunu böyle biliyoruz (...) Birileri gibi petrol, altın, elmas için insanları birbirine kırdırmadık, kırdırmayız. O birileri bunu yaptı. Bir Müslüman kendisi için ne arzu ediyorsa kardeşi için de onu istemekle mükelleftir. Devlet olarak dün olduğu gibi bugün de barışın adaletin tesisi için mücadele veriyoruz" (BBC, 14 Mayıs 2018)

3.5.1. Türkiye-İsrail ve Filistin İlişkilerinin Değerlendirilmesi

İsrail-Türkiye ilişkileri bağlamında Filistin meselesi tarafların bu konudaki düşünceleri ve bakış açıları nedeniyle daha uzun yıllar devam edecek bir konu olacaktır. Türkiye'nin

özellikle İsrail bağımsızlığından bu güne ara ara konjonktürel olarak görmezden geldiği bir konu olsa da genel kanı itibariyle Filistin meselesi hep jeopolitiğinin merkezindedir. Tarihi kültürel bağ çerçevesinde bakılan Ortadoğu jeopolitik mekânının sorunlu jeopolitik alanını oluşturmaktadır. Fakat değişen şartlar sorunlu jeopolitik mekânın sorun oluşturucu faktörü olan İsrail ile pek çok kez işbirliği yapılmasına ve ortak hareket edilmesine neden olmuştur. İlişkilerin tavan yaptığı dönem olarak bilinen 1990'lar döneminden itibaren ilişkilerde inişli çıkışlı bir dönem izlenmiştir. Krizin tavan yaptığı evre ise Mavi Marmara baskınıdır. 21. yüzyıl devletlerinin dış politika yapımında STK'ların önemini bir kez daha ortaya koyan olay Türkiye'nin mazlumların yanında olan ve milli gelire göre en fazla yardım yapan ülke konumunu da bir kez daha göstermiştir (NTV, 21 Haziran 2018). Gerek bölgesel gerekse bölge aşırı birçok ülkeye STK'lar aracılığıyla Türkiye yardımlar ve yatırımlar yapmış, uluslararası kuruluşlarda birçok devletin desteği alınmaya çalışılmıştır.

Ak Parti dış politikasında temkinli hareket özelliğini, İsrail ilişkilerinde iktidarın ilk zamanlarından bu güne uygulamıştır. Filistin meselesindeki görüşlerini bu temkin üzerine zaman içerisinde ve krizlerle ortaya koyan Ak Parti yöneticileri, genellikle bu kararların uluslararası kuruluşlar tarafından alınmasını sağlamıştır. ABD'nin Kudüs kararı neticesinde BM ve İİT' de yapılan çalışmalar ve alınan kararlar bu özelliğin göstergesidir. Erdoğan'ın ilk ziyareti sırasında Şaron'un İsrail'in başkenti Kudüs'e hoş geldiniz söylemine tepki göstermemesi, 2018 yılına gelindiğinde bu tepkinin uluslararası boyutta alınan bir kararla verilmesi de dış politika yapımının artılarındanadır. Özellikle kararın Ortadoğu'daki birçok devlet tarafından da tanınması, İsrail'in bölgede yalnızlığının göstergesidir. İran'ın ABD tarafından kuşatılmışlığı sendromunun bir değişimi Ortadoğu'da İsrail tarafından farklı bir kuşatılmışlıkla anılmaktadır. Böyle bir ortamda özellikle aşırı İslamcı gruplara ve İsrail karşıtı örgütlere desteği ile bilinen İran'ın İslam devletleri üzerindeki rolü ve hamiliği, İsrail'in Türkiye'ye yakınlaşmasına ve Filistin görüşmelerinde Türkiye destekli çözüm arayışlarına neden olmaktadır. İsrail'in İran çekincesi, Türkiye'nin İsrail'e karşı sert tutumlarında dahi olumlu düşüncelerine neden olmuştur. Nuri Yeşilyurt ve Atay Develioğlu bu durumu; *"ABD ve İsrail, kendileriyle sıkı ilişkilere sahip bir ülkenin başbakanı olarak Erdoğan'ın sertlik yanlısı politikalarına karşı fevri çıkışlarıyla Arap kamuoyu nezdinde İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ı gölgede bırakmasından ve böylece Filistin yandaşlığını İran'ın tekelinden kurtarmasından çok da rahatsızlık duymamaktadır"* diyerek açıklamıştır (Gürpınar, 2017: 244). İsrail'in bölgede İran korkusu Türkiye ile işbirliğinin tamamen bitmemesine neden

olurken model ülke, bölgesel güç olma yolundaki Türkiye de Filistin meselesinde İslam ve Arap toplumları nazarında itibar kazanmaktadır.

3.6. İkili İlişkilerde Dönüşüm Örneği: Mısır

Geçmiş zamanlardan günümüze Ortadoğu'da gerçekleştirilen her konuda önemli bir eksen olan Mısır, Türkiye ile ilişkilerinde tarihsel ve siyasi bağlara sahip olsalar da istenilen seviyelere ulaşmamıştır. Ortadoğu siyasetinin günümüze kadar olan sürecinde Mısır hep önemi korumuş olsa da Türkiye Ortadoğu'da kilit rolü oynayan Mısır ile ilişkilerini geliştirmekte gerekli önemi gösterememiştir. Bunda gerek yöneticilerin gerekse de Ortadoğu siyasetinin iç dinamiklerde laiklik karşıtı olarak sunulmasının payı yadsınamaz. Özellikle İsrail-Filistin meselesinde Türkiye'nin 2000'li yıllara kadar pasif duruşu ve Ortadoğu'daki görüntüsü Mısır'ın Türkiye'ye, Türkiye'nin de Mısır'a bakışında önemli bir etken olmuştur. Ak Parti iktidarı ile şekillenen yeni dış politika söylemi ve uygulamaları çerçevesinde bölge ülkelerle ilişkilere önem verilmiş, bu ilişkiler kapsamında Mısır ile de tarihten bu yana görülmeyen bir ivme yakalanmıştır. Diğer Ortadoğu devletlerinde de görülebileceği gibi Mısır ile olan ilişkiler de Arap Baharının başlangıcına kadar olumlu seyretmiş, Arap Baharı nedeniyle yaşanan gelişmelerde ilişkiler bazen çıkmaza bazen de krize dönüşmüştür. Mısır ile ilişkileri de bu kapsamda Arap Baharına kadar olan Mübarek dönemi ilişkileri, Müslüman Kardeşlerin iktidarı ele geçirmesi ile yaşanan dönem ve Sisi askeri darbesi sonrası durum olarak ayırmak mümkün olacaktır.

Mısır ve Türkiye'nin Ak Parti iktidarında ilk ziyareti Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in 2004 yılında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyarettir. Dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül tarafından karşılanan ve Cumhurbaşkanı Sezer ile görüşen Mübarek, enerji, ticaret ve İsrail-Filistin konularında görüş alışverişinde bulunmuştur (Vatan, 11 Şubat 2004). Bu ziyaretten sonra Sezer 2005 yılında Mısır'a ziyaret gerçekleştirmiş, ziyarette Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır (Hürriyet, 24 Aralık 2005). Böylece 25 AB üyesi ülke ile aralarında Türkiye ve Mısır'ın da bulunduğu 10 Akdeniz ülkesi arasında bir serbest ticaret alanının tesis edileceği belirtilmiştir. Bu ziyaretleri 2006 yılında Başbakan Erdoğan'ın Dünya Ekonomik Formu için gittiği Şarm el-Şeyh kentinde Mübarek ile yaptığı görüşme takip etmiştir (Sabah, 21 Mayıs 2006). Özellikle İsrail-Filistin meselesi üzerinde durulan konuşmada Filistin'e insani yardım konuları konuşulurken, Türkiye'nin AB yolunda Ortadoğu ülkeleri için oynadığı köprü rolüne dikkat çekilmiştir. Karşılıklı ziyaretleri Mübarek'in 2007 yılında yaptığı ziyaret ve Gül'ün 2008 yılı Mısır'a çalışma ziyareti ile 2009

yılında Şarm el-Şeyh'te düzenlenen Gazze konulu zirveye katılım amacıyla yaptığı ziyaret takip etmiştir (Akşam, 04 Şubat 2011). Bu dönemde karşılıklı ziyaretlerde ivme yakalanmış Abdullah Gül 2008-2010 arasında dört kez, Erdoğan ise bir kez ziyaret gerçekleştirmiştir (Berdibek, 2016: 83-86-87). Ziyaretlerde karşılıklı jestler ve yakınlaşmalar da olmuştur. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 2010 yılındaki son Mısır ziyaretinde Mısır Harp Akademisinin mezuniyet törenine katılarak Arap liderler dışında bu törene ilk giden devlet başkanı olması bu bağlamda dikkate değer bir husus olarak zikredilebilir (Telci, 2007: 300). Bu sıcak atmosfer ile birlikte Mübarek ile yaşanan karşılıklı ilişkiler 2009 yılı itibariyle de son bulmuştur.

Devrim neticesinde görevden uzaklaştırılan Mübarek son ziyaretini 2009 yılının Şubat ve Aralık ayında gerçekleştirmiştir (Takvim, 15 Aralık 2009). 2009 yılında gerçekleşen ziyarette yine Filistin konusu ağırlıklı olarak görüşülmüştür. Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkiler, 2005 Aralık ayında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'nın 2007 Mart ayında yürürlüğe girmesiyle ivme kazanmıştır. Mısır'da Türk yatırımlarının artış gösterdiği kaydedilirken, 2007 Haziran ayında yaklaşık 500 milyon ABD dolarına ulaşan toplam Türk yatırım hacmi, 2009 yılının ilk çeyreğinde 1,2 milyar dolar olarak belirlenmiştir. İlişkilerde yakalanan bu ivme hızlı bir şekilde artış göstermiş ve her alanda kendini göstermiştir. Türkiye ile Mısır arasında giderek gelişen ilişkiler kapsamında; son dönemde "Hükümlülerin Transferine Dair Sözleşme", "Konsolosluk Sözleşmesi", "Türk-Mısır Stratejik Diyalogu Çerçeve Muhtırası", "Suçla Mücadelede İşbirliği Anlaşması", "Serbest Ticaret Anlaşması", "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma", "Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması" ve "Hava Taşımacılığı Anlaşması" imzalanmıştır (Akşam, 04 Şubat 2011). Mısır ile yaşanan bu ilişkilerde karşılıklı ticaret işbirliği ve siyasal alanda bölgesel işbirliklerinin artırılması önemli olmuştur. Her ne kadar ABD ve İsrail ile olan ilişkileri nedeniyle Mübarek yönetimine soğuk bakılsa da bölge stratejileri için ortak zeminler oluşturulması sağlanmaya çalışılmıştır.

Tunus'ta başlayan halk hareketinin hissedildiği en önemli ülke şüphesiz Mısır olmuştur. Ayaklanmaların en başından beri demokratik bir dönüşümü savunan Türkiye, etkisini Mısır'da daha fazla hissettirmiştir. Mısır'ın Ortadoğu ülkelerinde içerisinde öne çıkan ülke konumunun farkında olan TDP yapımcıları için burada başlayacak demokratik yönetim rüzgârı tüm bölgede etkisini göstererek 21. yüzyıl başında kendilerine verilen ve üstlenilen model ülke konumunu pekiştirebilecektir. Bu minvalde ayaklanmaların en başında Mısır'da halkın taleplerinin karşılanması hususunda açıklamalar Türk tarafınca Mısır'a iletilmiştir.

Sözelimi Erdoğan'ın grup toplantısında şu sözlerle demokratik taleplerin karşılanmasına dikkat çekmiştir:

“Halkın haykırışına son verecek insani taleplerine kulak verin, kulak verelim. Halktan gelen değişim anlayışını hiç tereddüt etmeden karşılayın. Açıkça söylüyorum; istismarcıların, kirli odakların, Mısır üzerine karanlık senaryoları olan kesimlerin inisiyatif olmasına fırsat vermeden, Mısır'ın huzuru, güvenliği, istikrarı adına önce siz adım atın. Halkı tatmin edecek adımlar atın (...) Onun için diyorum ki; Mısır bir medeniyet ülkesi, tarih, kültür zenginliğiyle dolu ülke... Onun için Mısırlı kardeşlerimize de sesleniyorum: Tüm bu direniş sürecinde silahtan uzak ama tarihinize, kültürünüze de sahip çıkın. Buna, bu arada yara aldirmayın. Sadece özgürlüklere sahip olmanın haysiyetli mücadelesini verin. Bu sizin en demokratik hakkınızdır. Demokrasi ve özgürlük bir ulufe değil, insani bir haktır” (Habertürk, 01 Şubat 2011)

Mısır'da gerçekleşmesi muhtemel iktidar değişikliğinin desteklenmesinin nedenleri arasında yukarıda bahsedilen ABD ve İsrail ile Mübarek'in yakın işbirliği içerisinde olması ve Erdoğan'ın kendi siyasi çizgisine yakın Müslüman Kardeşler ve İhvan hareketi gösterilebilir. Eğer Türkiye İhvan hareketinin iktidarını sağlayabilirse Ortadoğu'da bölge dışı aktörlerin etkisini kırabilecek ve Arap toplumlarına Mısır üzerinden ve ortak siyaset gerçekleştirebilecekti. Ayaklanmalar devam ederken de Mısır siyaseti sürdürülmüş ve Mübareksiz Mısır'a ziyaret Cumhurbaşkanı Gül tarafından gerçekleştirilmiştir. Gül ziyarette, *“Sayın Mareşal Tantavi ve arkadaşları, Mısır gençliği ve halkının arzu ve beklentilerini görüş vaziyetler ve bu doğrultuda kısa süre içerisinde üstlerine düşeni yapacaklarını ifade ettiler ve Mısır'da demokrasinin gerçekleştirilmesinin de onurunu Mısır halkıyla beraber yaşayacaklarını ve yaşamak istediklerini de gördüm”* diyerek değişim hususundaki beklentilerini dile getirmiştir (Sabah, 03 Mart 2011).

Mısır ziyaretlerinin en ses getireni ise 2011 yılında Erdoğan'ın bölge turunda Mısır'a yaptığı ziyarettir. İsrail ile Mavi Marmara probleminin yaşandığı dönemde gerçekleşen ziyarette Mısır halkı tarafından sevgi gösterileriyle karşılanan Erdoğan'ın ziyareti dış basında yer almıştır. İngiliz Times gazetesi Erdoğan için *'Atatürk'ten sonra en güçlü lider'* derken, Guardian gazetesi de *'Türkiye'nin çağı geldi'* dedi. İtalyan basını *'Erdoğan Arap Baharı'nı fethetmeye gitti'* derken, ABD basını da *'Türkiye bölgede etkisini artırıyor'* diye yazdı (Sabah, 14 Eylül 2011). Mısır konuşmasında demokratik yönetim ve dönüşümün önemine değinen Erdoğan Mısır'da değişim için laiklikten korkmamaları gerektiğini ifade etmiş ve şu cümleleri söylemiştir:

“Kişiler laik olmaz, devlet laik olur. Kişiler dindardır, din karşıtıdır, farklı dindendir, olabilir. Şimdi Mısır'da Müslüman var, ama Müslümanların dışında Kiptiler de var, farklı dinlerden olanlar, hatta az da olsa Museviler de var (...)

Mısır bu geçiş döneminde ve sonrasında inanıyorum ki bu değerlendirmesini en güzel şekilde yapmak suretiyle özellikle demokrasi noktasındaki bu geçişte şunu görecektir. Yani laik bir devlet yapısı dinsizliği değil, herkesin dinini inandığı gibi yaşamasının teminatıdır. Böyle görecektir, böyle görmesi lazım” (Sabah, 24 Nisan 2016).

Nitekim 2012 yılında Mısır tarihinin ilk demokratik seçimleri sonucu Müslüman Kardeşlerin adayı Muhammed Mursi'nin seçimi kazanmasıyla ilişkilerde ivme tekrardan kazanılmış ve artmıştır. 2012 Eylül ayında Ak Parti kongresine katılan Mursi, Filistin meselesinin çözümünde, ortak ticaret ve işbirliğinde ve Suriye konusunda halkın destekleneceğine dair konuşma gerçekleştirmiş, Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin desteği için teşekkür etmiştir (Cnnturk, 30 Eylül 2012). Bu ziyaretin ardından Erdoğan Mısır'a gerçekleştirdiği ziyarette Ortadoğu'ya yönelik mesajlar vermeye devam etmiştir. Mısır'daki değişime değinen Erdoğan, *"Mısır'da gerçekleşen devrim, Mısırlılar kadar hiç kuşkusuz Filistinliler için, özellikle de Gazzeli kardeşlerimiz için bir umut ışığı oldu. Bu vesile ile bugün bir kez daha gerçekleştirdiğiniz devrimden dolayı, siz gençleri sizin şahsınızda Mısır halkını yürekte kutluyorum."* diyerek ilişkilerin devam etmesi temennisini yinelemiştir (Cnnturk, 17 Kasım 2012). Mursi iktidarı ile birlikte 2011 yılı itibari ile Yüksek Düzeyli İş Birliği anlaşmalarından birçok bakanın katıldığı toplantılar 27 anlaşma yapılmıştır (Telci, 2017: 305). Aynı zamanda ticaret hacmi her geçen gün artmıştır. Bu yakınlaşmalar 2013 yılına kadar devam etmiş, 2013 yılında askeri darbe sonucunda Abdülfettah Sisi iktidarı ele geçirmiştir.

2013 yılında gerçekleştirilen askeri darbenin yapılmasının arkasında İsrail, Suudi Arabistan ve BAE olduğuna dair basına yansıyan haberler, İhvan hareketi ve Türkiye'nin son yıllarda geliştirdiği iş birliğine ve İsrail karşıtı tutumuna bakılacak olursa gerçeklik payının olduğunu göstermektedir. Filistin'in komşusu bulunan Mısır'ın yönetiminde İsrail politikaları karşıtı Mursi'nin iktidarı, İsrail açısından endişe kaynağı olmuşsa da, Türkiye'nin bölgede artan etkinliği Suudi Arabistan ve BAE için aynı ölçüde endişe yaratmış ve muhtemel senaryonun gerçekleşmesi gerekli görülmüştür denebilir. Darbenin ardından en büyük tepki Türkiye ve Afrika Birliğinden gelmiştir. Erdoğan darbenin kime karşı olursa olsun yapılmasını kötü gördüklerini söyleyerek dünyayı ve özellikle Avrupa ülkelerini şu sözlerle eleştirmiştir:

"Bugün Mısır'da, yanlışa sessiz kalanlar yarın bir başka yerde yapılanı eleştirme hakkına hiç bir zaman sahip olamayacaklardır. Özellikle Avrupa Birliği, Mısır'daki darbeye gereken tepkiyi göstermeyerek, Mısır'daki darbeye 'darbe' bile diyemeyerek, kendi ilkelerini bir kez daha ayaklar altına almıştır."

Avrupa Birliği müktesebatını tekrar açıp okumalarını kendilerinden istiyorum”
(NTV, 05 Temmuz 2013)

Gerginleşen ilişkiler 2013 Kasım’da krize dönüşmüş ve Mısır, Türkiye’nin Kahire Büyükelçisini “*istenmeyen adam*” ilan etmiştir. Buna karşılık Türkiye’de aynı yönde karar alarak iki ülke ilişkileri en düşük seviyeye ulaşmıştır (Hürriyet, 23 Kasım 2013). Bu süreçten sonra Müslüman Kardeşler üyelerine yapılan yargılamalar ve mahkeme kararları Türkiye tarafından eleştirilmiş, Mısır’da Türkiye’nin Mısır’daki faaliyetlerine tepki göstererek TİKA, Anadolu Ajansı gibi kurumların faaliyetlerini kısıtlamıştır. Ayrıca PKK ve Fethullahçı Terör Örgütünü (FETÖ) açık biçimde destekleyerek, Türkiye’yi dışlama ve itibarsızlaştırma siyaseti izlemiştir. Ayrıca İhvan Hareketi liderleri darbe baskısından dolayı Katar’a sığınmışlar, Katar’a olan baskılar nedeniyle Türkiye’ye sığınmak zorunda kalmışlardır (Hürriyet, 17 Eylül 2014). İlişkiler kademeli olarak daha sertleşerek devam etmiş, özellikle yargılamalar neticesinde Türkiye’den gelen sert çıkışlara İç İşlerine Müdahale olarak algılayan Mısır aynı sertlikte cevaplar vermiştir. Düşmanlık seviyesinde seyreden ilişkilere rağmen IŞİD’in Mısır’da 21 Hristiyan’ı kaçırap infaz etmesi üzerine dışişleri bakanlığından kınama gelmiş, ilişkiler politik ve siyasal alan dışında normal seyrine gelmeye başlamıştır. Her ne kadar Türkiye darbeyi kabullenmese de Mısır halkının yanında olduğunu defalarca dile getirmiştir. Krizin siyasal alanda kalması hem Türkiye hem de Mısır açısından önemli görülmele birlikte ekonomik ve kültürel işbirlikleri devam etmiştir. İş adamları heyetinin darbe yönetimindeki Mısır’a ziyareti ve Türk Hava Yolları’nın uçuşlarını birçok noktaya gerçekleştirmeye devam etmesi ilişkilerin devam ettiğinin kanıtıdır (Habertürk, 15 Temmuz 2016).

Mısır darbesi iç politikada da Ak Parti yöneticileri tarafından sıklıkla kullanılmış, hatta darbe neticesinde ortaya çıkan dört parmakla gösterilen Rabia işareti Ak Parti tarafından sembol olarak kullanılmaya başlanmıştır. İhvan hareketi olarak bilinen Müslüman kardeşlerin siyasal algı ve yönetimini kendi düzleminde gören Ak Parti Ortadoğu’da birçok ülkede bu hareketi desteklemiş ve desteklemeye devam etmektedir. Fakat günümüz sürecinde Mısır ilişkileri her Ortadoğu devletiyle olduğu gibi çok yönlü ve eksenli bir hal almış durumdadır. Özellikle Mübarek yönetimiyle birlikte Ortadoğu ülkelerinde yavaş yavaş itibar kaybına uğramış olan Mısır, Sisi’nin darbe yönetimi ile neredeyse nüfuzunu ve etkisini yitirmiştir. Genellikle darbe desteği aldığı Suudi Arabistan, BAE ve İsrail-ABD ağırlıklı politikaların içerisinde yer alan Mısır, Sudan ve Etiyopya komşularıyla da sıkıntılar yaşamaktadır. Sudan’da muhalifleri desteklemesi, Sudan’ın Katar ve Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmesine neden olurken; Sevakın adasının Erdoğan’ın Sudan’a ziyaretinde aslına uygun olarak restore edilmesi ve birlik konuşlandırılması amacıyla süresiz tahsis edilmesi Mısır’ı rahatsız eden bir

gelişme olmuştur (Koşak, 2018). Devletlerarası ilişkilerde birbirlerini sınyayan Mısır ve Türkiye, Suriye konusunda da farklı taraflarda yer almaktadır. Suriye’de Esad yönetimini destekleyen Mısır yönetimi bu konuda Suudi Arabistan’dan ayrılrsa da çok fazla tepki gösterememektedir. Zira böylesi büyük tepkiler destek aldığı ülkelerce doğru okunmayabilir.

3.6.1. Mısır İlişkilerinin Değerlendirilmesi

Mısır ile ilişkiler her ne kadar maslahatgüzar seviyesinde ilerlese de iki ülke toplumları özellikle 2000’li yıllardan itibaren birçok konuda işbirliğine gitmişlerdir. Ticaret, sanayi, turizm ve eğitim hususunda yapılan karşılıklı alışveriş yönetimlerde yaşanan sıkıntının sadece siyasal alanda kalmasına neden olmuş, ne Türkiye ne de Mısır birbirlerini gözden çıkaramamıştır. Avrupa toplumlarından darbe ile ilgili ciddi eleştiri yükselmese de gerek Avrupa gerek Afrika gerekse de bölge ülkeleri Mısır’da gerçekleşen darbeye sıcak bakmamıştır. Mısır yönetimi başka devletler aracılığıyla gerçekleştirdiği darbenin meşruiyetini kazanmak için gerek uluslararası gerekse bölgede siyasal ve politik konulara entegre olmaya çalışmaktadır. Özellikle Ak Parti iktidarı ile Ortadoğu’da yükselen Türkiye ile çatışma ve gerginlik ortamı Mısır’a pek bir şey kazandırmadığı gibi Suriye, Filistin gibi konularda Türkiye’nin öncülüğü Mısır’ı gölgede bırakmaya yetmektedir. Bu sebeple özellikle son yıllarda Mısır’a yöneltilen eleştirilerde devlet başkanı sıfatıyla bir açıklamanın gelmemesi ve yumuşamaya yönelik söylemler göze çarpmaktadır. Mursi’nin Dışişleri Bakanı Samih Şükri’nin 2017 yılında “İlişkileri Düzeltelim” mesajı da yaşanan gerginliğin sonlandırılmak istenmesinin nedenidir (Timeturk, 24 Aralık 2017). Özellikle mali konularda ciddi sıkıntılar yaşayan Mısır’ın gerek sınır problemleri nedeniyle yaşadığı sıkıntılar, gerekse Mısır’da yatırım yapan Türk iş adamlarına duyduğu gereksinim ve enerji aktarımı için Türkiye’nin transit ülke konumu, Mısır için Türkiye’yi vazgeçilmez yapmaktadır.

Her ne kadar bu gelişmeler yaşanırken İtalyan enerji şirketi Eni SpA, Mısır açıklarında Akdeniz’in en büyük ve süper olarak nitelendirdikleri doğalgaz rezervini keşfi Mısır’ı ve Akdeniz havzasını önemli hale getirmiştir (New York Times, 30 Ağustos 2015). Mısır’ın GKRY ile anlaşma sağlayarak Eni’nin petrol ve doğalgaz arama gemilerini Akdeniz’de kullanmaya başlaması Türk tarafını rahatsız etmiş, GKRY ile yapılan anlaşmanın Türk kıta sahanlığını ihlal ettiğini belirtmiştir (AA, 15 Şubat 2018). Mısır ise Türk tarafına tepki göstererek ilişkiler tekrardan gerilmiştir. Akdeniz havzasında enerji mücadelesi İsrail-GKRY-Mısır ve Türkiye ekseninde devam edecektir. İsrail’in Akdeniz petrollerini Türkiye aracılığıyla Avrupa’ya taşımak istemesi, Mısır’ı bölgede GKRY ile yakınlaştırsa da ileride GKRY olmaksızın Mısır-İsrail ve Türkiye’nin enerji konusunda anlaşabilecekleri ortamlar

oluşabilir. Mısır'ın mevcut durumda Ortadoğu ve Afrika siyasetini etkileme gücü olan Türkiye'yi uluslararası arenada yok sayması ya da itibarsızlaştırması mümkün görünmemektedir.

Mısır siyaseti için diğer bir gelişme de Suriye siyasetidir. Ortadoğu'da herhangi bir düzen oluşumunda söz sahibi olan Mısır'ın mevcut durumu farklı bir ülkeyi modellemesine ya da etkilemesine fırsat vermemektedir. Burada sorulması gereken sorulardan bir tanesi Suriye'nin geleceğinin hangi ülkeler tarafından şekillendirileceği olmasının dışında, hangi Arap ülkesinin hamiliği ile gerçekleştirileceğidir. Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkelerin Suriye dizaynında uzak bir ihtimal olduğu düşünülürse geriye Mısır gibi tarihsel bir güç kalmaktadır. Fakat Mısır'ın mevcut durumu ABD yardımları ile geçinen ve ülke insanı tarafından sevilmeyen bir yönetim anlayışında olması sebebiyle Suriye sorunun çözümünden önce halledilmesi gereken bir sorun olarak küresel güçlerin önünde durmaktadır. Türkiye'ye karşı uygulanan “önce cesaretlendirici, sonra adeta haddini bildirme dersine dönüşen süreç” gösterdi ki, Suriye'nin gelecek dizaynında kontrol dışına çıkmayacak, belli garantileri sağlamış Mısır'da yeni siyasal düzenin kurulması beklenmektedir (Emre, 2015: 15). Bu sebeple Suriye meselesi Türkiye ve Mısır'ın tekrar politik olarak karşı karşıya gelecekleri bir mekân olarak durmaktadır.

3.7. Çıkar, Çatışma ve İşbirliği Sarmalında Körfez Ülkeleri İlişkileri

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin politikalar gerçekleştirdiği Basra Körfezi kıyısında bulunan ve genellikle Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi ülkeler olan Suudi Arabistan, Bahreyn, BAE, Umman, Katar ve Kuveyt üzerinde durulacaktır. Türkiye'nin gerçekleştirdiği politikalar bölge bazında ele alınmıştır.

Türkiye ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkiler birkaç evreden geçmiştir. Ak Parti iktidarına kadar olan süreç diğer Ortadoğu ülkeleri ile olduğu gibi İsrail-Filistin çatışmaları ve tarafların bakış açılarından kaynaklanan ilişkiler sathında gelişmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu sorunlarına pasif duruşu genelde ilişkilerin minimum seviyede seyretmesine neden olmuştur. Ak Parti iktidarı ile geliştirilen yeni dış politika ve politığın mekânlara açılımında kullanılan parametreler Körfez'e yönelik uygulamada ekonomi ağırlığını ortaya koymuştur. Sınır komşusu olmayan Körfez ülkeleri ile bölgesel konulardaki istişare ve ekonomik bağımlılık prensibi, yaşanan bölgesel olaylar neticesinde tarafların ilişkilerinin gelişimine olanak sağlayacak şekilde seyretmiştir. Körfez ilişkilerinde değişkenliğin yaşandığı dönem, Ortadoğu'da birçok sorunun başlangıcı olan Arap Baharı

ayaklanmaları neticesinde ülkeler arasında çıkan çıkar çatışmaları ve bölgesel önceliklerin değiştiği dönemdir. Genel itibariyle bölge politikalarını İran Şiiliği, ABD'nin Irak müdahalesi ve Arap Baharının etkilediğini söylemek mümkündür. Türkiye özelinde ise son dönem yaşanan Katar krizi ayrıca bir faktördür.

Ak parti politikaları ile çeşitlenen dış politikanın Körfez bölgesine olan ilgisi, dış politikada birçok ilki de beraberinde getirmiştir. Öyle ki Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın 2006'daki ziyareti 40 yıl sonra gerçekleşen ilk ziyaret olması açısından önemlidir (Hürriyet, 08 Ağustos 2006). 2006 yılında yaşanan bu gelişme Körfez ülkelerine uzun süre olan kopukluğun göstergesidir. Aynı zamanda 2008 yılında Bahreyn Kralı'nın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret devlet başkanı düzeyinde yapılan ilk ziyaret olması açısından önemlidir (Milliyet, 01 Ağustos 2008). Suudi Kralın ziyaretinden bir yıl önce Erdoğan'ın Suudi Arabistan Kralı'na hayırlı olsun ziyareti, BAE-Türkiye iş formu için buraya yaptığı 2005 ziyareti, aynı yıl içinde Kuveyt, Katar ve Bahreyn'e ziyaretleri dış politikanın çeşitleneceğinin göstergesidir (Sabah, 19 Eylül 2005; Berdibek, 2016: 86). Bu süreçten sonra gerek Abdullah Gül Cumhurbaşkanlığında gerekse Erdoğan'ın Başbakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı döneminde karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiştir.

Körfez ülkeleri ile ilişkilerin gelişmesini sağlayan bazı bölgesel konular ve çekinceler Türkiye'yi ve bölge ülkelerini işbirliğine itmştir. Bunların başında ABD'nin Irak müdahalesi gelmektedir. Sünni lider Saddam'ın Irak'ta devrilmesi, İran'ın daha fazla nüfuz sağlamasını kolaylaştırıcı bir etki yapacağını düşünen Körfez ülkeleri Türkiye'nin desteğini bir dengeleme unsuru olarak görmektedir. Genel itibariyle soğuk savaş döneminden itibaren ABD eğilimli politikalar izleyen Körfez ülkeleri için Bush dönemi ABD'sinin sorgulanmaya başlanması, kendilerini bölgesel birliktelikler oluşturmaya itmştir. Bu birliktelikte Türkiye'nin rolünü Oktav makalesinde (2013: 71); *“ABD'den bağımsız bir dış politika izleyerek Ortadoğu'da popülaritesini artıran ve en önemlisi Suudi Arabistan gibi Körfez ülkelerinin ABD ile ilişkilerini yadırgamayan bir ülke olarak Türkiye, Körfez ülkeleri nezdinde önemini daha da arttırmıştır”* diyerek anlatmıştır. Tezkere'nin reddinin getirilerini bir fırsata dönüştüren Türkiye, bölgede etkinliği bulunan İran ile ilişkilerini bozmaya fırsat verecek herhangi bir tavırdan da kaçınmıştır. Aynı zamanda Irak'a Komşu Ülkeler Konferansı Körfez ile bağlantının kurulmasına neden olan gelişmedir. Fakat işbirliğinin ön plana çıktığı ve görünür hale geldiği yer şüphesiz KİK olmuştur. 2008 yılında düzenlenen KİK dışişleri bakanları toplantısında Türkiye'nin *“stratejik ortak”* olarak açıklanması ilişkilerde farklı bir sayfa açmıştır (El Fakih, 2017). Türkiye-Körfez işbirliği konseyi ekonomik yüksek düzeyli stratejik

diyalog dışışleri bakanları toplantısı sonrasında yapılan ortak basın toplantısında Davutoğlu, işbirliğinin önemini şu sözlerle vurgulamıştır:

“Gerçekten bu adımı atmaktan dolayı büyük bir mutluluk duyuyoruz. Bu hem Körfez ülkeleriyle Türkiye arasındaki ikili ilişkiler hem Körfez İşbirliği Konseyi ile Türkiye arasındaki ilişkiler hem de bölgemiz için son derece büyük imkânlar oluşturacak yepyeni bir dönemin işaretidir (...) Gerçekten içeride, bu toplantıyı yaparken ikili ilişkilerimiz, tarihi bağlarımız, kültürel bağlarımız konusunda son derece güzel açıklamalar yapıldı. Ve hemen hemen bütün bakanların ortak işaret ettiği husus şu ki Türkiye ile Körfez İşbirliği Konseyi üyesi ülkelerin halkları arasında gerçek bir tarihi dostluk köprüsü vardır. Tarihimiz ortaktır. Bugünkü meselelere bakışımız, vizyonumuz, perspektifimiz ortaktır” (Davutoğlu, 2009b).

KİK bünyesinde seyreden ilişkiler hızlı bir ivme göstererek artmış, nitekim Türkiye ile KİK üyesi ülkeler arasındaki dış ticaret hacmi 2002 yılında yaklaşık 1.5 milyar doların altındayken 2008 yılı sonu itibariyle 14.5 milyar dolara yaklaşmıştır (Hürsoy, 2013: 513-514) Ticaretin dışında sosyal, kültürel ve turizm alanlarında da işbirliği yaşanmıştır. Arap Turizm Örgütü Başkanı Bandar Fahad al Fehaid, *“Arap ülkelerinin Türkiye'deki turizm yatırımları başladı. Özellikle Arap âlemi içindeki Türk kardeşlerimizin iş birliği ve dayanışmada istekli olmalarından dolayı Türkiye'deki kardeşlerimize şükranlarımızı takdim etmek istiyoruz. Biz de konum olarak bulunduğumuz bölgede, bu yatırımları daha ileriye taşımaya gayret ediyoruz.”* sözleri yaşanan işbirliği örneklerindedir (Yenişafak, 23 Mart 2016). Aynı zamanda genel itibariyle Ortadoğu ve Arap toplumlarına yapılan Türk dizileri ihracatı ABD'den sonra dünyada 2. sırayı Türkiye'nin almasını sağlarken, siyasalın toplumun her kesimine yaşanan işbirliğini aksettirmesi açısından önemlidir (Sözcü, 17 Ocak 2018). Yaşanan işbirlikleri eğitim alanındaki öğrenci değişimleri ve özellikle İnşaat sektörü ile devam etmiş, özellikle Arap Baharı sonrası Suriye ve Mısır'da kaybedilen ivme Körfez ülkelerinden sağlanan girdilerle kapatılmaya çalışılmıştır. İkili ilişkilerde yaşanan ivme Türkiye'nin bölge problemlerini çözmeye yönelik adımlarıyla devam etmiştir. Ritmik diplomasi adımlarından olan ve iktidarının ilk yıllarından itibaren uyguladıkları arabuluculuk rolünü Suriye-Suudi Arabistan arasında da oynayan Ak Parti yöneticileri Suudi Arabistan ve Suriye'nin birbirlerine ziyaret gerçekleştirmesini sağlamış ve bölgesel sorunlara yapıcı çözümler getirmiştir (Sabah, 08 Ekim 2009). Türkiye'nin bölgede oynadığı rolün tehdit olarak görülmemesi ve Türkiye'nin dış ilişkilerde şeffaf ve kazan-kazan anlayışı, hem bölgeye hem de Türkiye'ye getiriler sağlamıştır. Ayrıca bölgesel politikaları ile uluslararası alanda yeni kazanımlar hedefleyen Türkiye BM Geçici Güvenlik Konseyi üyeliği için hem de İslam

İşbirliği Teşkilatı dönem başkanlığı için bölge ülkelerin desteğini almayı başarmıştır (Yenişafak, 12 Şubat 2013).

Körfez ülkeleri ilişkileri Arap Baharının bölgeye sıçraması ile çok boyutlu ve farklı ilişkiler sarmalını da beraberinde getirmiştir. Bölgesel konularda birlikte hareket eden ülkeler bölgedeki çıkarlar neticesinde farklı kutuplarda yer almış, ayaklanmalarda farklı gurupları desteklemişlerdir. Ayaklanmalar aynı zamanda tüm bölgeyle olduğu gibi Körfez içinde kurulan dostane ve işbirliğini derinden etkilemiştir. Ayaklanmaların başlamasıyla bölgedeki dönüşümü savunan Türkiye ile genelde Birinci Dünya Savaşı sonu itibariyle krallık ya da monarşi ile yönetilen Körfez ülkelerini düşünce ayrılığına sevk etmiştir. Bunun en iyi örneği İhvan hareketi olarak adlandırılan Müslüman Kardeşlere olan tutumda görülebilir. Mısır örneğinde olduğu gibi BAE ve Suudi Arabistan, Mısır'daki İhvan'a yönelik yapılan darbeye destek verirken Türkiye İhvan hareketinin yanında yer almıştır. Suudi Arabistan ve BAE bölge dinamiklerini korumak yönünde adımlar atarken Katar bu süreçte Türkiye'ye olan desteğini açık bir biçimde göstermiş ve bölgeden bağımsız politikalar geliştirmiştir. Mısır ayaklanmasında İhvan üyelerinin Katar ve ardından Türkiye'ye sığınması buna örnektir. Fakat bölge ülkelerinin genel itibariyle Türkiye ile aynı çizgide olmaları özellikle İran etkisinin arttığı ya da çekincenin arttığı yerlerde kendini göstermiştir. Özellikle Suriye'de Körfez ülkeleri Türkiye'nin yanında yer almış, muhalif gurupları desteklemiştir. Fakat yaşanan politik birlikteliklere rağmen Körfez ülkeleri özellikle BAE Türkiye'nin politikalarına en sert tepkiyi veren ülkelere olmuştur. Mısır darbesi neticesinde görüş ayrılığına düşülen BAE büyükelçiyi 2013 yılında çekmiş, 2016 yılında tekrar görevlendirmiştir (Hürriyet, 27 Nisan 2016). İçeride yaşanan gerilimlere rağmen özellikle İran'ın nükleer programının ABD ve AB tarafından kabul edilmesi Körfez ülkelerinin güvenlik kaygıları arttırmış 2015 yılında Riyad öncülüğünde Teröre Karşı İslam İttifakı kurulmuştur. Her ne kadar samimiyezsiz koalisyon olarak adlandırılrsa da amacın İran'ın Şii yayılmacılığına karşı olduğu da düşünülmektedir (Hürriyet, 16 Aralık 2015). Suudi Arabistan'ın Türkiye yakınlaşması IŞİD'e operasyon düzenlemek üzere 4 savaş uçağını İncirlik'e göndermesiyle daha da aşikâr hale gelmiştir (Sözcü, 26 Şubat 2016). Suudi Arabistan ile yaşanan ortak politikalar genellikle ABD çizgisinde devam etse de Suriye muhaliflerine yaptığı destek ve 14 Mart 2011'de Bahreyn'de çıkan olayların Suudi Arabistan'ın Bahreyn yönetimiyle birlikte gerçekleştirdiği Suudilerin liderliğinde 15 bin askerin katıldığı operasyon ile bastırılması ve ABD'nin yardımının alınmaması dikkat

çekicidir (Oktav, 2013: 75). Türkiye Suudi Arabistan nezdinde kurulan bu tarz koalisyonlara desteğini sürdürmeye devam etmektedir.

Körfezde yaşanan belki de Türkiye'yi en fazla zorlayan krizlerin başında Katar krizi gelmektedir. Mısır ayaklanması ve ardından İhvan'ın yönetimden darbe ile uzaklaştırılmasıyla Suudi yönetim ile yolları ayrılmaya başlayan Katar dış siyasetinde Riyad ekseninden çıkarak bağımsız politikalar üretmeye başlamıştır. Özellikle İran'a yaklaşım konusunda daha ılımlı olan ve İhvan hareketine desteği ile bilinen Katar'a terörizme destek suçu neticesinde Suudi Arabistan, Mısır, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen, Katar ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir (BBC, 07 Haziran 2017). Bu devletler kara, hava ve deniz ambargosu uygulayarak krizi derinleştirmişlerdir. 2015 yılında Türkiye-Katar arasında yapılan askeri üs anlaşması krizde gözleri Türkiye'ye çevirmiştir. Türk askerinin bölgedeki varlığı bazı araştırmacılara göre olası bir Katar işgalinin önüne geçmiş, fakat Türkiye bu konuda tarafsızlığını yitirmiştir (DW, 04 Temmuz 2017). BAE ve Suudi Arabistan gibi ekonomik ilişkilerinin güçlü olduğu devletlere rağmen Türkiye Katar krizinde oynadığı rol ile hem ciddi riskler almış, hem de dış politikada zorlanmıştır. Fakat Türkiye tüm bu risklere rağmen, Katar'a desteğini sürdürmeye devam etmektedir.

3.7.1.Körfez İlişkilerinin Değerlendirilmesi

Türkiye dış politikasında özellikle Özal dönemi sonrası Ortadoğu bölgesine artmaya başlayan ilgi 1990'lar döneminde kesintiye uğramışsa da Ak Parti yönetimi ile ilişkiler çeşitlendirilerek devam etmiştir. Tek başına İktidar olmanın verdiği güç ile dış politikada her bölgede belirli zaman diliminde ivme sağlanmış, kimi bölgede ekonomik, kimi bölgelerde siyasal ve kültürel dış politika saikleri uygulanmıştır. Körfez bölgesi ile olan ilişki iktidarın sağlandığı 2002 sonrasında hemen başlamış, bugün ise hala devam etmektedir. Özellikle ABD'nin bölgede uyguladığı stratejiler Türkiye ve bölgeyi birbirine yakınlaştırmış, Arap Baharına kadar ki süreçte çıkarların uyumu işbirliğine yansımıştır. Irak müdahalesi sonrası beliren ortak kaygılar, Türkiye'nin bölgeye ilgisini arttırmasına neden olsa da komşularıyla bu ilişkiler neticesinde sorun yaşamamaya da gayret göstermiştir. Özellikle İran'a karşı Körfez ülkelerinin Türkiye ve Sünni kanadı destekleyen siyaseti, Türkiye'nin bu siyasete karşılık vermesi olası bir komşu İran sıkıntısı endişesi yaratsa da Türkiye'nin uyguladığı politikalar hem İran ile hem bölge ile ilişkilerini yavaşlatmamıştır. İran'a nükleer programda destek verilirken, Körfez ülkelerinin kaygılarını işbirliği geliştirerek sonlandıran Türkiye tarihsel arka planda ABD ile olan ilişkilerini de kullanarak bölgeye yakınlaşabilmiştir. Dünya enerji arzının büyük bir bölümünü karşılayan Körfez bölgesindeki güvenlik endişeleri hem ABD

hem Körfez ülkeleri hem de Türkiye'yi ortak düzlemde buluşturmuş, fakat bölge içi politikalarda ara ara bu birliktelik bozulmuştur.

ABD'de Trump yönetiminin başa gelmesi, Körfez bölgesinde farklı sorunlara ve eksenlere yol açmış, gerek Türkiye gerekse Türkiye'ye destek olan diğer bölge ülkelerini de zorlayan bir siyasal alan oluşmuştur. İran siyasetinde daha yumuşak davranan Kuveyt ve Katar'ın özellikle Suudi yönetim tarafından eleştirilmesi, Mısır-ABD ve Suudi yönetimin yakın işbirliği Körfez'de Arap Baharı sonrasında gerçekleşecek derin görüş ayrılıklarına sebebiyet verecek durumdadır. Özellikle Katar krizi ve Türkiye'nin oynadığı rol bu siyasal atmosferin zorluğunu anlama açısından önemlidir. Mevcut Körfez ilişkilerinde Mısır'da olduğu gibi siyasal alan dışında çok fazla sorunla karşılaşmayan Türkiye, yumuşak güç unsurlarını bu bölgelerde ciddi biçimde geliştirmiş, ekonomik olarak Körfez bölgesinden gelen yatırımları sürekli olarak desteklemiştir. Bölgesel konulardaki görüş ayrılıklarına rağmen bölge ülkeleri ve Türkiye arasındaki ilişkiler kesintiye uğrasa da bu kesintiler uzun vadeli olmayıp, ciddi bir ekonomik kayba da neden olmayacak gibi durmaktadır.

3.8. Ortadoğu Politikalarının Değerlendirilmesi ve Öngörüler

Ak Parti iktidarının kuruluşundan günümüze kadar geçen zaman içerisinde Ortadoğu politikalarını etkileyen belli dönemleri sıralamak mümkündür. Şüphesiz iktidarın ilk yıllarında gelişen Irak Savaşı ve ardından zamanla İsrail ile Mavi Marmara Krizi ve Arap Baharı oluşturulan ilişkileri etkilemiş veya yeni ilişkilerin oluşturulmasını sağlamıştır. Irak Savaşı neticesinde bölge ülkeleriyle ABD'ye karşı geliştirilen politikalar aynı zamanda İsrail ile yaşanan problemlerde de kendini göstermiş, genel seyir içerisinde hem bölge halkının hem de ülkelerinin Türkiye'ye olan bakışını değiştirmiştir. Arap Baharı neticesinde bazı devletler ile olan görüş ve politik farklılıklar, yaşanan farklı olaylar neticesinde geliştirilen işbirlikleri ile krize dönüşmemiş, kriz ortamı sadece Suriye özelinde kalmıştır. Ak Parti yöneticilerinin oluşturdukları dış politika eğilimleri Ortadoğu'ya mekânsal olarak tarihi-kültürel bakış açısı içerisinde, ekonomik işbirliğini ön plana çıkararak, model ülke kavramıyla reform ve değişimlerin desteklendiği bir alan yaratmıştır. ABD ve AB tarafından da desteklenen model ülke tasavvuru ile var olan yapı Ortadoğu ülkelerine pazarlanmak istenmiş fakat bu tasavvur ayaklanmalar neticesinde halkın isteği üzerine gelişmiştir. Bu ayaklanmaları başından beri destekleyen Ak Parti yöneticilerinin bu tutumu pek çok ülke tarafından da hoş karşılanmamıştır. Soğuk savaşın bitmesiyle Ortadoğu'da bölge içerisinde farklı dengelerin ve güç merkezlerinin oluşumu topyekûn bir Türkiye karşıtlığını engellemiş, Türkiye'nin kurduğu

iyi ilişkiler de buna fırsat vermemiştir. Özellikle Ak Parti iktidarından önce genel bakış açısı olarak Batı'nın temsilcisi imajı Ak Parti siyaset yapıcıları tarafından kırılmış, Türkiye Ortadoğu'ya entegre olmayı başarmıştır.

Ak Parti siyaset yapıcılarının tüm bölgelerde ikili ilişkilere verdiği önem Ortadoğu bölgesinde aşikâr hale gelmiştir. Özellikle başkentler dışındaki illere yapılan ziyaretler, askeri birliklerin gönderilmesi ve yumuşak güç unsurları olan STK'lar aracılığıyla yapılan dış politik siyaset Ortadoğu'da kendini daha fazla hissettirmiştir. Bölge insanların Türkiye'yi daha fazla tanımalarına imkân sağlayan bu gelişmeler teknoloji sayesinde daha da ileri seviyelere taşınmış, siyasal hayattan gündelik hayata indirgenen dış politik uygulamalar oluşturulmuştur. Bu indirgeme Türk siyasetçilerinin Ortadoğu imajını da önemli ölçüde etkilemiştir. Sözelimi, ABD merkezli Pew Araştırma Merkezi'nin Ortadoğu'da yürüttüğü son çalışmaya göre Türkiye etkisini en çok artıran bölge ülkesi, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da bölgede en olumlu lider olarak görülmesi bu imaja örnektir (Sputnik News, 12 Aralık 2017). Ortadoğu'ya yönelik siyasetin olumlu çıkışı Ak Parti liderlerinin kimliklerinden kaynaklanmakla birlikte, yaşanan olaylarla ilgili inisiyatif almaları ve politika geliştirmeleri de önemlidir. Türkiye'yi direkt ilgilendirmeyen konularda bile görüş bildiren, arabulucu rolü oynayan Ak Parti siyasal ülke içerisinden gelen tepkileri de kendi görüşleri çerçevesinde cevap vermişlerdir. Davutoğlu'nun Ortadoğu ile ilgili "bataklık" kelimesine verdiği yanıt Ak Parti'nin Ortadoğu bakışını göstermektedir:

"Belki birileri Orta Doğu bataklığına bulaşmayalım diyecek ama biz o bataklık dedikleri Şam'ı, Şam-ı Şerif bilmişiz, o bataklık dedikleri Orta Doğu'da ki Mekke'yi Medine'yi Kâbe bilmişiz, o bataklık dedikleri Orta Doğu'da ki Bağdat'ı kardeş bilmişiz, o bataklık dedikleri Kerkük'ü aziz bilmişiz, Orta Doğu bataklık değil, insanlığı ayağa kaldıran o aziz vahyin merkezidir, Hira'nın merkezidir, Beytül Dağı'dır, Kudüs'tür, Kahire'dir" (Yenişafak, 20 Temmuz 2014).

Ak Parti yöneticilerinin oluşturdukları siyasette devletler arası ziyaretler ve resmi görüşmeler yaşanan dış politik çerçeve ile uyumlu olarak devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, görev süresince 25 kez Ortadoğu ülkelerini ziyaret etmiş, en çok ziyaret ettiği ülke ise Mısır olmuştur (Tablo 3.1.). Bir önceki cumhurbaşkanlığı dönemine kıyasla genel manada ve Ortadoğu özelinde yaşanan ziyaretler dış politikanın çeşitliliğini kanıtlar niteliktedir.

Tablo 3.1. 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Ortadoğu Ziyaretleri

TARİH	ÜLKE	TARİH	ÜLKE
14.01.2008	MISIR	12.04.2010	OMAN
19.01.2008	SURİYE	20.07.2010	MISIR
05.02.2008	KATAR	10.01.2011	YEMEN
18.01.2009	MISIR	13.02.2011	İRAN
03.02.2009	SUUDİ ARABİSTAN	25.02.2011	KUVEYT
10.03.2009	İRAN	03.03.2011	MISIR
23.03.2009	IRAK	13.08.2011	S.ARABİSTAN
14.04.2009	BAHREYN	29.01.2012	BAE
15.05.2009	SURİYE	13.08.2012	SUUDİ ARABİSTAN
15.07.2009	MISIR	05.02.2013	MISIR
22.09.2009	SUUDİ ARABİSTAN	13.10.2013	SUUDİ ARABİSTAN
01.12.2009	ÜRDÜN	01.04.2014	KUVEYT
21.12.2009	KUVEYT		

Kaynak: <http://www.abdullahgul.gen.tr/sayfa/ziyaretler/yurtdisi/arsiv/3/>, (E.T.06.02.2019)

Erdoğan ise başbakanlık döneminde Ortadoğu'yu en çok ziyaret eden lider olmuş, başbakanlığı döneminde 57 kez bölgeye ziyaret gerçekleştirmiştir (Tablo 3.1).

Tablo 3.2. Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık Dönemi Ortadoğu Ziyaretleri

TARİH	ÜLKE	TARİH	ÜLKE
20.09.2003	BAE	31.12.2008	ÜRDÜN
17.01.2004	SUUDİ ARABİSTAN	01.01.2009	MISIR
28.07.2004	İRAN	03.01.2009	SUUDİ ARABİSTAN
22.12.2004	SURİYE	22.07.2009	SURİYE
01.05.2005	FİLİSTİN	15.10.2009	IRAK
01.05.2005	İSRAİL	27.10.2009	İRAN
18.09.2005	SUUDİ ARABİSTAN	22.12.2009	SURİYE
26.09.2005	UMMAN	17.01.2010	BAE
28.09.2005	BAE	19.01.2010	SUUDİ ARABİSTAN
24.10.2005	KUVEYT	13.02.2010	KATAR
25.10.2005	YEMEN	08.03.2010	SUUDİ ARABİSTAN
12.11.2005	KATAR	17.05.2010	İRAN
14.11.2005	BAHREYN	11.10.2010	SURİYE
04.01.2006	BAE	10.01.2011	KUVEYT
28.03.2006	SUDAN	11.01.2011	KATAR
29.03.2006	SUUDİ ARABİSTAN	17.01.2011	SURİYE
20.05.2006	MISIR	06.02.2011	SURİYE
07.10.2006	SUUDİ ARABİSTAN	18.03.2011	SUUDİ ARABİSTAN
25.11.2006	ÜRDÜN	28.03.2011	IRAK
02.12.2006	İRAN	12.09.2011	MISIR
06.12.2006	SURİYE	28.03.2012	İRAN
23.02.2007	SUUDİ ARABİSTAN	13.04.2012	S. ARABİSTAN
28.03.2007	SUUDİ ARABİSTAN	21.04.2012	KATAR
03.04.2007	SURİYE	17.11.2012	MISIR
13.04.2008	KATAR	29.01.2013	KATAR
26.04.2008	SURİYE	23.02.2013	BAE
10.07.2008	IRAK	04.12.2013	KATAR
04.09.2008	SURİYE	29.01.2014	İRAN
31.12.2008	SURİYE		

Kaynak: Berdibek, 2016: 86-87; Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, *Bir Yolculuk Kitabı*, Pasifik Ofset, 1.Baskı, 2014, İstanbul; Ayrıca banskına yansıyan ziyaretlerden derlenmiştir.

Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte Ortadoğu ziyaretlerinde bir farklılık yaşanmaya başlamıştır. Bu ziyaretlerdeki farklılık bölge ülkelerinde meydana gelen olayların etkisiyle olabileceği gibi, özellikle Arap Baharı sonrası bölgede yaşanan gerilimlerle Türkiye'nin birçok devletle farklı politikalar izlemesi de etkili olmuştur. En belirgin farklılık ise 2016 yılında bölgeye ziyaretin yapılmamasıdır (Tablo 3.3. ve Şekil 3.1.).

Tablo 3.3. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ortadoğu Ziyaretleri

TARİH	ÜLKE	TARİH	ÜLKE
14.09.2014	KATAR	09.05.2017	KUVEYT
23.01.2015	S.ARABİSTAN	23.07.2017	S.ARABİSTAN
28.02.2015	S.ARABİSTAN	23.07.2017	KUVEYT
07.04.2015	İRAN	24.07.2017	KATAR
27.04.2015	KUVEYT	21.08.2017	ÜRDÜN
01.12.2015	KATAR	04.10.2017	İRAN
29.12.2015	S.ARABİSTAN	14.11.2017	KUVEYT
12.02.2017	BAHREYN	14.11.2017	KATAR
13.02.2017	S.ARABİSTAN	24.12.2017	SUDAN
14.02.2017	KATAR	07.09.2018	İRAN

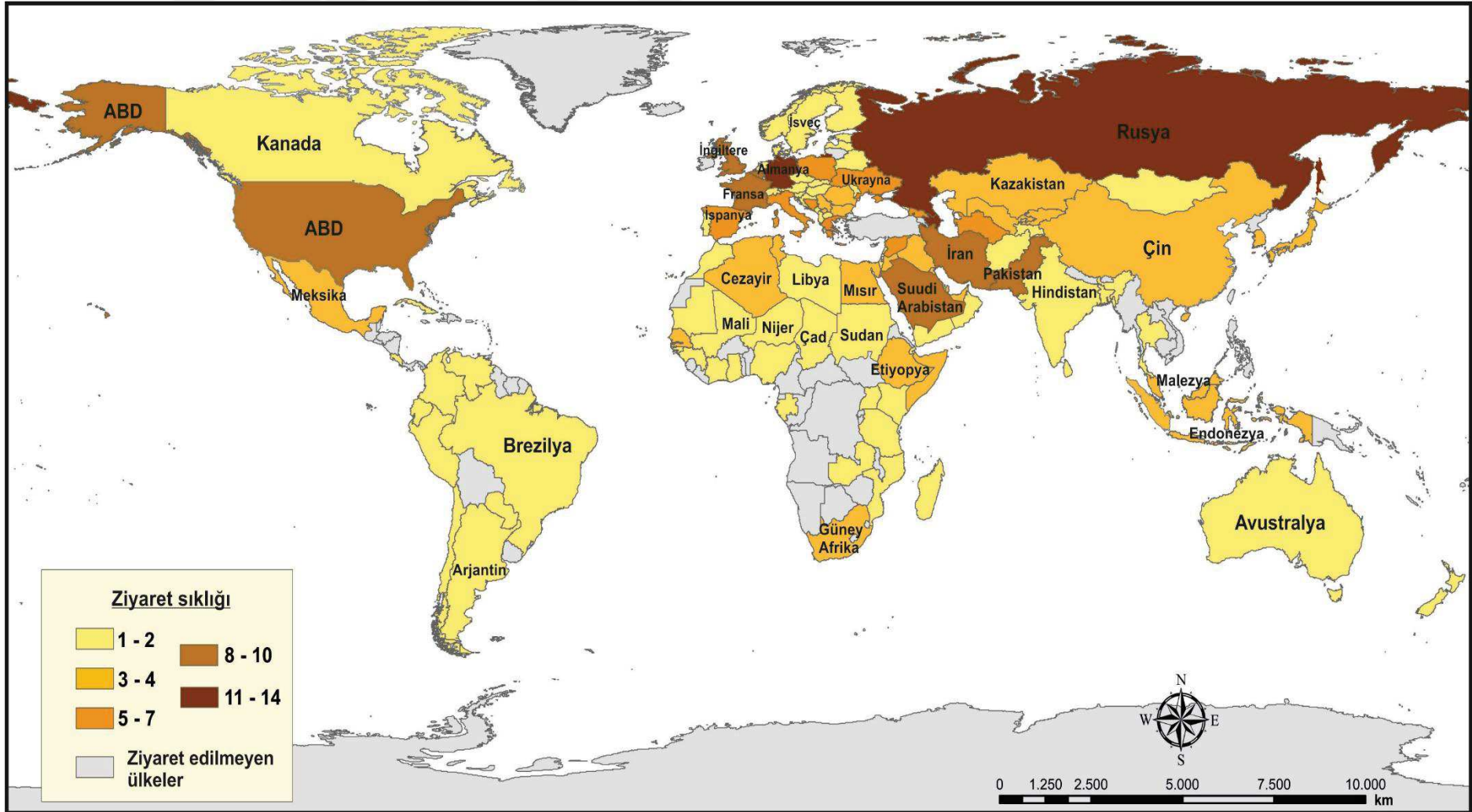
Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/receptayyip Erdogan/yurtdisiziyaretler/>, (E.T.06.02.2019)

Ziyaretlere genel olarak bakıldığında hem Gül'ün hem de Erdoğan'ın en çok ziyaret ettiği yerler genelde Körfez bölgesidir. Arap Baharı ve sonraki süreçte de bölge önemini korumuştur. Bunda özellikle ekonomik olarak Körfez bölgesinin Türkiye'de yatırımlarını arttırması ve karşılıklı ekonomik bağımlılık ilkesinin rolü şüphesiz açıktır. Türkiye'de gerçekleştirilen özelleştirmelerde Katar başta olmak üzere birçok Körfez ülkesinin iş adamlarının yatırımlarda bulunması, karşılıklı ilişkilerin göstergesidir. Yapılan ziyaretlerde iş adamlarının da devlet yöneticileri ile birlikte heyet olarak bölgeyi ziyaret etmeleri Türkiye'ye Ortadoğu ve özelde Körfez bölgesinin yatırımlarının artmasına neden olmuştur. Her ne kadar ilişkiler ziyaretler bazında iyileşme gösterse de Türkiye'nin bölgede uyguladığı siyasetin tasnif edilmediği hatta çöktüğünü iddia edenlerde vardır. İngiliz haber ajansı Reuters, Davutoğlu'nun "*Çökmüş Bir Hayalin Peşinde*" olduğunu yazarak Mısır'da yanlış hesap yapıldığını, Esad'ın hızla düşeceği tahminin tutmadığını, Suudi Arabistan'ın hesaba katılmadığını yazarak "*Türkiye'nin bu ortamda, bölgede Katar dışındaki büyük güçlerle yakın ilişki kurmasının nasıl mümkün olacağını bilemiyorum. Ortada, yakın zamanda rotasını düzeltme sinyalleri vermeyen, son derece tecrit edilmiş bir Türkiye var*" diyerek eleştirilerini sıralamıştır (Diken, 01 Ekim 2014). Bu eleştirilere Huffington Post yazarı Stanley Weiss'i eklemek de mümkündür. Weiss özellikle Suriye konusunda ABD'nin YPG'yi Türkiye'ye tercih etmesi gerektiğini, Türkiye'nin NATO'dan dışlanması gerektiği ve Suriye kuzeyinde Kürtlere devlet verilmesi gerektiğini söyleyerek Suriye özelinde Türkiye'ye eleştirilerde bulunmuştur (Huffington Post, 02 Şubat 2016). Ak Parti iktidarıyla birlikte geçen süre zarfında iç ve dış politikadaki dönüşüm ve bu dönüşüm neticesinde uygulanan dış politikanın

gerek ülke içinde gerek başka ülkelere eleştirilmesi normaldir. Çünkü uzun yıllar Türk siyasetinde alışlagelen kalıbın dışında uygulanan jeopolitik siyaset ve argümanları, Türkiye'nin bu argümanları uygularken kendi içinde de aynı zamanda geçirdiği dönüşüm ile bu dönüşümün pek çok ülke tarafından algılanamaması ve ket vurulmaya çalışılması içeride ve dışarıda kısa vadeli ve sonuçları belli olmayan politikalarda Türkiye'nin eleştirilmesine neden olmaktadır. Ortadoğu gibi pek çok bölgede uygulanan siyasetin yansımalarının zaman alacağı bilinen bir gerçek ise Türkiye'nin Ortadoğu siyasetinin yansımalarını uzun dönemlerde okumak gerekmektedir.

Gelecek projeksiyonlara bakıldığında Ortadoğu gibi her kıvılcımın büyük yangınlara gebe olduğu coğrafyada projeksiyonların tutarlılığı da tartışılabilir. Fakat görünürde kısa vadede Arap Baharı etkisinin aşılamayacağı gözükmektedir. Şu an gerek devlet baskısı gerekse reform paketlerinin devreye sokulması Arap toplumlarının refahı ve kalkınması için çare olmayacaktır. Genelde petrol ihracatı dışında önemli bir gelir kaynağının ve üretimin olmaması, yaşanacak bir petrol krizinde halkın geçim sıkıntısına düşmesine neden olabilir, gelir dağılımındaki eşitsizlik ise bu kriz anında ortaya kaos çıkarabilmektedir. Arap Baharı ve yaşanan kriz bölgede artık genel geçer bir siyasi yapının olmadığını, aynı siyaseti güden devletlerin küçük ölçekli meselelerde bile farklı siyasi tavır sergilediklerini göstermiştir. Bu tavrın en az hissedildiği Körfez bölgesinde bile bu ayrım daha da büyümeye başlayabilir. Katar krizi ile kendini gösteren ayrım zamanla Körfez ülkelerinin daha derin çatlaklarla bölgede güç yarışına girebilme ihtimali göstermiştir. Bölge ülkeleri Türkiye gibi Ortadoğu yaşanan sorunların genelde küresel güç kaynaklı olduğunu ve güç yarışının esasında bölgeye müdahil olmak isteyen devletler tarafından aşılandığının farkındadır. Davutoğlu'nun, "*Biz bölgeye her türlü yabancı müdahaleye karşıyız*" sözleri bölge sorunlarının ancak bölge ülkeleriyle çözülebileceğini göstermesi açısından önemlidir (Hürriyet, 11 Haziran 2011). Bölge ile ilgili yaşanan sorunları baştan itibaren bu minvalde çözmeye çalışan Türkiye kısmen başarılı olmuş fakat Ortadoğu ülkelerinin birbirleriyle olan mücadeleleri çoğu zaman bu anlayışı boşa çıkarmıştır. Mezhepsel ve çıkar ilişkilerinin derinlere dayandığı Ortadoğu politik mücadele alanı 1990'lar Balkanlarından daha fazla dünya siyasi arenasında yer bulmaya devam edecek, Türkiye ise eski uyguladığı izleme ve taraf olmama politikasına artık dönemeyeceği için politik mekânın bir tarafı olmak durumunda kalacaktır.

Şekil 3.1. Recep Tayyip Erdoğan'ın 2003-2018 Arası Ülke Ziyaretleri

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AVRUPA İLİŞKİLERİ: “AB” SİYASAL MEKÂNI

4.1. Türkiye-AB İlişkileri

Bu bölümde Türkiye-AB ilişkilerinin 2000 ile 2018’e kadar olan süreçte yaşanan gelişmeleri ele alınmıştır. Bu gelişmeler neticesinde devlet ve hükümet yetkililerinin açıklamalarına yer verilmiştir. AB ifadesi bu bölümde siyasi bir organizasyon ve Avrupa kıtası ülkelerini ifade etmekle birlikte, genel Avrupa siyaseti AB çerçevesinde anlatılmaktadır. 2000’den günümüz sürecine AB siyasalına jeopolitik mekân olarak bakış açısındaki değişimler ve bu değişimlere neden olan gelişmeler karşılıklı basına yansıyan ifadelerle aktarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca AB’nin Türkiye uzanımında Ortadoğu ve Hazar başta olmak üzere uyguladığı siyaset ile Türkiye’nin AB aracılığıyla bu bölgelere uyguladığı siyaset ve farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Türkiye’nin Avrupa macerasının başlangıcını Osmanlı Devletinin son zamanlarına bağlamak mümkündür. Dağılma sürecinde Avrupa’nın teknik ve bilimde ileride olduğunun anlaşılması Osmanlı’nın Avrupa tarzında yenilikler yapmasına neden olmuştur. Bu yeniliklere sosyal ve kültürel alandaki yenilikler de eklenmiş ve her alanda Avrupa seviyesine ulaşmak amaçlanmıştır. Osmanlı’nın Tanzimat Fermanı ile başlayıp günümüze kadar ulaşan süreçteki uygulamaları yeni kurulan Cumhuriyet ile birlikte devam etmiş batı tarzı uygulamalar daha da derinleştirilerek devam etmiştir. Genel olarak yaklaşık son iki yüz yıldır Avrupa ve Batıcılık olarak adlandırılan bir siyaset izlense de 2000’li yıllar bu siyasette en önemli kırılmaların ve gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur.

1959 yılında AET’ye başvuru yapan Türkiye 1963 yılında Ankara Anlaşması ve nihayetinde 1970 yılında imzalanan Katma Protokol ile AB’ye hazırlık ve geçiş süreçlerini tamamlamıştır. 1980 askeri darbesi ile kesintiye uğrayan süreç 1987 yılında tam üyelik başvurusu ile tekrar başlamıştır. Kabul görmeyen başvuru 1996’da Gümrük Birliği’ne katılım ile Türkiye’yi tekrar harekete geçirse de 1997 yılında Lüksemburg’da aday ülkeler arasında yer almaması hayal kırıklığı yaşatmıştır. 1996 Gümrük Birliği’ni AB’ye giriş kartı olarak gören Türkiye’nin birliğe katılımı imzalaması ve ardından gelen Lüksemburg kararı Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, Türkiye’ye Lüksemburg zirvesinde haksızlık yapıldığını, Türkiye’nin AB ile ilişkilerini Gümrük Birliği seviyesine çektiklerini ve artık Kıbrıs, Ege ve insan hakları gibi mevzularda

görüşmeyeceklerini açıklamıştır (Usul, 2006: 193). Fakat 2 yıl sonra 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığının resmen onaylanması ve diğer ülkelerle eşit haklara sahip olacağını bildirilmesi buzları eritmiş, AB ile temaslar hızlanmıştır. Türkiye için ilk Katılım Ortaklığı Belgesi 2001 yılında AB konseyi tarafından onaylanmış, 2004 Brüksel zirvesinde siyasi kriterlerin karşılandığı belirtilerek 2005'te müzakerelere başlama kararı alınmıştır. Türkiye-AB arasındaki ilişkileri genel olarak 1999-2005 ilişkilerin en üst safhada olduğu, 2005-2011 durağan dönem ve 2013'ten günümüz sürecinde ayrılık ve sarsıntıların yaşandığı dönem olarak ayırabiliriz.

Soğuk savaş'ın sona ermesiyle birlikte özellikle Türkiye ve AB taraflarında karşılıklı ilişkiler yeni bir boyuta taşınmış, gerek AB'nin Türkiye'ye; gerekse Türkiye'nin AB'ye bakış açısında önemli farklılıklar olmuştur. Türkiye'nin AB ile yolculuğunun getirilerini Uluer ve Çemrek makalesinde şu şekilde açıklamıştır:

“Peki AB'ye dahil olma yönündeki motivasyon Türk dış politikası açısından ne anlama geliyordu? Bir kere Türkiye soğuk savaş'ın bitmesiyle uluslararası arenada ittifaklarını artırmak istedi. Gümrük Birliği'nin Avrupa ile olumlu ikili ilişkilere kazandırdığı ivmenin yanı sıra, Türkiye komşusu olduğu bölgeler itibariyle yeni bir düzenin kurulmasında aktif bir müttefik rolü üstlenmeyi umuyordu. İkincisi, Türkiye ordu ve nüfus gücünün katkısıyla AB içerisinde etkin bir aktör olabileceğini düşünmekteydi. Son olarak, 2003'teki 1 Mart Tezkeresi'nin ardından Türkiye, ABD ile görece olarak olumsuz bir hale bürünen ilişkiler karşısında yeni bir ittifak tesis ederek tezkerenin doğurduğu olumsuz etkileri en aza indirmek istiyordu” (Uluer ve Çemrek, 2015: 591).

AB açısından Türkiye ise soğuk savaş sonrası dönemde değişen ve çeşitlenen askeri ve askeri olmayan tehditler karşısında, Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya ile çevrili olan üçgende, Batılı ülkelerinin güvenebileceği bir müttefik olmaya devam etmektedir. Son zamanlarda bu geleneksel güvenliğe Avrupa'nın enerji güvenliği de eklenmiştir (Usul, 2006: 190). Dış politik alanda AB yolculuğu taraflar için bu şekildeyken iç politikada AB taraftarlığının da çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan ilki şüphesiz 90'lı yılların sonu itibariyle oluşmuş kamuoyudur. İkincisi ise Türkiye'de değişen siyasi atmosferdir.

28 Şubat sürecini yaşayan Ak Parti için AB şüphesiz iç politika açısından önemliydi. Çünkü daha önceki siyasi organizasyonlarda ordunun laiklik üzerinden eleştirilerine ve partilerinin kapatılmalarına neden olması Ak Parti yöneticilerini AB yolunda, AB hedeflerine gidilmesi konusunda isteklendirmiştir. Ayrıca Ak Parti döneminden önce yaşanan 2001 ekonomik krizinin etkilerini AB yoluyla aşabileceği kanısı Ak Parti hükümetlerini AB hedefine yönlendirmiştir. Bu sebeple önceki dönemlerde siyasal yaşantılarındaki AB karşıtlığı yerini, AB üyeliğinin ekonomik ve siyasi olarak Türkiye'nin yararına olduğu ve AB üyelik

sürecinin gerekliliklerinin Türkiye’yi daha demokratik bir ülke haline getireceği, ordunun etkisinin ve demokratik olmayan duruşunun değişeceği düşüncesine bırakmıştır (Tezcan ve Aras, 2015: 8). Ayrıca Bülent Arınç’ın daha önce belirtilen, “28 Şubat sürecinde yaşadıklarım, beni AB hedefine gitme konusunda ikna etti” sözleri Ak Parti’nin AB yolculuğundaki temel hedeflerini anlama açısından önemlidir. Ak Parti’nin AB politikasının iç politika yansımaları kendi nüfuz alanlarını sağlamlaştırmak ve laik bloğa karşı AB desteğini alarak zemin güçlendirmek, ayrıca laik bloğun kendilerine yönelik tutumlarından korunarak siyasal sistemlerinin devamını sağlamaktır (Balcı, 2017; Tezcan ve Aras, 2015; Usul, 2006). AB yolundaki bu tutum 2002 seçim beyannamesinde şöyle belirtilmiştir:

“Partimiz, ülkemizin Avrupa Birliği’ne tam üyeliğini, modernleşme sürecimizin doğal sonucu olarak görmektedir AB kriterlerinin ekonomik ve siyasi hükümlerinin hayata geçirilmesi, devlet ve toplum olarak birlikte çağdaşlaşmamız yönünde atılacak önemli bir adımdır. Bu kriterlerin, AB üyeliğinden bağımsız olarak düşünüldüğünde bile hayata geçirilmesi kaçınılmazdır (...) Avrupa ile bütünleşmemize karşı çıkan çevrelerin, milli egemenlik, milli güvenlik, milli çıkar, milli ve yerel kültür konularındaki ideolojik yaklaşımları, Kopenhag Kriterlerinin hayata geçirilmesini geciktirmektedir. PARTİMİZ, bürokratik devletçi yönetim anlayışını sürdürmeyi amaçlayan bu kavramların, bireyin hukukunu gözeten, halkın katılımını esas alan demokratik, sivil ve çoğulcu bir anlayışla yeniden ele alınmasından yanadır” (Ak Parti Seçim Beyannamesi, 2002).

AB’ye yönelik Ak Parti iktidarı öncesi Demokratik Sol Parti (DSP)-MHP-ANAP koalisyonu ile başlamış 2000-2002 arası dönemde bir takım reformlar hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda söz konusu paketler temelde idam cezası başta olmak üzere düşünce ve ifade özgürlüğü önündeki yasal engellerin kaldırılması, tutuklama ve gözaltı koşullarının iyileştirilmesine yönelik düzenlemelerin tekrar gözden geçirilmesi, dernekler, toplantı-yürüyüş ve gösteri haklarına dair temel konuları kapsamıştır (Cicioğlu ve Yetim, 2017: 174). Fakat hem ekonomik kriz hem de erken seçim kararı AB reformlarının çoğunun Ak Parti tarafından hayata geçirilmesine neden olmuştur. 2002 sonunda yapılacak Kopenhag Zirvesi ve Türkiye’deki hâkim hava, AB yolunda Türkiye’nin ilerlemeler kaydettiğini göstermiş ve söz konusu zirveyi daha da önemli hale getirmiştir. Bu sebeple Ak Parti lideri Erdoğan, 58. Hükümetin başı olmadığı halde hemen hemen bütün AB’yi kapsayan hızlı bir geziye çıkıp AB liderlerini yakın markaja alarak ikna etmeye çalışmıştır. Erdoğan 13 Kasım’da Roma, Atina; 18 Kasım’da Madrid, 19 Kasım’da Almanya, Belçika ve Fransa, 20 Kasım’da Londra ve Brüksel ve 21 Kasım’da da Dublin ve Strasbourg’a ziyaretlerde bulunmuştur (Usul, 2006: 205; Tezcan ve Aras, 2015:8). 12-13 Aralık Kopenhag Zirvesi için Türkiye üyelik müzakerelerine başlamak amacıyla yaptığı çabalar etkili olmamış fakat Ali Balcının deyişiyle (2017: 15) “*tarih için tarih*” almayı başarmıştır. Böylelikle 2004 yılında AB

Türkiye'nin siyasi kriterleri karşıladığına ikna olursa katılım müzakerelerine başlayacağını bildirmiştir. Türkiye 2004 yılına kadar bir dizi reform ve uyum paketini hayata geçirmiş, 2004 zirvesi için önemli siyasal adımlar atılmıştır. 2003 Türkiye Ulusal Programı'nda da bahsedildiği üzere ölüm cezası kaldırılmıştır. İşkence ve kötü muamelenin önlenmesine yönelik kapsamlı yasal ve idari düzenlemeler yapılmıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ışığında yeniden yargılama imkânı getirilmiştir. Gözaltı ve cezaevi koşullarına ilişkin düzenlemeler Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi normlarına ve Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi tavsiyelerine uygun hale getirilmiştir. Olağanüstü Hal uygulaması ülke genelinde kaldırılmıştır. Düşünce, ifade ve basın özgürlükleri genişletilmiştir. Dernekler ve vakıflar ile toplantı ve gösteri haklarına ilişkin düzenlemeler iyileştirilmiştir. Kadın-erkek eşitliğinin ihyasına, kültürel zenginliğin ve hakların güvence altına alınmasına, farklı dil ve lehçelerde öğrenim ve yayın hakkının kullanılmasına yönelik, gayri-müslim cemaatlere ve yabancılara ilişkin mevzuatı iyileştiren düzenlemeler yapılmıştır. İnsan hakları alanında Devlet ile sivil toplum arasında güçlü diyalog platformu olan İnsan Hakları Danışma Kurulu faaliyete geçmiştir. Milli Güvenlik Kurulunun danışma organı rolü yeniden tanımlanmıştır (İkinci Ulusal Program, 2003).

Yapılan reform ve değiştirilen yasalar çerçevesinde AB, 17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesinde AB Devlet ve Hükümet Başkanları toplantısında 262'ye karşı 402 kabul oyu ile Türkiye ile üyelik müzakerelerini 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılması kararı almıştır (Cicioğlu ve Yetim, 2017: 176). 17 Aralık Brüksel kararları içeride çok tartışılan konulara neden olmuş ayrıca AB yolculuğundaki genel problemlerin de kaynağını oluşturmuştur. Sıkıntı yaratan hususların en başında 19. paragrafta yer alan Ankara Antlaşmasının yeni üyeleri kapsayacak şekilde genişletilmesidir ki bu da GKRY'ni tanımak anlamına gelmektedir. Ayrıca 23. paragrafta müzakerelerin açık uçlu bir süreç olduğu ve kısıtlamaların serbest dolaşım ve AB fonlarında olabileceğinin belirtilmesiydi (AB Başkanlığı, 2011). Bu tartışmalı konular çerçevesinde 3 Ekim 2005 tarihinde üyelik müzakereleri başlatılmış fakat yukarıdaki birçok husus AB'nin sorgulanma nedeni olmuştur. Bu tarihe kadar olan süreçte taraflar birbirlerine en çok yaklaştıkları ve yol kat ettikleri dönem 1999-2005 arası dönemdir. Bu tarihten itibaren ilişkiler Müzakere Çerçeve Belgesinde bahsi geçen paragraflardan kaynaklı problemler başta olmak üzere Kıbrıs ve Avrupa'da yaşanan lider değişimleri etkisiyle durağanlaşmaya başlamıştır.

İlişkiler 2005 yılı itibariyle durağanlaşmaya geçse de özellikle 1995-2005 arası dönem Türkiye ve AB'nin karşılıklı olarak birbirlerine en yakınlaştığı dönemdir. Soğuk savaş'ın sona

ermesiyle ortaya çıkan yeni küresel konjonktürel durum tarafların birbirlerine siyaset yapma ve tahammül etme sınırlarını zorlamış, nitekim bu zorlama neticesinde ilişkiler daha derin ayrılıklara ve açmazlara neden olmuştur. 11 Eylül saldırıları neticesinde oluşan küresel terörizm korkusu ve İslam karşıtlığı AB ülkelerinde yayılmaya başlamış, Türkiye bu yayılmacılıktan nasibini almıştır. Eski tip milliyetçilik modelinin karmaşık bir hal aldığı günümüz sürecinde AB politik projesi sınırlar arası etkileşimle başlatılan yeni bir kimlik inşası olarak tanımlanmakta, bu tanım neticesinde politikayı biz ve onlar sathına indirgemektedir (Flint ve Taylor, 2014: 294). Ak Parti yöneticileri AB’de yayılmaya başlayan ve temellerini Huntington’un attığı “*Medeniyetler Çatışması*” tezi üzerinden “*Ötekileştirme*” yapılmasını doğru bulmamış, Türkiye’nin birliğe dâhil edilmesini Medeniyetleri çatıştırmak isteyenlere verilecek en güzel cevap olarak görmüşlerdir. Erdoğan’ın, □“*AB eğer bir çelik ya da kömür birliği değilse; ekonomik birlik, Hıristiyan birliği değilse; medeniyetler çatışması değil, uzlaşmasının adresi olacaksa Türkiye’yi bu birliğe dâhil etmek, Türkiye’nin olduğu kadar AB’nin de çıkarına olacaktır*” sözleri bu söylemlere örnektir (Türkiye Gazetesi, 29 Mayıs 2004). Yine Avrupa’da yayılan “*öteki*” algısı üzerine Erdoğan, şu sözlerle tepki göstermiştir:

“Eylül saldırıları, uygarlık için büyük bir tehdit oluşturan terörizmin ulaştığı ürkütücü boyutları ortaya koymuştur. (...) Tarih bize, insanların 'öteki'ne yönelme biçiminin, aynı zamanda istikrar ve barışın dinamiklerini belirlediğini öğretmiştir. Tarih boyunca, 'öteki'ni, göz ardı etme, dışlama veya 'öteki' üzerinde siyasi, ekonomik veya kültürel anlamda hükümranlık kurma eğilimlerinin, sadece ve sadece uyumsuzluk ve husumet yarattığına da tanık olduk... Bugün sorulması gereken soru şu olmalıdır: 'Öteki' dediğimiz kimdir? 'Öteki' gerçekten var mıdır?'... Yoksa bu, önyargıların, hoşgörüsüzlüğün, karşılıklı anlayış eksikliğinin, birbirini dinleme ve anlamaya çalışma yeteneğinin yeterince kullanılmamasının yarattığı bir algılama sorunu mudur?” (Türkiye Bülteni’nden aktaran; Sunar, 2013: 437-438).

AB yolunda Türkiye “*Medeniyetler Çatışması*” tezlerini yıkmaya çalışırken Eylül 2004’te İspanya’nın Madrid kentinde yaşanan terör saldırısında 192 kişi hayatını kaybetmiş, bu haber küresel terörizmin boyutlarını gözler önüne sermiştir. İspanya Hükümet Başkanı José Luis Rodríguez Zapatero BM’de konuşma yaparak Batı ile Araplar ve Müslümanlar arasında Medeniyetler İttifakının kurulmasını önermiş, Haziran 2005’te Türkiye, İspanya hükümeti ile yapılan istişareler sonrasında Medeniyetler İttifakı girişimine İspanya ile beraber ortak sponsor olmuştur (Doğan, 2014: 89). Girişim bağlamında BM çatısı altında kurulmuş olan Medeniyetler İttifakı Dostlar Grubu’nun ülke ve uluslararası kuruluşlardan oluşan üye sayısı Mayıs 2017 itibarıyla 146’ya yükselmiştir. Medeniyetler İttifakı girişiminin en üst düzeyli ve siyasi nitelikli faaliyeti belirli aralıklarla düzenlenen Küresel Forum’lardır. Madrid

(2008), İstanbul (2009), Rio (2010), Doha (2011), Viyana (2013), Bali (2014) ve Bakü’de (2016) düzenlenen Küresel Forumlara, Medeniyetler İttifakı Dostlar Grubu üyelerinden Hükümet ve uluslararası kuruluş temsilcileri ile sivil toplum ve özel sektör temsilcileri katılmaktadır (DİB, 2019a). İttifak Ak Parti’nin AB’ye olan siyasi girişimde de kullanılmış, daha önce vurgulanan kavramlar oluşturulan ittifak ile daha görünür hale gelmiştir. Konuyla ilgili şu an Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü olan İbrahim Kalın Anlayış dergisinde kaleme aldığı yazısında, ittifakın önemini şu sözlerle vurgulamıştır:

“İttifak etmek demek, sorunları hasıraltı etmek anlamına gelmemeli. Küresel adaletsizlikler, eşitsizlikler devam ettiği müddetçe Batılı olmayan toplumların “tarih bitmedi; çünkü bizim hâlâ üstümüz açık” demesinden daha doğal ne olabilir? Bunu tarihe (kadere!) karşı çıkmak olarak gören Batılılarımız ve Batıcılarımız, adaletin evrensel bir ilke olduğunu unutmuşa benziyorlar. Adına ne dersek diyelim, farklı kültürler, medeniyetler, toplumlar ve devletler arasında savaşın yerine sevgi, kavganın yerine hoşgörü, çatışmanın yerine işbirliği konmalı” (Kalın, 2009).

Aynı zamanda Erdoğan, *“Biz AB’nin çıkışını artık evrensel değerlere saygın bir çıkış olarak görecekseniz, bir medeniyetler çatışmasının adresi olarak değil, tam aksine medeniyetler buluşmasının, uzlaşmasının gerçekleştiği bir siyasi değerler bütünü olarak görmek istiyoruz”* diyerek Medeniyet İttifakının önemini vurgulamıştır (Türkiye Bülteninden aktaran; Sunar, 2013: 435).

Ak Parti’nin Huntington’un çatışma tezine karşı uyguladığı ittifak antitezi Avrupa’da yükselen aşırı milliyetçi Türkiye ve İslam karşıtlığına engel olamamış, 2005’e kadar uygulanan model ülke tasavvuru ve ötekileştirme karşıtlığı beklenen sonucu vermemiştir. Günümüz sürecinde dahi Avrupa’da yaşanan liderlik seçimlerinde Türkiye karşıtlığının liderlere ciddi oylar kazandırması, Huntington’un tezinin güçlenmesine ve medeniyetler arası ayrımın giderek artmasına neden olmaktadır. Yaşanan gelişmelere rağmen devlet olma gerekliliği bölgesel ve küresel ölçekte işbirliklerine ve fırsatlarına ortak çıkarlarla bakmayı gerektirirken, Türkiye ve AB birbirlerine karşı krizleri ekonomi ve işbirliklerine yansıtılmakta kararlıdır. Hükümetlerin ve dış politika yapıcılarının değişmesine rağmen Türkiye’de hâkim jeopolitik siyasalın Avrupa olması, 21. yüzyıl siyasetçileri için de değişmemiş yapılan ziyaretler ve karşılıklı ilişkiler artarak devam etmiştir. Başbakan ve Cumhurbaşkanlığı düzeyindeki ziyaretlerde bu durum açıkça görülmektedir (Tablo 4.1. ve Şekil 3.1.).

Tablo 4.1. Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık Dönemi Avrupa Ziyaretleri

TARİH	ÜLKE	TARİH	ÜLKE
08.04.2003	SIRBİSTAN-KARADAĞ	07.11.2007	İTALYA
20.06.2003	YUNANİSTAN	15.11.2007	ÇEK CUMHURİYETİ
01.07.2003	PORTEKİZ	22.11.2007	BİRLEŞİK KRALLIK
11.07.2003	AVUSTURYA	08.12.2007	PORTEKİZ
31.08.2003	FRANSA	13.01.2008	İSPANYA
01.09.2003	ALMANYA	07.02.2008	ALMANYA
06.09.2003	İTALYA	25.02.2008	BOSNA-HERSEK
03.10.2003	İTALYA	27.03.2008	BULGARİSTAN
16.10.2003	BELÇİKA	02.04.2008	İSVEÇ
11.12.2003	BELÇİKA	13.07.2008	FRANSA
09.01.2004	ALMANYA	17.11.2008	İSVİÇRE
24.01.2004	İSVİÇRE	18.01.2009	BELÇİKA
01.02.2004	BELÇİKA	28.01.2009	İSVİÇRE
25.03.2004	BELÇİKA	01.04.2009	BİRLEŞİK KRALLIK
29.03.2004	İSVİÇRE	18.04.2009	ALMANYA
02.04.2004	UKRAYNA	13.05.2009	POLONYA
21.04.2004	BOSNA-HERSEK	25.07.2009	BELÇİKA
27.04.2004	ALMANYA	04.07.2009	MOLDOVA
01.05.2004	İRLANDA	09.07.2009	İTALYA
06.05.2004	YUNANİSTAN	17.11.2009	İTALYA
20.05.2004	ROMANYA	22.02.2010	İSPANYA
28.05.2004	BİRLEŞİK KRALLIK	16.03.2010	BİRLEŞİK KRALLIK
16.06.2004	HOLLANDA	05.04.2010	BOSNA-HERSEK
17.06.2004	BELÇİKA	06.04.2010	FRANSA
06.07.2004	BULGARİSTAN	14.05.2010	YUNANİSTAN
19.07.2004	FRANSA	18.05.2010	İSPANYA
13.08.2004	YUNANİSTAN	10.07.2010	BOSNA-HERSEK
23.09.2004	BELÇİKA	11.07.2010	SIRBİSTAN
03.10.2004	ALMANYA	04.10.2010	BULGARİSTAN
20.10.2004	FRANSA	08.10.2010	ALMANYA
26.10.2004	ALMANYA	19.10.2010	FİNLANDİYA
28.10.2004	İTALYA	21.10.2010	YUNANİSTAN
05.11.2004	FRANSA	03.11.2010	KOSOVA
16.11.2004	LÜKSEMBURG	24.01.2011	UKRAYNA
09.12.2004	BELÇİKA	28.02.2011	ALMANYA
15.12.2004	BELÇİKA	01.03.2011	BELÇİKA
15.02.2005	BOSNA-HERSEK	30.03.2011	BİRLEŞİK KRALLIK
22.02.2005	BELÇİKA	12.04.2011	FRANSA
11.03.2005	İSPANYA	29.09.2011	MAKEDONYA
21.03.2005	BELÇİKA	01.11.2011	ALMANYA
08.04.2005	VATIKAN	03.11.2011	FRANSA
11.04.2005	NORVEÇ	07.05.2012	SLOVENYA
12.05.2005	MACARİSTAN	08.05.2012	İTALYA
16.05.2005	POLONYA	26.07.2012	BÜYÜK BRİTANYA
27.07.2005	BİRLEŞİK KRALLIK	13.09.2012	UKRAYNA
02.09.2005	İTALYA	14.09.2012	BOSNA-HERSEK
06.11.2005	ALMANYA	30.10.2012	ALMANYA
15.11.2005	DANİMARKA	27.11.2012	İSPANYA
26.11.2005	BİRLEŞİK KRALLIK	03.02.2013	ÇEK CUMHURİYETİ
27.11.2005	İSPANYA	04.02.2013	MACARİSTAN
06.12.2005	AVUSTRALYA	05.02.2013	SLOVAKYA
26.01.2006	İSVİÇRE	20.03.2013	DANİMARKA
01.03.2006	MONAKO	22.03.2013	HOLLANDA
04.05.2006	YUNANİSTAN	23.10.2013	KOSOVA
25.05.2006	ALMANYA	05.11.2013	FİNLANDİYA
12.06.2006	HIRVATİSTAN	06.11.2013	İSVEÇ
13.06.2006	MAKEDONYA	07.11.2013	POLONYA

27.06.2006	FRANSA	20.01.2014	BELÇİKA
03.11.2006	BİRLEŞİK KRALLIK	29.01.2014	İRAN
28.11.2006	LETONYA	04.02.2014	ALMANYA
15.04.2007	ALMANYA	24.05.2014	ALMANYA
25.09.2007	ROMANYA	19.06.2014	AVUSTURYA
		20.06.2014	FRANSA

Kaynak: Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, *Bir Yolculuk Kitabı*, Pasifik Ofset, 1.Baskı, 2014, İstanbul; Ayrıca basına yansıyan ziyaretler derlenmiştir.

Başbakanlık döneminde Erdoğan'ın en çok ziyaret ettiği Avrupa ülkesi Almanya olmuştur. Genellikle daha önceki liderler döneminde de Almanya AB dışında da TDP'nda her zaman ayrıcalıklı bir noktada olmuştur. Özellikle işçi göçleri neticesinde Almanya'da Türk nüfusunun artması, AB içerisindeki ağırlığı ve Türkiye'nin dış ticaretteki payı Almanya'yı ayrıcalıklı bir konumda tutmuştur. Daha önce dışişleri bakanlığı yapan Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olmasıyla Avrupa ziyareti ise çeşitlendirilmiş, fakat Başbakan Erdoğan'ın trafiği kadar yoğun yaşanmamıştır (Tablo 4.2.).

Tablo 4.2. 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Avrupa Ziyaretleri

TARİH	ÜLKE	TARİH	ÜLKE
02.11.2007	FRANSA	19.11.2010	PORTEKİZ
25.11.2007	FRANSA	25.11.2010	İSVİÇRE
31.03.2008	FRANSA	24.01.2011	FRANSA
02.04.2008	ROMANYA	25.04.2011	SIRBİSTAN
01.05.2008	MAKEDONYA	02.05.2011	AVUSTURYA
07.10.2008	FİNLANDİYA	05.07.2011	POLONYA
09.10.2008	ESTONYA	10.07.2011	BULGARİSTAN
14.10.2008	ALMANYA	18.09.2011	ALMANYA
25.03.2009	BELÇİKA	20.11.2011	İNGİLTERE
03.04.2009	ALMANYA	08.12.2011	AVUSTURYA
24.04.2009	BULGARİSTAN	16.04.2012	HOLLANDA
29.04.2009	ÇEK CUMHURİYETİ	11.05.2013	İSVEÇ
07.05.2009	ÇEK CUMHURİYETİ	01.04.2013	LETONYA
07.10.2009	FRANSA	03.04.2013	LİTVANYA
25.10.2009	SIRBİSTAN	05.05.2013	PORTEKİZ
01.11.2009	SLOVAKYA	01.11.2013	İSKOÇYA
10.12.2009	ARNAVUTLUK	28.01.2014	İTALYA
11.12.2009	KARABAĞ	16.02.2014	MACARİSTAN
02.09.2010	BOSNA HERSEK	17.05.2014	DANİMARKA
06.11.2010	İNGİLTERE	23.05.2014	HOLLANDA

Kaynak: <http://www.abdullahgul.gen.tr/sayfa/ziyaretler/yurtdisi/>, (E.T.06.02.2019)

Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla Avrupa ziyaretleri devam etmiş, 2018 yılına kadar genel seyir içinde Başbakanlığının ilk dönemindeki ziyaret sıklığı yaşanmamıştır (Tablo

4.3. ve Şekil 3.1.). Aradaki ziyaret farkı AB'ye girme yolunda yapılan ziyaretlerle kıyaslanması açısından önemlidir.

Tablo 4.3. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Avrupa Ziyaretleri

TARİH	ÜLKE	TARİH	ÜLKE
04.09.2014	İNGİLTERE	11.11.2016	BELARUS
22.10.2014	LETONYA	24.05.2017	BELÇİKA
23.10.2014	ESTONYA	06.07.2017	ALMANYA
31.10.2014	FRANSA	09.10.2017	UKRAYNA
20.03.2015	UKRAYNA	10.10.2017	SIRBİSTAN
30.03.2015	SLOVENYA	17.10.2017	POLONYA
31.03.2015	SLOVAKYA	07.12.2017	YUNANİSTAN
01.04.2015	ROMANYA	05.01.2018	FRANSA
10.05.2015	ALMANYA	05.02.2018	VATİKAN
10.05.2015	BELÇİKA	05.02.2018	İTALYA
13.05.2015	ARNAVUTLUK	26.03.2018	BULGARİSTAN
20.05.2015	BOSNA	13.05.2018	İNGİLTERE
04.10.2015	FRANSA	20.05.2018	BOSNA-HERSEK
04.10.2015	BELÇİKA	12.07.2018	BELÇİKA
30.11.2015	FRANSA	27.09.2018	ALMANYA
26.04.2016	HIRVATİSTAN	08.10.2018	MACARİSTAN
07.07.2016	POLONYA	17.10.2018	MOLDOVA
		10.11.2018	FRANSA

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı,
<https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/yurtdisiziyaretler/> , (E.T.06.02.2019)

4.2. AB-Türkiye İlişkilerinde İşbirliği ve Fırsatlar

Türkiye'nin geleneksel Batı yönelimli politikası sadece iç politika kültür, eğitim, siyasi ve bürokratik alanların entegrasyonu ile değil aynı zamanda ekonomi politikalarının Avrupa temelli olmasına neden olmuştur. Tarihsel arka plandan günümüz sürecine kadar Türkiye ekonomisinde vazgeçilmez alanı oluşturan AB ülkeleri hem ihracat hem de ithalatta ilk sıralarda yer almıştır. AB'nin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı 2016 Ekim ayında yüzde 48.4 iken, ithalattaki payı 2016 Ekim ayında yüzde 39.3 olarak gerçekleşmiştir (Cicioğlu ve Yetim, 2017: 180). Sadece ihracat değil doğrudan yatırım açısından da AB'nin Türkiye ekonomisinde önemli bir ağırlığı bulunmaktadır. 30 Haziran 2016 itibariyle Ekonomi Bakanlığı'na veri setine kayıtlı yaklaşık 50 bin yabancı şirketin 23 bini AB merkezli olup Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın verilerine göre Mayıs ayı itibariyle bu şirketler Türkiye'deki doğrudan yatırımların yüzde 64'ünü gerçekleştirmiştir. Bu da Türkiye'ye yapılan yatırımlardaki ağırlığın yüzde 92 olduğu ortaya çıkarmıştır (DW, 05 Ağustos 2016).

Türkiye'nin genç nüfuslu bir ülke olması, Ortadoğu'ya açılan bir kapı konumunda bulunması ve AB ile ekonomik entegrasyonu sağlaması yatırımcıları Türkiye'ye çekmektedir. Bu gelişmelerde Gümrük Birliği ciddi bir rol oynamışsa da anlaşmanın imzalandığı dönemde iş başındaki hükümetin Brüksel'in sunduğu şartları tereddütsüz kabul etmesi sebebiyle Türkiye zaman içerisinde ticaret açığı vermeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Türk ekonomisinin önceki dönemlerle kıyaslanamayacak düzeyde büyümesi ve AB'nin üçüncü ülkelerle ekonomik ilişkilerini derinleştirmesi gibi faktörler sonucunda anlaşmanın uygulanmasından kaynaklı sorunlar da ortaya çıkmıştır (Bayraklı vd., 2017: 10). Türkiye bu sorunlar nedeniyle Gümrük Birliği ile ilgili düzenleme istemiş fakat AB konuyla ilgili karar almasına rağmen gözle görülür bir uygulamaya geçmemiştir.

AB ile ekonomi dışında her dönem işbirliğinin sağlandığı diğer alan enerji'dir. 21. yüzyıl ile birlikte AB ülkelerinde yaşanan enerji ihtiyacı bölgesel ve küresel entegrasyon politikaları ile enerji arzının güvenliğini sağlamak üzere kurulmuştur. Bu entegrasyon özellikle enerji havzalarına yakın ülkelerin AB ile ekonomik uyumunun sağlanması, bölgesel istikrar ve enerji arzının güvenliği şeklinde oluşmuştur. Özellikle soğuk savaş'ın sona ermesi petrol ve doğalgaz yatakları açısından önemli olan Rusya, Hazar ve Kafkasya bölgelerinin önemini daha da arttırmış, AB için yeni pazar oluşturmuştur. Petrol ihtiyacını tarihsel süreç içerisinde ve günümüzde Ortadoğu ülkelerinden sağlayan AB, bölgenin istikrarsızlık durumunu ve petrol ihracı ülkelerinde yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmış, AB enerji güvenliği kavramı bu krizler neticesinde daha da belirginleşmiştir.. Burada Türkiye daha da önemli hale gelmiş, Türkiye'de sağlanacak AB entegrasyonu ve istikrar ile enerji arzının sorunsuz bir şekilde Avrupa'ya ulaşması amaçlanmıştır. Büyüme ile orantılı olarak Avrupa'da artan enerji arzı ve enerji temini yapan ülkelerdeki mevcut durum Avrupa'yı enerji arzı konusunda farklı alternatif ve yollar aramaya itmiştir. Petrol'ün yüzde 45'ini Ortadoğu, doğalgaz'ın da yüzde 41'ini Rusya'dan sağlayan AB enerjii sağladığı ülkelerin politikaları nedeniyle farklı alternatiflere yönelmiştir (Yorkan, 2008: 18). Bu alternatifler neticesinde enerjide var olan arzın tekelleşmesinin kırılması amacıyla farklı yollar denenmiştir. Özellikle Şah Deniz ve Nabucco Projeleri ile doğalgaz'da Rusya'nın biricikliği kırılmış, transit ülke olarak Türkiye enerji taşınmasında önemli rol oynamıştır. Enerji arzı ile ilgili AB Genişlemeden Sorumlu Komisyon Üyesi Olli Rehn, *“Enerji, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinin yararlarını görmenin özellikle kolay olduğu bir alandır (...) Yanında istikrarlı, müreffeh ve demokratik bir Türkiye'nin olması AB'nin temel*

çıkarlarından biridir (...) Türkiye, Avrupa'ya enerji tedarik rotalarının çeşitlendirilmesinde kilit bir rol oynayabilir” diyerek enerji konusunda Türkiye'nin rolünü vurgulamıştır (2009).

Coğrafya'nın getirisi olarak Türkiye-AB arasındaki işbirliği ve fırsatlar ekonomi ve enerji dışında farklı alanlarda da devam etmektedir. Birliğe komşu bir ülke olması, enerji bölgelerine olan komşuluğu, genç nüfusun fazla ve demokratik-laik kurumlarının varlığıyla Türkiye; AB için fırsatlar yaratılabilecek ve işbirliği yapılabilecek bir ülke konumundadır. Birliğin dışına gerçekleştirilecek küresel siyasetin ve ekonomik yatırımların önce Türkiye üzerinden pazarlanması, Türkiye'nin bölgeyle olan ilişkileri iki tarafı da ekonomik olarak bağımlı hale getirmektedir. Özellikle yaşanan enerji krizleri ve Avrupa'ya yansımaları düşünüldüğünde Türkiye vazgeçilemeyecek bir ortak olarak gözükmemektedir.

4.3. AB İlişkilerinde Sorunlar

AB'nin Türkiye'yi oyalama ve birliği kabul etmeme fakat Türkiye'nin AB dışında herhangi bir oluşuma kaymasını önleme girişimi Türkiye tarafından AB'ye olan inancı kırmış, 2005 sonrası politikanın durağanlaşmasına neden olmuştur. Almanya'da Merkel, Fransa'da Sarkozy'nin göreve gelmesi Avrupa'da yükselen sağ eğilim Türkiye'nin birliğe dâhil olamamasında etkili olmuş, bu liderler tarafından imtiyazlı ortaklığın dahi ileride gündeme gelmesine neden olmuştur. Yükselen bu aşırı sağ eğilime Erdoğan, *“Eğer siz hakikaten AB'nin bir Hıristiyan kulübü olmadığını iddia ediyorsanız, buna inanıyorsanız, o zaman Türkiye'yi aranızda katmak durumundasınız”* diyerek cevap vermiştir (Hürriyet, 29 Haziran 2005). Hıristiyanlık değerleri 2009 yılında AB Başkanı tarafından da ifade edilecek ve *“Avrupa'da işleyişte olan evrensel değerler ki bunlar temel Hıristiyan değerlerdir, Türkiye gibi geniş bir İslam ülkesinin birliğe dâhil olmasıyla etkinliklerini kaybedeceklerdir”* denilerek bu değerlere vurgu yapılmıştır (Balci, 2017: 25). AB tarafında durum bu şekilde iken Türkiye açısından da AB'ye bakışta yaşanan farklılıklarda en önemli etken Kıbrıs meselesi idi. 2004 yılında yapılan Kıbrıs oylamasında GKRY'nin *“Hayır”* oyu vermesine rağmen birliğe dâhil edilmesi, Türkiye tarafından AB güvenilirliğini sarsmış, 2005 sonrası açılması gereken fasıllara GKRY'nin veto koyması da Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Ayrıca ilk dönem Ak Parti için ülke içerisinde gereken dönüşümün birçoğunun yaşanması ve AB içerisinde yaşanan gelişmeler ilk dönemki heyecanı bitirmiş özellikle 2007 sonrası iç politika yaşanan gelişmeler AB'yi gölgede bırakmıştır. 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimleri yaklaşırken Genelkurmay Başkanlığı sitesinde yayınlanan metin tarihe e-muhtıra olarak geçmiş, metin neticesinde AB tarafından beklediği desteği alamayan Ak Parti, AB'yi

sorgulamaya başlamıştır. Her fırsatta Türkiye'ye demokrasi ve hukukun üstünlüğü konusunda baskı yapan AB yaşanan gelişmeyi yüksek tonda kınamamıştır. Yaşanan diğer gelişme ise 2008 yılında Ak Parti'ye açılan kapatma davasıdır. AB kapatma davasında Ak Parti tarafında yer almış ve parti kapatmalarının AB yoluna zarar vereceğini ifade etmişse de Kemalist blok karşısında gücünü restore eden Ak Parti'nin AB'ye eskisi kadar ihtiyaç duymaması ilişkilerin durağanlaşmasına neden olmuştur (Balcı, 2017: 17). Tüm gelişmelere rağmen Türkiye 2009 yılında Ulusal Programını güncellemiş, 2011 yılında AB Bakanlığını kurmuştur. Ayrıca bu dönemde farklı etnik guruplara yapılan açılımlar ve yargı paketlerinin kabulü Türkiye'yi AB yolunda tutan ve birliğin hedeflerinin unutulmadığının göstergesidir. Fakat ilerleme raporunda yapılan eleştiriler ilişkileri sürekli olarak sarsmıştır.

Türkiye AB ile ilişkilerde sıkıntılar yaşamaya başlaması ve AB tarafından yapılan tutarsızlıklar, Türkiye tarafından rahatsızlık yaratmış, Türkiye AB alternatifi oluşumların içine girmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. Bunun en net örneği Erdoğan'ın Şangay çıkışıdır. Televizyon programında AB ile ilgili soruları yanıtlayan Erdoğan'ın çıkışı AB alternatifi oluşumlara sıcak baktığının göstergesidir:

“Şimdi tabii bu böyle olumsuz bir şekilde gidince siz de ister istemez 75 milyonun bir başbakanı olarak başka arayışlar içerisine de giriyorsunuz. Onun için geçenlerde Sayın Putin'e onu söyledim, 'bizi Şangay Beşlisi içine alın' dedim. Alın bizi Şangay Beşlisi içine biz de AB'ye 'allahahısmarladık' diyelim, ayrılalım oradan. Bu kadar oyalamanın ne anlamı var?” (Hürriyet, 26 Ocak 2013).

AB ile ilgili dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu ise, bugün dünyada, Türkiye gündemine gelmeden tartışılabilen bir tek uluslararası meselenin kalmadığını belirterek, *“AB yolumuzu açarsa başımızın üstünde, stratejik hedefimizdir, devam ederiz; açmazsa, onlar yoluna, biz yolumuza. Herkes nereye gidecek göreceğiz”* diyerek sürecin AB kaynaklı olarak tıkandığını ifade etmiştir (NTV, 31 Mart 2013). Bu dönemde AB ile ilgili bölgesel ve jeopolitik olaylar karşısında alınan tutum da farklılığı gözler önüne sermiştir. Tunus'ta başlayan ayaklanmalar Türkiye'nin Suriye sınırına kadar olan bölgeye ulaşması, olaylar neticesinde Türkiye ve AB arası tutum farklılığı ilişkilerde var olan gerginliği tırmandırmıştır. Türkiye'nin özellikle 2010 yılında İran ile yaşanan Nükleer Kriz'de arabuluculuk rolü üstlenmesi ve Ortadoğu'ya yönelik politikaları daha önce Avrupa tarafından eksen kayması şeklinde nitelendirilmiş, ayaklanmaların ilk yıllarında *“Türkiye'nin Model Ülke”* olması görüşü kaybolmaya başlamıştır. Türkiye bölgeye yaklaşım noktasında AB'nin genelde *“ihtiyatlı”* ve *“çekimser”* politikalarının aksine bölge halklarının taleplerine destek vermiş düzen kurucu vasfını öne çıkararak oluşmakta olan yeni düzeni elinden geldiğince kendi

çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştır (Oğuzlu, 2012: 26). Bu bağlamda Türkiye Suriye konusunda inisiyatif olarak ÖSO gibi gruplara destek vermiştir. AB ülkelerinin Mısır’da seçilmiş Cumhurbaşkanı Mursi’nin darbeyle indirilmesine gereken tepkiyi vermemeleri ve diğer ülkelerde demokrasi taleplerine AB ülkelerinin çekingen tavrı Türkiye tarafından eleştirilmiştir.

AB-Türkiye arasındaki gerginliğin diğer bir nedeni de Gezi Parkı olaylarıdır. Taksim’de Gezi Parkı’nın yıkılıp yerine alışveriş merkezi yapılacağı yönündeki duyumların neticesinde tepki olarak başlayan gösteriler boyut değiştirmiş ve ülkenin çeşitli yerlerinde gösteriler ile birlikte Gezi Parkı şiddet eylemlerine dönüşmüştür (Yörük, 2014: 419). AB bu süreçte diğer ülkeler gibi olayları yakından takip etmiştir. AB itidal çağrısında bulunmuş ve daha sonra hazırladığı raporda polisin orantısız güç kullandığını ifade etmiştir:

“Mayıs ayı sonunda, İstanbul’un merkezinde yer alan Gezi Parkı’nda bir kentsel gelişim projesine karşı protestolar başlamıştır. Protestolar artmış, daha kapsamlı talepleri içererek diğer şehirlere yayılmıştır. Şiddete başvuran az sayıda protestocu katılmış olsa da, gösteriler genel olarak barışçıl nitelikte gerçekleşmiştir. Bazı vakalarda, polis göstericilere karşı aşırı güç kullanmıştır” (Avrupa Komisyonu, 2013).

Avrupa Parlamentosunun olaylarla ilgili tutumunu eleştiren Erdoğan; *“AB’de alınan kararı görüyorsunuz. Bunlar şaşırması ya bunlarda vefa yok. Sizin bir kere böyle bir karar almaya hakkınız var mı ya. İngiltere’de neler oluyor, Fransa’da neler oluyor. Türkiye’de eylem yapılacak koruma görevi yapan güvenlik güçlerine karşı karar almaya yelteneceksiniz”* diyerek Avrupa ülkelerine tepki göstermiştir (T24, 17 Haziran 2013). Gezi Parkı eylemleri neticesinde duraksayan ilişkiler 2013 yılı sonuna doğru 22. faslın açılması ve Geri Kabul Anlaşması’nın imzalanmasıyla yeniden canlanmıştır.

AB-Türkiye ilişkilerini etkileyen diğer önemli husus Arap Ayaklanmaları neticesinde oluşan göçler ve bu göçlerin Avrupa’ya kadar uzanan yansımalarıdır. Ayaklanmalar başladığında farklı politikalar güden taraflar arası ilişkiler özellikle Suriye’den Avrupa’ya Türkiye üzerinden yaşanan göçlerle yeni bir boyut kazanmıştır. AB’ye olan yoğun göçler neticesinde AB üyesi ülkeler *“mülteci sorunu”* ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye göç dalgasının daha çok insani boyutuyla ilgilenirken AB güvenlik ve ekonomik kaygılarla yaklaşmış, Suriyelilerin Türkiye’de kalması gerektiğini ve sorumluluğun tek başına üstlenilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Türkiye 2011 yılından itibaren izlediği *“açık kapı politikası”* nedeniyle 7 Şubat 2019 tarihi itibarıyla 3 milyon 644 bin 192 kayıtlı Suriyeli nüfusa ev sahipliği yapmaktadır (Mülteciler Derneği, 2019). Bu rakam AB ülkelerinde 866

bin 831'dir (Cicioğlu ve Yetim, 2017: 189). Türkiye'nin açık kapı politikası AB tarafından da övgüyle karşılanmıştır. Fakat bir süre sonra Türkiye üzerinden AB ülkelerine çeşitli yollarla geçmek isteyen mültecilerin bu durumu AB'yi harekete geçirmiş ve Türkiye ile uzun zamandır ifade edilen vize serbestisi anlaşmasıyla Geri Kabul Anlaşmasını şarta bağlayarak mülteci akınını durdurmayı amaçlamıştır. 2014'te yürürlüğe giren anlaşma; vize muafiyeti, mülteci yardımları ve yeni fasılların açılmasını kapsamaktadır. Türkiye açısından bu fasılların yarattığı en temel sorun ise terör tanımı sorunudur. Özellikle Suriye'de meydana gelen istikrarsızlık ve oluşan boşluktan faydalanan terör örgütleri düşünüldüğünde anlaşma Türkiye'yi zorlamaktadır. Fakat AB ile işbirliği mülteciler konusunda devam etmiş ve 18 Mart 2016'da Göç Eylem Planı imzalanmıştır (BBC, 18 Mart 2016). İmzalanan anlaşma neticesinde Türkiye AB'ye kaçak yollarla geçmeye çalışan göçmenleri engellemek şartıyla 3+3 olmak üzere 6 milyar Euro değerinde ödeme alacaktır. Ayrıca imzalanan 1+1 anlaşması gereğince Türkiye 20 Mart 2016 tarihinden Yunan adalarına göç eden Suriyelileri ülkesine kabul edecek ve bu kabul için Türkiye'deki mülteci kamplarından bir Suriyeliyi Avrupa'ya gönderecektir (DİB, 2019b). Anlaşma imzalandıktan sonra AB ödemesi gereken miktarın altında bir ödeme yapmış ve ödemenin yapılma süresi uzamıştır. Türkiye tarafından tepkiyle karşılanan durumu Erdoğan, *"Bize ödenen 179 milyon euro, bize söz verilense 3 milyar euro"* diyerek eleştirmiştir (Yıldız ve Antypas, 2018). Ayrıca *"Kusura bakmayın alnımızda enayi yazmıyor. Edirne'den insanları otobüslere bindirdik geri çevirdik. Bu 1 olur 2 olur. Kapıları açarız hadi hayırlı yolculuklar deriz"* sözleri de AB tarafından tepki çekmiştir (BBC, 11 Şubat 2016).

2015 yılında mülteci krizi, vize serbestisi gibi konularda uyuşmazlık ve anlaşmazlığa düşülse de 2016 yılına kadar AB ile ilişkilerde kısmi bir ilerleme ve diyalog sağlanmıştır. Fakat 2016 yılında 15 Temmuz tarihinde yaşanan darbe girişimi ilişkilerde yeni kırılmalara neden olmuştur. FETÖ olarak bilinen örgütün elemanları tarafından düzenlenen darbe girişimi neticesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan halkı sokaklara davet etmiş ardından diğer siyasilerin açıklamaları ve darbeye karşı duruşları neticesinde girişim başarısız olmuştur. Darbe sonrası AB ülkeleri Türkiye'de yaşanan gelişmeleri ele almak için Brüksel'de toplantı düzenlemişlerdir. Toplantı sonucunda hukukun üstünlüğüne saygı göstermeye davet edilen Türkiye'ye endişelerini paylaştıklarını ifade etmişlerdir (Hürriyet, 18 Temmuz 2016). Ayrıca olağanüstü hal kapsamında Türkiye'de darbe sonrası yaşanan gelişmelerin *'kaygı verici'* olduğuna dikkat çekilmiş, yargı, ordu, basın ve eğitim alanında alınan önlemlerin *'kabul edilemez'* olduğu ifade edilmiştir (DW, 21 Temmuz 2016). Türkiye'ye yönelik eleştiriler 2016

yılı içinde ve ilerleme raporunda da devam etmiştir. Darbe sonrası yapılması planlanan referandum sürecinde yaşananlarda yine AB ülkeleri ile sıkıntılara neden olmuştur. Bu gelişmelerden ilki Hollanda'nın Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun ülkesine uçuş iznini iptal etmesi ayrıca Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya'nın Rotterdam Başkonsolosluğu'na girişini engelleyerek sınır dışı etmesidir. Konsolosluk önünde toplanan Türk vatandaşlarına Hollanda polisinin orantısız güç kullanımı da Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmış ve Hollanda'ya nota verilmiştir (Akşam, 14 Mart 2017).

4.4. AB-Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs

Türkiye'nin yaklaşık yarım yüzyıl boyunca jeopolitiğinde önemli yer edinen Kıbrıs sorunu AB sürecinde daha fazla gündeme gelmiş, gerek Rum gerekse Türk tarafını birçok konuda adımlar atmaya yöneltmiştir. Adadaki durum Türkiye'nin askeri harekâtı ile yeni açmazlara neden olurken AB süreci bu açmazların tekrardan görüşülmesine ve jeopolitik mekân siyasetinin tekrardan okunmasına neden olmuştur. Kıbrıs meselesi Türkiye'nin askeri harekâtı sonrası yavaş yavaş gündemden düşmeye başlamış, gerek AB gerekse ABD değişen küresel konjonktür neticesinde Kıbrıs ilgisini yitirmeye başlamıştır. Özellikle soğuk savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması yeni siyasal meseleleri ve mekânları ortaya çıkarmıştır. 1970'ler boyunca ve 1985'lere kadar Kıbrıs sorununa yönelik AB politikasının temel özelliği hem Türkiye'ye hem de Yunanistan'a karşı eşitlikçi bir yaklaşımın sürdürülmesiydi (Uğur, 2000: 200). Fakat Yunanistan'ın birliğe dâhil olması ve 1990'lar da GKRY'nin üyelik başvurusu, sorunu AB gündemine getirmiş, birliğin müdahil ve taraf olma konusu bu tarihten itibaren başlamıştır. Her ne kadar 1993 yılında adadaki durumun çözülmeden birliğe dâhil olmanın gerçekleşmeyeceği GKRY'ye belirtilse de 1997 yılında tam üyelik için tarih verilmiştir. Başvuru için gerekli olan siyasi şartı 1997 yılında kaldıran AB katılım için gerekli politik engelleri aşmıştır. GKRY'nin adanın tamamını temsil etmek suretiyle Kıbrıs Cumhuriyeti olarak birliğe dâhil olması fikrini dönemin BM Genel Sekreteri. Ceullar, "*Ne Kıbrıs sorununun çözümüne faydası olur ne de AB'nin kendisine faydası olur*" diyerek uyarmıştır (Gürel, 2009: 38).

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'na göre hem tam üyelik başvurusunun iki toplumca birlikte yapılması gerekir, Londra e Zürih anlaşmaları gereğince hem de Türkiye ile Yunanistan'ın birlikte üye olmadıkları bir birliğe Kıbrıs katılamaz (Kuşat, 2016: 116). Fakat AB Kıbrıs meselesine dâhil olmakta hem de bu dahlin Türkiye ve KKTC aleyhine kullanılmasına müsaade etmektedir. Gerek Türkiye'nin AB yolunda ilerlemelerinde gerekse

AB siyasal ilişkilerinde Kıbrıs sürekli olarak Türkiye'nin önüne koyulmaya başlanmıştır. 1995 yılında Gümrük Birliği'nin daha önce Yunanistan vetoları ile engellenmesi GKRY'nin birliğe dâhil olması konusu neticesinde kalkmış bir nevi Türkiye'nin Gümrük Birliği GKRY'nin adanın tüm temsilcisi olarak AB'ye girmesine sessiz kalınarak imzalanmıştır. Aynı şekilde Gümrük Birliği'ne imza atan devletlerin arasında GKRY'nin de olması Türkiye'nin “*de facto tanıma*” (filen) yaptığı tartışmalarını da başlatmıştır (Radikal, 07 Ağustos 2005). 1995 ve 2000'li yıllar genel olarak Kıbrıs-AB-Türkiye tartışmaları ile geçmiş, Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmesiyle bu tartışmalar daha da derinleşmiştir. 2000'li yılların başında AB ve BM konunun çözümü için bazı girişimlerde bulunmuşlardır. En önemli girişim ise dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın girişimidir.

Kıbrıs konusunda görüşmeler 3 Aralık 1999 New York'ta başlamış, 31 Ocak 2000 Cenevre, 12 Eylül 2000 New York ve 1 Kasım 2000 itibariyle yine Cenevre olmak üzere beş tur görüşme gerçekleşmiştir (DİB, 2019c). BM ve AB'nin yapmış olduğu tüm baskılara rağmen görüşmelerde herhangi bir sonuç çıkmamış ve Annan kendi çözüm önerisi sunmaya yönelmiştir. Kofi Annan imzalı plan “*Kıbrıs Sorununa Kapsamlı Çözüm Temeli*” başlığıyla 11 Kasım 2002'de taraflara sunulmuştur. Planda Kıbrıs Cumhuriyeti iki bölgeli federatif bir yapıda olacak, kendi iç yönetimlerinde anayasal bir otorite oluşumu ile uluslararası alanda tek temsilci öngörmekteydi. Türk ve Yunan askeri birliklerin sayısının dört haneyi geçmemesi, Kıbrıs'ın topraklarının askeri operasyonlarda kullanılmasında Türkiye ve Yunanistan'ın onayının alınması gibi maddeleri içeren plan Türk ve Yunan göçmenlerinin ikamesi ve barış harekâtı ile sağlanan kazanımlar açısından da riskler içermekteydi. Tüm bunlara rağmen Erdoğan Annan Planının görüşülebileceğini ifade etmiştir (Hürriyet, 17 Ekim 2003). Annan Planının açıklanmasıyla birlikte gerek BM gerekse AB Türkiye üzerindeki baskılarını arttırmış ve planın uygulanması için uğraşmışlardır. Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte AB ile temaslar hızlanmış, daha önceki hükümetler dönemindeki Kıbrıs algısı değişmeye başlamıştır. 1990'lara kadar olan zamanda AB ve Kıbrıs konusunu bir arada düşünmeyen TDP yapıcılarının için Kıbrıs artık AB yolunda aşılması gereken bir engel olmaya başlamıştır. Yeni hükümetin bu konudaki bakışını Dışişleri Bakanı Yaşar, “*Biz şimdiye kadar Kıbrıs sorunu Türkiye'nin AB üyeliğiyle ilintili değildir diyorduk, ama konu her yerde karşımıza çıktığı için, biz de cesaret göstererek, Siz bir tarih verin, biz de Kıbrıs ile Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Politikası konusunda kendimizi biraz daha zorlayalım*” diyerek açıklamıştır (Hürriyet, 25 Kasım 2002).

Ak Parti yöneticilerinin Kıbrıs bağlantılı AB yolu birçok farklılığı beraberinde getirmiş, yarım asırlık AB macerasının hangi temeller üzerine şekillendiğinin anlaşılması açısından da tarihi olaylara tanıklık edilmiştir. Sözelimi Erdoğan ve Danimarka Başbakanı Rasmussen görüşmesi neticesinde Rasmussen; Kıbrıs konusu çözülsün de adaylığın kesin olmadığı fakat Kıbrıs konusunun çözülmesi genel atmosferi etkileyeceği ve Türkiye'nin çözümsüzlük isteyen devlet algısını değiştireceğini ifade etmiştir (Milliyet, 27 Kasım 2002). Ak Parti AB yolunda Türkiye'nin Kıbrıs gibi sorunla uğraşarak aşamayacağını anlamış ve tarihten süregelen Kıbrıs sorununda farklı bir politika izlemiştir. Genellikle ülke içindeki politika yapıcılarının da görüş birliğine vardığı *"kırmızı çizgi"* tutumu bu dönemde Annan Planı ile gündeme gelmiş, iki toplumun eşit hak ve statülerde birbirlerini tanıdığı bir yapıya sıcak bakılmıştır. Bu zamana kadar olan algının ülkeye bir şey kazandırmadığı Ak Parti yöneticileri tarafından ifade edilmiş ve yeni hükümetin bu konudaki algısının değiştiğinin sinyallerini verilmiştir. Erdoğan'ın Kıbrıs konusunda, *"Devlet politikaları değişmez diye bir şey yok. Asıl olan ülkenin menfaatleridir"* sözleri bu değişimin örneklerindedir (Hürriyet, 24 Kasım 2002). Ak Parti iktidarı AB ile ilerlemede Kıbrıs'ın bir çözümsüzlük ve engel olarak sunulmasını istememiş, BM kararına ve Annan Planına bağlı kalacağını ifade etmiştir. Çözümsüzlüğün tarafı olmayacağını fakat Kıbrıs'ta kırmızı çizgilerin korunacağını da yine Ak Parti yöneticileri tarafından ifadesi Erdoğan'ın, *"Asla statükonun yanında olmadık (...) Eğer bugün bize çözümsüzlüğe çözüm ifademizden güç alarak, kuvvet alarak 'ver kurtul' mantığıyla yaklaşanlar oluyorsa, onlar kusura bakmasın, bizim böyle bir anlayışımız yok"* sözlerinde görmek mümkündür (Hürriyet, 09 Aralık 2003).

Kıbrıs konusu ile ilgili 31 Mart 2004 yılında hazırlanan Annan Planı son şeklini almıştır. AB eğer Rum kesimi evet derse çözümsüzlüğün geçmişten bu güne Türk tarafından kaynaklandığını tescil edecek ve güneyli Rumların adanın tek temsilcisi olduğunu ilan edecektir. 24 Nisan referandumunda KKTC halkının yüzde 64.91'i *"evet"* demiş olsa da GKRY'nin yüzde 75.83'ü *"hayır"* oyu kullanarak adanın birleşmesine mani olmuşlardır. GKRY'nin AB ile olan müzakerelerinin başlaması ve AB girişi için tarihi alması birleşmeye gönülsüz davranmalarına ve AB nimetlerinden KKTC'nin faydalanmasını engellemeye yönelik hareket etmesine neden olmuştur. Türkiye ve Ak Parti yöneticileri genel itibarıyla Denktaş'ın karşı çıktığı plana rağmen Mehmet Ali Talat hükümetinin yanında referanduma destek vermiştir. Denktaş'ın tutumunu, *"Kıbrıs'ta 30-40 yıldır sürdürülen politikaları desteklemiyorum... Bu Sayın Denktaş'ın kişisel meselesi değildir. Bu bir ulusun var olma mücadelesidir"* diyerek eleştiren Erdoğan, Annan Planına desteğini yinelemiştir (Hürriyet, 11

Aralık 2003). Taktiksel anlamda bir başarı olarak görülmesi gereken referandumun sonucunda Türkiye sorun kaynağının nedeni olarak suçlanmaktan kurtulmuş, adadaki sorunun kaynağının Rum tarafı olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat referandumdan bir hafta sonra GKRY AB'ye tam üye olarak alınması TDP açısından bir kazanım oluşturmamış, yeni sorunlara neden olmuştur. Rumların AB'ye rağmen bu tutumunu AB Komisyonu'nun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Verheugen "Kendimi Rumlar tarafından aldatılmış hissediyorum" diyerek dile getirmiştir (Hürriyet, 22 Nisan 2004). Referandumun en başından beri Rumlarla anlaşmaya yanaşmayan taraf olarak ilan edilen ise Denktaş'tır. Ak Parti'nin Kıbrıs politikasını taktiksel bir manevra olarak nitelemiş ve oylama sonucunda şu açıklamayı yapmıştır:

"AB bugüne kadar hep beni çözümün önündeki engel olarak gördü. Rumları ben bildim, onlar bilemedi. AB, Rum tarafının kendilerini hayal kırıklığına uğrattığını söylüyor, beni hayal kırıklığına uğratmadılar (...) Türkiye, uzlaşmak için elinden geleni yaptı, ümit ederim ki, dünya ve AB bunu böyle değerlendirecektir (...) Sonuçta bu sonuca varılması olumlu olmuştur, ancak kumar oynadık (...) Ak Parti hükümeti, rolünü çok iyi oynamıştır, samimiyetini göstermiştir. Bizimle bazı konularda ters düşme pahasına bildiğini yapmıştır. İyi yapmıştır, öyle anlaşılıyor ki, iyi bir manevra olmuştur" (Hürriyet, 26 Nisan 2004).

AB'nin Rum tarafının bu tavrına rağmen birliğe dâhil edilmesini Ak Parti Nevşehir milletvekili, Avrupa Birliği Uyum Komisyonu üyesi ve Türkiye – Avrupa Birliği Karma Parlamento Komisyonu Türk Grubu Üyesi Ebubekir Gizligider Tezcan ve Aras ile mülakatında AB çifte standardını şu sözlerle anlatmıştır:

"Kendi koydukları ilkeleri ihlal ettiler. Kıbrıs meselesinde kendi koydukları kurallar net değil mi? Sınır sorunu olan ülkelerin üye olmaması. Çok net, çok acık herhangi bir soru işareti taşımayan bir ilke. Buna rağmen çifte standart koydular ve açıkça Türkiye'yi 'aldattılar'. Ne anlamda aldattılar? Annan Planı'nda siz Türk tarafı olarak buna evet deyin, biz gereğini yapacağız dediler. Biz buna evet dedik. (...) [Rum tarafına] Limanların açılmasına kadar tekliflerimiz vardı. Elbette ki sürekli veren bir ortak olamazsınız. Verecekleriniz var, alacaklarınız var. Sürekli Türkiye'den istenmesi ama Türkiye'ye bu noktada hak ettiği bir takım normların gereği olan hakların verilmemesi noktasında Türkiye elbette ki tepki gösterecektir" (Tezcan ve Aras, 2015: 13).

2004 yılı Brüksel Zirvesi ile AB 2005 yılında Türkiye ile müzakerelere başlama kararı almış, Ankara Antlaşması'nın yeni üyeleri kapsayacak şekilde uyarlanmasını istemiştir. Türkiye bu uyarlamaya olumlu yanıt vermiş ve GKRY ile uyum protokolü imzalamamız istenmiştir. Türkiye Gümrük Birliğini de kapsayan Ek Protokolü imzalamış, fakat akabinde GKRY'ni Kıbrıs Cumhuriyeti olarak tanıdığı anlamına gelmediğini belirten bir deklarasyon yayınlamıştır. AB, yayınladığı karşı bir deklarasyonla, AB'nin Kıbrıs'ta tek bir yasal hükümet

tanıdığını belirtmiş ek protokolün gereğinin yerine getirilmesini Müzakere Çerçeve Belgesi ve son Katılım Ortaklığı Belgesi'ne dâhil etmiştir (Usul, 2006: 209). Türkiye ile müzakerelerin başlaması AB'ye üye olan GKRY ile yeni sorunlar oluşturmuş, reform paketleri ve fasılların açılması konusunda GKRY'nin uyguladığı veto Türkiye'yi çıkmaza sokmuştur. Birlik üyesi Rum kesimine karşı AB'de manevra alan daralan Türkiye AB'yi sorgulamaya başlamıştır. Özellikle iç siyasette ikinci genel seçiminden yüksek bir oyla tekrar iktidara gelen Ak Parti'nin, pekiştirdiği iç siyasetinde AB'ye ve reformlara eskisi kadar ihtiyaç duymaması ilişkilerin durağanlaşmasına neden olmuştur. Özellikle 2012 GKRY'nin dönem başkanlığını aldığı süreç Ak Parti hükümetinin AB'ye olan eleştirilerinde daha sert ifadelerin kullanıldığı bir dönem olmuştur. Erdoğan'ın, *"Güney Kıbrıs Rum Yönetimi dönem başkanı olacak. Güney Kıbrıs Rum yönetimi dönem başkanlığında, kesinlikle kendileriyle görüşmeyiz. AB ile ilişkiler donar. 6 ay Türkiye-AB ilişkisi yoktur"* sözleri AB-Türkiye ilişkilerinin geldiği noktayı göstermek açısından önemlidir (Habertürk, 19 Temmuz 2011). GKRY'nin dönem başkanlığı sürecinde Türkiye'den AB'ye yönelik söylemler devam etmiştir. 2012 İlerleme Raporundaki eleştirileri GKRY başkanlığının taraflı raporu olarak gördüklerini söyleyen Ak Parti yetkilileri raporu eleştirmiş hatta AB Bakanı Egemen Bağış da, *"Anlaşıyor ki tanımadığımız sözde bir devletin, sözde dönem başkanlığına denk gelmesi raporun içeriğinde bizi hayal kırıklığına uğratacak hususların ağırlıkta olmasında etkili olmuştur"* diyerek tepki göstermiştir (Dünya Bülteni, 10 Ekim 2012).

Ak Parti yöneticilerinin GKRY ve Kıbrıs'a bakış açısında ilk dönemden farklı olarak 2000'li yıllar öncesi politik bakış açısına dönüşü ve AB'ye girme konusunda istekli tavrın ve söylemlerin yerini daha sert ve eleştirel bir tutum almıştır. Erdoğan'ın, *"Kıbrıs diye bir ülke yok. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi var. Çünkü bir yeşil hat var, kuzeyinde de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti var. İslam İşbirliği Teşkilatı'nda da bunun yeni adı Kıbrıs Türk Devleti'dir"* sözleri yeni siyasal söylemin yansımaya örnektir (Milliyet, 05 Şubat 2013). Kıbrıs sorununun dile getirildiği dönemlerde Annan Planı çerçevesinde kabul edilen maddeler ile ilgili Erdoğan, *"Çok açık net söylüyorum, mesela benim kitabımda artık Güzelyurt yok. Annan Planı'ndaki gibi Güzelyurt'a bakmıyorum. Güzelyurt Kuzey Kıbrıs'ındır (...) Annan Planı'nın şartları değişti (...) Onlar hala Annan Planı'nın üzerine biz daha ne alırsız konuşuyorlar. Kusura bakmasınlar geçti o"* diyerek ilk dönemden farklı bir politika izlediklerini göstermiştir (Haberler, 19 Temmuz 2011).

Günümüz sürecine kadar olan Kıbrıs politikası göstermiştir ki Türkiye, Kıbrıs'ta özellikle Ak Parti iktidarının ilk döneminde uygulanan siyaseti değiştirebilmekte, Erdoğan'ın

deyimiyle devletin çıkarları jeopolitik alanlarda farklı siyasi uygulamaları beraberinde getirmektedir. 1950’li yıllardan 2000’li yıllara kadar olan sürede “*Yavru Vatan*” söylemiyle şekillenmiş ve Kıbrıs Türkiye’den ayrı, farklı bir toprak parçası, egemenliği dışında kalmış bir alan olarak görülmemiştir. Uygulanan bu siyaset Türkiye’nin “*Milli Güvenlik*” kaygılı siyasetinin bir parçası olarak belirli dönemlerde değişime uğrasa da bugün hala sürmektedir. GKRY ile olan birleşmenin kabul edilmemesi, AB ve diğer güçlerin Kıbrıs’ta tek bir devleti tanımaları Türkiye’yi KKTC politikalarında ciddi ölçüde zora sokmaktadır. Fakat son dönemde Akdeniz’in ve özellikle ada çevresinin enerji yönünden zenginliğinin tespit edilmesi, adanın önemini daha da arttırmış, Türkiye Annan Planı çerçevesinde savunduğu tezin dışında KKTC’ye daha fazla önem vermeye başlamıştır. Müzakere konularından olan belirli bölgelerin Rumlar tarafından kullanımı ve var olan sınırların tekrar görüşülmesi özellikle enerji konusunun ortaya çıkması ile daha da önemli hale gelmiştir. Kıbrıs politikası sadece AB ile olan ilişkilerin dışında Ortadoğu ve Kuzey Afrika siyasetini de etkiler hale gelmiş, İsrail-Mısır-GKRY denkleminde yeni sorunlar ortaya çıkarmaya başlamıştır.

Gelecek projeksiyonlarda Ak Parti iktidarı ile şekillenen ve Annan Planının çöpe atılmasıyla ilerleyen bir süreçte Kıbrıs, Suriye meselesine dâhil olan güçlerin büyüklüğü ölçüsünde bir gücün konuya müdahil olmasına ve enerjiden pay almak isteyen devletlerin puan kazanma yarışına dönecek bir mekân olmaya doğru ilerlemektedir. Türkiye’nin Akdeniz ve çevresinde var olan bu siyaseti önceden fark etmesi ve Kıbrıs konusunun uluslararası camiada çözümü için alternatifler geliştirmesi elzemdir. Avrupa enerji arzının büyük bir bölümünün Türkiye üzerinden sevk edildiği gerçeği Kıbrıs konusunda ve Akdeniz’de çıkarılacak enerjinin sevkinin Türkiye üzerinden yapılması Kıbrıs konusunda dünya devletlerine sunulacak önemli kozlardan olabilir.

4.5. AB-Türkiye İlişkileri: Jeopolitik Mekânın Yeniden İnşası

21. yüzyıl ile birlikte dünya iki kutuplu sistemi yerini bölgesel ölçekte politikalar üreten, ekonomik olarak gelişen ve küresel politikaları etkileyen yeni güç merkezlerini ortaya çıkarmıştır. Bu güç merkezlerinin varlığı, dünya devletlerini iki kutup arasında politikalar üretmekten kurtarmış, yeni mekânlara açılımlar sağlamıştır. Özellikle enerji havzalarında bulunan birçok yeni devlet dünya sistemine adapte olmuş, enerji ihtiyacı duyan özellikle Avrupa devletleri ile ilişkilerini çeşitlendirmiştir. Avrupa devletlerinin bu ihtiyacı Ortadoğu’ya ve Kafkasya’ya açılan bir kapı olarak Türkiye’yi daha önemli bir konuma getirmiştir. 2000’li yılların başında ortaya çıkan jeopolitik boşlukta Avrupa devletleri

Türkiye'nin Avrupa'ya dönük siyasetini kendileri içinde faydalı görerek, ABD destekli Türkiye'nin AB politikasına sıcak bakmışlardır. Özellikle küresel terörizmin yaygınlaşması ve 11 Eylül saldırıları, Türkiye'nin Ortadoğu'ya modellenmesi olarak kullanılmış, AB destekli Türkiye sayesinde köktendinci devlet yapılanmaları engellenerek küresel terörizmin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. BOP kapsamında sürdürülen bu proje zamanla AB devletlerinde aynı tepkiyi yaratmamış, yükselen aşırı milliyetçilik Türkiye'ye olan bakışı da etkilemiştir.

Huntington'un "*Medeniyetler Çatışması*" tezinde öne sürdüğü Müslüman ve Hıristiyan ayrımı AB ülkelerinde yükselen İslam ve Türkiye karşıtlığı ile bir kez daha ön plana çıkmış, AB ülkeleri *Oryantalizm*⁹ düşüncesini bu çatışma üzerine koyarak yeniden tanımlamışlardır. AB'de artan Müslüman karşıtlığını iktidarın devamı olarak kullanan AB ülkeleri, Laclau ve Mouffe'nin ifade ettiği gibi kurucu sınırlandırmalar ve dışlamalarla iktidar kaynağını kimlikleştirdikleri mekânlarda sağlayarak antagonizma yaratmışlardır (Dikeç, 2016: 56-57). Bahsedilen antagonizma Avrupalı/ Hıristiyan ve Müslüman ayrımı olarak ifade edilebilir. AB ülkelerinin bu karşıtlık sonucunda iktidarlarına oy sağlamak amacıyla Türkiye aleyhine meydanlarda konuşmalar yapmaları, Avrupa'da jeopolitik tahayyüllerin yeniden okunmasına neden olmuştur. AB'nin özellikle bir Hıristiyan kulübü olmaması gerektiği, Türkiye tarafında da ifade edilmiş, AB'ye üye olan birçok devletten kriter bakımından önde olan Türkiye'nin birliğe alınmaması zaman zaman bu görüşe bağlanmıştır. İlk olarak Özal tarafından ifade edilen ayrım, AB içerisindeki birçok isim tarafından da kullanılmıştır. Ak Parti hükümetinin iş başına gelmesiyle AB içerisindeki bu ayrım "*ötekileştirme*" ve "*medeniyet ittifakı*" üzerinden eleştirilmiş, halkı Müslüman olan Türkiye'nin birliğe dâhil edilmesi durumunda Huntington'un görüşlerinin gerçekleşmeyeceği vurgulanmıştır.

Özellikle 2000'li yıllarla birlikte AB ülkelerinin bazılarında İslam'a ve peygamberine karşı çizilen karikatürler medeniyetler arası uçurumu gözler önüne sermektedir. Danimarka ve Fransa başta olmak üzere çizilen karikatürler İslam ülkelerinden de tepki çekmiş, Fransa'da Charlie Hebdo isimli dergi El-Kaide bağlantısı olduğu iddia edilen kişilerce silahlı saldırıya

⁹ Oryantalizm" ya da diğer adı ile "Şarkiyatçılık", Batı medeniyetinin Doğu toplumlarını tanımlamakta kullandığı bir düşünce biçimidir. Kökeni güneşin doğuşunu ifade eden Latince oriens kelimesine dayanan ve coğrafi manada Doğuyu göstermekte kullanılan kavramdır. Oryantalizme ilişkin ilk ve en ciddi eleştirileri gündeme getirmiş olan kişi Edward Said'tir. Detaylı bilgi için bkz. Köse, Meryem; Küçük, Meryem (2015). Oryantalizm ve "Öteki" Algısı, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 107-127; Karakaya, İskender (2007). *Batı'nın Gizli Silahı: "Oryantalizm"*, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/511/batinin_gizli_silahi_oryantalizm, (Erişim Tarihi: 02.03.2019).

uğramıştır (Aljazeera, 08 Ocak 2015). AB ülkelerinde artmaya başlayan düşmanlık Almanya’da aşırı sağcı Nazi ideolojisi takipçisi partinin meclis’e girmesiyle de görülmektedir (Habertürk, 25 Eylül 2018). Medeniyetler Çatışması’nın yerini alması beklenen “*Medeniyetler İttifakı*” Avrupalı liderlerce iktidarlarının devamı için harcanmış, medeniyetler arası ittifak siyasete kurban edilmiştir. 2000’li yıllar öncesinde sol görüşlü partilerin belli bir ağırlığı bulunan Avrupa ülkelerinde bu partiler giderek oy kaybına uğramakta ve sağ partilerin oylarının artmaya başlaması çatışma dilini giderek arttırmaktadır. Avrupa ülkeleri yaşanan bu durumu görerek Avrupalı kimliği dışında bir düşman yaratarak “*ben*” ve “*öteki*” ayrımını körüklemektedir. Bunların dışında El-Kaide terör örgütünün üstlendiği 15 ve 20 Kasım 2003 İstanbul, 11 Mart 2004 Madrid ve 7 Temmuz 2005 Londra saldırıları sonrasında Avrupa’da Müslümanlara ve İslam dinine karşı düşmanlığın ve dışlamanın artışı beklenen bir sonuçtur (Yeni Şafak, 21 Nisan 2016). Özellikle Türkiye’nin AB macerasında yaşadığı sorunlar, Avrupa ülkelerinde var olan bu dışlama siyasetinin iç politikada dönüştürülmek istenen artırıyla ilgili olması da beklenen bir sonuçtur.

Avrupa’da yaşanan dışlama siyaseti Türkiye’de de farklı şekilde tezahür etmektedir. Genellikle yaşanan ekonomik, siyasi vb. konularda siyaset yapıcıları tarafından eleştirilen AB ülkeleri, iç siyaset malzemeleri olmaları ve liderlere oy kazandırmaları açısından kullanılan bir argümandır. Batıda var olan İslam düşmanlığı ve İslam’ı terörle yan yana getirme olgusu Türkiye’de ise PKK terörü ile Avrupa ülkelerini yan yana koymak şeklinde tezahür edilmektedir. Erdoğan’ın Avrupa ülkelerini kastederek, “*Kimsenin bizi terörle, ekonomiyle, ihanet çeteleriyle hırpalamasına izin vermeyeceğiz. Türkiye’nin yanında olmayan karşısındadır prensibiyle mücadele alanımızı genişleteceğiz*” ifadeleri Avrupalı ülkelere olan bakışı anlama açısından önemlidir (Timeturk, 19 Ocak 2017). Türkiye’nin yaşadığı sıkıntılarının neticesinde Avrupalı devletlerin hedef olarak gösterilmesi batıda var olan düşmanlığın Türkiye tarafından da batıya karşı uygulanmasına neden olmakta medeniyetler arası diyalog eşiği gittikçe açılmaktadır. Bu açılma neticesinde 2000’li yılların başında “*AB’de olmalıyız*” şeklinde gelişen kamuoyu algısı bugün değişerek AB “*istenmeyen*” olarak kabul edilmiştir. Bu algı anketlere de yansımıştır. Optimar araştırma şirketi 2018 yılında 26 ilde 1787 deneğe AB ile düşüncelerini sormuş, yüzde 68,3’ü AB’nin Türkiye’ye karşı tavrını değiştirmeyeceğini belirtirken, AB’ye karşı tutumunuz nasıldır sorusuna vatandaşın yüzde 50’den fazlası ise olumsuz yaklaşmıştır (Yeni Akit, 07 Ekim 2018). İktisadi Kalkınma Vakfı tarafından, 2017 yılında 18 ilde, 1311 kişi ile yüz yüze görüşme metodu ile yapılan diğer bir araştırmaya göre AB üyeliğine olan desteğin yüzde 78,9 ile oldukça yüksek bir düzeyde

olduğu saptanmıştır. Buna rağmen, Türkiye'nin yakın gelecekte AB üyesi olabileceğine olan inancın yüzde 31,2 ile daha düşük olduğu belirtilmektedir (NTV, 12 Aralık 2017).

Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki iç politikaya yönelik birbirini eleştirme siyaseti, küresel politikalarda tarafların birbirleri için değerli olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Karşılıklı bağımlılığın eskiye nazaran çift taraflı olması ve tarafların birbirleri için gözden çıkarılmayacak konumda olmaları özellikle bölgesel ve küresel alanlarda işbirliklerine sekte vurmamaktadır. Her ne kadar İnal Batu, Türkiye Avrupa'daki demokrasilerden biri muamelesi görmediğini söylese de Batı ile entegre olan kurumlarının varlığı ile AB ülkeleri için özellikle ekonomik alanda vazgeçilmez bir konumdadır (2010: 68). AB içerisine dâhil edilmeme durumu gün geçtikçe daha aşikâr olan Türkiye'nin AB ülkeleri ile ilişkilerinde yeni bir adlandırma yapması gerekmektedir. Özdağ'ın söylediği gibi *“Türkiye, AB'yle ilişkilerini hızla tam üyelik süreci dışına taşımalı ve AB ile ekonomik zeminde bir ortaklığı tercih eden yeni bir süreç başlatmalıdır”* (2010: 211). Ekonomik ortaklığın yanında iç işleyişindeki Avrupa normlarını esas alarak demokrasisini güçlendirebilir, bölgesel ve küresel konularda yapacağı politik ortaklık ile müşterek hareket edebilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ESKİ KITA'NIN YENİ SİYASAL MEKÂNI: AFRİKA

5.1. Eski Kıtaya Yeni Söylemler: Türkiye'nin Afrika Siyaseti

Bu bölümde Türkiye'nin uzun yıllar jeopolitik siyasetinde yer edinmemiş fakat değeri 21. yüzyıl ile giderek artan Afrika Kıtası ülkeleri ile ilişkilerine değinilmiştir. 2000-2018 yılları arasında siyasal ilişkiler başta olmak üzere ekonomik ve yumuşak güç unsurlarının etkilerine değinilerek yeni siyasal mekâna yönelimin hangi jeopolitik algı ile şekillendiği ortaya konulmuştur. Ayrıca bölgeye yönelik diğer ülkelerin yaptıkları jeopolitik uygulamalar ve egemenlik mücadelelerine değinilerek Türkiye'nin gelecek projeksiyonlarda uygulaması gereken adımlara yönelik değerlendirme yapılmıştır. Bu bölümde Ortadoğu kısmında değinilen Mısır, ekonomik yatırımlar ve yardımlar rakamlarında Afrika Kıtası ülkelere dâhil edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ve yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, Osmanlı dönemi siyasetinin değişmesi ve dış politik mekânın daralmasına neden olmuştur. Üç kıta hâkimiyetindeki Osmanlı'nın Afrika ile olan ilişkileri Memlûkluların nüfuzunu kaybetmesiyle başlamış (1517), 20. yüzyıl'da devletin yıkılmasıyla son bulmuştur. Genç Cumhuriyetin ülke içerisindeki politikaları ve komşularıyla oluşan milli güvenlik kaygıları diğer bölgelerle olduğu gibi Afrika ülkeleriyle de ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Kuruluş aşamasında ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı yönelimli bir politika izleyen Türkiye'nin Afrika ülkelere karşı tutumu kıta ülkelerinin Türkiye aleyhtarı olmasına neden olmuştur. Avrupalı birçok devletin sömürgesi olmaktan kurtulan ya da bu yönde adım atan ülkelere ABD ve AB yönelimli politikaları telkin eden Türkiye'nin bu tutumu ilk olarak Bandung Konferansında kendini göstermiş ve birçok devletin tepkisini çekmiştir. Konferansa katılan tek NATO ülkesi olarak küresel sistem içerisinde kendi başlarına hareket etmek isteyen ülkelerin karşısına, karşı tezlerle çıkmış, Asya-Afrika ülkelere karşı kendi tarihi ile çelişir yönde bir tavır takınmıştır (Tepeciklioğlu, 2012: 68). Bu ülkelere soğuk savaş sürecinde ABD yanında yer almayı ve bir seçim yapmayı zorunlu gören Türkiye'nin bu tutumu konferanstaki birçok devlet tarafından eleştirilmiştir. Türkiye'nin bu dönemde Afrika siyasetindeki tavrı Batı'ya dönük politikalarında Avrupa devletlerinin ve Avrupa'nın bir parçası olmak, hem de Avrupa'nın siyasi kazanımlarının yeni bağımsızlık kazanan Afrika ülkelerinin siyasi kazanımlarından çok olması sebebiyle gelişmemiştir.

Türkiye'nin Afrika ülkelerinin önemini ve uluslararası konjonktürde oynayacakları rolü 1960'lı yıllarda Kıbrıs meselesinde anlamış bunun bir sonucu olarak 1965'te iyi niyet delegasyonu oluşturulmuş Asya, Latin Amerika ve Afrika ülkelerine gönderilmiştir. Ancak tutarlı ve stratejik bir yaklaşım olmaktan uzak olan bu dış politika çabası etkin siyasal sonuçlar doğurmamıştır (Belder vd., 2015: 9). Kıbrıs oylamasında birçok Afrika ülkesinin BM'de Türkiye aleyhine oy kullanması Türkiye'nin politikalarını sorgulamasına neden olmuştur. Bandung ve akabinde gelişen Bağlantısızlar Hareketine başından beri yakın olan Yunanistan'ın bölge ülkelerinin desteğini alması Türkiye'yi dış politikada çeşitlenmeye itmiştir. Fakat bu düşünce iç politik saikler neticesinde sadece düşüncede kalmış, gözle görülür bir hareketlenme sağlanmamıştır. Bu dönemden itibaren 1990'lı yıllara kadar olan dönemde etkin bir Afrika politikası izlenmemiş, bu bölgenin dış politikaya girişi 1997 yılında dışişleri bakanlığı yapan İsmail Cem ile birlikte olmuştur. 1998 yılında hazırlanan "*Afrika Eylem Planı*" ile bölgeye yönelik ekonomik, siyasi ve ticari işbirliğinin artırılması planlanmış, bölgeye yönelik yeni eylem planı Cem'in döneminde uygulamaya konulmuştur. Fakat planın hazırlanmasından kısa süre sonra 2001 ekonomik krizinin yaşanması, bölgeye yönelik açılımı ciddi biçimde etkilemiştir. Bölgeye yönelik siyasalın ve açılımın yapılması 2002 yılında Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle sağlanmıştır.

Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle dış politikada birçok mekâna yeni açılımlar ve ilişkiler geliştirilmiştir. Bu mekânların başında şüphesiz Afrika Kıtası da gelmektedir. 1998 Afrika Eylem Planı ile birlikte Afrika Kıtası'na yönelik ve siyaset isteği artmış, Ak Parti'nin dış politika anlayışı çerçevesinde bölgeyle ilişkiler kurulmuştur. Çerçevesini Ahmet Davutoğlu'nun çizdiği dış politika anlayışında Afrika "*Yumuşak Güç*" unsurlarının kullanıldığı insancıl politikalarla ilişkilerin geliştirildiği bir mekândır. Özellikle dünya siyaset sahnesine açıklık, istikrarsızlık ve gelişmemişlik sorunlarıyla çıkan Afrika'ya politikalar üretmenin yolu STK'lar aracılığıyla yatırımların yapıldığı ve ekonomik karşılıklı bağımlılığın artırılarak tarihi bağlarla güçlendirilen ilişkilerin sürekliliğini sağlamaktır. Bu parametreler çerçevesinde Ak Parti yöneticileri Afrika özelinde tüm dünya ülkeleriyle ilişkilerini çeşitlendirmiş ve güçlendirmiştir. Ak Parti yönetimi için 2003 sonrası Afrika siyaseti daha da önemli hale gelmiştir. BMGK geçici üyeliğine 2009-2010 dönemi için adaylığını açıkladığı 2003 yılından sonra Afrika ilişkileri hızlı bir ivme kazanmıştır. Türkiye'nin 2005 yılını Afrika Yılı ilan etmesi ve yine aynı yıl Afrika Birliğine gözlemci ülke statüsünü kazanması bölgeye yönelik açılım ve siyasi gelişmelerden bazılarıdır.

Türkiye ve Afrika ülkeleri arasında yaşanan en önemli gelişme şüphesiz 2008 yılında Afrika-Türkiye İşbirliği Zirvesi'dir. 51 Afrika ülkesi, 11 uluslararası kuruluş ve 900'e yakın delegenin katıldığı zirvede İstanbul Deklarasyonuna da imza atılmış ve sekiz konuda işbirliği anlaşmasına varılmıştır. Bu konular sırasıyla hükümetler arası işbirliği, ticaret ve yatırım, KOBİ'ler, sağlık, barış ve güvenlik, altyapı- enerji ve ulaştırma, kültür- turizm ve eğitim, medya alanlarında yapılmıştır. Ayrıca, bu konularda etkin işbirliğinin sağlanabilmesi için bir izleme mekanizması da oluşturulmuştur (Milliyet, 20 Ağustos 2008). Düzenlenen zirvede Abdullah Gül BMGK seçimlerinde Afrika ülkelerinin desteğini istemiş, aynı yıl Dışişleri Bakanı Ali Babacan'da Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da düzenlenen ticaret konferansında Afrika ülkelerinden destek istemiştir (Milliyet, 15 Mayıs 2008). 53 üyeli Afrika gurubunun pek çoğunun desteği de alınarak BMGK geçici üyeliğine seçilmiştir. 2010 yılında "*Afrika Strateji Belgesi*" uygulanmaya başlamış ve Afrika açılımı tamamlanmıştır. Bu süreçten sonra ilişkiler derinleşmeye ve çeşitlendirilmeye başlanmıştır. 15 Aralık 2010 tarihinde İstanbul'da Kıdemli Memurlar Toplantısı yapılmış ve bir yol haritası niteliği taşıyan 2010-2014 yıllarını kapsayan "*Türkiye-Afrika İşbirliği Ortak Uygulama Planı*" kabul edilmiştir. Bilahare, 53 ülkeden 35 Bakanın katılımıyla 16 Aralık 2011 tarihinde İstanbul'da Bakan Düzeyinde Gözden Geçirme Konferansı tertiplenmiştir. İlişkilerin devamında ise, Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesinin ikincisi Ekvator Ginesi'nin başkenti Malabo'da 2014 yılında yapılmış, 32 Afrika ülkesinden delegasyon katılım sağlamıştır (Sabah, 21 Kasım 2014). "*Sürdürülebilir bir kalkınmanın ve bütünleşmenin güçlendirilmesi için yeni bir ortaklık modeli*" teması altında toplanan zirvede bir bildiri ile 2015-2019 dönemine ilişkin Ortak Uygulama Planı kabul edilmiştir (DİB, 2019d).

Afrika ile ilişkiler günümüz sürecinde daha çeşitli ve sürekli bir hale gelmiş, karşılıklı işbirlikleri giderek arttırılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşu ile ilk olarak 1926 Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'ya büyükelçilik açılmış, 2018 itibariyle bu sayı 41'e yükselmiştir (Milliyet, 26 Mayıs 2018). Özellikle Türkiye'nin politikalarında Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika (SAA) olmak üzere uygulanan bölge politikası bütüncül bir yaklaşımla yekpare olarak tüm Afrika'yı kapsayacak şekilde uygulanmaya başlanmıştır. 2000'li yıllardan önce uygulanan bu politika devlet yöneticilerinin ziyaretlerine yansımıştır. Tepecikoğlu'nun makalesinde (2012: 86) 2005 yılında Erdoğan'ın Etiyopya ve Güney Afrika ziyareti Başbakanlık düzeyinde ilk SAA ziyareti olarak ifade edilmişse de 1996 yılında Başbakan Erbakan'ın Nijerya ziyareti ilk SAA ziyareti olarak bilinmektedir (Hürriyet, 27 Şubat 2011). Erbakan'ın D-8 oluşumu için geliştirdiği ilişkiler dışında Ak Parti dönemine gelinceye kadar

başbakanlık düzeyinde bölgeye yönelişin olmaması, bölge ile ilgili akademik yayınların ve bilginin yeterli olmaması, Afrika'ya yönelişi uzun süre engellemiştir. Fakat 2005 yılı ile birlikte bölgeye ziyaretler giderek artmış ve bazı yıllar diğer bölgelerden daha fazla karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir (Tablo 5.1. ve Şekil 3.1.). Başbakan Erdoğan daha sonra Cumhurbaşkanı olunca da Afrika'ya en çok ziyareti gerçekleştiren lider olmuştur.

Tablo 5.1. Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık Dönemi Afrika Ziyaretleri

TARİH	ÜLKE	TARİH	ÜLKE
02.03.2005	ETİYOPYA	16.09.2011	LİBYA
03.05.2005	GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ	04.10.2011	GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ
27.03.2006	SUDAN	10.11.2012	BRUNEİ
22.04.2006	CEZAYİR	06.01.2013	GABON
03.01.2007	LÜBNAN	08.01.2013	NİJER
28.01.2007	ETİYOPYA	10.01.2013	SENEGAL
28.11.2010	LİBYA	03.06.2013	FAS
19.08.2011	SOMALİ	04.06.2013	CEZAYİR
15.10.2011	TUNUS	05.06.2013	TUNUS

Kaynak: Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, *Bir Yolculuk Kitabı*, Pasifik Ofset, 1.Baskı, 2014, İstanbul; Ayrıca basına yansıyan ziyaretlerden derlenmiştir.

Dışişleri bakanlığı yapan Abdullah Gül ise daha sonra Cumhurbaşkanı olarak Afrika'da pek çok ilk resmi ziyareti gerçekleştiren isim olmuştur (Tablo 5.2.).

Tablo 5.2. 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Afrika Ülkeleri Ziyaretleri

TARİH	ÜLKE
13.04.2008	SENEGAL
20.02.2009	KENYA
22.02.2009	TANZANYA
14.03.2010	KONGO DEMOKRATİK CUMHURİYETİ
16.03.2010	KAMERUN
07.07.2010	NİJERYA
23.03.2011	GANA
24.03.2011	GABON
07.03.2012	TUNUS

Kaynak: <http://www.abdullahgul.gen.tr/sayfa/ziyaretler/yurtdisi/> , (E.T.06.02.2019)

Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla Afrika ziyaretleri devam etmiş, bazı yıllarda ziyaretler ciddi artışlar göstermiştir (Tablo 5.3. ve Şekil 3.1.).

Tablo 5.3. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Afrika Ülkeleri Ziyaretleri

TARİH	ÜLKE	TARİH	ÜLKE
19.11.2014	CEZAYİR	03.03.2016	GİNE
20.11.2014	EKVATOR GİNESİ	01.06.2016	UGANDA
21.01.2015	ETİYOPYA	02.06.2016	KENYA
23.01.2015	CİBUTİ	03.06.2016	SOMALİ
25.01.2015	SOMALİ	22.01.2017	TANZANYA
03.02.2016	EKVADOR	24.01.2017	MOZAMBİK
05.02.2016	SENEGAL	25.01.2017	MADAGASKAR
28.02.2016	FİLDİŞİ SAHİLİ	24.12.2017	SUDAN
01.03.2016	GANNA	26.12.2017	ÇAD
02.03.2016	NİJERYA	27.12.2017	TUNUS

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/yurtdisiziyaretler/>, (E.T.06.02.2019)

Diplomatik ve siyasi ilişkilerde özellikle 21. yüzyıl ile birlikte tüm devletlerde olduğu gibi Türkiye’de de ekonomi geliştirilmek istenmektedir. Ziyaretlerin yapıldığı bölgelerde devlet ve hükümet yetkililerinin yanlarında büyük bir iş adamı kadrosu götürmeleri, sadece siyasi ilişkiler değil, ayrıca ekonomik olarak karşılıklı işbirliğinin göstergesidir. Özellikle yeni gelişmekte olan ülkelerin çoğunlukta olduğu Afrika bölgesine yapılan ziyaretlerde de temel hedef işbirliği ve ekonominin geliştirilmesi üzerine olmuştur. 2000’li yıllar öncesinde Kuzey Afrika harici ülkelerle ticaret hacmi çok düşük seyretmiştir. Fakat özellikle 2003 sonrası ticarete ivme giderek artmıştır. Dışişleri bakanlığının resmi sitesindeki verilerine göre Afrika kıtası ile ticaret hacmi 2003 yılında 5,47 milyar Dolar iken, bu rakam 2014 yılında 4 katlık bir artışla 23,4 milyar Doları aşmıştır. Bu rakam 2016 yılında ise 16,7 milyar ABD Doları olarak kaydedilmiştir (DİB, 2019d).

Ekonomik ilişkilerin artması Türkiye İş Adamları ve Sanayicileri Konfederasyonu’nun Türkiye-Afrika Zirvelerinde oynadığı rol neticesinde giderek artmaktadır. Türkiye-Afrika iş toplantıları vasıtasıyla Türkiye ve Afrika arasındaki ilişkileri desteklemede oldukça aktif olan Konfederasyon’a göre, Afrika ülkeleri çoğunlukla mobilya, giysi, dayanıklı ev ürünleri, ev tekstil ürünleri, işlenmiş gıda, paketlenme araçları, demir-çelik, elektrik aletleri ve yapı malzemeleri talep etmektedirler. Bu ise, Türkiye’nin Afrika’dan ithal ettiği petrol, ham madde, altın ve mineral gibi ürünlerle tezat oluşturmaktadır. Türkiye-Afrika ilişkilerinin mevcut yapısı geniş kapsamlı olmamakla beraber işbirliği potansiyeli de henüz keşfedilmemiştir. Örneğin Afrika ülkelerinin Türkiye’nin tarımsal uzmanlığına olan ilgisine dair işaretler vardır. Afrika Birliği Ticaret, Sanayi, Ziraat ve Meslek Odaları Birliği Başkanı

Muhammed Elmasri, İstanbul zirvesi sırasında, Afrika'daki mevcut gıda krizine yol açan sebeplerin birçok Batılı ülke tarafından iyice anlaşılmadığını; ancak Türk tarım sektörünün, kötü koşullar altında gıda yetiştirme konusunda deneyimi olduğundan Türk tarım uzmanlığından faydalanarak bir işbirliği kurmanın çok değerli olacağını belirtmiştir (Özkan, 2012: 24). Türkiye-Afrika arası işbirliği ve ekonomi zirvelerinin devam etmesi, Türkiye'nin mevcut pazarlarını arttırma ve yeni pazarlara ulaşma isteği; bölge ülkelerinin ithal ettiği ürünleri daha ucuza mal etme imkânı sağlaması açısından Türkiye'yi Afrika'ya daha da yaklaştırmaktadır. Ayrıca kıta ülkelerinin genellikle sömürge geçmişine sahip Avrupalı ülkelerle olan ticaretleri, kıtada sömürge geçmişine sahip olmayan Türkiye'yi alternatif konuma getirmektedir.

Türkiye'nin Afrika'ya açılımında diğer önemli unsuru kalkınma yardımlarıdır. Türkiye'den giden kalkınma yardımlarının çoğunluğu SAA'ya gitmektedir. 2013 yılında SAA'daki 51 ülke pek çoğu çok düşük miktarlarda da olsa, Türkiye'nin kalkınma yardımlarından faydalanmıştır. Tarihsel ve dinsel bağların ağırlıkta olduğu Sudan, Eritre, Etiyopya, Cibuti, Somali gibi ülkeler Türkiye'nin kalkınma yardımlarında başı çekmektedir (Belder vd., 2015: 16). SAA'ya olan toplam kalkınma yardımları 2000 yılındaki 330 bin ABD doları seviyesinden 2008 yılında 105,3 milyon dolara, 2015 yılında ise 395,77 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye, önde gelen donör ülkelerden biri olarak, küresel sorumlulukların ve gıda güvenliği, açlıkla mücadele, sürdürülebilir çevre, eğitim ve sağlık gibi ihtiyaçların farkında olarak hareket etmektedir (DİB, 2019d). Tüm bunların dışında Afrika Boynuzu olarak adlandırılan bölgeye Türkiye'nin yardımı diğer Afrika ülkeleri ve bölgelerine oranla giderek artmaktadır. Sudan ile geliştirilen ilişkiler neticesinde Darfur-Nyala'da 150 yatak kapasiteli Türkiye-Sudan Araştırma Hastanesi kurulmuştur (Milliyet, 02 Ocak 2018). Ayrıca 780 bin 500 hektarlık arazi Türkiye'ye tahsis edilerek arazide tarım faaliyetine başlanmıştır (Akşam, 24 Ağustos 2018).

Türkiye'nin Afrika siyasalında yeni bir dönemi başlatan olay ise Somali'de yaşanan iç savaş sonrası Türkiye'nin uluslararası alanda yaptığı yardım çağrısı ve Somali ile olan ilişkilidir. Soğuk savaş'ın bitmesinden bu yana siyasi istikrarı sağlayamayan Somali, iç savaş, açlık ve birçok insani drama sahne olmuştur. Bölgedeki yaşanan dramı 2011 yılında Erdoğan, BM ve uluslararası kamuoyunda duyurarak farkındalık yaratmış, Türkiye, başta TİKA olmak üzere birçok kuruluş yardım seferberliğine başlamıştır. Erdoğan'ın 2011 yılında Mogadişu'yu son 20 yılda ziyaret eden ilk Afrika dışı lider olması ülkeye verilen önemi göstermektedir (Reuters, 03 Haziran 2012). Bu ziyaret neticesinde büyükelçilik tekrar açılmış,

Türk Havayollarının Afrika merkezli olmayan tek havayolu şirketi olarak Mogadişu'ya uçuşlarının yanı sıra başkentte inşa edilen yeni havalimanı terminali, hastane ve bir takım diğer kamu projeleri yapılarak Somali'nin kalkınmasına destek verilmiştir (DW, 19 Eylül 2017). Dünya gündeminde en çok konuşulan Somali yardımlarının dışında Türkiye'nin yurt dışında açtığı en büyük askeri üs olan Mogadişu askeri üssüdür. Hint Okyanusu kıyısında bulunan üs özellikle Somali'de hükümet istikrarına karşı hareket 10eden Eş Şebab¹ örgütüne karşı Somali askerlerine eğitim vermektedir (BBC, 06 Ekim 2017).

Türkiye'nin Afrika siyaseti küçük ölçekte bazı politik kararlarının sorgulanmasına da neden olmuştur. Bu politik kararların başında Darfur meselesi gelmektedir. Türkiye'nin son yıllarda Sudan ile yakın ilişkiler geliştirmiş olması, Darfur'da soykırımla suçlandığı dönemde Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir'in Çankaya'da kabul edilmesidir. Güney Sudan iç savaşı ayrılıkçı bir hareketin devletin egemenliğine meydan okuyarak bağımsızlık talebinde bulunması ve Sudan devletinin de buna izin vermemesi sonucu yaşanan silahlı bir çatışma sonrası Türkiye'nin tutumu başta Batı olmak üzere birçok devlet tarafından eleştirilmiştir (Öztürk, 2012). Oysa iç politikasında yıllarca ayrılıkçı terör ile uğraşan Türkiye'nin buradaki tutumu Sudan devletinin egemenliğinden yanadır. Fakat aynı dönemde Suriye konusundaki Türkiye'nin tavrı Afrika özelinde tutarsız bir politika olarak eleştirilmiştir. Türkiye'nin Afrika özelinde yaşadığı bir diğer sorun ise Güney Afrika Cumhuriyeti ile yaşadığı ambargo meselesidir. Türkiye 1967 yılında Ünlü Güney Afrikalı politikacı Nelson Mandela'nın özgürlüğüne kavuşturulmasına ilişkin olarak BM Genel Sekreterine sunulan mektubu imzalamaya önce çekinmiş, fakat daha sonra Güney Afrika'da ırk ayrımını kınayan BM kararını onaylayan 89 ülke arasına girebilmiştir (Ataöv'den aktaran; Tepeciklioğlu, 2012: 67). İlerleyen süreçte Mandela Güney Afrika Cumhuriyetinin ilk siyahî başkanı olmuş, Türkiye ile ilişkiler bu dönemden sonra gerilmiştir. Türkiye'nin Türk ordusuna Rooivalk saldırı helikopterlerinden alma konusundaki ilgisi uzun zamandır devam etmektedir. 1990'lardan beri Türkiye, bu talep üzerine Güney Afrikalı yetkililerin kapısını çalmaktadır, ancak Kürt meselesi dolayısıyla o dönemki Başkan Nelson Mandela yönetimi bu isteği geri çevirmişti. Mandela'nın, Atatürk barış Ödülü'nü 1992 yılında kabul etmeyi reddetmesi ve 1995 yılında

¹⁰ Somali'de Federal Geçiş Hükümeti'ni ortadan kaldırmak için 2006'dan bu yana mücadele veren silahlı gruptur. Eş Şebab, bu tarihte Etiyopya askerlerinin Somali'ye müdahalesiyle dağılan İslami Mahkemeler Birliği'nin (İMB) mirasçısı olarak doğdu. Harekât Eş Şebab Mücahidin (Genç Mücahitler Hareketi) ismiyle de bilinen grup, İMB'den çok daha radikal bir örgüt kimliği kazanarak ortaya çıktı. Detaylar için bkz. Aljazeera, 2014, 22 Mart, *Geçmişten günümüze Eş Şebab*, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-es-sebab>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019)

Güney Afrika'nın Türkiye'ye silah ambargosu uygulaması üzerine taraflar arasındaki ilişkiler daha da gerginleşmiştir (Wheeler, 2005: 22). Bu gerginlik Güney Afrika'da yönetim değişmesiyle birlikte sona ermiş, iki yönetim hem ticari hem siyasi olarak müşterek hareket etmeye başlamıştır.

Türkiye'yi Afrika'da etkileyen bir diğer önemli olay ise Kuzey Afrika ülkelerinde başlayan Arap Baharı meselesidir. Bu ülkelerde yönetimlerin değişmesi ve Türkiye'nin değişimde bu ülkelerdeki rolü kimi zaman uluslararası alanda politik tutarlılığında farklılıklar meydana getirmiştir. Özellikle Libya konusunda yaşanan durum bunu açıkça göstermektedir. 2011'de Libya'da başlayan iç savaş ile birlikte Türkiye askeri müdahale yerine diplomatik çözümü önermiş ve Fransa'nın başını çektiği Koalisyon Güçleri'nin hava saldırısından önce Kaddafi'ye bir takım çözüm önerileri götürmüştür. Hava saldırısının amacını aşması ve BM kararıyla NATO'nun müdahale konusunda görevlendirilmesi, Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Başbakan Erdoğan, *"NATO Libya'ya müdahale etmeli midir? Böyle bir saçmalık olur mu yahu? NATO'nun ne işi var Libya'da? (...) Bakın Türkiye olarak biz bunun karşısındayız, böyle bir şey konuşulamaz, böyle bir şey düşünülemez"* diyerek tepki göstermiştir (NTV, 28 Şubat 2011). Türkiye'nin Libya'da bulunan ekonomik çıkarları gereği çözümün Kaddafi'nin dâhil olduğu bir ortamda olacağı ve yumuşak bir geçişi öngören inancı, neredeyse iç savaşın sonuna kadar sürmüştür. Fakat Kaddafi'nin BM arabuluculuğunu kabul etmemesi ve isyanın iç savaşa dönüşmesi üzerine NATO müdahalesi kaçınılmaz olmuştur. AB ve BM'nin, NATO ve Koalisyon Güçleri müdahalesindeki kararlılığı Türkiye'nin Libya'da yeni oluşumda dışarıda kalmaması adına politik söylemi değiştirmesine neden olmuştur. Daha önce NATO müdahalesine karşı çıkan Erdoğan, *"NATO, Libya'nın Libyalılara ait olduğunu tespit ve tescil için oraya girmelidir. Yeraltı kaynaklarının, zenginliklerinin birilerine dağıtımı için değil"* diyerek söylem değiştirmiş ve NATO müdahalesindeki şartını da öne sürmüştür (Timeturk, 21 Mart 2011). Libya müdahalesi sonrası Müslüman Kardeşler üyesi olan grup 2014 yılına kadar iktidarda önemli rol oynamıştır. Fakat 2014 seçimlerde hezimete uğramaları, yeni hükümetle birlikte Türkiye-Libya ilişkilerini kötü bir döneme sokmuştur.

Libya'da hâlihazırda iki hükümet bulunmaktadır. Bir yanda İslamcı unsurları temizlemekle yola çıktığını savunan General Harfar'ın desteklediği Tobruk hükümeti, diğer yanda Müslüman Kardeşlerin başını çektiği Trablus hükümeti bulunmaktadır. İkinci Libya Savaşı olarak adlandırılan bu dönemde Türkiye, Libya'nın tecrübe ettiği İkinci İç Savaş'ta Müslüman Kardeşlerin başını çektiği "Libya Şafağı" ve Trablus hükümetini tanıyıp maddi

destekte bulunmaktadır (Akıncı, 2015). Türkiye'nin Arap Baharını tecrübe eden ülkelerde kendi siyasal çizgisine yakın olan Müslüman Kardeşler oluşumunu desteklemesi daha önce Mısır'da kötü bir sonuçla bitmiş ve ikili ilişkiler ciddi zarar görmüştür. Libya özelinde ise var olan yapıların karşılıklı anlaşmazlıkları, Libya'da uzun süre istikrarın sağlanamamasına ve kanlı iç savaşların yaşanmasına neden olabilir. Türkiye'nin bölgeye yönelik yaklaşımlarında kendi siyasalına yakın isimlerin ithali yerine kısa sürede istikrarı sağlama adına hamlelerde bulunması bölge çıkarları açısından önemlidir.

5.2. Egemenlik Mücadelesi Kapsamında Afrika Politikası ve Değerlendirmeler

Afrika Kıtası, soğuk savaş yıllarında Rusya ve ABD'nin etkisini arttırmak istedikleri alanlardan biri olarak önemini korumuştur. Kıta ülkelerinin siyasi istikrarlarını ve bağımsızlıklarını kazandıkları bu dönemde özellikle 19. yüzyıldan itibaren kıtada bağları olan Avrupalı devletlerin ilişkileri ABD ve SSCB'ye oranla daha fazlaydı. Kıta ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları, dünya arenasında ve uluslararası kuruluşlarda sayıca üstün olmaları, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının çoğunun işletilmeye açılmaması, enerji kullanımını ve talebinin Batılı ülkeler başta olmak üzere diğer devletler tarafından artması, Afrika'yı gelecek yüzyıl için önemli bir bölge haline getirmiştir. Günümüzde birçok devlet Afrika Kıtası ve ülkeleriyle ilişkiler tesis etmeye çalışmakta, bu ilişkiler küresel egemenlik mücadelelerine de yansımaktadır. Ortadoğu bölgesindeki geçen yüzyıldan bu yana süregelen istikrarsızlık ve kaos ortamını oluşturan nedenler düşünüldüğünde günümüz devletlerinin Satranç Tahtası'nı Afrika Kıtası oluşturacak öngörüsünü yapabiliriz. Küresel ve bölgesel ölçekte AB, ABD, Çin, Türkiye, Brezilya, Rusya ve Japonya bölgeyle ilişkilerini geliştiren güçlerdir. Bu güçlerin bölgeye olan yaklaşımları ve bu yaklaşımda kullandıkları parametreler çalışmanın devamında irdelenecektir.

Bölge ülkeleriyle ilişkilerini 1990'lı yıllardan itibaren sürdüren önemli ülkelerin başında Çin gelmektedir. Yarım asrı aşkın bir süredir Çin, Afrika siyaseti gütmektedir. Tayvan meselesinde¹ Tayvan'ın uluslararası alanda tanınmasını önlemek amacıyla Afrika

¹¹ Komünist Partinin Çin Halk Cumhuriyetini ilan etmesiyle Tayvan'a geçen Milliyetçi Parti, adada 1912 yılında kurulmuş olan Çin Cumhuriyetinin devam ettiğini ilan etmiştir. Ancak Pekin Hükümeti, Tayvan'ı kendi yönetimi altındaki bir eyalet olarak görmeye ve o topraklar üzerinde hak iddiasında bulunmaya devam etmiştir. 1949 devrimiyle Çin anakarasında ve Tayvan adasında ortaya çıkan iki siyasal otoritenin varlığı ve izlediği politikalar günümüz Tayvan sorununun kökenini oluşturmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Alagöz, Akçadağ, Emine, 2010, 25 Mart, Çin ile Amerika Arasında Var Olmaya Çalışan Bir Ada: Tayvan, *BİLGESAM*, <http://www.bilgesam.org/incele/864/-cin-ile-amerika-arasinda-var-olmaya-calisan-bir-ada--tayvan/#.XIhX5ilzZQI>, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).

ülkelerinin desteğine ihtiyaç duymuş ve bu bölgeye eğilim göstermiştir. Bölgeye yönelik uygulamaları genelde iktisadi ve kalkınma temelli olsa da Çin'in Afrika ülkeleri ile olan ilişki nedeni siyasidir. Tayvan'ın tanınmasını önlemek amacıyla uluslararası kamuoyunu etkileme ve BM'de sürekli artan Afrika ülkeleri sayısını bilen Çin, bölge ülkeleri ile olan ilişkilerini avantaja çevirmek istemiştir. Fakat 1971 yılında BM'nin Tayvan yerine Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanınması, Çin'in uluslararası alanda jeopolitik siyaset nedenlerinden birini ortadan kaldırsa da Afrika ile olan ilişkileri gün geçtikçe devam etmektedir. Tayvan'ın tanınmasıyla ilgili korkusu kalmayan Çin'in, aynı zamanda, kıta ile yaptığı ticaret hacmi çok büyük bir artış göstermiştir. Şu an kıtada 53 ülke'nin 48 ile diplomatik ilişkileri bulunan Çin'in, dışişleri bakanlarının her sene ilk yaptıkları yurtdışı ziyareti Afrika kıtasına gerçekleşmektedir (Tepeciklioğlu, 2012: 61). Çin'in Afrika'da izlediği siyaset, dış politikada özellikle 21. yüzyıl ile daha da görünür hale gelen “yumuşak güç” ya da “*kamu diplomasisi*” olarak adlandırılan siyasettir. Pekin yönetimi, Afrikalılar ile ticari ilişkilerini yürütürken “*şeffaflık*”, “*hesap verebilirlik*”, “*iyi yönetim*”, “*demokrasi*” gibi kriterlere dikkat etmemektedir. Bunları “siyasi kriter” olarak nitelendirmektedir. (Aydın, 2019). Bu politika ile ilgili Dışişleri Bakan Vekili Zhou Wenzhong, “*İş işidir. Siyaseti işten ayırmaya çalışıyoruz*” şeklinde cevap vermiştir (New York Times, 08 Ağustos 2004). Çin'in uyguladığı iç işlerine karışmama ve sadece iş anlayışı, AB ülkelerinin yerine Afrika ülkeleri tarafından iyi bir ticari alternatif olarak görülmesine neden olmaktadır.

Çin'in uyguladığı karşılıklı “kazan-kazan” anlayışı, ilişki geliştirdiği ülkelerde herhangi bir gelişmişlik indeksine ya da zorlama tedbirlere başvurmaması, gün geçtikçe artan enerji ihtiyacı, Afrika ülkelerine sağlanan kredi ve yardımlar, daha önce kıtada sömürge geçmişine sahip olmaması nedeniyle bölge ülkelerince önemli görülmüştür. Bu durum bir yandan Çin'i Afrika'da ABD'ye ve Avrupalılara karşı ciddi bir alternatif olarak ön plana çıkarırken diğer yandan borç arayışındaki bazı Afrikalı ülkeleri ve devlet adamlarını sevindiriyor. Ne yazık ki Çin bu tavrıyla “*sağ gösterip sol vuruyor*” ve kıtadaki devletlerin -geri ödenemeyecek şekilde- borçlanmalarına ciddi manada imkân sağlıyor (Aydın, 2019). Bölgede gerçekleştirdiği kalkınma hamleleri ve yatırımlar neticesinde ABD'yi ticaret hacmi olarak kıtada geriye düşürmüştür. Aynı zamanda kıtada askeri yatırımlara da yönelmesi kıtadaki nüfuzunu giderek arttırmasına neden olmaktadır. Çin'in bu ve benzeri girişimlerde bulunma riski Fransa ve ABD gibi Afrika kıtasında pek çok politik ve ekonomik çıkarı olan geleneksel güçlerde kaygı uyandırmaktadır (Dağlı, 2018). Fakat ekonomik büyümesini ciddi

bir hızla sürdüren Çin ve benzeri ülkelerin artan enerji ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla bölgeye yönelmesi politik hedefin anlaşılabilir gerekçeleri arasındadır.

Afrika'da etkili olan diğer önemli ülke ABD'dir. Küresel politikalarını dünyanın her bölgesinde uygulayan ABD, soğuk savaş döneminde kıtaya yönelik yaklaşımını ikinci planda tutmuş, SSCB'nin yayılması ve SSCB ile olan güç savaşları dışında Afrika kıtasına özel bir plan uygulamamıştır. Fakat küresel güç olma yolundaki Çin'in bölgedeki politikaları neticesinde Afrika'ya yönelik açılımlar geliştirmiştir. Bu açılımın en belirgin olanı ise Amerika Birleşik Devletleri Afrika Komutanlığı (AFRİCOM)'dır. Her ne kadar Washington tarafından bu kuvvetin, sadece güvenlikle ilgili olmadığı, aynı zamanda kıtada kalkınmayı, ekonomik gelişmeyi ve demokrasiyi sağlayacağı söylene de, Afrika ülkeleri bu konudan dolayı oldukça endişeliler ve başta Nijerya ile Güney Afrika olmak üzere, AFRICOM'a karşı oldukça sert bir tutum sergilemişlerdir (Tepeciklioğlu, 2012: 62). AFRICOM'un kuruluş nedenleri terörizmle mücadele, doğal kaynakları güvenceye alma, silahlı mücadeleleri ve insani krizleri kontrol altına alma, AİDS'in yayılmasını yavaşlatma, uluslararası suçları azaltma ve Çin'in artan nüfuzuna karşılık verme olarak sıralanabilir (Sömürgecilik Hortluyor, 2011). Bu nedenler arasında Çin'in konumuna ayrıca dikkat çekilmesi Afrika'da ilerleyen süreçte yeni bir Ortadoğu parçalanmışlığı ve siyasi eksenlerin çıkabileceğine işaretler. Çünkü ABD, Çin'in Afrika'da var olan nüfuzunu kendisi için tehlikeli görmekte ve askeri birliği şekillendirmede bu faktörü göz ardı etmemektedir.

Afrika'da nüfuz alanı yaratmak isteyen diğer güçler İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği AB ülkeleridir. ABD, Çin ve diğer devletlerden daha önce bölge ile ilişki geliştiren ve geçen yüzyıl sömürge olmaktan kurtularak bağımsızlıklarını kazanan birçok devletle sıkı bağlar kuran AB için Afrika her zaman değerli olmuştur. Fakat AB'nin bölgeye ilgisi özellikle 2000'li yıllarla birlikte daha çok artmış, artan enerji ihtiyaçları ve gereksinim duyulan madenlerin çoğunun Afrika'da yer alması bu ülkelerin gözünü tekrardan Afrika'ya çevirmiştir. İlk olarak 2000 yılında Kahire'de AB-Afrika Zirvesi yapılmış ve zirvenin ardından bir dizi eylem planı ve stratejisi ortaya konmuştur. Bu tarihten itibaren 2015 yılına kadar olan süreçte AB ülkeleri barış ve güvenlik, insan hakları yönetimi, kalkınmaya yardım, ekonomik büyüme ve ticaret, insani kalkınma ve ortaklık planı gibi alanlarda iş birliği kurmayı hedeflemiştir (Turan, 2010). AB ülkelerinin Afrika ile geliştirdikleri ilişkilerde belirli kriterleri ortaya koymaları, henüz istikrara ulaşan ya da ulaşma yolunda adım atan Afrikalı devletlerce sorun oluşturan bir durum olmuştur. Çin ve Türkiye gibi siyasi vb. kriterleri dayatmayan ülkelerle işbirlikleri Afrikalı ülkelerini AB ülkelerinden uzaklaştırarak diğer

lkeleri alternatif haline getirmiştir. Çin, ABD ve AB lkeleri dışında kıta ile olan ilişkilerini son yüzyılda geliştirmeye yönelik adımlar atan Rusya, Japonya, Brezilya ve Hindistan'ın ilişkileri olumlu seyretmekle birlikte Afrika siyasal mekânı farklı işbirlikleri ve bölgesel güç hâkimiyetlerine konu olacak durumda ilerlemektedir.

Türkiye ise Afrika kıtasında 21. yüzyılın ilk çeyreği ile birlikte geçen yüzyılda ilişkilerinin yok denecek kadar az olmasına rağmen güçlü işbirlikleri kurmuş ve bu işbirliklerini devam ettirmektedir. Bölgede bulunan ve özellikle SAA bölgesinde geçen yüzyıldan bu güne ilişkilerini geliştiren diğer güçlere oranla Türkiye Afrika açılımına hızlı bir ivme ile katılmış ve işbirliği çerçevesinde asırlarca bu bölgede hüküm süren birçok devletten daha fazla yol kat etmiştir. Afrika'ya yönelimde Ortadoğu ve birçok Osmanlı bakiyesi topraklara eğilimin ana parametresi olan tarihi-kültürel bağlara vurgu yapılarak, mekan siyasetinin ana hatları ortaya çıkmışsa da özellikle Erdoğan'ın 2014 yılından itibaren Cumhurbaşkanlığı yurt dışı ziyaretlerindeki konuşmalara bakarak Afrika özelinde ekonominin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Kalkınmalarını yeni yeni oluşturan bu bölgelere ekonomi ve karşılıklı bağımlılık ilkesi yaklaşımı ve Avrupa rünlerinin aynı kalitede daha ucuza Türkiye'den sağlama imkânının verilmesi, kalkınma ve yardımların ön koşulsuz ve beklentisiz olarak sağlanması Türkiye'yi cazip hale getirmiştir. Avrupalı devletlerle olan tarihi ilişkilerinde bu devletlerin algılarının bölgede kötü izler bırakması, Afrikalı devletlerin özellikle yumuşak güç uygulamaları ile bölgeye yaklaşım sergileyen Çin ve Türkiye'yi ön plana çıkarmaktadır. Ortadoğu'da Osmanlı algısının ve gönül coğrafyası kavramının aynı karşı etkiyi yaratmaması, yerleşik küresel güçler ve bölgesel güçlerin grift birliktelikleri ve değişen bölgesel konjonktürdeki ittifakların kaygan zeminde olması Türkiye'yi farklı bölge politikalarına itmiş, Ortadoğu'da karşılık bulamadığı kavramlarla Afrika'ya yönelmiştir. Uzun yıllar sömürge olarak varlıklarını devam ettiren bu devletler Osmanlı'nın devamı olarak atfedilen Türkiye'nin bölgeye gönül coğrafyası yaklaşımını olumlu karşılamış, Ortadoğu'da kimi liderlerce verilen tepkilere bu bölgede maruz kalmamıştır.

Türkiye'nin tarihi geçmişinde sömürge, istila ve işgal gibi uluslararası suç sayılan kavramların olmaması, küresel ölçekte dâhil olduğu birliklerde adaletli bir yapıyı ve devletlerin egemenliklerine saygılı duruşunu dile getirmesi Afrika'da birçok ülke tarafından değerli bulunmuş ve karşılık bulmuştur. Afrika'da gerçekleştirdiği yatırımlarda halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olması Türkiye'yi bölgeye yaklaşma konusunda zorlamamış ve kültürel farklılıkları göz ardı etmeyen bir anlayışla yatırımlar gerçekleştirmiştir. Ayrıca AB ile olan ilişkilerde gelinecek noktanın farkında olarak Türkiye için Afrika yeni iş alanları ve yatırım

fırsatları ile doludur. Türkiye bu imkânları ve fırsatları kendi yatırımcıları için fırsata çevirmekte ve Afrika ziyaretlerinin çoğunda iş adamlarından oluşan heyetinde bulunması bunun göstergesidir. Fakat Afrika siyasal mekânı yeni alanları ile küresel ve bölgesel birçok gücü de kendisine çekmiş, uzun vadede paylaşım planlarının ve siyasi egemenlik mücadelelerinin kapısını aralamıştır. Gelecek projeksiyonlarda Çin devletinin önemli bir küresel güç olabileceği öngörüsü ve ABD'nin bu öngörüye karşı geliştirdiği stratejiler, yarım asırdan fazla Afrika ile ilişkileri bulunan Çin'i ve ilişkide olduğu diğer devletleri etkileyecektir. ABD'nin kıtada egemenlik mücadelesi için oluşturduğu birlikler karşısında Çin, daha çok ekonomik boyutuyla ön plana çıkararak, ekonomi ile askeri güç mücadelesini andıran bir görünüm sergilenmektedir.

Türkiye böylesi güçler arasında özellikle Afrika boynuzu olarak adlandırılan bölgedeki devletlerle sıkı ilişkiler kurarak Afrika'da uzun yıllar var olacağına sinyallerini askeri üs ve kiralanan topraklarla göstermiştir. Özellikle petrol bölgesine yakın olan Somali ve Sudan'da yaşanan gelişmeler ile Ortadoğu'da Katar ile yaşanan gelişmelere bakılarak Türkiye'nin bir eksen olarak hareket ettiğini ve bu eksenlerdeki ülkeleri askeri vb. unsurlarıyla desteklediği söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat bu desteklerde seçilen ya da yöneldiği ülkelerin Sünni ağırlıktaki ülkeler olması, mezhepçi bir hareketle ya da Sünni kuşağı olarak hareket edildiği eleştirilerini de beraberinde getirmektedir. Türkiye özellikle Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte uyguladığı ve kendisini Müslüman Kardeşler oluşumunda gösteren siyasal anlayışına yakın ve genellikle Sünni ağırlıklı siyasal hareketi, Afrika'nın özellikle kuzeyinde Libya ve Mısır gibi ülkelerde beklenen etkiyi göstermemiş, desteklenen siyasal anlayış bu ülkelerde istikrarlı olamamıştır. Özellikle Akdeniz güvenliği açısından Kuzey Afrika ülkelerinde istikrarın sağlanmaya çalışılması, hem Afrika siyasetinin hem de yakın deniz siyasetinin akıbeti açısından önemlidir. Bu önem neticesinde mevcut iktidarlar ile ilişkilerin geliştirilmesi ve ülkelerinde muhalefet olarak kalan Müslüman Kardeşlere desteğin alternatif yolları aranmalıdır.

Türkiye'nin Afrika siyasetini meşgul eden konulardan bir diğeri ise FETÖ terör örgütünün Afrika ülkelerindeki yapılanmasıdır. Özellikle bu bölgede var olan FETÖ okullarının Maarif Vakfı'na devredilmesi konusunda yoğun çaba sarf eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mali (18), Senegal (12) ve Moritanya'da (5) bu anlamda ciddi ilerleme sağlanmasına önyak olmuştur (Telci, 2018). Bu girişimler neticesinde hem ülke içerisindeki terör örgütünün dış yapılanmasına darbe vurulmakta, hem de Türkiye'nin karşılaştığı sıkıntıların ileride Afrika için çıkmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır. 1990'lı yıllarla birlikte

Afrika'da pek çok ülkede yapılanmasını sürdüren örgüt, Türkiye'nin Afrika açılımının bölgedeki algısının kötü propagandasını yaparak, Türkiye'nin gerçekleştirmek istediği politikalara engel teşkil edebilir. Afrika ülkelerindeki ziyaretlerde önemli konu başlıklarından olan bu husus Türkiye'nin iç politikasının dış politikada yansımalarına örnek olarak gösterilebilir.

Gelecek projeksiyonlarda ise Türkiye, Afrika ülkeleri ile ilişkilerini farklı devletlere açarak, sadece Afrika boynuzu ya da SAA ile sınırlı kalmamalıdır. Özellikle enerji ve enerji taşımacılığında önemli bir yeri olacak olan Akdeniz için Atlas ülkeleri ile olan ilişkiler geliştirilmeli ve işbirliklerine gidilmelidir. Arap Baharı sürecinde yaşanan olumsuz etkinin kırılması hem Afrika hem de Ortadoğu'da birçok yeni kapıyı açabilir. Aynı zamanda Afrika siyaseti ve mekâna açılımı konusunda özellikle yetişmiş bireylere, akademik yayınlara ve Afrika gezilerine Türkiye'de ihtiyaç duyulmaktadır. Jeopolitik siyasalımıza yeni dâhil olan bir mekân olarak Afrika'nın, gerek iş dünyası, gerek eğitim, sağlık ve turizm alanlarında kapasitesinin ve fizibilitesinin hesaplanması ve Türkiye'nin bölgeye yönelik ilgisinin arttırılması amacıyla girişimlerde bulunulması elzemdir. Tarihi-kültürel bağların Ortadoğu'da etkilerini ve bu etkilerin halklar arasındaki karşılığını tatbik eden Türkiye, Afrika siyasalını ekonomik öğelerin dışında kültürel alanları çeşitlendirerek arttırmalıdır. Yine süreç içerisinde Afrika'daki birçok devletin güçlenerek bölgesel güç odağı olarak yükselmeye başladığı dönemde Türkiye bu bölgesel güçler arasında kendisine sağlam ittifaklar kurarak, Afrika üzerinde siyasetine devam etmelidir. Özellikle enerji yolu güvenliği açısından önemli olan ve birçok devletin askeri üssünün bulunduğu Afrika boynuzu adı verilen bölgeye yatırımlarını arttırmalı, Somali, Sudan dışında yatırım yaptığı ülkelere yenilerini eklemelidir.

ALTINCI BÖLÜM

YÜKSELEN ASYA: SÖYLEM VE JEOPOLİTİK UYGULAMALARI

6.1. Asya Kıtası Jeopolitiği: Söylemler Ve Uygulamalar

Bu bölümde 2000’li yıllarda Ak parti iktidarı döneminde Türkiye’nin Asya siyasal mekânına yönelik jeopolitik uygulamalar ile söylemlerine değinilmiştir. Bu bölümde Çin-Rusya ve Orta Asya ülkeleri ile ilgili jeopolitik söylemler ve stratejik ilişkiler analiz edilmiştir.

1990’lı yıllarda ekonomik alanda yükselen Doğu Asya ülkeleri ile bu yükselişte önemli rol oynayan Orta Asya’nın enerji bölgeleri küresel güçlerin yeni yüzyılda Avrasya’ya yönelmesine neden olmuştur. Hem nüfus hem de ekonomik olarak yükselişe geçen Doğu Asya ülkeleri, özelde tüm Asya’yı genelde ise tüm dünyayı etkileyecek duruma gelmişlerdir. Öte yandan özellikle askeri ve nükleer silah anlamında bölge ülkelerinin güçlenmesi dengelerin Avrupa-Atlantik’ten, Asya-Pasifik’e doğru kaymasına neden olmuştur. Bu sebeple Türkiye’nin Asya bölgesine olan yönelişinin genellikle ekonomik ve ticari olduğu, gelecek yıllarda bu durumun kısa vadede değişmeyeceği öngörülmektedir. Türkiye’nin Asya’da birçok dengeyi etkileyen 1990’lar söylemi, yerini Ak Parti’nin karşılıklı bağımlılık ve ekonomik reel politikalarına bırakmıştır. Batı’nın Türkiye’ye biçtiği “*model ülke*” söylemi içerisinde önce Orta Asya devletleri, ardından diğer Asya devletlerinin Batı ile olan entegrasyonlarında ciddi çaba sarf eden Ak Parti hükümeti, Batı ile sorunların yaşanmasıyla Avrasya eksenli politikalarına ağırlık vermiştir. Bu değişim özellikle Asya bölgesine yapılan ziyaretlerden de anlaşılmaktadır (Tablo 6.1.).

Tablo 6.1. Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık Dönemi Asya Ziyaretleri

TARİH	ÜLKE	TARİH	ÜLKE
13.06.2003	MALEZYA	03.10.2008	TÜRKMENİSTAN
15.06.2003	PAKİSTAN	05.03.2009	GÜRCİSTAN
21.10.2003	KIRGIZİSTAN	12.05.2009	AZERBAYCAN
23.10.2003	TACİKİSTAN	16.05.2009	RUSYA
15.12.2003	AZERBAYCAN	11.12.2009	RUSYA
18.12.2003	ÖZBEKİSTAN	24.10.2009	PAKİSTAN
08.02.2004	GÜNEY KORE	12.01.2010	RUSYA
11.04.2004	JAPONYA	17.05.2010	AZERBAYCAN
20.04.2004	AFGANİSTAN	17.05.2010	GÜRCİSTAN
13.09.2004	TACİKİSTAN	12.10.2010	PAKİSTAN
11.08.2004	GÜRCİSTAN	11.11.2010	BANGLADEŞ
10.01.2005	RUSYA	13.11.2010	GÜNEY KORE
06.02.2005	ENDONEZYA	15.03.2011	RUSYA
07.02.2005	MALEZYA	01.02.2011	KIRGIZİSTAN
08.02.2005	TAYLAND	31.05.2011	GÜRCİSTAN
09.02.2005	MALDİVLER	27.07.2011	AZERBAYCAN
10.02.2005	SRİ LANKA	24.03.2012	GÜNEY KORE
29.07.2005	AZERBEYCAN	08.04.2012	ÇİN
26.05.2005	KAZAKİSTAN	18.07.2012	RUSYA
17.07.2005	RUSYA	11.09.2012	AZERBAYCAN
18.07.2005	MOĞOLİSTAN	20.05.2012	PAKİSTAN
20.10.2005	PAKİSTAN	23.05.2012	KAZAKİSTAN
03.12.2005	YENİ ZELANDA	06.11.2012	ENDONEZYA
21.04.2005	AFGANİSTAN	10.11.2012	BRUNEİ
04.05.2006	AZERBAYCAN	21.11.2012	PAKİSTAN
13.05.2006	ENDONEZYA	05.09.2013	RUSYA
03.08.2006	MALEZYA	22.11.2013	RUSYA
24.12.2006	TÜRKMENİSTAN	09.04.2013	KIRGIZİSTAN
13.02.2007	TÜRKMENİSTAN	11.04.2013	MOĞOLİSTAN
07.02.2007	GÜRCİSTAN	15.08.2013	TÜRKMENİSTAN
09.03.2007	AZERBAYCAN	23.12.2013	PAKİSTAN
16.11.2007	AZERBAYCAN	06.01.2014	JAPONYA
03.06.2008	AZERBAYCAN	08.01.2014	SİNGAPUR
14.08.2008	GÜRCİSTAN	10.01.2014	MALEZYA
20.09.2008	AZERBAYCAN	07.02.2014	RUSYA
13.09.2008	RUSYA	04.04.2014	AZERBAYCAN

Kaynak: Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, *Bir Yolculuk Kitabı*, Pasifik Ofset, 1.Baskı, 2014, İstanbul; Ayrıca basına yansıyan ziyaretlerden derlenmiştir.

Başbakan Erdoğan'ın dışında Abdullah Gül, 2007 yılında Cumhurbaşkanı olarak Asya'ya ziyaretler gerçekleştirmiş ve bu ziyaretler katlanarak devam etmiştir (Tablo 6.2. ve Şekil 3.1.).

Tablo 6.2. 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Asya Ziyaretleri

TARİH	ÜLKE	TARİH	ÜLKE
06.11.2007	AZERBAYCAN	30.03.2010	PAKİSTAN
20.11.2007	GÜRCİSTAN	23.05.2010	KAZAKİSTAN
02.12.2007	PAKİSTAN	14.06.2010	GÜNEY KORE CUMHURİYETİ
05.12.2007	TÜRKMENİSTAN	04.07.2010	KAZAKİSTAN
12.12.2007	KAZAKİSTAN	16.08.2010	AZERBAYCAN
04.07.2008	KAZAKİSTAN	11.11.2010	TÜRKMENİSTAN
06.09.2008	ERMENİSTAN	30.11.2010	KAZAKİSTAN
10.09.2008	AZERBAYCAN	03.04.2011	ENDONEZYA
13.11.2008	AZERBAYCAN	30.05.2011	TÜRKMENİSTAN
28.11.2008	TÜRKMENİSTAN	08.09.2011	RUSYA
12.02.2009	RUSYA	30.11.2011	KIRGIZİSTAN
26.05.2009	KIRGIZİSTAN	22.08.2012	KIRGIZİSTAN
28.05.2009	TACİKİSTAN	29.05.2013	TÜRKMENİSTAN
02.10.2009	NAHCİVAN	14.08.2013	AZERBAYCAN
07.02.2010	HİNDİSTAN	26.04.2014	TÜRKMENİSTAN
12.02.2010	BANGLADEŞ	05.05.2014	GÜRCİSTAN

Kaynak: <http://www.abdullahgul.gen.tr/sayfa/ziyaretler/yurtdisi/>, (E.T.06.02.2019)

Cumhurbaşkanlığı düzeyinde Asya'ya verilen önem Ak Parti iktidarının her kademesinde devam etmiştir. Öyle ki Erdoğan Başbakan olarak gittiği çoğu Asya ülkesine Cumhurbaşkanı olarak da ziyaretler gerçekleştirerek ilişkilerin ve karşılıklı ziyaretlerin istikrar kazanmasına neden olmuştur (Tablo 6.3. ve Şekil 3.1.).

Tablo 6.3. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Asya Ziyaretleri

02.09.2014	AZERBAYCAN	28.02.2017	PAKİSTAN
18.10.2014	AFGANİSTAN	10.03.2017	RUSYA
06.11.2014	TÜRKMENİSTAN	03.05.2017	RUSYA
12.06.2015	AZERBAYCAN	12.05.2017	ÇİN
23.09.2015	RUSYA	08.09.2017	KAZAKİSTAN
15.04.2015	KAZAKİSTAN	30.10.2017	AZERBAYCAN
28.07.2015	ÇİN	13.11.2017	RUSYA
30.07.2015	ENDONEZYA	22.11.2017	RUSYA
01.08.2015	PAKİSTAN	30.04.2017	HİNDİSTAN
07.10.2015	JAPONYA	29.04.2018	ÖZBEKİSTAN
11.12.2015	TÜRKMENİSTAN	02.05.2018	GÜNEY KORE
02.09.2016	ÇİN	12.07.2018	AZERBAYCAN
16.11.2016	PAKİSTAN	15.09.2018	AZERBAYCAN
17.11.2016	ÖZBEKİSTAN	17.09.2018	RUSYA
25.04.2016	AZERBAYCAN	01.09.2018	KIRGIZİSTAN
09.08.2016	RUSYA		

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/yurtdisiziyaretler/>, (E.T.06.02.2019)

6.2. Küresel Güç: Çin İle İlişkiler

Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti ilişkileri Cumhuriyet döneminin tarihi arka planından başlayarak, günümüze kadar olan üst düzey ziyaretler, ekonomik ve kültürel alanlardaki işbirlikleri, jeopolitik sorunlu alanlar ve ortak jeopolitik meseleler üzerinden değerlendirilmiştir. Türkiye'nin Uzakdoğu siyasetinin en önemli belirleyeni olan Çin ile ilişkiler değerlendirilmiştir.

Tarihsel boyutta uzun yıllar mücadele içerisinde olan iki kavim arasındaki ilişkiler günümüz sürecinde işbirliği noktasında istenilen seviyelere ulaşmamıştır. Türkiye Cumhuriyet öncesi dönemde genellikle Rusya ve İngiltere'yi dengeleme ya da pasivize etme amacıyla kullanılan Çin ve özelinde Uygur siyaseti, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte farklı bir noktaya gelmiştir. 1934 yılında Çin'in başkenti Nanjing'te bir konsolosluk açılmış, daha sonra büyükelçiliğe dönüştürülmüştür (Atlı, 2016: 6). İlişkilerin geliştirmek istendiği bu yıllar Çin'de devam eden iç karışıklıklar nedeniyle süreklilik arz etmemiştir. İyi dileklerin ve diplomatik nezaketin dışında bu dönemde Çin ile ilişkiler minimal seviyelerde seyretmiştir. 1949 yılında Maoist Halk Ordusu'nun Çin ankarasında kontrolü sağlamasıyla birlikte kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'nin Batılı ülkelerce tanınmamasına paralel olarak, Türkiye de diplomatik ilişkilerini Pekin yerine Tapei'deki Milliyetçi Çin Hükümeti ile sürdürmüştür (Güneş, 2012: 864). Ayrıca BM çağrısı neticesinde Kore'ye asker göndererek Çin'e karşı savaşmıştır. 1960'lı yıllara kadar olan süreçte Türkiye-Çin ilişkileri, soğuk savaş dönemi bloklar arasında seyreden ilişkiler neticesinde ilerlemiştir. Türkiye Batılı devletlerin yanında yer almış ve Çin ilişkilerinde Pekin'i 1960'lı yıllara kadar tercih etmemiştir.

1960'lı yıllarda ABD'nin bölgeye yönelik politikalarındaki değişim neticesinde Çin ile dünya devletleri arasındaki ilişkiler yumuşama dönemine girmiştir. Bu yumuşama dönemi Türkiye'de de karşılık bulmuş ve 1966'da Çin'den bir ticaret heyeti resmi olmayan bir ziyaretle Türkiye'de istişarelerde bulunmuştur (Güneş, 2012: 865). Bu gelişmeler neticesinde 1971 yılında BM'de Tayvan yerine Pekin'in tanınmasının akabinde Türkiye de Çin Halk Cumhuriyeti ile resmi temaslarda bulunmuştur. 1980 askeri darbesi neticesinde özellikle Özal döneminde çeşitlendirilen dış politika ile temaslarda artışlar gözlenmiştir. 1981 yılında bakanlıklar düzeyinde ziyaretler yapılmış, 1982 yılında ise Cumhurbaşkanı Kenan Evren Çin'i ziyaret etmiştir. İki yıl sonra Çin tarafından Cumhurbaşkanlığı düzeyinde iadeziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretten sonra Başbakan Turgut Özal Çin Halk Cumhuriyeti'ni ziyaret etmiştir (Bayram ve Emiroğlu, 2018: 627). Soğuk savaş sürecinin sona ermesi, Asya'da Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazanması ile Türkiye'nin bölgeye bakışı değişmiş, Türkiye ile

Çin arasındaki ilişkilerde bir durağanlık yaşanmıştır. Çin içerisinde Doğu Türkistan bölgesini de etkileyecek şekilde “*Adriyatik’ten Çin Seddi’ne*” söylemi, Çin’i Türkiye konusunda itidalli davranmaya ve kuşkuya sevk etmiştir. 1991 ile 2000 yılları arasında bakanlıklar düzeyinde ziyaretlerin olmaması, Çin’in Türkiye’ye karşı bakışındaki farklılığı göstermektedir. Bu dönemde Türkiye tarafından ziyaretler devam etmiş ve Çin işbirliğinin önemi vurgulanmıştır. 1999-2002 arası dönemde koalisyon hükümeti ve sözcüleri Çin’in toprak bütünlüğünden yana olan tavırlarını yinelemişlerdir. Jiang Zemin’in Nisan 2000’de gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında iki ülke, birbirlerinin “*toprak bütünlüğüne ve iç işlerine saygı duyma*” konusundaki mutabakatlarını ortak bildiri ile kayıt altına almışlardır (Bayram, Emiroğlu, 2018: 628). Türkiye’nin Çin politikasındaki genel tutumunu yansıtan bu mutabakat iş başına gelen tüm hükümetlerce uygulanmış ve tekrarlanmıştır.

Ak Parti’nin iktidara geldiği 2002 yılı itibariyle henüz Başbakan olmayan Recep Tayyip Erdoğan Ak Parti Genel Başkanı sıfatı ile 2003 yılında Çin’i ziyaret etmiştir (Hürriyet, 17 Ocak 2003). Bu tarihten sonra 2009 yılında Abdullah Gül Cumhurbaşkanı sıfatıyla resmi ziyarette bulunmuştur (Yenişafak, 24 Haziran 2009). Recep Tayyip Erdoğan 2012’de Başbakan ve 2016’da da Cumhurbaşkanı sıfatıyla Çin’e iki resmi ziyaret yapmıştır (Temiz, 2017: 161). Çin tarafından ise 2000 yılındaki Devlet Başkanı sıfatıyla yapılan ziyaretten sonra 2010 döneminde Başbakan sıfatıyla ziyaret gerçekleşmiş, devlet başkanı sıfatıyla bir ziyaret gerçekleşmemiştir. Karşılıklı ziyaretlerin yanı sıra Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping, G-20 Antalya (14-16 Kasım 2015), Hangzhou (4-5 Eylül 2016), ve Buenos Aires (30 Kasım 2018) Zirve toplantıları, 14-15 Mayıs 2017 tarihlerinde Pekin’de düzenlenen Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Zirvesi ile 23-28 Temmuz 2018 tarihlerinde Pretorya’da düzenlenen BRICS Zirvesi marjında görüşmüşlerdir (DİB, 2019e). Ak Parti dönemi ile birlikte gerçekleştirilen ziyaretler çerçevesinde 2009 yılında dışişleri bakanlığı ortak çalışma grubu ile 2010 yılında “*Stratejik İşbirliği*” onaylanmış ve ilişkiler geliştirilmiştir. Türkiye ve Çin arasındaki coğrafi uzaklığa rağmen bölgesel çıkarlar ve özellikle askeri-ekonomik işbirliği alanlarında yapılan ortaklıklar, iki ülkenin bu uzaklığa rağmen ilişkilerini geliştirmesine neden olmuştur.

Çin ile ilişkilerin geliştirilmesinin en önemli ayağı şüphesiz askeri ve güvenlik alanındaki işbirliği ve ticarettir. 1990 itibariyle başlayan ilişkiler 2000’li yıllarla devam etmiş ve 2010 yılında ciddi bir döneme girmiştir. 2010 yılında Çin’in katıldığı “*Anadolu Kartalı*” tatbikatı ile iki ülke arasındaki ilişkiler önemli mesafe katetmiş, Çin de NATO üyesi bir ülke ile askeri tatbikat yapma imkânı yakalamıştır (Temiz, 2017: 162). 2013 yılında Türkiye’nin

uzun menzilli füze savunma sistemi için açtığı ihaleye Çin'in CPMIEC şirketi de katılmış fakat daha sonra milli savunma sanayi oluşturma gerekçesi ile ihaleyi iptal etmiştir (BBC, 15 Kasım 2015). İki yıl gibi bir süre gündemde kalan konunun Erdoğan-Obama görüşmesi sonucu iptali ABD'nin Çinli CPMIEC firmasını nükleer silahların yaygınlaştırılması anlaşmasını ihlal etmesinden dolayı yaptırım listesine eklemesi akıllarda soru işaretleri bırakmıştır. ABD-Çin arasında yaşanan egemenlik mücadelesi NATO üyesi bir ülke olarak Türkiye'nin bu mücadeleden etkilenmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Çin ile yaşanan ilişkilerde özellikle Orta Asya, Afrika ve Ortadoğu siyasetlerinde yaşanan durum Türkiye'nin Çin ile pek çok konuda farklı politikalar üretmesine neden olmuştur. Öncelikli olarak Ortadoğu enerjilerine bağımlı olan Çin, burada yaşanan siyasetin içerisinde bulunmakta ve müdahil olmaktadır. Özellikle Suriye meselesinde mevcut yönetimin yanında yer alması ve BM'ye gelen Suriye tasarılarını veto etmesi ve barışçıl, siyasi çözümden yana olduğunu ifade etmesi, Türkiye ve Çin'i farklı kutuplarda yer almaya itmiştir (Ersoy, 2017). Çözüme yönelik olarak Türkiye her ne kadar Rusya ve İran ile hareket etse de, Çin, Ortadoğu bölgesinde politikalar uygulamaya ve siyasi rekabet alanı olan bölge politikalarına devam etmektedir. Genel görünümde Rusya ile paralel hareket ediyor gibi olsa da Nisan 2017'de BMGK son oylamasında Rusya'nın vetosunun yanında çekimser oy kullanması, Çin'in bölge politikalarında bağımsız hareket ettiği ya da farklı düşünmesinin tezahürüdür (Ersoy, 2017).

Türkiye'nin özellikle Rusya ve Çin'in öncülüğünü üstlendiği Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve bu örgüte katılma isteği de tartışmalar açılmıştır. Özellikle 2017 yılında Hindistan ve Pakistan'ın birliğe katılması, birliğin genişleme stratejisi olduğunu göstermektedir. AB'de yaşanan olumsuz durum neticesinde ŞİÖ' nün önemi giderek artmış, diyalog ortağı olan Türkiye'nin birliğe katılması daha da önemli hale gelmiştir. Birlik içerisinde özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin de yer alması Türkiye'nin birliğe önem vermesine, Orta Asya siyasetinde diğer bölgesel güçlerden geri kalmak istememesi birliğe daha fazla ilgi göstermesine neden olmuştur. Küresel ve bölgesel güvenlik açısından ŞİÖ, Türkiye için bir alternatif seçeneklerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu örgütün merkezinde geleceğin süper gücü Çin ve bölgenin önemli bir siyasî ve ekonomik gücü olan Rusya vardır. Bu yüzden ŞİÖ bünyesinde bir şekilde yer almak, Türkiye'nin Çin ile iyi ilişkiler kurabilmesine yardımcı olacaktır (Kadaifci, 2006). Gelişen ilişkilere rağmen Türkiye, Çin'e her konuda desteğini yinelerken, aynı tutumu Çin'den görememiştir. Gerek Uygur meselesi gerekse Tayvan meselesinde Çin'in yanında yer alan Türkiye, Kıbrıs, Karabağ ve PKK sorunlarında Çin'den destek görememiştir. Irak işgali sonucunda yeni kurulan hükümetle sıkı ilişkiler geliştiren

Çin, TSK'nın Kuzey Irak'a askeri operasyonlarına da sıcak bakmamış, karşı olduğunu bildirmiştir (Haber7, 28 Haziran 2007).

Türkiye-Çin arasındaki ilişkilerde en büyük farklılık ekonomik göstergelerde mevcuttur. 1961-1971 arası dönemde Türkiye Çin'den 740 bin dolarlık mal almış, buna karşılık bu ülkeye 4.9 milyon dolarlık bir ihracat yapmıştır (Cumhuriyet, 10 Ağustos 1971). Bu rakam bu tarihten itibaren değişmeye başlamıştır. 1980'lerde başlayan Çin açılım reformları ile 2000'li yıllara kadar düşük seviyelerde ilerleyen ekonomik ilişkiler, 2001'de 1 milyar dolar düzeyinde iken 2016'ya gelindiğinde 27 milyar dolar civarına ulaşmıştır (Temiz, 2017: 164). Fakat bu rakamla birlikte ekonomik bir durgunluk başlamıştır. Durgunluğun en büyük nedeni ise Türkiye'nin Çin ile olan ticaretinde açık vermesidir. Genellikle katma değer bakımından oluşan farklılık sebebiyle bu açık ikili ekonomik ilişkileri sarsmaktadır. Yaklaşık olarak 23 milyar dolar seviyelerine ulaşan açığın kapatılması için çeşitli önlemlerin alınması elzemdir. 2011 yılında Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler içerisinde en geniş hacim sıralamasında Rusya ve Almanya'nın ardından 3. sırayı alan Çin ekonomisinde Türkiye ilk 10'da bile yer almamaktadır (Kumcu, 2012). Ayrıca Türkiye'nin Çin pazarlarına ulaşmada ve işadamlarını yönlendirmedeki rolü, Çin ürünlerinin iç piyasaya sürülmesindeki kolaylaştırıcı yöntemleri Çin tarafından aynı dengede uygulanmayışı ekonomik ilişkilerde problemleri de beraberinde getirmektedir. Ucuz Çin mallarının kaçak yollardan Türkiye piyasasına sürülmesi de iç piyasaya olumsuz yansımaktadır. Tüm bu gelişmelere rağmen tarafların ticaretlerinde Yuan ve TL kullanma kararı almaları ve 2015 yılında Çin'in ICBC gibi önemli bankasının Tekstil Bank'ı satın alarak faaliyet izni alması önemli ekonomik gelişmelerdendir (Hürriyet, 30 Nisan 2014)

İki ülke arasındaki ilişkiler ekonomik boyutun dışında kültürel olarak da devam etmekte ve kamu diplomasisi araçlarını her iki ülke de ileri derecede kullanmaktadır. Gerek farklı coğrafyalardaki bu diplomasinin uygulanması gerekse kendi özelindeki iki ülkenin ilişkilerinde kullanılan kültürel araçlar iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırmaktadır. İlk olarak 2012 yılı Türkiye'de Çin Yılı olarak kutlanmış, ardından 2013 yılı Çin'de Türkiye Yılı olarak kutlanmıştır (TRT Haber, 11 Nisan 2012). Aynı zamanda iki ülke arasında turizmi geliştirmek amacıyla 2018 yılı Çin'de "*Türkiye Turizm Yılı*" olarak ilan edilmiştir (Habertürk, 10 Ağustos 2017). Bu gelişmeler dışında eğitim faaliyetleri de gelişme göstermiş, iki ülke karşılıklı olarak tanıtıcı faaliyetlere başlamışlardır. İlk defa 2008 yılında Konfüçyüs Enstitüleri ile Çin, Türkiye'de kültürünü tanıtmaya imkânı bulmuştur. Türkiye'de de 4 üniversitede Konfüçyüs Enstitüsü, 1 tane de Konfüçyüs dersliği bulunmaktadır (Konak,

2018). Çin'in 2008 yılından itibaren uygulamaya başladığı enstitülerin Türkiye'deki karşılığı olan Yunus Emre Enstitüleri, Çin'de bürokratik engelleri açılmamıştır. Benzer durum medya organlarında da yaşanmış, Çin'in uyguladığı tek taraflı politikalar neticesinde karşılıklı ilişkiler istenilen seviyelere çıkamamıştır.

6.2.1.Çin İlişkilerinin Değişmeyen Parametresi: Doğu Türkistan Meselesi

Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış siyasetinde yumuşak karnı olarak adlandırılan en önemli mesele Doğu Türkistan olarak adlandırılan bölge ve burada uyguladığı politikalarıdır. Genellikle Uygurların yaşadığı bölge olan Doğu Türkistan'ın tarihi ve coğrafi adı; 1877 yılındaki Çin-Mançu istilasından sonra 1884'te "*Yeni Toprak*" anlamına gelen "*Şincang*" olarak değiştirilmiş ve 1949 yılında vuku bulan Komünist Çin işgalinden sonra, "*Şincang Uygur Özerk Bölgesi*" adı ile bugünkü statüsü kazandırılmıştır (Zenginoğlu, 2013: 2). Bölge Çin kıtasının altı özerk bölgesinden birisidir. Sekiz Orta Asya devleti ile sınırlıdır (Karaca, 2007: 230). Bölge Çin'in kuzeybatısında Orta Asya ve Avrupa'ya açılan bir kapısı konumundadır. Daha önceki dönemlerde bağımsızlık hareketleri yaşanmış, fakat uzun süreli bir devlet yapılanmasının oluşturulamaması ve ardından gelen işgal neticesinde bölge Çin sınırları içerisinde kalmıştır. Günümüze kadar devam eden süreçte Çin, bölgenin demografik yapısı, jeopolitik önemi ve tarihi birikimin getirileri neticesinde bölgeye yönelik politikalarında farklılaşma göstermiş, bu farklılık ara ara uluslararası kamuoyunda da yer bulmuştur.

Çin'in Doğu Türkistan ve burada yaşayan Uygur halkına yönelik politikalar geliştirme sebeplerinin en başında bölgenin jeopolitik önemi gelmektedir. Çin'in Batı ile iletişimi arasında iki engel bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Taklamakan Çölü; ikincisi ise, Çin Seddi'dir. Çin Halk Cumhuriyeti, bu engeller sebebiyle, Batı ile olan iletişimini daha çok Doğu Türkistan üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu nedenle, Doğu Türkistan, jeopolitik olarak Çin için dikkat edilmesi ve kontrol altına tutulması gereken bir yerdedir (Zenginoğlu, 2013: 2). Ayrıca bölge insanının etnik yapısı Orta Asya devletleriyle iletişimi kolaylaştırmaktadır. Çin'in gelişmiş bölgelerine batıdan gelebilecek saldırı için tampon görevi yapmaktadır (Karaca, 2007: 230). Bölgenin önemini arttıran diğer bir husus ise yer altı kaynaklarıdır. Zengin doğal gaz, kömür ve bakır yatakları da bu bölgeyi Çin ekonomisi için vazgeçilmez kılmaktadır. Çin topraklarında çıkarılan 148 çeşit madenin 118 çeşidi Doğu Türkistan topraklarında yer almaktadır. Bu da Çin'in toplam maden ocaklarının yüzde 85'ini oluşturur. Bunların arasında kalitesi ve yüksek kalori değeri ile ünlü olan kömürün ayrı bir

yeri vardır. Çin'in toplam kömür rezervinin yarısını oluşturan Doğu Türkistan kömür madenlerinin rezervi 2 trilyon ton olarak hesaplanmaktadır¹².

Doğu Türkistan meselesi, Türkiye'nin Çin'in toprak bütünlüğünden yana olan tavrı ve daha önceki dönemlerde iki devletin kaynaşması adına referans olması beklentisi bakımından özellikle SSCB'nin dağıldığı döneme kadar olumlu seyretmiştir. İlişkiler üst düzeyde çok iyi giderken tansiyonu yükselten bir gelişme yaşanmıştır. Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Ticari Müşaviri Uygur asıllı Muhammed Niyazi can güvenliği olmadığı gerekçesiyle Eylül 1986'da Türkiye'ye iltica etmiştir. Bu gelişme Çin'in Türkiye ile yakınlaşmak için Şincan bölgesini kullanma politikasının sona ermesinin adeta işaret fişeği olmuştur. Yine 1980'li yıllarda Doğu Türkistanlı muhalif lider İsa Yusuf Alptekin'in faaliyetleri Türkiye ve Çin arasında sorun oluşturmaya başlamıştır (Çolakoğlu, 2012: 55). Bu gelişmelerden sonra SSCB'nin dağılması ve Doğu Türkistan bölgesine komşu Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanmaları, Çin'i bölge politikalarına eğilmeye ve bir dizi önlem almaya itmiştir. Pekin, öncelikle sınır güvenliğini artırarak Orta Asya'dan bölgeye yayılabilecek istikrarsızlıkları önlemeye çalışmıştır. Sınır güvenliği konusu 1992 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Rusya ve Çin arasında gerçekleştirilen ilk toplantılarda önemli bir gündem maddesi olmuştur. Dört yıl boyunca devam eden müzakereler ŞİÖ' nün temelini oluşturan Şanghay Beşlisi'nin Nisan 1996'da kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Avcı, 2018: 5).

Çin'in Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketlere karşı sert uygulamaları ve bu uygulamaları da *"terörizmle mücadele"* olarak göstermesi, bölgedeki özellikle Uygurlar üzerindeki baskıların artmasına neden olmuştur. Batı dünyasında var olan İslam karşıtlığını ve ABD'nin *"küresel terörizmle mücadele"* olgusunu da referans edinen Çin, bölgedeki asimile politikalarını gerçekleştirirken uluslararası kamuoyunu bu konulara yönlendirmektedir. Düzenli ve sistematik olarak devam eden Doğu Türkistan'ın asimile politikası bazı yıllarda bölgede ciddi olayların yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle Çin ile ticaretin gelişmesi, Türkiye'nin bölge sorununa Çin'in iç sorunu olarak yaklaşmasına neden olurken, bazı yıllarda bu uygulamalar eleştirilmiştir. Özellikle Cumhurbaşkanlığı döneminde Gül'ün Urumçi ziyareti sonrası olaylar patlak vermiş, Başbakan Erdoğan, *"Beklentimiz vahşet boyutlarına ulaşan bu olayların acele olarak, ivedi olarak son bulması, sağduyunun hâkim olması"*

¹² ¹² Çin'in Doğu Türkistan için yer altı kaynakları bakımından vazgeçilmez bir bölge olması, bölgenin gözden çıkarılmaması gereken bir yer olması için bile yeterli görülmektedir. Detaylar için bkz. *Uygur Müslümanları Komünist Çin İşgaline Direniyor!*, 2012, 20 Eylül, <http://www.dogu-turkistan.net/2012/09/20/uygur-muslumanlari-komunist-cin-issgaline-direniyor/>, (Erişim Tarihi: 02.04.2019).

sorumluların hesap vermesi ve gereken tedbirlerin evrensel insan hakları çerçevesinde bir an önce alınmasıdır” diyerek en sert tepkiyi veren lider olmuştur (Sabah, 09 Temmuz 2009). Yaşanan olaylar neticesinde hem Çin hem de Türk yönetimi ilişkilerin devamının önemi vurgulayan açıklamalar yapmışlardır. Türkiye'nin özellikle Çin siyasetinde avantaja dönüştüremediği Doğu Türkistan meselesi, özellikle Çin'in güçlenen ekonomisiyle küresel güçler arasına girmeye başladığı günümüzde ABD tarafından da kullanılmaya başlanmıştır.

Çin'in ekonomik olarak yükselişi, gerek bölgesinde gerekse uluslararası alandaki siyasetinde görünür olmasına ve diğer ülkeler tarafından dikkate alınması gereken rakip olarak rekabete girmesine neden olmuştur. İç siyasetinde yaşadığı olaylar, Çin'i çevrelemek isteyen ve Avrasya'ya hâkimiyet sağlamak isteyen özellikle ABD tarafından kullanılmaktadır. 2000'li yıllar öncesinde Çin'in iç işlerine karışma konusunda isteksiz olan ABD, uluslararası alanda artan görünürlüğü sebebiyle tavır değiştirmiştir. ABD'nin küresel terörizm kavramını kullanarak Uygurlar üzerindeki baskıyı arttıran Çin ise bu konuda ABD ve Türkiye'yi suçlamaktadır. ABD'nin Uygurlara olan desteği neticesinde dünyanın en büyük ABD yanlısı Müslümanları haline gelmişlerdir. 2004 yılında 14 kişiden oluşan “*Doğu Türkistan Cumhuriyeti Hükümeti*” ABD parlamento binasında kurulmuştur (Karaca, 2007: 239). Ayrıca Türkiye'nin Doğu Türkistan ile ilgili açıklamalarına da ABD tarafından destekler verilerek Çin üzerinde baskı oluşturulmak istenmiştir (Habertürk, 15 Şubat 2019). Bu isteği “*Pantürkist*” bir yapıda ilerleten ABD daha önce Balkanlar ve Kafkaslardaki uygulamaların benzerini yaparak Çin'e güç kaybettirecek, bu güç kaybının neticesinde bölgedeki siyasette Uygurlar ABD için bir uydu haline gelecektir.

Türkiye'nin diğer küresel güçlerin Doğu Türkistan üzerinden yaptıkları siyasetin tersine, meselenin uluslararası alanda çözüme kavuşturucu politikalar üretmesi gerekmektedir. Bölge kaderinin küresel güçlere teslimi için Çin'in güç kaybetmesine ve yalnızlaştırılmasına karşı çıkarak, Çin ile müşterek hareket etmeli ve iki halkın ilişkilerinde Doğu Türkistan referans noktası seçilmelidir. Bölge insanının dış müdahalelere karşı uyarılması, Türkiye'nin öncülüğünde Çin devleti ile birlikte oluşturulacak kamu diplomasisi araçlarıyla sağlanarak istikrarlı bölge tasavvuru yaratılmalıdır.

6.2.2. Türkiye-Çin İlişkileri ve Siyasal Mekânının Değerlendirilmesi

Türkiye için henüz uzun vadede bir plana aktarılamamış, boyutları ve hacmi belirlenmemiş Çin ilişkileri, ekonomik rekabet ve karşılıklı bağımlılık şekline dönüşmemiştir. Özellikle ekonomide alım yapılan ürünlerin satılan ürünlere göre katma değerinin yüksek

olması, giderek Çin'e bağımlı bir ekonomi modeline doğru kaymaktadır. Oysaki AB ve ABD bağımlılığını azaltmak ve yeni müşteriler bulmak amacıyla Çin pazarına yönelen Türkiye, bu yönelişi dengeli bir şekilde sürdürememiştir. Aynı zamanda yapılan kamu diplomasisi uygulamaları, yine karşılıklı ve dengeli kazan-kazan anlayışına dayanmayarak, Çin'in lehine doğru evrilmiştir. Ekonomik büyüme hızı ve bu büyüme neticesinde küresel aktör olma peşinde koşması Türkiye'nin Çin'e karşı politikalar üretmede yetersiz kalması, gelecekte bazı sorunlara neden olabilir. Öyle ki ABD bağımlı bir soğuk savaş sürecinden geçmesi, Türkiye'nin iç ve dış politikada uzun yıllar gerçekleştirmek istediği politikaların önünde en büyük engel teşkil etmiştir. Gelecek yıllarda Çin'in küresel bir aktör olması halinde Türkiye'nin önceki yüzyılda ABD bağımlılığını gelecek yıllarda Çin için yaşaması muhtemel olabilir. Bu senaryonun önüne geçilebilmesi ve ilişkilerini çeşitlendirme adına yeni pazarlar bulma nedeniyle geliştirilen Çin ilişkilerinin dengeli bir biçimde ilerlemesinin sağlanması gerekmektedir.

İkili ilişkilerde yaşanan ve Türkiye'nin bölgeye jeopolitik açılımlarda önüne tıkayan diğer unsur ise Uygur meselesidir. Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Uygurların bölgelerinde cereyan eden olaylar neticesinde çareyi Türkiye'de aramaları, Türkiye'nin dünyada Türk ve Müslümanların hamisi konumu pekiştirmektedir. Fakat gerek ekonomik gerek siyasi ilişkiler Türkiye'nin Uygur siyasetinde pasif hareket etmesine neden olmaktadır. Yaşanan olaylarda en sert tepkinin Türkiye'den verilmesinin dışında Türkiye, gerek BM'de gerek diğer uluslararası platformlarda konuyu dünyaya yayamamıştır. Bunda Çin'in özellikle BM'de veto yetkisini elinde bulunduran ülke olmasının önemi yadsınamaz. Ayrıca mevcut jeopolitikte Suriye meselesi özelinde Ortadoğu ve Afrika'da yürüttüğü siyaset Çin üzerinde yapılacak politikayı engellemektedir. Özellikle Suriye meselesi çözümünde Türkiye'nin Rusya ve İran yaklaşması, Çin'in ise Rusya ile genel kanıda müşterek hareket etmesi, Türkiye'nin Çin siyasetini etkilemektedir. Mevcut konjonktürel şartlarda Türkiye'nin Çin siyaseti daha da zor şartlarla devam etmektedir. İkili ilişkilerin ve sorunların Türkiye ve Çin özelinden çıkarak dünya devletlerinin eğildiği konular arasına girmesi, Çin'in Türkiye'yi ve diğer devletleri iç siyasetine karışmak ya da ülkesini karıştırmak isteyen devletler olarak algılaması ilişkileri daha da çıkmaz hale sokmaktadır. Özellikle Uygur siyaseti Türkiye ve ABD'nin Çin'e tepki göstermeleri Çin'in Türkiye'ye güven sorununu daha da derinleştirmektedir.

Çin'in mevcut beşeri ve coğrafi konumu, iç meselelerinden de daha fazla küresel boyutta da siyasetin temelini oluşturmaktadır. Ahmet Davutoğlu Stratejik Derinlik kitabında bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Çin'in gösterdiği bu ekonomik performans ve sahip olduğu olağanüstü demografik güç Çin'i eksen alan Avrasya Ölçekli stratejik analizlerin gelişmesine yol açtı. Huntington benzeri kimi Batılı stratejisyenler Çin'i muhtemel bir batı karşıtı bloğun başat gücü olarak gösterirken, Brzezinski gibi diğer bazı stratejisyenler ise Çin'in artan jeopolitik etki alanının ABD'nin Avrasya ölçekli çıkarları ile çatışmayabileceği, aksine bu çıkarlar doğrultusunda yönlendirilebileceği tezini ileri sürmektedir (...) Çin'in çok sayıda etnik ve lingüistik unsur barındırması ve insan hakları açısından başta ABD olmak üzere uluslararası sistem açısından eleştirilmesi Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan gibi Çin'in merkezi karakterlerinden farklılaşan toplulukları barındıran bölgeleri Çin'in yumuşak karnı haline getirmektedir” (Davutoğlu, 2016: 476-479).

Davutoğlu'nun bahsettiği jeopolitik alan genellikle Uzakdoğu ve Asya küresel güç mücadelesinde Avrasya olarak stratejisyenlerce tanımlanan bölgedir. Huntington'un Çin için bölünmüş ülke diyerek medeniyetler savaşının Batı, İslam dışında saydığı diğer güçlü medeniyeti olan Konfüçyüs medeniyeti, Çin'in ileri aşamadaki etki alanını göstermektedir. Avrasya'nın kalbi denilen bölgenin Doğu Türkistan sınırlarını da içine alması ve bu bölgeye hâkimiyetin önemli olması Çin'i bölgesinde hâkimiyetini güçlendirmeye yöneltmektedir. Uzakdoğu ve Asya siyaset alanı parametreleri düşünüldüğünde Japonya, Çin, Rusya ve ABD güç dengesinin bölgedeki önemi artmaktadır. Bölgede hâkimiyet kurmak isteyen ABD ise Çin konusunda net ve tutarlı bir strateji henüz oluşturamamışa benziyor. Brzezinski'nin bahsettiği gibi Çin'in ABD'ye karşı bir güç oluşturmayacağını düşünenler ile aksini düşünen ABD'li stratejisyenler arasında kalmış durumdadır. Çin ise bugün uyguladığı siyaset neticesinde ABD'ye tam bir karşıtlık politikasında değildir. Tam destek de vermemektedir. Ekonomik dönüşümünü sağlayan Çin'in ABD politikaları çerçevesinde de dönüştürülebileceği anlayışı ABD'nin Çin konusunda karar vermesini geciktiren bir olgu olarak sayılabilir.

Avrasya-Uzakdoğu denkleminde Türkiye'nin bölgeye yönelik tutarlı ve söylemsel olarak geliştirdiği bir siyaset göze çarpmamaktadır. Genellikle ekonomi temelli seyreden ilişkiler mevcut coğrafi uzaklık neticesinde de istenilen seviyelere ulaşmamıştır. Karşılıklı bağımlılık ve kazan-kazan anlayışı çerçevesinde Türkiye, Uzakdoğu ve Güney Asya ülkeleri ile karşılıklı etkileşim alanları bulmaya odaklanmaktadır. Devletlerin birbirlerini tanımaları ve bu süreçte karşılıklı ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi için Türkiye'nin coğrafi uzaklığı yenerek bölgeye yönelmesi gerekmektedir. Bu minvalde tarihi ipek yolu olarak bilinen güzergâha yapılan olan demiryolu ile karşılıklı ilişkiler geliştirilerek Avrupa'dan Çin'e

uzanan bir hat kurulmuştur (Hürriyet, 29 Ekim 2017). Böylece bölgeye yönelik coğrafi uzaklık en aza indirilerek hem Avrupa'dan bölgeye hem de bölgeden Avrupa'ya yapılacak olan ticaretten yararlanma imkânı doğmuştur. Enerji terminali olma yolunda ilerleyen Türkiye'nin ulaşımında köprü görevini üstlenmesi neticesinde elde ettiği kazanımları iyi değerlendirerek, bölgeye yönelimini arttırmalıdır.

6.3. Atayurt Mekânı: Orta Asya

Bu bölümde Asya'da bulunan ve SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk Devletleri (Kazakistan-Türkmenistan-Kırgızistan-Özbekistan-Tacikistan) ile Türkiye'nin ilişkilerine değinilmiştir. Tarihsel perspektif olarak 2000'li yıllardan sonra gelişen siyasi-ekonomik-askeri işbirliklerine değinilerek Türkiye'nin bölge siyasetine ve mekâna yönelişinde kullandığı argümanlar ortaya çıkarılmıştır. Bölge üzerinde küresel güçlerin etkileri ve Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında bu güçlerin rolleri incelenmiştir.

Orta Asya tanımı ile ilgili literatürde farklı tanımlar vardır. UNESCO, Orta Asya tanımının iklim ve yer şekilleri dikkate alınarak yapıldığını belirtmiştir. Buna göre Orta Asya, Moğolistan ve Çin'in batısını, Hindistan ve Pakistan'ın kuzeyini, İran'ın kuzeydoğusunu, Afganistan, Rusya ve Ortadoğu bölgesi ile eski Sovyet Cumhuriyetlerini içermektedir (Nogayeva, 2011: 97). İlk defa 1829 yılında Alexander von Humbolt tarafından kullanılan ve Alman ve Fransız literatüründe yaygınlık kazandıktan sonra Rusçaya "*Tsentral'nya Aziya*" şeklinde geçen "*Merkezi Asya*" tabiri denize irtibatı olmayan bütün Asya toprakları için kullanılmıştır ki, bunun jeopolitik karşılığı Rusya'nın Avrasya mihveridir. Jeopolitik olmaktan ziyade jeoteknik bir tanımlama olarak kullanılan İç Asya tabiri ise Türkistan ve Moğolistan'ı kapsayacak şekilde 40. ve 50. paraleller arası için kullanılmıştır (Davutoğlu, 2016: 457-458). Literatürde net bir tanımı olmaması ayrıca gerek bölge gerek küresel devletler açısından etki alanları ve jeopolitik kaygılar nedeniyle yapılan tanımların çakışması/ayrılması nedeniyle Orta Asya; çalışmada Kazakistan-Türkmenistan-Kırgızistan-Özbekistan-Tacikistan devletlerini tanımlama da kullanılmıştır.

SSCB'nin dağılmasıyla oluşan jeopolitik boşluk dünya devletlerini hem buldukları bölgede hem de küresel ölçekte politikalarını sorgulamaya itmiştir. İki kutuplu sistemin dar politikaları yeni mekânların açılması ile dış politika yapımında çeşitlenmelere ve yeni mekânlara yönelik siyasi alt yapı oluşturma gereksinimine ihtiyaç doğurmuştur. Bu açılan mekânların başında günümüz sürecinde önemini daha da arttıran Orta Asya ve özelinde Hazar

enerji havzası ile Kafkasya gelmektedir. Bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile yeni ilişkiler kurmak, SSCB döneminde kesilen ilişkileri tesis etmek ve bölgeyi dünya sistemine entegre etmek amacı, tarihsel kökleri nedeniyle Türkiye'yi bu konuda bir adım öne çıkarmıştır. Bu devletlerin bağımsızlıkları kazanmasıyla Türkiye, henüz politikalarının alt yapısını ve temelini oluşturmadan *“Adriyatik'ten Çin Seddi'ne”* sloganı ile bölgeye yönelmiş fakat çok geçmeden söylemin altını dolduramayacağını anlamıştır. Erol'un deyişiyle (2012: 3); *“Türk dünyasına hazırlıksız yakalanan Türkiye'nin, Gaspıralı'nın “Dilde, fikirde, işte birlik” sloganını kendine düstur edinerek ortaya çıkışı tepki bulmakta gecikmedi. Özellikle de başta Çin, Rusya ve İran olmak üzere tüm bölge bir anda kendisini endişe ve rekabetin içinde buldu.”*

Uzun yıllar iki kutuplu dünyanın bir tarafında yer alan Türkiye gerek Kıbrıs gerekse AB ile yaşadığı sorunlarda tek taraflı politikalarının getirisinin ciddi sıkıntılarını yaşamıştır. Dış politikasında çeşitlenme yaşama isteği ve farklı bölgelere açılımı konjonktürün elverişsizliği nedeniyle uygulanamamıştır. İki kutuplu düzenin çökmesi ve yeni mekânların açılması Türkiye'de bu isteği uyandırmıştır. Ayrıca, SSCB'nin çöküşüyle birlikte başlangıçta ortaya çıkan stratejik önemdeki görece azalmayı, Balkanlar, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki yeni gelişmelerle birlikte dengelemenin ötesinde, kendisini bir adım önde tutacak yeni bir yapılanmaya ve dış politikasında ciddi bir çıkışa ihtiyaç duymaktadır (Erol, 2006: 312). Bu çıkış Türkiye'nin Orta Asya devletlerini tanıyan ilk devlet olarak kendi ekonomik ve siyasi kapasitesini zorlayan vaatlerde bulunmasına yol açtı (Sarı, 2017: 357). Türkiye'nin yöneldiği yeni jeopolitik mekânlara küresel güçler olan ABD ve AB ülkeleri, jeopolitik boşluğun tekrar Rusya'nın güdümü ya da İran'ın katı İslami rejimleri yerine alternatif olarak, Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik sistemini bir model olarak önermiştir (Efegil, 2009: 357). Bu minvalde Türkiye, Eximbank kredileri açmış, Türk Hava Yolları'nın doğrudan seferler düzenlemesini sağlamış, BM-AGİT-İKÖ-ECO gibi kuruluşlara bağımsızlıklarını kazanan devletlerin üye olmasını sağlamıştır. Fakat 90'lı yılların sonu itibariyle ülke içerisinde süren koalisyonlar döneminde sağlıklı ve devamlı politikaların oluşturulamaması, AB ile olan ilişkilerin derinleşmesi, ekonomik olarak bölgeye yatırımların kısıtlı olması Türkiye'nin politik önceliklerini bölgeye vermemesine neden olmuştur. 2000'li yıllara kadar olan süreç bu bakımdan Orta Asya politikası için durağan bir evre olarak kalmıştır.

2002 yılında Ak Parti'nin göreve gelmesiyle birlikte dış politikada da çeşitlenme başlamıştır. Bölgeye yönelik olarak 58. Hükümet programında *“İyi komşuluk ilişkileri içinde*

Rusya Federasyonu ile, kültürel yakınlığımız çerçevesinde Orta-Asya ve Kafkasya ülkelerinde tarafların çıkarlarını zedelemeyen, işbirliğine dayalı ilişkiler sürdürülecektir” denilerek bölgeye yönelik rasyonel ve sağlam ilişkilerin başlayacağı belirtilmiştir (Ak Parti 58. Hükümet Programı, 2002). Bu çerçevede; Ak Parti bölge devletleri ile arasındaki işbirliğini arttırma, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını güçlendirme ve devlet yapılarına katkı sunma, küresel ve bölgesel entegrasyon süreçlerine katkıda bulunma, 1990’lı yıllardaki ağabey rolünün yerine karşılıklı iki eşit devlet anlayışında ilişkiler geliştirme yoluna gitmiştir (Efegil, 2009; Ekşi, 2009; Sarı, 2017). Fakat iktidarının ilk yıllarında AB’ye verilen önem neticesinde belirli bir süre politik alanda bu değişim yaşanmamıştır. AB sürecinde yaşanan problemlerin neticesinde özellikle 2005 sonrası Ak Parti yöneticileri alt yapısını oluşturmaya başladıkları çok boyutlu ve aktif dış politikanın hayata geçirilmesine çalışmışlardır. Bu sebeple Orta Asya devletlerinin birçoğu ile siyasi, kültürel ve ekonomik işbirliklerinin zeminini hazırlamışlardır.

Orta Asya ülkeleri içerisinde Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan Türkiye’nin sıkı ilişkiler kurduğu devletler olarak tanımlanabilir ki özellikle Kazakistan ve Kırgızistan ile ilişkiler stratejik işbirliği düzeyindedir. Böylesi bir yapı özellikle Demirel’in çabaları ile 1992’de kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi’ne katılımında da kendini göstermiş, 2009 yılında Nahçıvan’da yapılan zirveye Özbekistan katılmamıştır (Milliyet, 02 Eylül 2018). Bu zirve neticesinde Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi “*Türk Konseyi ya da Türk Keneşi*” adını alarak daha önce bağımsız faaliyet gösteren TÜRKSOY ve Türk İş Konseyi bu oluşuma bağlanmıştır (DİB, 2019f) . Türkiye, Orta Asya devletlerinin uluslararası arenadaki kuruluşlara üyeliklerine de destek olmuş, bölgede bu ülkelerle ortak oluşumları da meydana getirmiştir. 2010 yılında Kazakistan’ın AGİT dönem başkanlığını ve 2016’da da BMGK üyesi olmasını desteklemiştir. 2012 yılında Pekin’de düzenlenen ŞİÖ zirvesinde “*diyalog ortağı*” statüsünü Türkiye, Orta Asya ülkelerinin desteği ile elde etmiştir (Sarı, 2017: 361).

6.3.1. İkili İlişkiler

Türkiye’nin ikili ilişkilerde ivme kazandığı ve ikili ilişkileri en üst seviyeye taşıdığı ülke şüphesiz Kazakistan’dır. Bunun en önemli sebepleri, Kazakistan’ın coğrafi konumu, ekonomisi ve uluslararası ilişkilere açık yapısı ile Nursultan Nazarbayev’in bağımsızlıktan itibaren günümüze kadar devleti idare etmesidir (Sarı, 2017: 364). Ayrıca, Türkiye’nin enerji koridoruna dönüşme, Kazakistan’ın ise enerji sevkiyatı yolları ile pazarlarını çeşitlendirme arzusu ilişkilerin seviyesini yükseltmiştir (Omonkulov, 2015: 218). Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev 2003 ve 2009 yıllarında Türkiye’yi ziyaret etmiştir (Nogayeva, 2019). 2009 ziyareti neticesinde Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalanarak ilişkiler stratejik ortaklık

seviyesine çıkarılmıştır (Yenişafak, 12 Eylül 2018). Karşılıklı ilişkilerin arttırıldığı asıl dönem 2012'dir. Erdoğan'ın Astana ziyareti sonrası Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuş ve aynı yıl Nazarbayev'in iadeiziyareti neticesinde ilk toplantısı yapılmıştır. İkinci toplantı ise 2015 yılında Erdoğan'ın Kazakistan ziyaretinde gerçekleşmiştir (Sarı, 2017: 365).

Kazakistan'ı Türkiye açısından önemli hale getiren diğer olay ise 2016 yılında yaşanan darbe girişimi sonrası Türkiye'yi ilk ziyaret eden lider ve desteğini ilk açıklayan liderin Nazarbayev olmasıdır. Ziyarete Erdoğan'ın, *“Türk dünyasının Aksakalı Nazarabayev, (...) Türkiye'ye ilk ziyaret eden, milletimizle dayanışmasını açık ve net şekilde ortaya koyan ilk devlet başkanıdır”* sözleri ikili ilişkilerin geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir (Hürriyet, 06 Ağustos 2016). Nazarbayev'in Türkiye'ye karşı olan yaklaşımı Rusya ile uçak krizi yaşanması sürecinde de kendini göstermiş, arabuluculuk yapması neticesinde gerginlik büyümeden önlenmiştir (İbragimova, 2016). Kazakistan ile ilişkilerde ekonomi de ikili ilişkiler seviyesinde artarak devam etmektedir. 2001 yılında 210 milyon dolar olan ticaret hacmi 2016 yılına gelindiğinde 1,86 milyar doları aşmıştır (Budak, 2015: 5). Türkiye geldiğimiz noktada Kazakistan petrolü ve buğdayının önde gelen müşterilerinden biri olmuştur (Omonkulov, 2015: 220). Toplamda Türkiye sermaye miktarı açısından Kazakistan'daki 17. büyük yatırımcı olmakla birlikte enerji dışı sektörlerde 4. sırada yer almaktadır (Sarı, 2017: 367). Ayrıca Türkiye birçok bölgede olduğu gibi Orta Asya'da da TİKA aracılığıyla faaliyetler göstermektedir.

Kazakistan'ın ardından Türkiye'nin en çok ticaret yaptığı diğer ülke Türkmenistan'dır. Türkmenistan gaz rezervleri bakımından bölgede Rusya'nın ardından 2. sırada dünya doğalgaz rezervinde 4. sırada yer almaktadır (Budak, 2015: 5). Ancak ikili ilişkilerde en büyük sorunlardan biri gaz alım-satımında yaşanmıştır. 1999'da Türkiye'nin gaz alım satımında Türkmenistan ile yaptığı anlaşmaya rağmen Rusya'nın Mavi Akım projesini tercih etmesi sıkıntıların başlangıcı olmuş, 2002 yılında Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'a karşı düzenlenen suikast girişimine Türk vatandaşların karıştığı iddiası ikili ilişkileri sarsmıştır (Hürriyet, 04 Aralık 2002). Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Erdoğan 2003 yılında Türkmenistan'a ziyaret gerçekleştirmiş ve ilişkilerde yumuşama başlamıştır (Hürriyet, 09 Ocak 2003). 2006 yılında Türkmenbaşı'nın vefatı ile yerine geçen Gubanguli Berdimuhammedov ile birlikte ilişkiler ivme kazanmıştır. 2014 yılında Abdullah Gül Atçılık Bayramı nedeniyle Türkmenistan'a ziyarette bulunmuştur (Hürriyet, 27 Nisan 2014). Bu ziyaret sonrası Türkmenbaşı da iadeiziyarete bulunmuştur (Hürriyet, 28 Ağustos 2014). Bu ziyaretlerin dışında Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olarak yemin edeceği törene

Berdimuhammedov'da katılmış, Erdoğan ise Cumhurbaşkanı olarak Orta Asya'ya ilk ziyaretini Türkmenistan'a yapmıştır (Habertürk, 07 Kasım 2014). Berdimuhammedov, 6. Uluslararası Türkmenistan Yatırım Fonu'na katılmak ve Çanakkale Kara Savaşları'nın 100. yıl dönümü için 2015 yılında Türkiye'ye gelmiş aynı yıl içerisinde Erdoğan, Tarafsızlık Siyaseti konferansı için Türkmenistan'a ziyaret gerçekleştirmiştir (Sarı, 2017: 370-371).

Türkiye-Türkmenistan ilişkileri karşılıklı ziyaretlerin dışında hem ekonomi hem de işbirliği alanları ile de giderek artmıştır. Özellikle Türkiye-Rusya uçak krizinde Rusya'nın Türk mallarına yönelik uyguladığı ambargo meselesinde Türkmenistan Türkiye'den yana tavır takınmıştır. Bu konuda Kazakistan ile aynı düşüncededir. Türkiye de Türkmenistan'ın Azerbaycan ile yaşadığı sınır problemleri nedeniyle üçlü bir mekanizma oluşturarak sorunun çözümüne katkı sunmuştur. Bu sorunun çözülmesi Türkiye'nin Asya'ya, diğer devletlerin ise Hazar enerjisini Batı'ya taşımalarına neden olacak ve fayda sağlayacaktır. Ekonomi alanında ise Türkiye'nin 2016 yılı itibariyle ihracatı 1.24 milyar dolar iken 442 milyon ithalat rakamı vardır (Sarı, 2017: 371). Fakat Ak Parti döneminde Türkmenistan'a gerçekleştirilen en önemli proje Türkmenbaşı Uluslararası Deniz Limanı'dır. 1.5 milyar dolar olan projenin temeli 2013 yılında atılmıştır (Omonkulov, 2015: 221). Ticari ilişkiler günden güne artsa da Türkmenistan kendisinin tarafsızlık statüsünü bahane ederek Türkiye merkezli birçok platform ve oluşuma sıcak bakmayarak, vize uygulamasını sürdürmektedir. Bu kararında ise daha önce bölgede yaşanan birçok faaliyette Türk isimlerin olması ve bölgesel denge unsurlarıdır.

Orta Asya ülkelerinden biri olan Özbekistan ile ilişkiler ise Kazakistan ve Türkmenistan gibi ileri seviyelere taşınamamıştır. Özellikle 1999 yılında İslam Kerimov'a bombalı suikast düzenlenmiş ve suikastta bulunan kişiler arasında Türk vatandaşı olduğu da tespit edilmiştir. Bu olay ikili ilişkilerde kopmaya neden olmuştur (Budak, 2015: 7). Ayrıca Özbek muhalif Muhammed Salih'in ülkesinden ayrılarak Türkiye'de ikamet etmesi, Özbekistan'ın aşırı İslamcı ve radikal hareketlere karşı yürüttüğü politikalar nedeniyle 2002'de iktidara gelen Ak Parti'nin Gülen Hareketi ile yakınlığı iddiaları Özbekistan'ı tedirgin etmiştir (Omonkulov, 2015: 222-223). Ak Parti iktidarının göreve gelmesiyle Erdoğan 2003 yılında Özbekistan'a ziyaret düzenlemiştir (Hürriyet, 17 Aralık 2003). 2005 yılında ise Andican olaylarında BMGK'de Türkiye'nin Özbekistan aleyhine oy vermesi iki ülke ilişkilerini derinden sarsmıştır (Milliyet, 17 Kasım 2016). Bu tarihten itibaren devlet başkanları düzeyinde diğer görüşme 2014 yılında Rusya'da gerçekleşmiştir (Haberler, 10 Şubat 2014). Gerek bu tarihe kadar dışişleri bakanlığı düzeyindeki görüşmelerden gerekse Rusya görüşmelerinden herhangi bir sonuç alınamamıştır. 2016 yılına gelindiğinde ise

Kerimov'un ölmesi üzerine ilişkiler artmaya başlamıştır. İlk olarak Kerimov'un mezarını ziyaret eden Erdoğan ardından Özbek lider Mirziyoyev ile görüşmüştür (AA, 19 Kasım 2016). Bu ziyaretlerden sonra 2017'de Pekin'de "Tek Kuşak, Tek Yol" zirvesinde ikili görüşme gerçekleşmiştir (Haberler, 14 Mayıs 2017).

Özbekistan ile ticaret ise yaşanan sorunlar nedeniyle istenilen seviyelere çıkamamıştır. İkili ticaret hacmi 2016 yılında 1,242 milyar dolar civarında kalmıştır (Sarı, 2017: 376). İki ülke ticaret hacmini giderek arttırmaktadır. Özbekistan ile ilişkilerin özellikle 2016 itibariyle artmasında, Kerimov'un vefat etmesi ve Türkiye'nin Özbekistan'ın mücadele ettiği radikal dinci gruplar tarafından darbe teşebbüsüne maruz kalmasıdır. Türkiye yaşanan hadise sonrası Gülen hareketi olarak bilinen FETÖ terör örgütüne yönelik mücadeleye başlamış ve iki devlet bu konuda aynı çizgiye gelmişlerdir. Ayrıca bölgede yaşanan güç dengesi Özbekistan'ı Türkiye'ye yakınlaştırmış, gerek Rusya gerekse diğer güçleri Türkiye ile dengeleyerek bölgede yaşanabilecek istikrarsızlığı önlemek istemiştir. Sıkıntılı süreçlerden geçen ilişkiler her alanda gelişerek devam etmektedir.

Türkiye'nin iyi ilişkiler geliştirdiği diğer bir ülke ise Kırgızistan'dır. 1990'lı yıllardan itibaren gelişen ilişkiler Kırgızistan'daki iç kargaşalara rağmen devam etmiş, el değiştiren iktidarlar Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmeye özen göstermişlerdir. Karşılıklı ziyaretler değişen hükümetlerce devam etmişse de muhalif lider Almazbek Atambayev'in geçici hükümet başkanı olmasıyla ilişkilerin boyutu artmıştır. Atambayev Cumhurbaşkanı olarak ilk resmi ziyaretini de Türkiye'ye yapmıştır (Türkiye Gazetesi, 12 Ocak 2012). 2011 yılında oluşturulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi ile ilişkiler üst düzeye çıkarılmıştır. Türkiye ayrıca 2010 yılında Özbekler ve Kırgızlar arasında çıkan çatışmalarda Kırgızistan'a destek vermiştir (Sarı, 2017: 367). Kırgızistan'ın ülke olarak enerji kaynaklarına sahip olmaması fakat küresel piyasaya entegre olma isteği Türkiye'nin ilişkilerini daha çok ekonomik boyutta sürdürmesine neden olmuştur. Ak Parti ile birlikte Türkiye sürekli siyasi olarak sorunlar yaşayan Kırgızistan'ın her zaman yanında olacağını belirtmiştir (Hürriyet, 10 Nisan 2013). Bu sebeple TİKA aracılığıyla 2013 yılında en çok kalkınma yaptığı ülkeler arasında 3. sırada yer almıştır (Omonkulov, 2015: 227). Ayrıca Atambayev'in ziyareti sırasında 21 milyon dolarlık hibe verilmiş, önceki dönem alınan 50 milyon dolarlık borcun silinmesi gündeme gelmiştir (Haberler, 03 Temmuz 2010).

Kırgızistan ile ilişkiler son dönemlerde yaşanan hadiseler nedeniyle sorunlara neden olmuş, ikili ilişkilerde pürüzler meydana gelmiştir. İlk olarak Rusya ile uçak krizinde Kırgızistan'ın Rusya'dan yana tavır takınması ve Türkiye'nin Rusya'dan özür dilemesini

istememesi problemlerin başlangıcı olmuştur (Aljazeera, 24 Aralık 2015). Ayrıca Türkiye’de FETÖ darbe girişimi sonrası Kırgızistan uyarılmış, terör örgütünün Kırgızistan’da da darbe yapabileceği söylenmiştir. Fakat Kırgız yetkililer bu iddiaları “*absürt*” olarak tanımlamış ve Türkiye’nin çekincelerine katılmadıklarını söylemişlerdir (BBC, 01 Ağustos 2016). Yaşanan bu gerilimler ilişkileri olumsuz etkilemişse de ekonomik olarak işbirliği devam etmiştir. Geçmişten itibaren sınırlı olan ticari ilişkiler Ak Parti iktidarı ile birlikte artmış, 2002 yılında 40 milyon dolar civarında olan toplam ticaret 2016 yılı itibariyle 410 milyon dolar seviyelerine ulaşmıştır (Sarı, 2017: 369). Türkiye’nin, 2004 yılından bugüne kadar Kırgızistan’a ekonomik/ticari, sağlık, eğitim, sosyal ve kültürel işbirliği programlar bağlamında yapmış olduğu resmi ikili kalkınma yardımlarının toplam tutarı ise 855 milyon dolardır (DİB, 2019g).

Türkiye’nin ilişkiler geliştirdiği bir diğer ülke olan Tacikistan, 1990’lı yıllarda yaşadığı iç savaş nedeniyle gerek bölge gerek dünya devletleri ile bağıni kurmakta zorlanmıştır. Türkiye tarafından savaş zamanı dahi büyükelçiliğin ülkede faaliyetlerine devam etmesi, ilişkilere verilen değer noktasında önemlidir (Budak, 2015: 9). Ak Parti’nin iktidara gelmesiyle bölgenin diğer ülkeleriyle olduğu gibi Tacikistan ile de ilişkiler geliştirilmek istenmiştir. Bu minvalde ilk olarak 2003 yılında Erdoğan Tacikistan’a ziyaret gerçekleştirmiştir (Hürriyet, 24 Ekim 2003). 2009 yılında Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül resmi ziyarette bulunmuş ve bu ziyaret neticesinde ilişkiler ivme kazanmıştır (Hürriyet, 29 Mayıs 2009). 2012 yılında Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman iadeiziyarete bulunmuş ve “İşbirliği Konseyi Kurulmasına İlişkin Ortak Açıklama” imzalanmıştır (DİB, 2019h). Tacikistan ile ekonomik olarak ilişkiler istenilen düzeyde olmasa da ihracat rakamlarında Türkiye 4. sıradadır. 2002 yılında 51 milyon dolar olan ticaret hacmi 2016 itibariyle 314 milyon dolara çıkmıştır (Sarı, 2017: 378). Tacikistan’a ikili planda şimdiye kadar Türk Eximbank kredisi, TİKA (48 milyon Dolar) ve diğer kuruluşlarımızın yardımları dâhil, toplamda yaklaşık 90 milyon Dolar tutarında mali destek ve karşılıksız yardımda bulunulmuştur (DİB, 2019h).

Ak Parti döneminde Tacikistan politikasında en öne çıkan hususlardan diğeri ise hidroelektrik enerji meselesidir. Orta Asya’da su kaynaklarının yüzde 60’ını elinde bulunduran Tacikistan barajlar kurarak enerji üretmek isterken, bu kaynaklardan yararlanan diğer devletler projeye karşı çıkmaktadır. Türkiye’nin baraj projesi girişimi karşılık bulursa Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan’ı karşısında bulacağı bir gerçektir (Omonkulov, 2015: 231). Özbekistan Cumhurbaşkanı Kazakistan ziyaretinde bu girişimin savaşa bile neden

olabileceğini söylemiştir (Rukn, 2012). Genel itibariyle dış politikasında Rusya ile paralel bir tavır sergileyen Tacikistan'ın Türkiye ile birlikte hareket etmesi, gelişen Türk-Rus ilişkilerine bağlanabilir. Fakat Türkiye'nin ekonomik olarak yapacağı hidroelektrik enerji yatırımı gibi hamleler hem bölgedeki dengeleri değiştirebilir, hem de küresel ölçekte devletlerin farklı politika izlemelerine neden olabilir.

Orta Asya Türk Devletleri ile kültürel ilişkiler kesintisiz devam etmiştir. Türkiye'nin bölge ülkelerini Avrupa ve dünya sistemine hazırlama gayreti kültürel ve eğitim faaliyetleri ile de devam etmiştir. 1990'larda öğrenci projeleri ile başlayan süreç artarak devam etmiştir. Kazakistan'da Türk-Kazak Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi ile Kırgızistan'da Türk-Kırgız Manas Üniversitesi bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye Orta Asya Türk Devletleri'nin Latin Alfabesine geçişi ile ilgili de girişimlerde bulunmaktadır. Ortak dil ve alfabe birliği ile kültürel faaliyetlerin daha da genişlemesi için çabalar sürmektedir. Fakat bu devletlerin dünya ekonomik sisteminde yeni olmaları ve ülkelerindeki siyasi istikrarı yeni oluşturmaları eğitim ve kültür faaliyetlerine ayrılan bütçenin kısıtlı olmasına neden olmaktadır.

6.3.2. Küresel Jeopolitikte Orta Asya ve Siyasal Mekânının Değerlendirilmesi

Orta Asya siyasi mekânı, tarihsel jeopolitik teorilerden günümüze kadar olan süreçte önemini korumuş bir bölgedir. Denize kıyısı olmamasına ve kara içinde kalmasına rağmen bölge, zengin enerji kaynaklarını barındırması, küresel ve bölgesel güçteki devletlerin yayılım alanlarında ya da bu devletleri birbirinden ayıran coğrafyada olması sebebiyle de önemli hale gelmektedir. Tarihsel jeopolitik teorilerde özellikle güçlü kara orduları tarafından hâkimiyet sağlanacak bir alan olması ve devletlerin sanayileşme için bölgenin enerji kaynaklarına olan ihtiyacı Orta Asya'nın tarihi jeopolitik teorilerde yerini almasına neden olmuştur. Bu teorilerin en bilineni olan Kara Hâkimiyet Teorisinde Mackinder bölgeye "*Heartland*" olarak tanımlamış ve bölgeye hâkimiyetin dünya hâkimiyetini getireceğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Skypman Kenar Kuşak Teorisinde bölgeye hâkimiyetin sağlanmasının ancak onu çeviren kuşağa hâkim olunmasıyla sağlanabileceğini söylemiştir. Gerek Mackinder gerek Skypman'ın teorilerinde merkezi teşkil eden bölge Orta Asya'yı da içinde barındırmaktadır. Dünya düzenlerinin değişmesi, bölgesel ve küresel güçlerin ortaya çıkması bölgenin jeopolitikte değer kaybına neden olmamış, aksine günümüz sürecini yansıtan çağdaş kuramlarda da yer almasını sağlamıştır.

Çağdaş jeopolitik kuramcılardan olan Brzezinski, Orta Asya ve Kafkasya devletlerini Avrasya Balkanları olarak tanımlamış ve SSCB'nin alan boşaltmasıyla birlikte bölgeye İran

ve Türkiye'nin etkisinden bahsetmiştir. Bölgesel ölçekte İran ve Türkiye'yi jeostratejik eksenler olarak tanımlarken, Orta Asya siyasetinde jeostratejik oyuncular olarak görmüştür. Bölgeye nüfuz edebilecek ülkeler olarak gördüğü Türkiye ve İran'ın iç meseleler nedeniyle etkili olamayacaklarını ve rakip olmaları nedeniyle oyun dışında kalacaklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda bölge ülkelerinin Avrupa entegrasyonunun sağlanması ile tekrar bir Rus hâkimiyetine girmelerinin engellenmesini de söylemiştir. Avrasyacılık fikriyle hareket eden Dugin ise bölgeyi Rusya için önemli bir güvenlik bölgesi olarak görmektedir. Türkiye'nin Turancı politikalarının önüne set çekilmesi ve bu sebeple Azerbaycan ve Ermenistan'ın bölge için önemini vurgulamıştır. Bölgesel istikrar için ortaklığın İran ile işbirliği yönünde kullanılması gerektiğini de söylemiştir.

Orta Asya siyasal mekânı bölgeye uzun yıllar hâkim olmuş Rusya için şüphesiz daha önemlidir. Gerek siyasal sınırlarının bölge ülkeleriyle olması gerekse hâkimiyet alanının güvenlik endişesi doğurması Rusya'nın diğer ülkelere daha yoğun siyaset uygulamasına neden olmaktadır. Rus askeri doktrininden Rusya'yı Orta Asya'ya bağlayan nedenleri Erol (2012: 4); etnik Rusları korumak, önemli kaynaklara ulaşmayı devam ettirmek ve ulusal güvenliğinde rol oynayan (Baykonur (Kazakistan) uzay üssü gibi) birimler üzerinde kontrol sağlamak olarak açıklamıştır. Ayrıca bölgeye dışarıdan gelebilecek ve mevcut durumu ve istikrarı bozabilecek her türlü girişime engel olmak Rusya'nın stratejileri arasında değerlendirilebilir. Burada her ne kadar Asya özelinde müşterek hareket ediyor gibi gözükse de Çin, Rusya tarafından dikkate alınmaktadır. Özellikle büyüyen ekonomisi sebebiyle önce bölge daha sonra da Ortadoğu gibi enerji kaynakları bölgesinde etkisini arttırmak isteyen Çin'in Orta Asya politikası da buna göre şekillenmektedir. Olası bir istikrarsızlığı Rusya kadar istemeyen Çin, mevcut etnik yapısı nedeniyle Orta Asya'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmektedir. Özellikle yumuşak güç ve kamu diplomasisi unsurlarını dış ilişkilerde kullanan Çin, Konfüçyüs anlayışı ile Orta Asya'da etki kurmaya çalışmaktadır. Her ne kadar tam bir taraf ve müdahil konumda bulunmasa da Japonya'da Orta Asya'da yaşanan mücadeleyi yakından takip eden ülkelerdendir. Özellikle Çin ve Rusya'nın mevcut konumları Japonya'nın Asya mücadelesinden geri kalmamak adına önem verdiği konulardandır.

Heartland'a ulaşma mücadelesini önceki yüzyıllarda sürdüren ABD, SSCB'nin dağılmasıyla bölgeye daha fazla önem vermeye başlamış, sadece bu bölgedeki enerji değil dünya üzerindeki enerji bölgelerine ilgisini arttırmıştır. Gerek Ortadoğu'da gerekse Asya bölgesinde birçok devletin ABD ve politikalarına negatif bakışını bilen ABD, bölgeye yönelişte farklı stratejiler geliştirmiştir. Bölgeye olan coğrafi uzaklığı ve kıtadaki kültürel

bağları olan devletlere rağmen ABD'nin herhangi bir bağının olmaması, bölgedeki stratejilerine diğer güçlerden daha fazla yatırımla ulaşabileceği gerçeği ABD'yi bölgeye girişte referans olabilecek ülkelerle işbirliği yapmaya itmiştir. Çin ve Rusya'nın tutumları ortadayken bölgeye Türkiye üzerinden yönelebileceğini bilen ABD, Türkiye'nin komşu ülkelerde ABD'nin hareket özgürlüğünü arttırmasını istemektedir (Erol, 2006: 339). Türkiye bunu yaparken bölgedeki devletlerin dünya kapitalist sistemine entegre olmaları için ABD'den yardım alarak bu ülkelerde uygulamak istediği politikaları da karşılıklı işbirliği neticesinde gerçekleştirmiştir. Davutoğlu'na göre ise, hem güçler dengesi hem de uluslararası örgütlerin kullanımı ile bölgeyi kontrol eden ABD, Türkiye gibi jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik açıdan güçlü ve derinlikli Avrasya bağlantılarına sahip ülkelere ABD açısından stratejik aktörler konumu kazandırmaktadır (2016: 472). ABD'nin stratejilerinde Türkiye nerede ise Rusya'nın stratejilerinde de İran aynı görevi sürdürmekte ve güçler dengesinde bu iki ülke gerek komşuluk gerek bölge nedeniyle bu stratejilerin uygulanmasında dikkatli davranmaktadır. Türkiye bir taraftan ABD'nin bölge isteklerini yerine getirirken, enerji tedarikçisi olan İran'ı görmezden gelmemektedir. İran'da Avrupa'ya ulaşmadaki yolu olan Türkiye ilişkilerini aynı hassasiyette devam ettirmektedir.

Bölgeye yönelik komşu ülkeler üzerinden etki yapmak isteyen diğer küresel güç ise AB'dir. Her ne kadar bölgeye yönelik belirli bir stratejisi olmasa da Mehmet Seyfettin Erol bölgeye bakışın iki nedenden dolayı olduğunu söyler (2006: 331): "*Yer altı zenginlikleri ve Avrupa güvenliği.*" Özellikle SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye dâhil olması birliğin bölgeye komşu olmasına neden olmuştur. Bu komşuluk neticesinde birlik bölgede istikrarın korunmasından yana tavır sergilemiştir. Olası bir kaosun bölgeye zarar vereceğini düşünmesi, aynı zamanda Avrupa'nın enerji ihtiyacının karşılanmasında sorun olabileceğinin de işaretidir. Bu sebeple AB gerek enerji arzının sağlandığı yollar gerekse hammadde bölgesinin istikrarlı bir yapıda olmasını istemektedir. AB ülkeleri için Türkiye'nin konumu ise ABD politikalarından farksız değildir. Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle özellikle Ortadoğu'da geliştirilen model ülke söylemi, Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan devletlere karşı 1990'larda kullanılmaya başlanmış, bu ülkelerin dünya ekonomik sistemine girmelerine destek olunmuştur. Ayrıca Türkiye'nin bölge ülkeleri ile birlikte geliştirilen boru hatları da AB ülkeleri tarafından desteklenmiştir.

Türkiye ise bölgeye yönelme konusunda 1990'lı yıllarda oluşturduğu ve altını dolduramadığı söylemlerin dışında özellikle Ak Parti iktidarına kadar olan süreçte ciddi bir atılım gerçekleştirememiştir. Kültürel faaliyetlerin dışında ekonomik manada da henüz

istenilen düzeylere erişilememişse de 2002 ile 2016 yılları arasında bölge ülkeleri ile olan ticarete ciddi bir ivme yakalanmıştır. Türkiye'nin bölgeye yaklaşımda kullandığı söylemlerin de değiştiği 2000'li yıllar, Türkiye'nin bölgeye bölge gerçeklerini bilerek realist bir strateji ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Ortadoğu'da yaşanan ilişkilerde bölge ülkelerine tavsiye edilen reformların Orta Asya devletlerine daha yumuşak bir tarzda söylenmesi günümüzde bölgede Ortadoğu'da yaşanan benzeri hadiselerin olmamasına neden olmuştur. Aynı zamanda bu tutum bölge ülkeleri tarafından Türkiye'nin AB ya da ABD politikalarının temsilcisi konumunda görülmemesine neden olmuştur. Fakat Nartov'un Türkiye'nin politikaları ile görüşlerini aktaran Erol (2012: 7), Türkiye'nin Orta Asya'da hiçbir zaman ABD'den bağımsız hareket etmediğini söylemiştir. Aynı zamanda politikaların tehdit olarak algılanmasının nedeninin Turancı ideoloji ile özdeşleştirildiğinin altını çizmektedir. Davutoğlu ise (2016: 466), SSCB'nin yıkılması ile bütünleştirici reel kimliklerin ortaya çıkması için hazır olan zemin, gerek eğitim sistemi gerekse aydın prototipi nedeniyle yerini ayrılıkçı yerel kimliklere bırakmıştır demiştir. Davutoğlu, Nartov'un söylediği Turancı politikaların gerçekleşme olasılığının söndüğünü bölge ülkelerinin yerel kimliklerde bile ayrıştığını ifade ederek Rusya'nın çekincelerinin yersiz olduğunu ifade etmiştir.

Türkiye'nin jeopolitik uygulamalarında gerek "*Osmanlılık*" gerekse "*Turancılık*" bölgelere yönelimlerde ciddi sorunlar oluşturmuştur. Ortadoğu'ya yönelimde referans olarak algılanan Osmanlılık bölge ülkelerinde aynı etkiyi yapmamıştır. Orta Asya özelinde de Turancı politikalar bölge ülkeleri tarafından aynı etkiyi yapmamaktadır. Türkiye'nin özellikle bölgedeki ülkeler tarafından algısı, diğer güçlerin dengelenmesi ve ekonomik ortaklıklar üzerine olmuştur. İran, Rusya ve Çin'in uyguladığı politikalarda Türkiye bölge ülkeleri açısından bu dengelerin kurulması ya da mevcut dengelerin korunması işlevini görmektedir. Ata toprakları anlayışı ile hareket eden Türkiye bölge ülkelerinin kalkınma ve küresel entegrasyonlarına ciddi katkılar sağlamıştır. Buna rağmen bölge ülkeleri özellikle dış ilişkilerde birçok defa Türkiye ile farklı taraflarda yer almış, ilişkilerin geliştirilmesi uzunca bir dönem gerçekleşmemiştir. Bölge ülkeleri hem Türkiye'yi hem de İran'ı tercih etmek durumunda kalsalar bile ilişkilerin devamında bağlarını iki ülkeyle de koparmamıştır. Türkiye'nin bölgeye dönük olarak ekonomi temelli uyguladığı politikalara devam etmesi, aynı zamanda 1990'lı yıllarda birçok devleti tedirgin eden söylemleri terk ederek kültürel ilişkileri arttırması gelecek ilişkilerin zemini açısından önemlidir. Ayrıca bölgede yerel kimlik çatışmasının tarafı olmaktan kaçınarak dönem dönem uyguladığı arabuluculuk diplomasisini uygulamalı ve kalıcı çözümler önermelidir.

6.4. Jeopolitik Rekabette Ortaklığa: Rusya İlişkileri

Bu bölümde Türkiye ile Rusya arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri ilişkiler ile ortak rekabet alanlarında yaşanan olaylara değinilmiştir. Genel itibariyle 2000’li yıllar ve sonrasında gelişen olaylar ile bu olaylara Türkiye’nin ve Rusya’nın bakış açıları yansıtılmıştır. Türkiye’nin özelde Rusya, genel manada ise Rusya’nın egemenliğini sürdürdüğü mekânlara bakışı ve bu mekânlara yönelimde kullandığı jeopolitik söylemler belirlenerek, gelecek projeksiyonlara dair bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler tarihsel boyutta eskilere dayansa da iki devletin 2000’li yıllara kadar birbirlerine bakışı “*düşman*” ya da “*rakip*” şeklinde olmuştur. Güncel dünya haritasında kara sınırına sahip olmasa da Karadeniz komşusu olması ve iki devletin birbirleri üzerinden gerçekleştirmek istedikleri siyaset, tarihin farklı dönemlerinde iki devleti karşı karşıya getirmiştir. İmparatorluk geleneğine sahip olan iki devlet, Rusya’da Bolşevik Devrimi’nin, Türkiye’de ise yeni Cumhuriyet’in kurulma dönemine kadar birbirini rakip ya da düşman olarak görmüştür. Yaşanan gelişmelerle ilişkiler yeni bir sürece girmiş, tarihin iki büyük rakibi belirli diyalog yolları ile dostane ilişkiler geliştirmişlerdir. 1920’li yıllarda her iki ülkenin de siyasi tarihinde benzer olayların yaşanması, iki ülkenin birbiriyle olan ilişkileri, “*geniş uluslararası işbirliği sistemine*” doğru büyük mesafe kaydetmiştir (Yeltin ve Işık, 2017: 40). Fakat yaşanan bu ilişki ağı dünyada yeni bir savaşın başlayacağını belirlemeye başlamasıyla son bulmuştur. Türkiye çıkacak olan savaşta dış politik gerekçeleri nedeniyle Batı sisteminde yer almış ve Rusya ilişkilerine mesafe koymaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yapıda Türkiye ile SSCB’nin ilişkileri en alt seviyeye inmiştir. SSCB’nin boğazlar üzerindeki talepleri ve Türkiye’nin Batı ittifakında yer alması ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 1960 ve 1970’li yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler Türkiye’nin Batı’yla –özellikle ABD ile- yaşadığı Kıbrıs Sorunu ve Jüpiter Füze Krizi’nin etkisiyle bir ivme kazanmış, bu dönemde Türkiye, Sovyet yardımlarıyla sanayi alanında büyük gelişme kaydetmiştir (Kazdal, 2018: 52). Fakat yaşanan sorunlarda iyileşme gösteren ilişkiler Türkiye’nin daha çok konjonktürel sebeplerle uyguladığı politikalar olması sebebiyle kısa sürmüş, SSCB’nin dağılmasına kadar olan süreçte iki devlet ilişkileri istenilen düzeye çıkamamıştır. SSCB’nin dağılmasıyla oluşan soğuk savaş sonrası 1990’lar ise Türkiye-Rusya ilişkilerinde zemin arama dönemi olarak adlandırılabilir (Tüfekçi, 2017:135). Bu yüzdendir ki kimi zaman ilişkilerin soğuk savaş döneminden çıkıp Soğuk Barış dönemine girdiği ifade edilebilir (Özbay, 2010: 301). İlişkilerde zemin arama 1990’ların ilk yarısında hemen gerçekleşmemiş, SSCB’nin ardından oluşan jeopolitik boşluklara uygulanan politikalar iki

ülkeyi rekabet haline sürüklemiştir. Özellikle Orta Asya ve Kafkaslarda yaşanan sorunlar ve Türkiye'nin milliyetçi söylemleri, Rusya'nın Türkiye'ye bakışını etkilemiştir. Ayrıca iki ülke Kürt ve Çeçen sorununu birbirleri aleyhine kullanmakla suçlamış, 1990'ların sonuna kadar var olan meseleler ilişkileri zorlaştırmıştır. Buna rağmen ekonomik olarak ilişkiler her zaman politik meselelerin önünde yer almış ve hızla ilerlemiştir.

1990'lı yılların sonu iki ülke ilişkilerini rekabet ortamından çıkarıp işbirliğine doğru yöneltmiştir. Bu yönelişin yaşanmasındaki en büyük etkenler iki ülkenin Batı ile yaşadığı hayal kırıklığıdır. Rusya'nın iyi ilişkiler kurmak adına NATO ile 1997'de imzaladığı işbirliği ve güvenlik anlaşmasına rağmen, Doğu Avrupa ülkeleri Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın NATO üyesi olması için atılan adım, Rusya'yı hayal kırıklığına uğratmıştır (Yeltin ve Işık, 2017: 41). Aynı dönemde Türkiye'de, Lüksemburg zirvesinde açıkça ortaya çıktığı üzere, üyelik sürecinde AB ile ciddi sıkıntılar yaşamaktaydı (Çelikpala, 2015:127). Batıda yaşadıkları durumlar neticesinde iki ülke hem bölge hem komşuluk ilişkilerini sorgulama imkânı bulmuştur. Ayrıca Türkiye'nin giderek artan enerji ihtiyacı ile Rusya'nın ekonomik olarak toparlanma isteği iki ülkeyi ortak çıkarlar zemininde buluşturmuştur. 1990'lar ile birlikte ekonomik olarak yakalanan ivme her ne kadar politik engellere takılmış bu süreçten sonra ortak çıkarlara dayalı özellikle ekonomik politikalar ağırlık kazanmıştır. İkili ilişkilerde bu gerçek iki ülkenin karşılıklı adım atmalarıyla sağlanmıştır ki bu adımların en önemlisi, 1999 yılında Bülent Ecevit'in Rusya ziyaretidir. Bu ziyarette Çeçenistan meselesinin Rusya'nın iç meselesi olduğunu söyleyen Ecevit, etnik politik meselelerin artık kapanması gerektiğinin sinyallerini vermiştir (Özbay, 2010: 303-304). Ecevit'in Moskova ziyaretinin en önemli sonucu ise Rusya ve Türkiye arasında terörizme karşı işbirliği konusunda imzalanan belgedir (Erşen, 2015: 204).

Ecevit'in Rusya ziyareti ve iki tarafın küresel konjonktür neticesinde birbirini anlamasına ve rekabet alanlarında işbirliği kurmaya yöneltmiştir. Böylelikle gerek iç meseleler gerekse Orta Asya ve Kafkasya'da yaşanan gelişmeler iki ülkenin sorunlu alanları olmaktan çıkarak işbirliği alanlarına dönüşmüştür. Dönemin Rusya Federasyonu Başbakanı Mikhail Kasyanov'un Ekim 2000 Türkiye ziyaretinde yaptığı, "*Rusya ve Türkiye birbirine rakip değildir. Ortağız ve hükümetlerimiz de bu prensip çerçevesinde ikili ilişkiler geliştirecekler*" sözü ile Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in "*Stratejik Üçgen*" olarak Ankara-Moskova-Orta Asya'yı işaret ederek oluşturulan çalışma grubu bu işbirliğinin en önemli göstergeleridir (Çelikpala, 2015:128). İki ülke arasındaki işbirliği süreci AGİT kapsamında "*Kafkasya İstikrar Paketi*" ve 2001 yılında Karadeniz'de arama kurtarma, çevre

koruma ve mayın temizleme gibi amaçlarla kurulan *BLACKSEAFOR* görev gücü ile devam etmiştir. 2000 yılları iki ülke için geleneksel rekabet ve düşman algısının değişmeye başladığı bir dönem olarak adlandırılabilir. Özellikle SSCB dönemi içerisinde geçerli olan söylem 1990'lar ile birlikte özellikle SSCB sonrası Türkiye için daha milliyetçi bir yapıda devam etmiş, 2000'li yıllar ile birlikte daha realist bir görünüm kazanmıştır. Özellikle iki ülke tarafından Batı ile oluşan irtifa kaybı “*Avrasyacı*” bir temelde şekillenerek yeni yüzyılın söylemini oluşturmuştur.

6.4.1. 2000 Sonrası Dönem: Liderler İle Değişen Jeopolitik

Rusya-Türkiye ilişkilerinde en önemli dönemeç 2000'li yıllara gelindiğinde iki ülkede de yaşanan iktidar ve lider değişimidir. Uzun süre koalisyon dönemlerinde gerek iç gerekse dış politikasında kesintiler yaşayan Türkiye, Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle uzun bir aradan sonra tek parti iktidarı yaşamıştır. Ak Parti'nin iktidara gelmesi devletin tüm kurumlarıyla hem iç hem de dış politikada ortak adımlar atılmasını sağlamış, parçalanmayan yönetim ve politikalar dış politikada tek idari merkezin yönetiminde toplanmıştır. Özellikle dış politika yapım sürecinde Ahmet Davutoğlu'nun çizdiği çerçeve tüm hükümet tarafından uygulamaya konulmuştur. Rusya tarafında ise SSCB'nin dağılması neticesinde boşalttığı jeopolitik alanlara nüfuz etme isteği ve bölgedeki güvenlik kaygısı 2000'li yıllara kadar uygulanmaya çalışılsa da özellikle Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle daha farklı bir boyut kazanmıştır. Putin'in etki alanını ekonomik nüfuz üzerinden sağlamaya çalışma mantalitesi Kremlin'in dış ilişkilerinin yeniden şekillenmesini sağlamıştır (Tüfekçi, 2017: 141). Bu yeni ilişki modeli Türkiye-Rusya ilişkilerine de yansımıştır. İkili ilişkilerde yeni dönemi şekillendiren ve ikili ilişkilerin Avrasya coğrafyasında işbirliğini hedeflediğine işaret eden temel metin, 16 Kasım 2001'da imzalanan Avrasya'da İşbirliği Eylem Planıdır (Çelikpala, 2015: 129). Dönemin Rusya Türkiye Büyükelçisi Lebedev; “*Türkiye ile birçok ikili anlaşmalarımız var ama Avrasya ilk defa söz konusu olmaktadır. Rusya ve Türkiye, hem Asya hem de Avrupa ülkeleri olmalarıyla tek olma durumuna sahiptirler. Bu büyük alanda ortak çıkarlarımız vardır. Bunun anlamı, rekabetten işbirliğine geçmektir*” diyerek Avrasya işbirliği kavramını açıklamaktadır (Cumhuriyet, 15 Ekim 2001).

Ak Parti'nin iktidarı ve Putin'in iktidarı iki ülkenin birbirine olan bakışını da değiştirmiştir. Önceki dönemlerde gelenekselleşen “*düşman*” algısı yerini işbirliğine bırakmıştır. İki ülke için belirli bölgelerde jeopolitik çıkar çatışmalarına rastlanılsa da işbirliği ve özellikle ekonomi alanının gerisinde kalmıştır. Bu noktada özellikle Türkiye için soğuk savaş yıllarındaki tek taraflı politikaların terk edilmesi ve yine soğuk savaş sonrası duygusal

söylemlerin yerini realist bir anlayışın almasıyla ilişkilerde ivme sağlanmıştır. Bu dönemde yaşanan uluslararası sorunlar da iki ülkenin ilişkilerinde önemli dönüm noktaları olmuştur. Özellikle dünya genelinde artan enerji arzı ve soğuk savaş'ın getirisi olan bu bölgelere hâkimiyette yaşanan sınırlılıklar, soğuk savaş'ın bitmesiyle yerini çeşitlendirilmiş politik aktör ve süreçlere bırakmıştır. Özellikle 11 Eylül sonrası küresel terörizm ile mücadele kapsamında ABD politikaları hem Türkiye hem de Rusya açısından önemli gelişmeler olmuştur. ABD'nin bu dönemde Irak'a müdahalesi Türkiye ve Rusya'yı bölge ülkeleri olarak ekonomi dışında da işbirliğine iten gelişmelerden biri olmuştur. Bu minvalde henüz Başbakan olmayan Erdoğan, Ak Parti Genel Başkanı olarak 2002 yılında Moskova'ya ziyaret gerçekleştirmiş ve Irak sorununu görüşmüştür. Irak sorununa barışçıl çözüm bulunması gerektiğinin altını çizmesi, iki ülkenin aslında Irak'a askeri operasyon konusunda ortak bir tavır içinde olduklarını göstermiştir (Erşen, 2015: 207). Karşılıklı ziyaretlerin en önemli olanı ise Putin'in 5-6 Aralık 2004'te gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretidir. 32 yıl aradan sonra Rusya'dan Türkiye'ye devlet başkanı düzeyinde yapılan ilk ziyarettir (Hürriyet, 23 Kasım 2004). Irak krizi başta olmak üzere diğer meselelerle ilgili iki lider birçok kez bir araya gelmiştir.

Türkiye ve Rusya yakınlaşmasında özellikle 2002-2006 arası dönemde yaşanan olaylar, iki ülkeyi daha önceki dönemlerde olduğu gibi ortak paydalarda buluşturmuştur. Rusya-ABD ilişkileri bu kez de eski Sovyet coğrafyasında ardı ardına patlak veren "renkli devrimler" nedeniyle daha da gerginleşmiş ve Moskova özellikle Ukrayna ve Gürcistan'da gerçekleşen iktidar değişimlerinden açıkça ABD ile AB'yi sorumlu tutmuştur. Aynı dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinde de Irak'la bağlantılı yeni sorunlar nedeniyle gergin bir dönem ortaya çıkmıştır (Erşen, 2015: 208). Aynı zamanda Kıbrıs sorununda AB ile yaşanan sorunlar Türkiye'yi AB'yi sorgulamaya itmiştir. Hem Türkiye hem Rusya'nın ABD ve AB'den beklentilerini karşılayamaması yakınlaşmalara ivme kazandırmıştır. Genel itibarıyla yaşanan sorunların aynı döneme denk gelmesi ile Türkiye-Rusya arasında birçok işbirliği de ileriye taşınmıştır. 2005 yılında faaliyete başlayan Mavi Akım projesi Putin'in katılımıyla törenle açılmıştır. Bu dönemde Rusya ile farklı projeler gündeme gelmiş ve iki devlet görüşmelere başlamıştır. Fakat 2006 yılında Ukrayna ile olan anlaşmazlıktan dolayı doğalgaz krizi yaşanmış, Ukrayna üzerinden Avrupa'ya ulaşan gaz nedeniyle Avrupa, farklı alternatiflere yönelmiştir. Bu kriz önemli bir miktarda doğalgazı Rusya'dan karşılayan Türkiye'yi de tedirgin etmiştir. Avrupa Rusya'nın doğalgaz tekelciliğinin önüne geçmek amacıyla Hazar ve Ortadoğu enerjilerini Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırma yoluna yönelmiştir. Bu nedenle

Nabucco boru hattı gündeme gelmiştir. Ak Parti yönetimi bahsi geçen projeler neticesinde dış politik söylemin tarihi tezahürü olan “köprü” kelimesini de içinde barındıran “enerji terminali” söylemine yönelmiştir. Burada amaç doğu ve batı arasındaki enerji trafiğinin ortasında yer alarak istikrarlı bir alışveriş sürecinde Türkiye’nin topraklarının kullanılmasıdır. Bu söylem üzere Türkiye, Rusya’nın enerji meselesinde dışlanmasını önlemek amacıyla Nabucco’ya dâhil etmek istemiş fakat Rusya farklı alternatifler önermiştir.

Yaşanan fikir ayrılığı sonucu Rusya Mayıs 2007’de Kazakistan ve Türkmenistan ile anlaşma imzalayarak Nabucco hattı ile Batı’ya aktarılması planlanan Türkmen doğalgazının Kazakistan üzerinden Rusya’ya taşınmasını güvenceye almıştır (Erşen, 2015: 211). Böylece Rusya’nın projeden dışlanmasını istemeyen Türkiye, projenin dışında kalmıştır. Yaşanan enerji gerilimi Türkiye’ye Rusya’nın sınırlarını ve değişen konjunktürde işbirliği ortaklığını göstermesi açısından önemlidir. Enerji konusunda problemlerli dönem 2008 yılında Rusya’nın Gürcistan özerk bölgesi Güney Osetya’yı işgal etmesiyle bölgesel bir krizin yaşanmasına neden olmuştur. 8 Ağustos 2008’de başlayan ve 5 gün süren Rusya-Gürcistan savaşında Türkiye’nin gösterdiği barış yanlısı ve yapıcı tavır Moskova’nın klasikleşmiş Ankara algısında köklü değişiklikler yapmıştır (Özbay, 2010: 304). ABD’nin Gürcistan’a insani yardım taşıyan askeri gemilerinin Türk hükümeti tarafından 1936 Montrö Sözleşmesi’nin şartları uyarınca boğazlarda bir süre bekletilmiştir (Erşen, 2015: 212). Türkiye’nin Montrö şartlarını yerine getirmesi Rusya’yı sevindirici bir durum olurken Kafkasya istikrarı ve barışı açısından Gürcistan meselesi Türkiye ve Rusya’nın bakış açısındaki farklılıkları göstermesi açısından önemlidir. Türkiye Batılı müttefikleriyle birlikte Gürcistan’ın toprak bütünlüğünü savunurken Rusya bu bütünlüğü tek taraflı olarak değiştiren unsur olmuştur (Çelikipala, 2015: 135). Türkiye’nin Gürcistan konusundaki tavrı Rusya ile yakalanan ivmenin bozulmak istenmemesi ve bölgesel istikrarın sağlanmasına yönelik olarak düşünülebilir. Aynı zamanda Montrö bağlamında ABD gemilerine izin verilmemesi NATO üyesi olarak Türkiye’nin sorgulanmasına ve Avrasya temelinde AB’den kopuş anlamına da gelen eksen kayması tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Gürcistan krizinin akabinde Cumhurbaşkanı Gül’ün Moskova ziyareti farklı bir eleştiri konusu olmuştur. Ziyarete Özerk Cumhuriyet olan Tataristan bölgesini de eklemesi ise ilişkilerde geline boyutu göstermiştir (Haberler, 14 Şubat 2009). Daha önce gerek Orta Asya gerek Kafkasya dâhil olmak üzere birçok jeopolitik alanda birbirleri ile rekabet konusu olan kavramların ya da bölgelerin giderek işbirliği alanlarına dönüşmesi devletlerin birbirlerine karşı izledikleri politika değişiminin göstergelerindedir. Bu değişim kültürel alanda bir yıl

öncesinden kendini göstermiş 2007’de Türkiye’de Rusya Yılı, 2008’de Rusya’da Türkiye Yılı ilan edilmiştir (Hürriyet, 09 Nisan 2008). Ayrıca 2009 yılında Cumhurbaşkanları/Devlet Başkanları düzeyinde yapılan ziyaretleri 2010 yılında Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi kurulması kararı takip etmiştir. Aynı yıl tarafların karşılıklı olarak vizeleri kaldırma kararı almaları da siyasi ilişkilerin Ak Parti döneminde nasıl geliştiğini göstermesi açısından önemlidir (Tüfekçi, 2017: 143). Türkiye ve Rusya arasındaki ortak yaklaşımlarda ise İran nükleer sorununun çözümü, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi, Dağlık Karabağ sorununun diplomatik yollarla çözülmesi, Ortadoğu barışı, Suriye-Lübnan sorunu, Afganistan ve Irak’ta güven ortamının tesis edilmesi gibi konular yer almaktadır.(Özbay, 2010: 304-305). Ortak yaklaşımlar iki ülkenin ticaretini de olumlu etkilemiş ve 2008 yılında ilk kez 38 milyar dolara ulaşan ticaret hacmi sayesinde Rusya Almanya’yı geride bırakarak Türkiye’nin en önemli ticaret ortağı haline gelmiştir (Erşen, 2015: 214). Fakat Türkiye’nin bazı ülkelerle yaşadığı ticaret açığı özellikle enerji ithal edilen Rusya ile de devam etmektedir. Enerji açığına rağmen farklı projeler neticesinde yeni boru hatları görüşülmeye açılmıştır.

Rusya-Türkiye ilişkilerini ve jeopolitik uygulamalarında farklılığı oluşturan en önemli olay ise Arap Baharı ve neticesinde Suriye’de çıkan iç savaştır. Türkiye ayaklanmaların başlamasıyla Esad yönetimini reformlar konusunda uyarmış, bu konuda anlaşmazlığa düştüğü Suriye yönetimine karşı halkın yanında olmuştur. Türkiye bu minvalde muhaliflerin toparlanmaları ve organizasyonluğuna da ev sahipliği yapmış, Esad yönetimine karşı net tavrını korumuştur. Suriye’de ortaya çıkan durum Rusya’nın tavrı soğuk savaş’tan kalma Tartus Askeri Üssü’nü ve dolayısıyla Suriye’deki varlığını koruma politikası ve bunun sonucunda SSCB döneminde hâkim olduğu coğrafyaya geri dönebilme arzusunun tezahürüdür (Tüfekçi, 2017: 144). Bu sebeple olayların çıkmasından günümüze kadar olan süreci iç mesele olarak değerlendirmiş ve BM alınan kararları Çin ile birlikte veto etmiştir. Aralık 2011’de yapılan Devlet Duma’sı seçimleri sonrasında Rusya’nın pek çok şehrinde Putin’e karşı düzenlenen geniş katılımlı protesto gösterileri de düşünüldüğünde, Rusya’nın Suriye’dekine benzer halk ayaklanmalarını “ülkenin iç sorunu” olarak yorumlama eğilimine girmesi şaşırtıcı değildir (Erşen, 2015: 217). Türkiye ve Rusya Suriye meselesinde farklı düşüncelere sahip olsalar da bu farklılık kriz boyutlarına ulaşmamıştır. Fakat belirli bir dönem sonrası oluşan olaylar neticesinde Suriye özelindeki olaylar Ankara-Moskova hattında krize neden olmuştur.

Krize giden ilk olay Türkiye’nin Suriye’den gelebilecek saldırıları önleme amacıyla Patriot Füzelere sınırda yerleştirme kararıdır (BBC, 04 Aralık 2012). Rusya tarafından

eleştirilen olay neticesinde ABD Rusya'ya güvence vermiştir. Suriye meselesinde artan olaylar neticesinde Türkiye ve Rusya olayların kaynaklanma biçiminde de görüş birliğine varamamıştır. Türkiye gerek Suriye içerisindeki ölümlerden gerek Türkiye'ye yönelik terör faaliyetlerinden Esad ve yönetimini sorumlu tutsa da Rusya, olayların radikal gruplar tarafından yapıldığını öne sürmüştür. Söylemler üzerinden sürdürülen görüş ayrılığı Moskova'dan Suriye'ye giden Suriye havayolu şirketine ait içerisinde Rus vatandaşlarının da olduğu Airbus A-320 tipi yolcu uçağının silah taşıdığı şüphesi ile 10 Ekim 2012 tarihinde Türkiye tarafından Ankara Esenboğa Havalimanı'na indirilmesiyle krize dönüşmüştür (Kazdal, 2018: 57). Rusya uçakta radar malzemeleri olduğunu ve uluslararası hukuka uygunluğunu ifade etmişse de Erdoğan uçaktaki malzemelerle ilgili, *"Elimizde olan bu malzemeler kesinlikle harp malzemesidir. Bunu, 'radar malzemesidir', 'şu malzemesidir' diye saptırmanın anlamı yok. Bu radar malzemeleri de zaten harp malzemesi işlevini görmektedir"* demiştir (Haberler, 15 Ekim 2012). Ufak çaplı kriz karşılıklı iyi niyet açıklamaları sayesinde sonlanmıştır. İki ülke Suriye meselesinde uyguladıkları politikalar ile karşılıklı işbirliğini korumak istemiştir. Bu sebeple yaşanan olaylarda itidalli davranmaları ve açıklamalarda kullanılan dilin seçimi iki ülkenin de dikkat ettiği önemli bir husus olmuştur. Yaşanan gerginlikler iki ülke arasında kısa süreli gerginlere neden olmuş, bakanlıklar düzeyinde ve daha sonra liderler düzeyinde karşılıklı ilişkiler devam ettirilmiştir. Bu tahammülkâr sınırlar Suriye özelinde Jet Krizi'nin yaşanmasıyla aşılmış ve iki ülke ilişkileri tarihin en kötü dönemlerini yaşamıştır.

Rusya, Suriye'de Ekim 2015'ten beri Esad rejim güçlerine hava desteği veriyordu. Bu süre zarfında, 24 Kasım 2015 Salı günü Türkiye, kendi hava sahasını ihlal ettiği gerekçesine dayanarak bir Rus savaş uçağını Suriye sınırları içerisinde düşürmüştür (Yeltin ve Işık, 2017: 46). Olay neticesinde Putin, *"Sırtımızdan vurulduk"* diyerek Türk hükümetinin bilgisi dâhilinde olduğu anlaşılan olayda Türkiye'ye sert çıkmıştır (DW, 24 Kasım 2015). Erdoğan ise, *"Rusya ile Suriye konusunda anlaşmamak başka bir şeydir, angajman kurallarını işletmek başka bir şeydir. Aynı ihlal bugün yapılırsa Türkiye yine bu karşılığı vermek durumundadır (...) Bir Rus uçağı olduğu belli olmuş olsaydı belki uyarıların türü farklı olabilirdi"* diyerek gerekçelerini açıklamıştır (Habertürk, 26 Kasım 2015). Rus hükümeti bu krizin neticesinde Türkiye'ye yaptırım uygulama kararı almıştır. Yaptırımlarda; tarım ürünlerinin Rusya'ya girişinin yasaklanması, Türk firmaların faaliyetlerinin sınırlandırılması, vizelerin kaldırılması, Charter seferlerinin iptali ve Türkiye tatil paketlerinin satışının durması gibi konular yer almıştır (DW, 29 Kasım 2015). Krizin neticesinde Türkiye ekonomisi

derinden etkilenmiştir. Rusya ile yaşanan sorun bölgesel manada Türkiye'nin hareket özgürlüğünü kısıtladığıdır. Burada özellikle Suriye konusunda istenilen adımların atılamaması bölgede Rusya ile müşterek hareketin önemini ortaya koyması açısından önemlidir. Özellikle Suriye'ye yapılan askeri operasyonların kriz sonrası dönemde Rusya ile görüşmeler sonrasında gerçekleşmesi bunun önemli örneklerindedir.

Türkiye'nin yaşanan kriz neticesinde jeopolitik uygulamada yaşadığı sınırlılıklar, Rusya ile ilişkileri düzeltmede ilk adımı atması açısından önem taşımaktadır. Bu sebeple krizin yumuşamaya girmesi için ilk adım Ak Parti hükümetinden gelmiştir. Rusya Milli Günü nedeniyle hem Cumhurbaşkanı Erdoğan hem de Başbakan Binali Yıldırım tebrik mesajı göndermişlerdir. Ardından Erdoğan Putin'e mektup yazarak ikinci önemli adımı atmıştır (T24, 29 Haziran 2016). Her ne kadar mektup sonrası "özür dileme" sorunu ortaya çıkmışsa da sorunun çözümünde kilit rol oynaması açısından önemli bir hadisedir. Uçak krizi üzerinden henüz bir ay geçmiş ve Türkiye'de yaşanan FETÖ başarısız darbe girişimi ve sonucunda ortaya çıkan durum iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönem açmıştır. FETÖ terör örgütüne yönelik ABD ve AB'den beklediği tepkiyi alamayan Türkiye, Rusya ile ilişkilerini geliştirdiği 2000'li yılların başındaki konjonktürel durumla neredeyse karşı karşıya kalmıştır. ABD ve AB bu süreç neticesinde Türkiye'nin uyguladığı hukuksal prosedürleri de bahane göstererek Türkiye'yi eleştirmiş, Türkiye de dış politika yapımını bu süreçte gözden geçirmek durumunda kalmıştır. Darbe girişimini hemen ertesi günü Putin'in Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı araması Batı'daki tepkisizlik göz önüne alındığında çok anlamlıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin Batı ile arasının açılması Rusya için bulunmaz bir fırsat olmuş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşme süreci hızlanmıştır (Kazdal, 2018: 58). Öyle ki Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın darbe girişimi sonrası ilk yurtdışı ziyaretini Rusya'ya yapması ilişkilerin geleceği açısından önemlidir. Bu süreç neticesinde iki ülke ilişkileri normale dönmeye başlamıştır.

İlişkiler bu süreçten sonra normalleşmeye başlamışsa da Türkiye'de yaşanan diğer olay yeni bir sorunu ortaya çıkarmıştır. Rusya'nın Türkiye büyükelçisi Andrey Karlov, Çankaya'da "Gezgin Gözüyle Kaliningrad'dan Kamçatka'ya Rusya" konulu bir fotoğraf sergisinin açılış konuşmasını yaptığı sırada suikasta uğramıştır (Tüfekçi, 2017: 149). Ancak kısa bir süre önce FETÖ başarısız darbe girişiminin yaşanması, tarafların birbirlerine karşı itidalli davranmaları neticesinde yeni bir krizin önüne geçilmiştir. Olay sonrası Putin, "Karlov'un öldürülmesi Rusya-Türkiye ilişkilerini bozmaya yönelik bir eylemdi (...) Açık konuşmak gerekirse, uçağımızın Türk liderliğinin emri olmadan, Rusya-Türkiye ilişkilerine zarar vermek isteyen insanlar tarafından düşürüldüğü tezine şüpheyile bakıyordum. Fakat

büyükelçimize bir polis tarafından düzenlenen saldırı ardından fikrimi değiştirmeye başlıyorum” diyerek yaşanan olaylar neticesindeki düşüncelerini aktarmıştır (Aljazeera, 23 Aralık 2016). Yaşanan olayda gerek Türk hükümeti gerekse Rusya ikili ilişkilerde yaşanan ivmenin ve iki ülke dostluğunun dışarıdan bir müdahale ve olay ile sarsılamayacağına dair beyanatlar vermişlerdir. Yaşanan olaylar ile ilgili Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı'ndan analist Selim Kuru, *"Birbirlerinin askerlerine ve uçaklarına ateş ettiler, bir büyükelçi öldürüldü ve bir iç savaşta farklı taraflardalar. Bunlar, Türkiye ile başka bir ülke arasında olsaydı, uzun vadeli ilişkilere zarar verecek şeylerdi"* diyerek iki ülke arasındaki politik farklar ve krizlere rağmen gelinen noktaya değinmiştir (Wilks, 2018).

6.4.2. Krizler Sonrası Dönem: Her Alanda İşbirliği

Türkiye ve Rusya ikili ilişkilerinde dönem dönem yaşanan krizler ve sorunlar başarısız darbe girişimi sonrası yerini işbirliğine bırakmıştır. Daha önce de belirtilen Batı'nın tavrı ve bölge meselelerinde bölge ülkeleriyle çözüm anlayışı iki ülkeyi birbirine giderek yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma neticesinde iki ülke üyesi olduğu uluslararası kuruluşların kararlarına da kimi zaman bağlı kalmayarak, özel bir politika izledikleri görülmektedir. Burada özellikle Rusya ile anlaşma çerçevesinde alım yapılması planlanan S-400 füzeleri sorunu devlet-devlet ilişkisinden çıkarak NATO'nun da dahil olduğu bir konu haline gelmiştir. NATO üyesi olarak Türkiye özellikle hava savunma sistemi ihalesini daha önce Çinli bir şirkete vermiştir. Fakat bu şirketin ABD'nin yaptırım kararı aldığı şirketler arasında bulunması ve Türkiye'nin yerli savunma sanayi hamlesi bu ihaleyi geçersiz kılmıştır. Buna rağmen Türkiye, Rusya ile anlaşma çerçevesinde S-400 füzelerini alacağını belirtmiştir. Aynı ihalede yer alan ABD yapımı Patriot sistemleri ise hem fiyatının pahalı olması, hem de üretici Raytheon şirketinin teknoloji transferine yanaşmaması nedeniyle elenmişti (BBC, 04 Nisan 2019). ABD yapılan anlaşmaya karşı çıkmış ve S-400 sistemlerinin NATO sistemine entegre edilemeyeceği gerekçesiyle alım yapılmaması konusunda Türkiye'yi uyarmıştır. Erdoğan ise, *"Türkiye kendi savunma anlayışına dair imkânları NATO içinde yakalayamadı"* diyerek alım yapılma nedenini açıklamıştır (DW, 06 Nisan 2018). ABD bu süreçte Türkiye'ye Patriot sistemleri önermiş fakat Türkiye'nin isteği olan teknoloji transferine hiçbir şekilde yanaşmamıştır. Türk yetkililer, toplam maliyeti 2,5 milyar dolar olan S-400 için peşinatın Rus yönetimine transfer edildiğini kaydederken, bu işbirliğinin daha da geliştirilebileceği hatta S-500'lerin ortak üretilebileceği mesajını vermişlerdir (BBC, 04 Nisan 2019). S-400 sisteminin 2019'da teslim edileceği söylenmektedir.

Rusya-Türkiye işbirliği alanlarından diğeri Suriye'dir. Daha önce Suriye çözümü konusunda farklı düşüncelere sahip olsalar da iki devlet çözüm için masaya oturmuşlardır. Özellikle yaşanan ilişkiler neticesinde Ankara, Rusya'nın müttefiki Esad'ın iktidardan çekilme çağrısını yumuşatmıştır (Wilks, 2018). Konuyla ilgili Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'na BM şemsiyesi altında Suriye'de yapılacak bir seçimi Esad'ın kazanması durumunda onunla çalışır mısınız sorusuna, *"Eğer demokratik ve güvenilir bir seçim olursa o zaman herkesin bunu değerlendirmesi gerekebilir"* diyerek cevap vermiş ve görüşlerinin değişebileceğini söylemiştir (Timeturk, 17 Aralık 2018). Gazeteci Fatih Altaylı ise konuyla ilgili, *"Şimdi Putin ile yapılan görüşmede Adana Mutabakatı'nın yeniden işletilmesi gündeme geldi. Yani terör örgütü mensuplarına karşı ortak hareket edilmesi. Kiminle? Rusya aracılığı ile Esad yönetimi ile. Bunun anlamı şudur. Türkiye artık Esad'la yola devam edilmesi konusunda Rusya ile mutabaktır"* diyerek Türkiye'nin görüşlerinin değiştiğini ifade etmiştir (Sputniknews, 25 Ocak 2019). Türkiye Suriye konusu ile ilgili Rusya ve İran ile Astana sürecinde bir araya gelmiş ve bu süreçten sonra görüşmeler devam etmiştir. En son Soçi zirvesi neticesinde İdlib konusu ele alınarak silahtan arındırılmış bölge konusunda mutabakata varılmıştır. Yaşanan durum ve süreçler neticesinde Suriye konusu artık Türkiye-Rusya özelinde değerlendirilen bir konu olarak dünya gündemindeki yerini almıştır. Özellikle Rusya'nın tutumunun belirleyici olduğu konuda Türkiye sınır güvenliği ve Suriye içerisindeki istikrarı önemsemektedir. İki ülkenin Suriye özelinde görüşmeleri Kafkasya ve Orta Asya işbirliklerine de yansıtılarak devam etmektedir.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere bakıldığında ise 1990'lar dönemi tamamlayıcılık ilkesinin yerini 2000'li yıllarla birlikte özellikle enerji'nin etkili olmaya başlamasıyla ticari açıklar almaya başlamıştır. Bu var olan ticari açık günümüz sürecine kadar devam etmiştir. Özellikle Ak Parti iktidarıyla birlikte 38 milyar dolar payla herhangi bir ülkeyle sahip olduğu en yüksek hacme ulaşmıştır. Petrol ithalatında Rusya 18. sırada yer alırken doğalgaz'da ise birinci sıradadır (Tüfekçi, 2017: 137). Enerjideki Rusya bağımlılığı yeni projelerle birlikte daha da artmaktadır. Örneğin, Akkuyu Nükleer Enerji Santrali ihalesinin Rusya'ya verilmesi ve Türk Akımı, enerji konusunda ve bu enerjinin Türkiye'de üretilmeye başlanması aşamasında Rusya'ya olan bağımlılığa dikkat çekmektedir. Enerji üretim teknolojisinin Rusya ile birlikte yapılmasının da işbirliği açısından önemli olduğu aşikârdır. Özellikle Türkiye son yıllarda S-400 krizinde yaşadığı teknoloji transferi olayında Rusya'nın tutumunu ve bu ülkeden alınan teknolojinin üretimi konusunda sıkıntı yaşamaması, Türkiye'nin Rusya ile birlikte hareket etmesine olanak sağlamıştır.

6.4.3. Türkiye-Rusya İlişkilerinin Değerlendirilmesi

Yeni dünya düzeninin 2000’li yıllarla birlikte Avrupa-Atlantik’ten Asya-Pasifik bölgesine doğru hem ekonomik hem de güç olarak kaydığı bilinmektedir. Burada özellikle Çin ve Hindistan gibi büyüme oranlarında ciddi artış yakalayan ülkelerin önemi olduğu kadar bu ülkelerin enerji ihtiyacını karşılamada başvurdukları Hazar havzası ve Rusya’nın da önemi artmaktadır. 2000’li yıllara kadar olan süreçte eski nüfuz alanını korumak adına Rusya kendi siyasal sınırları ve çevresinde etkili politikalar üretmemekle birlikte özellikle enerji bölgeleri ve enerji bölgelerine giden yollarda oldukça pasif bir konumda da olmamıştır. Rusya’nın özellikle Hazar ve günümüzde giderek değeri artan Orta Asya içerisindeki faaliyeti buradaki devletlerin Rusya’dan kopması ile Türkiye’nin ve diğer devletlerin gözünü bu bölgeye dikmesi ile artmaya başlamıştır. Öncelikle Türkiye üzerinden yapılan Turancı politikalara set çekmek amacıyla yoğun uğraşlar verilmiş, iki ülke kendi içlerinde bulunan kimlik temelli sorunları karşılıklı olarak kullanmışlardır. Özellikle Ortadoğu’ya sıçrayan savaşlar ve istikrarsızlıklar iki devletin birbirine karşı uyguladıkları politikayı sorgulamalarına neden olmuş ve Avrasya temelli politikaların hayata geçmesine neden olmuştur.

Rusya ve Türkiye’nin özellikle Avrasya bölgesinde Ortadoğu benzeri sorunların yaşanmaması adına bölgeye verdikleri önem özellikle Suriye meselesi sonrası ayyuka çıkmıştır. Ortak müşterek hareketlerde sağlanan ivme bu dönemde altın çağına ulaşmıştır. Öyle ki sadece 2018 yılında Putin ve Erdoğan yüz yüze ve telefonla toplamda 26 kez görüşme gerçekleştirmiştir (Sputniknews, 30 Ocak 2019). Bu görüşmeler Suriye meselesi başta olmak üzere bölgesel ve küresel konular içermesi bakımından da önemlidir. Özellikle 15 Temmuz sonrası değişen küresel algılar Rusya ve Türkiye’yi ortak paydalarda buluşturmuş ve iki lider sürecin sonunda ciddi bir işbirliği kaydetmişlerdir. Türkiye’nin Ak Parti hükümeti döneminde çeşitlendirdiği dış politika özellikle Batı’nın ticari egemenliğinin kırılması açısından Çin ve Rusya ile olan ticaretin geliştirilmesi, bölgesel istikrar ve enerji bağlamında önemlidir. Ayrıca Doğu Akdeniz’de oluşturulan GKRY-İsrail ve Mısır enerji üçgeni neticesinde ortaya çıkan enerji ve enerjinin taşınması meselesi, Türkiye’nin Rusya ve Hazar destekli Avrasya politikalarına destek olmasına neden olmuştur. Rusya’nın gerek Avrasya gerekse diğer bölgelerde gücünü hissettirmesi ve jeopolitik uygulamaları ise Türkiye’nin Rusya ile müşterek hareketine sebep olmaktadır. İki ülkedeki siyasi liderler aracılığıyla sürdürülen ve geliştirilen ilişkiler Suriye başta olmak üzere bölgesel konularda büyük önem taşımakla birlikte, Türkiye’nin enerjideki bağımlılığı ve ticaretteki dış ticaret açığı nedeniyle ciddi

sorunlara da gebedir. Türkiye'nin ticaretini özellikle Asya devletleri ile dengelemesi ve çeşitlendirmesi gerekmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

21. yüzyıl ile birlikte dünya küresel sisteminde var olan devlet ilişkileri ve devletlerin uyguladıkları jeopolitik stratejilerde yaşanan değişim dünyanın her yerinde kendini göstermektedir. Özellikle soğuk savaş döneminden kalma politikaların ve askeri hâkimiyetlerin yerini enformasyon çağıyla birlikte yeni uygulamaların aldığı görülmektedir. Devletlerin mekânlara açılma ve politikalar geliştirmede uyguladıkları yeni metod ve yöntemler, ekonominin devlet ve devlet dışı aktörlerle olan ilişkilerindeki önemini ortaya çıkartmış, küresel ekonominin dış politikada belirleyici unsur olmasına neden olmuştur. 2000’li yıllarla beraber yeni mekânlara açılım ve bu mekânlara uygulanan jeopolitiğin temelinde ekonomi unsurunun olması, jeopolitik kavramının genel manada askeri stratejiler için kullanılması, coğrafya ekonomisinin önemini arttırmış, yeni bir kavram olan jeoekonominin belirleyici olmasını sağlamıştır. Bu belirleyicilik devletlerin askeri hâkimiyetli dış politikalarında değişim yaparak, jeoekonomik hâkimiyetli güç mücadelelerine dönüşüm sağlanmasına neden olmuş, bu sebeple ilk olarak Nye’nin literatüre kazandırdığı Yumuşak Güç unsurlarının önemi artmıştır.

Dünya devletlerinin uluslararası politikalarında yaşanan bu değişim, küresel ölçekli şirketlerin de ekonomi temelli politikalar üretmesine neden olmuştur. Genellikle kültürel faaliyetleri de içinde barındıran politikalar hem dış tehdit algılamalarından uzak, hem ekonomik hem de kültürel getiriler neticesinde tüm dünyada uygulamaya konulmuştur. Askeri alan ve bölge hâkimiyeti yerini, tehdit unsuru oluşturmayan Çok Uluslu Şirketlere ve kültürel bazda faaliyet gösteren enstitülere bırakmış, devletler arası yardım ve yatırımlar önem kazanmaya başlamıştır. Jeoekonominin öneminin giderek artması devletlerin birbirleriyle olan karşılıklı ekonomik bağımlılıklarını arttırmalarına, aynı zamanda yumuşak güç unsurlarının kullanımının artması neden olmuştur. Dünya üzerinde devlet oluşumunu yeni tamamlayan ya da tamamlamaya çalışan üçüncü dünya ülkelerine küresel devletlerce yapılan jeoekonomik yatırımlar yeni yüzyılın yumuşak güç politikalarına örnek olarak gösterilebilir. Dünya devletleri bu unsurlarla destek görebilecek devletleri yaratmanın yanında, o ülkenin enerji ve tabii kaynaklarını da kullanmayı amaçlamaktadır. Tüm bu gelişmeler ışığında küresel alan hâkimiyeti ve askeri mücadeleleri yeni yüzyıl ile birlikte yerini ekonomi ve kültürel temelli jeoekonomi mücadelelerine bırakmıştır.

21. yüzyıl ile birlikte dünya düzeninin değişimi Türkiye’de Ak Parti iktidarı ile kendini göstermiştir. Ak Parti’nin tek başına iktidar olması ve giderek güçlenen bir yapıda ülke

yönetiminde olması, kesintisiz politika ve açılımları da beraberinde getirmiştir. İktidarın ilk yıllarında özellikle AB yolunda ilerlemeler kaydetmesi, ekonomik olarak giderek büyümesi, dış politikada ekonominin küresel boyutlarda öneminin artması, Ak Parti'nin dış politikasında da ekonomiyi başat faktör haline getirmiştir. Soğuk savaş sonrası arayışlardan kaynaklanan ve diğer devletlerce tehdit unsuru olarak algılanan siyasal söylemler yerini ekonomi ve karşılıklı işbirliği çerçevesinde bir dış politikayı getirmiştir. Aynı zamanda Türkiye coğrafyasından kaynaklanan yeni söylemler yine 21. yüzyıl Türkiyesinin önemli dış politikalarını da beraberinde getirmiştir. Enerji terminali söylemi bu faktör neticesinde ortaya çıkmış, bölgesel ve küresel politikaların uygulanmasında önemli olmuştur. Özellikle Hazar, Kafkaslar ve Ortadoğu enerjilerinin aktarımı ve taşınması Türkiye'nin önemini daha da arttırmıştır.

Ak Parti iktidarı ile birlikte ortaya çıkan tabloda Türkiye'nin bölgedeki öneminin artması ve bölge ülkeleri ile olan ilişkiler parti kurucu kimliği ile de yakından ilgilidir. Muhafazakâr bir yapıda olan parti kimliği özellikle Ortadoğu ve Afrika ilişkilerinde zorlanmamıştır. Ortadoğu ülkeleri ile Arap baharına kadar olan dönemde ilişkilerin geliştirilmesi ve hatta stratejik işbirliği seviyesine gelmesi, Ak Parti kimliğinin etkisinin bir göstergesi olarak sayılabilir. Başbakanlık döneminden itibaren Erdoğan'ın Ortadoğu başta olmak üzere Müslüman toplumlara ve devletlere seslenirken yaptığı konuşmalarda "*Kardeşim/Kardeşlerim*" hitabını kullanması, Avrupa ya da farklı dine mensup ülkelere liderlere "*Dostum/Sayın*", halkına da "*Değerli/Sevgili*" hitabını kullanması dış politikada kimlik temelli politikanın tezahürüdür. Ak Parti'nin bu kimliği özellikle uzun yıllar yeterince geliştirilemeyen Ortadoğu'ya yönelişte kendilerine bir avantaj olarak dönmüştür. Ümmetçi dış politika anlayışı özellikle küresel politikalar neticesinde kendini mezhepsel bir ayrıma bırakmıştır. Ortadoğu'da Müslüman kardeşlerin desteklenmesi, Irak'ta Türkmenlerin ikinci planda kalması ve Afrika'da Sünni devlet olan Sudan'ın uluslararası kamuoyu tarafından dışlanan lideri ile ilişkilerin geliştirilmesi bu politikaların örneklerindedir.

Ak Parti iktidarında var olan ümmetçi politika anlayışı kendini jeopolitik sorunlu alanlarda da göstermektedir. Öyle ki Myanmar, Arakan ve Somali'nin uluslararası kamuoyuna Ak Parti iktidarı tarafından taşınması ve küreselin bu konuda harekete geçirilmesi söz konusu bir diğer sorunlu alan Doğu Türkistan olunca farklılaşmıştır. Özellikle etnik aidiyetin olduğu gerek Asya gerek Balkanlar bölgesindeki yaşanan sorunlarda Türkiye'nin uluslararası kamuoyunu diğer Müslüman bölgeler kadar harekete geçirmediğinin en güzel örneği olan Doğu Türkistan meselesi, hala sürüncemede kalan bir konudur. Tüm bunların dışında önceki yıllara kıyasla Türkiye'nin jeopolitiğinde sorunlar alanların mekânsal

ölçeğinde yaşanan büyüme kendini göstermiştir. Myanmar, Arakan ve Somali gibi ülkeler hem Türkiye'ye uzak olmaları hem de dini bağlarının dışında herhangi bir bağının olmaması, buna rağmen Türkiye'nin bölgelere yönelik olarak geliştirdiği politikalar Türkiye'nin uluslararası alanda görünürlülüğünün kanıtıdır. Kendi çevre jeopolitiğinin genişlemesi Türkiye'nin bölgesel ölçekli politikalarının küresel ölçeklere ulaştığının kanıtıdır.

Ak Parti iktidarlarının özellikle ilk dönemde AB için gerçekleştirdiği ziyaretler ve geliştirilen ilişkiler, özellikle 2000'li yıllarla birlikte küresel terörizm sonucu artan İslamofobi ile mücadele olarak kendisini göstermiş, söylemlerin “*öteki algısı*” ve “*medeniyetler ittifakı*” üzerine kurulmasına neden olmuştur. Böylelikle AB içerisinde olan bir Türkiye'nin küresel teröre ve medeniyetleri ayırıştırıcılara en güzel cevap olarak dönebileceği kanısı Avrupa ülkelerine ifade edilmiştir. Fakat AB'de yaşanan durum neticesinde dış politik kırılmalardan biri yaşanarak, ilişkiler diğer bölgelerle çeşitlendirilmeye ve güçlendirilmeye gidilmiştir. AB Türkiye'nin hem kendisinden uzaklaşmamasını hem de birlik içerisinde olmamasını isterken bu tavrı özellikle Kıbrıs konusunda dışa vurmuştur. Ortadoğu'da yaşanan ayaklanmalara ilk etapta sessiz kalmaları, akabinde gelişen göç dalgası Türkiye'nin AB için önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. AB bu sebeple istikrarlı ve güçlü bir Türkiye'nin AB için güvenlik anahtarı olacağını anlamış, Türkiye ilişkilerinde bu sebeple farklı ortaklıklar gündeme gelmiştir.

Ak Parti iktidarlarında Türkiye'nin sorunlu olarak ilişkilerine başladığı diğer küresel güç ABD'dir. Özellikle tezkere meselesinde oluşan demokratik kaza nedeniyle ilişkiler uzun bir süre geliştirilememiştir. Fakat Ak Parti yöneticileri bu dönemi fırsat bilerek Ortadoğu ve bölgesel meselelerde bu durumu aleyhine çevirmiştir. Obama yönetiminin ılımlı tavrı neticesinde görece iyi ilerleyen ilişkiler daha sonra Trump yönetimi ile ciddi krizlere neden olmuştur. Suriye meselesinin çözümünde Rusya'nın başat aktör olması, Türkiye'nin sınır güvenliği kavramı ve ABD'nin PYD/YPG unsurlarıyla olan ilişkileri Ak Parti iktidarlarının ABD ile sorunlar yaşamasına neden olmuştur. NATO içerisindeki Türkiye'nin S-400 krizinde yaşadığı jeopolitik manevra alanının sınırlarını gösterdiği gibi, küresel güçlerle olan ilişkilerinde de önemli kırılmaları beraberinde getirecektir. Rusya ise bölgesel konularda Ukrayna, Gürcistan ve en son Suriye meselesinde uyguladığı politikalar ile bölgesinde söz sahibi olduğunu göstermeye devam etmektedir. Türkiye'nin Rusya ile 2018 yılıyla birlikte görünen birlikteliği bölgesel konularda söz sahibi olmayı istemesinden kaynaklanmaktadır.

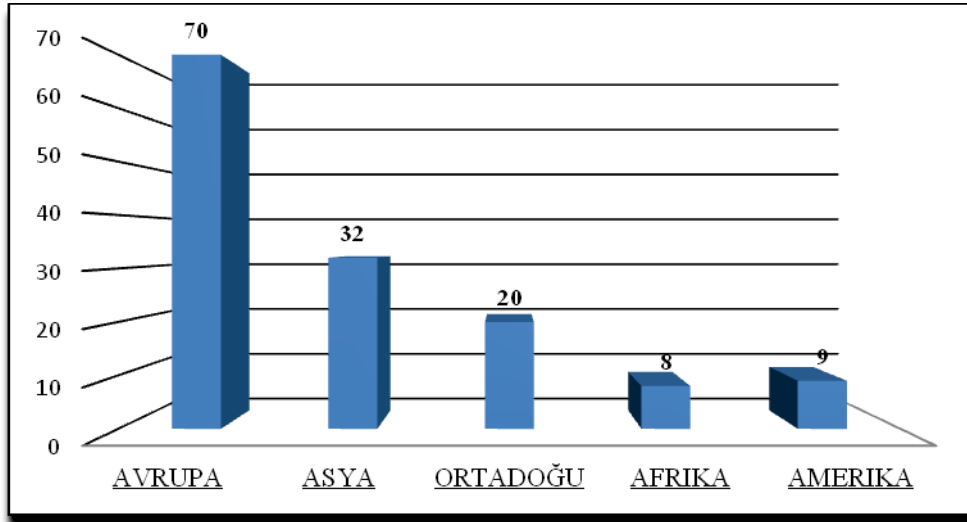
Bölgesel olarak son yıllarda Rusya ile birlikte hareket eden Türkiye küresel politikalarda genel itibariyle Avrupa-ABD eksenli politikalar gütmektedir. Özellikle Asya

bölgesine uygulanan politikalarda ABD'nin manevra alanını açarken, bölgede gerçekleştirmek istediği politikaları bu sayede başarmaktadır. ABD'nin gerek Asya gerek Balkanlarda herhangi bir bağının olmaması, bölgeyle bağı olan ve ABD eksenli hareket eden bir ülke olarak Türkiye üzerinden politikalar gerçekleştirmesine neden olmaktadır. Özellikle Asya özelinde Çin ve Rusya, Türkiye'nin dış politik gerçeğinde oluşan bu durum neticesinde politikalar geliştirerek ülkeleri içerisindeki sorunlu alanlarda önlem almaktadır. Ayrıca Türkiye'nin iç politik gerçeği olan terör meselesini bu sebeple karşı politika olarak kullanmaktadır. Ak Parti iktidarının özellikle iç politika yaşanan olayları avantaja çevirememesi ve küresel devletlerle olan ilişkilerinde özellikle ekonomide açıklar vermesi, bağımsız politikalar üretmesine neden olmaktadır. Uçak krizi neticesinde ekonomide oluşan sorun bu duruma örnektir.

Ak Parti iktidarları ile birlikte dış politikada değişim ve dönüşüm özellikle bölgesel konularda üstlendikleri arabuluculuk ve ritmik diplomasi neticesinde kendini göstermiştir. Türkiye'yi yakından ilgilendirmeyen birçok konuda inisiyatif olarak arabuluculuk rolü üstlenmeleri küresel politikalar üretme isteğinin yansımasıdır. Birçok arabuluculuk faaliyetinin sonucu alınamamış olsa da Ak Parti iktidarı ile Türkiye bölgesel ve küresel politikalarda aktif rol oynayacağını göstermiştir. BM, İİT gibi kuruluşları pek çok yerde olağanüstü toplantıya çağırması, kararlar alınmasını sağlaması ya da önyak olması Türkiye'nin uluslararası alanda görünürlülüğünün tezahürüdür. Türkiye'nin önceki dönemlerde uyguladığı politikalar düşünüldüğünde Ak Parti iktidarı ile birlikte dış politikada yaşanan değişim ortaya çıkmaktadır. Tüm bu gelişmelerin yaşanmasında iç politikada yaşanan gelişmeler de önemli rol oynamıştır.

Ak Parti iktidarlarının Türkiye'nin iç ve dış politikasındaki dönüşümleri anlamanın önemli göstergeleri lider ziyaretleridir. Muhafazakâr Demokrat diye adlandırdıkları kimliğin Türkiye'nin jeopolitiğine etki etmesi belirli dönemlerden geçmiştir. Bunların en başında Ak Parti'nin ülke içerisinde kendini kabullendirme ve dünyaya tanıtmaya dönemi olarak adlandırılan ilk dönemi gelmektedir. Kabaca 2003-2008 yıllarını kapsayan bu dönem Ak Parti'nin Milli Görüş temelli anlayışlarının dışarıda kaldığını kanıtlama ve Türkiye'nin AB hedefine yöneldiği dönemdir. İç politikada henüz manevra alanı kısıtlı olan Ak Parti bu dönemde AB hedeflerine yönelmiş, iç politikada yaşanacak dönüşümü AB kriterleri neticesinde sağlamıştır. Aşağıdaki grafikte yer alan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın ziyaret sayıları da bu görüşü desteklemektedir (Şekil A.).

Şekil A. 2003-2008 ARASI DÖNEMDE GEZİ GRAFİĞİ

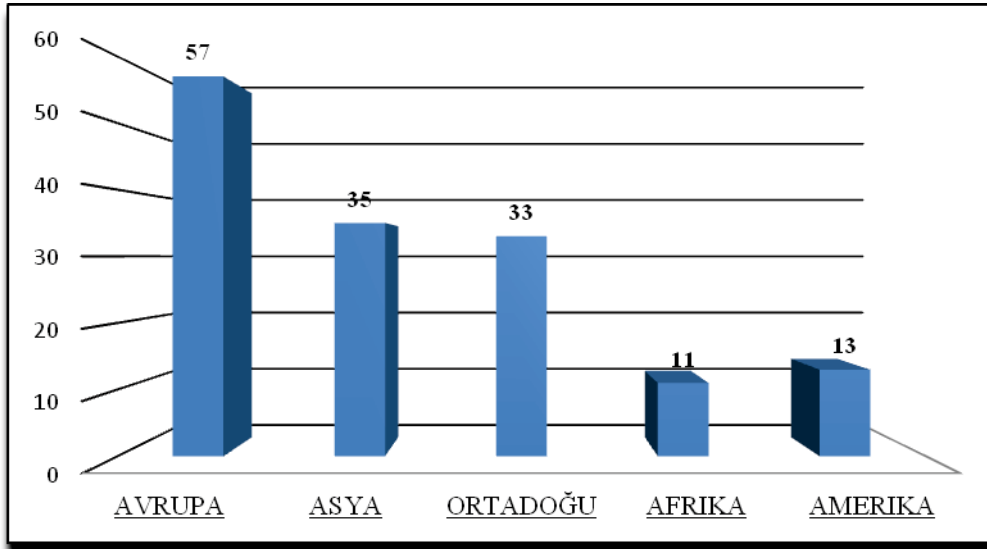

Erdoğan'ın gezi sayıları incelendiğinde Avrupa'nın açık ara önde olduğu görülmektedir. Türkiye'de genel itibariyle Avrupa yönelimli siyasi iktidarlar düşünüldüğünde Avrupa'nın önde olması beklenilecek bir durumdur. Fakat özellikle tam üyelik müzakerelerinin görüşüldüğü, AB'ye girme hedefinin sıcak olduğu dönem olması bakımından da ziyaret sayısındaki artış beklenilmesi gereken bir durumdur. Bu durumun yanında özellikle Asya'nın ekonomik ve stratejik değerinin anlaşılması Erdoğan'ın ziyaretlerinin bu bölgeye yoğunlaşmasına neden olmuştur. Erdoğan'ın ilk ziyaretlerinin yapıldığı dönem olarak düşünüldüğünde aynı ülkelere birden fazla gittiği anlaşılmaktadır. Yine Afrika kıtasına özellikle SAA'ya Erbakan'dan sonra Erdoğan tarafından ilk ziyaretlerin yapılması dış politika çeşitlenmesine örnektir.

Ak Parti'nin iç politikada yerini sağlamlaştırdığı ve AB'ye olan parti ihtiyacının eskiye nazaran kalmadığı, dış politikada AB'de yaşanan hayal kırıklığı sonucu farklı mekânlara yönelişler gerçekleştirdiği dönem 2008-2014 arası dönemdir. İlk döneme kıyasla AB gibi bir hedefin ikinci planda kaldığı dönem diğer bölgelere açılımların yapıldığı dönemdir. Özellikle Ortadoğu ziyaretlerindeki artış iç politikada daha önce laiklik karşıtlığı üzerinden Ak Parti'nin eleştirildiği durumların ortadan kalkmasıyla kendini göstermiştir. İlk dönem ziyaretleri sonucu bu dönem özellikle stratejik işbirlikleri, birçok ülke ile vize serbestisi, ortak gümrükler ve birçok alanda işbirliklerinin konseyler aracılığı ile resmileştirildiği dönemdir. Özellikle Cumhurbaşkanlığına Ak Parti'li isim olan Abdullah

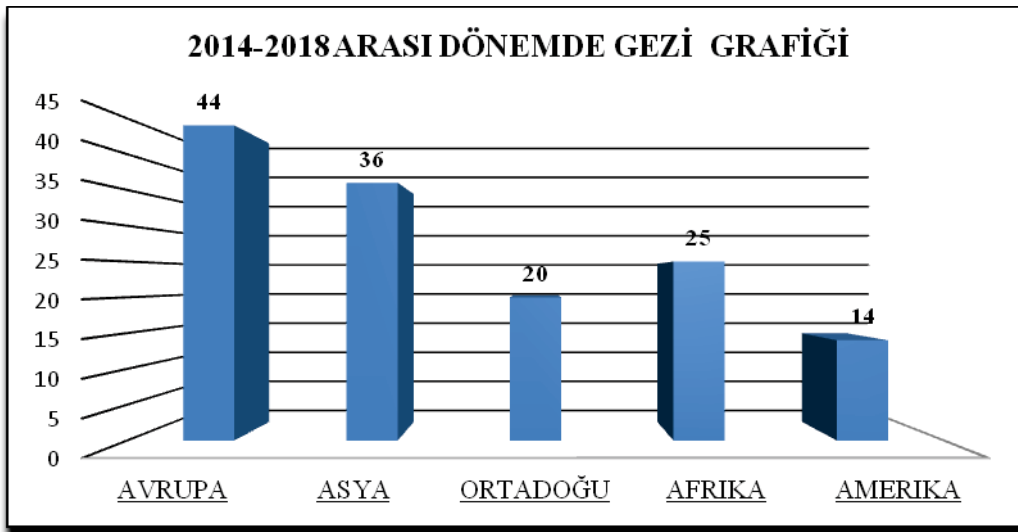
Gül'ün de gelmesiyle devletlerarası ziyaretler hem Başbakan hem Cumhurbaşkanı düzeyinde artmıştır.

Şekil B. 2008-2014 ARASI DÖNEMDE GEZİ GRAFİĞİ

2014 yılına kadar olan dönemde Ak Parti'nin dış politikada en etkili ismi, dış politika çerçevesini oluşturan Ahmet Davutoğlu'dur. Davutoğlu'nun görevi bırakması ile birlikte dış politika yapımında en etkili isim partinin başında bulunan Erdoğan olmuştur. 2014 yılı sonrası Türkiye dış politika yapımı Erdoğan dönemi olarak adlandırılabilir. Bu dönemde Avrupa ile ilişkileri, sorunlar ve krizler üzerinden devam etmiş, bölgesel olaylar dış politika en büyük belirleyen olmuştur. Bölgesel olayların en belirgin özelliği Ortadoğu'ya yapılan ziyaretlerdeki düşüştür. Bu dönemde Arap baharı etkisinin hissedilmesi ve Ortadoğu'da yaşanan siyasal hâkimiyet mücadeleleri Ak Parti iktidarının dış politikasında başladığı yere geri dönmesine neden olmuştur. 2008-2014 arası dönemdeki işbirliği ve ilişkiler 2003-2008 arası dönemde görülen düzeye gerilemiştir. Bu yaşanan gerilemeyi Ak Parti Afrika bölgesine yapılan ziyaretlerle pekiştirmeye çalışmış, Afrika bölgesine ziyaretlerde artış meydana gelmiştir (Şekil B.).

Şekil C. 2014-2018 ARASI DÖNEMDE GEZİ GRAFİĞİ

2014 yılından itibaren özellikle dış politika yapımında Erdoğan'ın etkili olması ve bölgesel sorunlar Asya'nın bu dönemde ön plana çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Rusya ile yaşanan birliktelik Asya ziyaretlerine olumlu yansımıştır. 2016 yılında Afrika'yı kapsayacak ziyaretlerin yaşanması, Ortadoğu'da yaşanan sorunlar bu dönemde Asya ve Afrika'yı ön plana çıkarmıştır. Avrupa'nın ilk dönemden itibaren düşüşü küresel olaylarda Avrupa ülkeleri yaşanan siyasi farklılık bu dönemde de kendini göstermiştir (Şekil C.).

Üç grafik incelendiğinde ise ortaya şu sonuçlar çıkmaktadır:

- 1- Ekonomik büyüme dış politika çeşitliliğini getirmektedir. Özellikle 2003-2014 arası dönemde ekonomik büyüme rakamlarında önde gelen ülkelerden olan Türkiye, bu durumunu 2014 yılından sonra kaybetmeye başlamış, ekonomideki durağanlık dış ilişkilere de yansımıştır.
- 2- Bölgesel ve küresel ölçekli konularda kaybedilen tarafsızlık durumu ilişkileri etkilemiştir. Özellikle ekonomi, siyaset ve kültürel alanlarda yaşanan dış politik gelişmeler Türkiye'nin olası bölgesel ve küresel sorunlarda taraf olmasına neden olmuş, bu taraflı politikaları dış ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Şüphesiz bir görüş hakkına sahip devlet olarak Türkiye bölgesel konularda istikrarı önceleyen değil, Ak Parti iktidarının politika yapımı neticesinde siyasal anlayışını ihraç politikasına yönelmiştir. Bu durum belirli bölgelerde alan kaybetmesine neden olmuştur.
- 3- 2003-2018 arası dönem Türkiye'nin bölgelere yönelik uzun vadede bir stratejisinin olmadığını göstermektedir. Ak Parti iktidarının ilk döneminden itibaren günümüze kadar olan süreç incelendiğinde bölgelerdeki artış ve azalışlar Türkiye'nin küresel ve bölgesel

konulardan etkilendiğini bu etkilenme neticesinde sağlam ve uzun vadede oluşturulamayan stratejilerin konjonktüre göre değiştiğini ortaya koymaktadır.

- 4- 21. yüzyıl ile birlikte Türkiye dış politikasında çeşitlenme gözle görülmektedir. Belli dönemler artış ve azalışlar olsa da Ak Parti iktidarı ile birlikte şekillenen 21. yüzyıl Türkiyesi dış politika bakımından bölgeler düzeyinde çeşitlenmiştir. Daha önceki yıllarda belirli bölgelere ziyaretlerin bile yapılmadığı düşünüldüğünde Ak Parti iktidarı ile Erdoğan en az 10 defa bölgelere ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 5- Yeni dış politika alanı ilerleyen dönemde Afrika olacaktır. Erdoğan'ın Afrika ziyaretlerinin çoğunu ilk olarak gerçekleştirdiği düşünülürse ilerleyen yıllarda Afrika siyasi mekânının öneminin daha da artacağı ve dış politikaya konu olacağı aşikârdır. Özellikle küresel güç mücadeleleri de hatırlanacak olursa Afrika yeni yüzyılın önemli jeopolitik alanıdır.
- 6- Avrupa Türkiye'nin değişmez eksenidir. Ak Parti'nin kurucu kimliği ya da Erdoğan'ın siyasi düşünce yapısı ele alındığında Avrupa ilişkilerinin daha düşük olması beklenebilir. İlk dönem iç politika gerekliliklerini bir tarafa bırakırsak her dönemde Avrupa'nın ziyaretlerde önde geldiği görülmektedir. Gerek uluslararası kuruluş toplantıları, gerekse ülke karşılıklı ziyaretleri olsun Avrupa siyasal mekânı Türkiye ilişkilerinin odak noktasıdır. Ak Parti iktidarında yaşanan ziyaretlerde de bu durumun değişmediği görülmektedir.

Türkiye'nin Ak Parti iktidarı ile birlikte yaşadığı ve Erdoğan'ın ziyaretlerine yansıyan jeopolitik durumundan şu sonuçlar çıkmaktadır:

- 1- Cumhuriyetin ilanından bu yana konjonktürel olarak kısmi zamanlı yönelişlerin gerçekleştirildiği alanlara Ak Parti iktidarı dönemiyle ekonomik, kültürel, siyasi ve askeri boyutlarıyla yönelişler gerçekleşmiştir. Ziyaretlerdeki artış ve azalışlar küresel ve bölgesel politikaların yine belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Ak Parti siyaset yapıcıları ve Erdoğan bölge ilişkilerini rasyonel ve karşılıklı işbirliği seviyesinde korumaya devam etmeli fakat bölgesel ve küresel politikalarda işbirliği için istikrarsızlık kaynağına (yönetici, muhalif, askeri, dini gruplar) yönelik taraf tutma politikasından vazgeçmelidir.
- 2- Bölgesel politikalarda etkili olan Yumuşak Güç unsurları ve STK'ların desteklenmesinin en önemli parametresi ekonomi'dir. Ak Parti iktidarı ekonomik olarak büyümeyi sağlayacak ve özellikle dış ticaret açığını dengede tutabilecek politikalara yönelmezse, yeni açılımlar sağlayacak yatırım gücünü yaratamaz. Böyle bir durumda Afrika, Asya ve Güney Amerika ülkelerine uygulanan politikalar zamanla etkisini yitirebilir ve alan kaybı yaşanabilir.

- 3- Yeni açılan mekânlar olan Afrika, Güney Amerika, Güney ve Uzakdoğu Asya bölgelerine Türkiye'nin hâlihazırda uzun dönemli ciddi bir politikası yoktur. Bu bölgelerle yapılacak ticaret, karşılıklı işbirlikleri ve uygulamalar ile ilgili akademik camia başta olmak üzere düşünce kuruluşları ve araştırma şirketleri aracılığıyla raporlar hazırlatılıp, bölgesel uzun vadeli politikalara geçilmelidir. Tüm bu gelişmeler konjontürel gelişmelerden etkilenme durumunda atılacak adımların neler olabileceği ve alternatifleri üzerine değerlendirilmelidir.
- 4- Mevcut durumda Asya ve ilişkileri her dönem olduğu gibi önemlidir. Özellikle ekonomik olarak dünya güç mücadelesinin kaymaya başladığı Asya-Pasifik bölgesi ve Hazar çevresi yeni politik gelişmelere gebe. Öncelikle bölgede var olan Orta Asya ülkeleri ile ilişkiler beklenen seviyelerde değildir. Türkiye'nin hem Orta Asya hem de diğer Asya ülkeleri ile olan ilişkilerini geliştirerek yeni Avrasya politikasında söz sahibi olması gerekmektedir. Ayrıca ŞİÖ' ne katılımın sağlanması da bölgede atılacak adımların kazandıracaktır.
- 5- Ak Parti'nin en çok sorun yaşadığı ve ilişkilerinde düşüşe geçen bir diğer konu uluslararası örgütlerdir. AB, NATO ve BM gibi örgütlerde önceki dönemlere nazaran etkinin kaybedilmesi, bölgede yaşanan ziyaret düşüşleri ile paraleldir. Öncelikle Türkiye bu örgütlerdeki konumunu tekrar sorgulamalı ve yeni aidiyet bağını tanımlamalıdır.

Tablo sonuçları dışında Türkiye'nin 21. yüzyıl jeopolitiğinde incelenmesi gereken bir diğer konu ise hem Başbakan hem Cumhurbaşkanı olduğu dönemde Erdoğan'ın dünya ülkeleri gezi haritasıdır (Şekil 3.1) Önceki yüzyıla oranla TDP'nde Asya, Ortadoğu ve Afrika'nın önemini arttırdığı görülmekle birlikte yakın jeopolitik alanlara uygulanan ziyaretlerde artışlar görülmektedir. Ticaretin fazla olduğu Avrupa ülkeleri dışında diğer bölgelere uygulanan ziyaretlerde Ak Parti dış politikasının çeşitlendiği görülmektedir. Avrupa ve Asya kıtasının tamamını kapsayan ziyaretlerin Afrika kıtasında artmaya başlaması, yeni jeopolitik alan olarak Afrika'nın artan önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca ziyaret sıklığı haritasına bakıldığında ise yine yakın jeopolitik alanların dışında Rusya, ABD ve Almanya'nın önde geldiği görülmektedir. Bu da Türkiye'nin küresel güçlerle olan ilişkilerinde hangi ülkelerle siyaset geliştirdiğinin görülmesi açısından önemlidir.

21. yüzyıl Türkiyesinin siyasetini yönlendiren Ak Parti iktidarı döneminde Türkiye'nin dış politikasının çeşitlendiği ziyaret haritaları ile doğrulanmaktadır. Fakat dönemsel olarak ziyaretlerde yaşanan düşüşler ve artışlar dünya siyasetinden ve konjontürel gelişmelerden etkilenen bir Türkiye ortaya koymaktadır. Türkiye'nin bu etkilenmeler neticesinde farklı bölgelere yaptığı açılımlar, Ak Parti iktidarlarında eksen kayması tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. İlk dönem AB ile yaşanan sorunlar neticesinde dış

politikasını çeşitlendirmek isteyen Ak Parti siyasalı bunu Ortadoğu'ya yönelerek gerçekleştirmek istemiştir. 2011 Arap baharına kadar olan dönemi kapsayan bu dönem Ak Parti'nin önceliğini Avrupa dışındaki bölgelere yöneltmesine neden olmuştur. 2011 yılında AB Bakanlığı'nın kurulması ve AB ile yaşanan yumuşama, Ortadoğu'da yaşanan sorunlar Ak Parti siyasalını yine farklı jeopolitik alanlara ve ortaklıklara itmiştir. Bunun doğal sonucu olarak Afrika ziyaretleri ve açılımları gerçekleşmiştir. Afrika'da yaşanan küresel güç mücadeleleri, ekonomi ağırlıklı siyaset ve Türkiye'nin ilişkide olduğu ülkelerdeki sorunlar, Türkiye'yi Afrika politikasında geriye düşürmüştür. Yakın komşularında yaşanan problemler Türkiye'yi Asya ve Avrasya ağırlıklı politikalara yöneltmiş, bunun neticesinde son yıllarda dış politikada Rusya önem kazanmıştır.

Türkiye'nin jeopolitik siyasetinin manevra sınırlarına ulaştığı bir gerçektir. Bölgesel konularda yaşadığı dönemsel hayal kırıklıkları Türkiye'yi farklı alanlara itmiş ve nihayetinde alansal sınırlara ulaşılmıştır. Özellikle dış siyasetinde Avrupa'nın 2005'ten günümüze geri planda kaldığı, yaşanan küresel olaylarda görülmektedir. Avrupa ile birlikte küresel olaylarda birlikte hareket etme imkânı sağlayamayan Türkiye'nin dış siyasetinde eksen değişimi söz konusudur denilebilir. Genellikle konjonktürel olaylarda aşikâr olan eksen değişiminde Türkiye'nin belirli bir bölgeye sürekli yönelişi olmamakla birlikte, sadece Ortadoğu'ya ya da sadece Afrika'ya doğru eksen kayması yaşanmıştır diyemeyiz. Bölgelerin belirli dönemde ön plana çıkması ya da Türkiye'nin bölgelere belirli dönemlerde eğilmesi, yaşanan sorunlar neticesinde alan kayıplarının giderilmesi, jeopolitik çevrenin kullanılmasıyla kaybedilen nüfuzun farklı alanlardan temini olarak tanımlanabilir. Ak Parti siyasalı neticesinde Avrupa ağırlıklı siyasetin farklı alanlara dönemsel olarak kaydırılması uzun yıllar politika göstergesi olan eksen kayması yerine eksenin dönemsel değişimi olarak adlandırılabilir.

KAYNAKÇA

- Aral, Berdal (2009). Turkey in the UN Security Council: Its Election and Performance, *Insight Turkey*, 11(4), 151-168.
- Arı, Tayyar (2005). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Savaş, Siyaset ve Diplomasi*, Alfa Yayınları.
- Arı, Tayyar (2010). “Türk Dış Politikasının Ana Ekseninde Bir Değişiklik Yoktur”, (Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin) *Mülakatlarla Dış Politika 1*, 83-115, Ankara: Usak Yayınları.
- Arıboğan, Deniz Ü. (2017). *Duvar*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir (2018). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Ataman, Muhittin (2017). Türkiye Dış Politikasının Ak Parti Döneminde Yeniden Yapılandırılması, (Ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran), *Ak Partinin 15 Yılı: Dış Politika*, 41-61, Ankara: SETA yayınları.
- Bağcı, Hüseyin; Sinkaya, Bayram (2006). Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiye: Ak Parti'nin Perspektifi, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 1(1), 21-37.
- Balcı, Ali; Akdoğan, İsmail (2017). Bağdat Ve Erbil Arasında Irak'ta Denge Siyaseti, (Ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran), *Ak Partinin 15 Yılı: Dış Politika*, 263-280, Ankara: SETA yayınları.
- Bayram, Mürsel; Emiroğlu, Hüseyin (2018). Türkiye Cumhuriyeti-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri: Nispi Güç Statüleri Bağlamında Bir Değerlendirme, (Ed. Murat Ercan), *21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Türk Dış Politikası*, 619-635, İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Batu, İnal (2010). “Türkiye Avrupa Birliği'ne Ne Kadar Yaklaşırsa Bölgesinde O Kadar Güçlü Olur”, (Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin) *Mülakatlarla Dış Politika 3*, 67-86, Ankara: Usak Yayınları.
- Brzezinski Zbigniew (2005). *Büyük Satranç Tahtası*, (Çev. Yelda Türedi), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Bulut, Mevlüt (2018). Türkiye-İsrail İlişkilerinin Analizi: Kontrüktivist (İnşacı) Bir Yaklaşım, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

- Cavlan, Turan (2010). Yeni Osmanlıcılık: Batı'dan Kopuş Mu?, *Sosyal Bilimler Dergisi* 3(2), 126-156.
- Cicioğlu, Filiz; Yetim, Hüsnü T. (2017). Uyumdan Güven Bunalımına Türkiye-AB İlişkileri, (Ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran), *Ak Partinin 15 Yılı: Dış Politika*, 171-196, Ankara: SETA yayınları.
- Çelikpala, Mithat (2015). Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri, *BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 72, 117-144.
- Çolakoğlu, Selçuk (2012). Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk Mı?, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 4(45), 53-66.
- Daban, Cihan (2017). Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 77-96.
- Davutoğlu, Ahmet (2012). *Küresel Bunalım*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, Ahmet (2016). *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Dede, Alper (2011). The Arab Uprisings: Debating the "Turkish Model", *InsightTurkey*, 13(2), 23-32.
- Dikeç, Mustafa (2016). Siyaset Üzerine Düşünme Tarzı Olarak Mekân, *Cogito*, 84, 45-69, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Doğan, Mehmet Ali (2014). Kavramdan Pratiğe Medeniyetler İttifakı Girişimi, (Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014*, 87-109, SETA Yayınları.
- Duman, Levent (2011). Ortak Çıkarlar, Farklı Öncelikler: 2001-2008 Döneminde Türkiye, ABD Ve İsrail Lobisinin İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımları, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 5(2), 155-180.
- Erdoğan, Mehmet (2017). *Siyasî Hafıza, Eski Türkiye'den Yeni Türkiye'ye (1996-2016)*, İstanbul: Kopernik Yayınları.
- Erol, Mehmet Seyfettin (2006). AB ve Türkiye'nin Avrasya Politikası, (Der. Zeynep Dağı), *Ak Partili Yıllar*, 311-352, Ankara: Orion Yayınları.
- Erol, Mehmet Seyfettin (2012). Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu Ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 1-20.

- Erşen, Emre (2015). Türkiye-Rusya İlişkileri: Jeopolitik Rekabetten Çokboyutlu Ortaklığa, (Der. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem), *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası, Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, 201-230, Ankara: Nobel Yayınları.
- Flint, Colin; Taylor, Peter J. (2014). *Siyasi Coğrafya*, (Çev. Fulya Ereker), Ankara: Nobel Yayınları.
- Genç, Savaş (2010). "Osmanlı Coğrafyası Diye Bir Yer Yok", (Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin) *Mülakatlarla Dış Politika 3*, 149-170, Ankara: Usak Yayınları.
- Güder, Süleyman; Mercan, Muhammed H. (2012). 2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası, *İnsan ve Toplum Dergisi*, 2(3), 57-91.
- Gündüz, Ali O. (2015). "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk Göçü (1989 Örneği)", *Aşiyen Dergisi*, 4, 8-11.
- Güner, İbrahim (2016). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, (Ed. Hakkı Yazıcı, Nusret Koca), Ankara: Pegem Yayınları.
- Güneş, Hakan (2012). Türkiye-Çin İlişkileri, (Der. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Teri), *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, 857-878, İstanbul: Der Yayınları.
- Gürpınar, Bulut (2008). Türk Dış Politikasında Bir Değişim Örneği: 1967 Arap-İsrail Savaşı, (Ed. Ersin Embel), *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 345-371.
- Hacısalıhoğlu, Yaşar (2008). Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekân-Güç-Çatışma ve Jeopolitik, *Jeopolitik Dergisi*, 7(52), 59-65.
- Huntington, Samuel P. (2001). *Medeniyetler Çatışması*, (Der. Murat Yılmaz), Ankara: Vadi Yayınları.
- Hürsoy, Siret (2013). Turkey's Foreign Policy and Economic Interests in the Gulf, *Turkish Studies*, 14(3), 503-519.
- İlhan, Suat (1999). *Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İnan, Şükrü (2011). Dünyada ve Türkiye'de Jeoekonomi Çalışmaları ve Jeoekonomi Öğretimi, *Bilge Strateji*, 3(4), 83-122.

- İnat, Kemal; Duran, Burhanettin (2006). AKP Dış politikası: Teori ve Uygulama, (Der. Zeynep Dağı), *Ak Partili Yıllar*, 15-70, Ankara: Orion Yayınları.
- İnat, Kemal; Caner, Mustafa (2017). Suriye Savaşı Ve ABD'nin Gölgesinde Türk-İran İlişkileri, (Ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran), *Ak Partinin 15 Yılı: Dış Politika*, 239-262, Ankara: SETA yayınları.
- İşcan, İsmail, H. (2004). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 47-79.
- Kahraman, Özözen Selver (2007). *Seçimlerin Mekânsal Analizi*, Gazi Kitabevi.
- Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (2014). *Bir Yolculuk Kitabı*, İstanbul: Pasifik Ofset.
- Karabağ, Servet (2014). *Jeopolitik Açından Sınırlar*, Ankara: Pegem Yayınları.
- Karaca, Kutay R. (2007). Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu, *Akademik Bakış Dergisi*, 1(1), 219-245.
- Karacasulu, Nilüfer (2010). Türk Dış Politikasında İran, (Ed. Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu), *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası, Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*, 3-46, Ankara: Usak Yayınları, 203-220.
- Karaosmanoğlu, Ali (2010). "Özal'ın Dış Politika Anlayışında Yaptığı Değişiklik Saymakla Bitmez", (Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin), *Mülakatlarla Dış Politika 2*, 163-181, Ankara: Usak Yayınları.
- Kaygalak, İrfan (2011). Postmodern Eleştirilerin Coğrafi Düşünce ve Yeni Mekân Kavrayışları Üzerine, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(9), 01-10.
- Kazdal, Melih (2018). Adalet Ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri (2002-2017): Dış Politikada Çatışma Ve İşbirliği, *Journal Of Awareness*, 3(2), 51-62.
- Kongar, Emre (2013). *21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köse, İsmail (2017). İngiltere'nin Arap İsyanı Tertibi (1914-1918): İsyanın Cumhuriyet Dönemi Hükümet Programlarındaki Dış Politika Yansımaları, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları*, 8(1), 39-63.
- Köse, Meryem; Küçük, Meryem (2015). Oryantalizm ve "Öteki" Algısı, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 107-127.

- Köylü, Murat (2015). Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Türkiye Ve Suriye, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 85-100.
- Kuşat, Nurdan (2016). Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Zayıf Halka: Kıbrıs, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 112-133.
- Küçük, Ayşe; Kuru, Tuğçe K. (2016). Dış Politika Krizi Tetikleyicisi Olarak Sivil Toplum Kuruluşları: Mavi Marmara Örneği, *VIII. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi, "Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devlet Dışı Aktörler"*, (Ed. Tayyar Arı, Ferhat Pirinççi), 747-775, Bursa: Dora Basım-Yayım.
- Laçiner, Sedat (2010). Yeni Dönemde Türk Dış Politikasının Felsefesi, Fikri Altyapısı ve Hedefleri, (Ed. Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu), *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası, Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*, 3-46, Ankara: Usak Yayınları.
- Massey, Doreen (2016). Radikal Demokrasiyi Mekan Üzerinden Düşünmek, *Cogito*, 84, 36-45, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Nebati, Nurettin (2014). *Milli Görüşten Muhafazakâr Demokrasiye*, İstanbul: Alfa Yayınları
- Nogayeva, Ainur (2011). *Orta Asya'da ABD, Rusya Ve Çin Stratejik Denge Arayışları*, Usak Yayınları.
- Oğuzlu, Tarık (2011). Arap Baharı ve Yansımaları, *Ortadoğu Analiz*, 3(36), 8-16.
- Oğuzlu, Tarık (2012). Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkilerinde Arap Baharı'nın Etkisi, *Ortadoğu Analiz*, 4(48), 20-29.
- Oktav, Özden Z. (2013). Arap Baharı ve Türkiye Körfez Devletleri İlişkileri, *Ortadoğu Analiz*, 5(51), 69-78.
- Omonkulov, Otabek (2015), Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Orta Asya Politikası: Jeokültürel Boyut Ve Stratejik Rasyonallite Arasında Bir Denge Arayışı, (Ed. Soner Karagül, İbrahim Arslan), *Stratejik Derinlik Ekseninde Dış Politika Uygulamaları, İdeal-Gerçek İkilemi*, 209-252, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Özbay, Fatih (2010). Türkiye-Rusya İlişkileri: Stratejik Ortaklık Mı?, (Ed. Hasret Çomak), *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, 301-312, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

- Özdağ, Ümit (2010). “Türkiye, AB İle İlişkilerini Hızla Tam Üyelik Süreci Dışına Taşımali”, (Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin) *Mülakatlarla Dış Politika* 2, 201-220, Ankara: Usak Yayınları.
- Özdağ, Ümit (2011). *İkinci Tek Parti Dönemi, Yumuşak Hegemon Parti Projesi*, Ankara: Kripto yayınları.
- Özdemir, Hakan (2015). 28 Şubat Süreci Arifesinde Ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi (FP) (Karşılaştırmalı Bir Analiz), *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 165-193.
- Özkan, Mehmet (2012). Türkiye'nin Afrika'da Artan Rolü: Pratik Çabalar ve Söylem Arayışları, *Ortadoğu Analiz*, 4(46), 20-28.
- Özmen, Süleyman (2017). BOP (Büyük Ortadoğu Projesi) Kapsamında Orta Doğu Üzerinde Uygulanan Planların Genel Bir Analizi, *HUMANİTAS Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 41-59.
- Özşahin, Mustafa Cüneyt (2017). Krizden Normalleşmeye Türkiye-İsrail İlişkileri, (Ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran), *Ak Partinin 15 Yılı: Dış Politika*, 337-356, Ankara: SETA yayınları.
- Peet, Richard (2011). *İktidarın Coğrafyası, Küresel Ekonomi Politika Nasıl Yaratıldı*, (Çev. Oktay Etiman, Bülent Göktaş), Ankara: Maki Basın Yayın.
- Ritzer, George (2011). *Küresel Dünya*, (Çev. Melih Akpınar), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sandıklı, Atilla (2015). *Türkiye'nin Jeopolitiği, Yumuşak Güç Savaşları ve Terörizm*, İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Sarı, Yaşar (2017). Türkiye-Orta Asya İlişkilerinde Sınırlı İşbirliği, (Ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran), *Ak Partinin 15 Yılı: Dış Politika*, 357-380, Ankara: SETA yayınları.
- Semin, Ali (2011). Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı, *Bilge Strateji Dergisi, BİLGESAM*, 3(5), 179-204.
- Sunar, Burcu (2013). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 431-454.

- Telci, İsmail, Numan (2017). Arap İsyanları Sürecinde Türkiye-Mısır İlişkilerinin Dönüşümü, (Ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran), *Ak Partinin 15 Yılı: Dış Politika*, 297-316, Ankara: SETA yayınları.
- Temiz, Kadir (2017). Türkiye-Çin İlişkileri: Güçlü Siyasi İrade ve İstikrar, (Ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran), *Ak Partinin 15 Yılı: Dış Politika*, 155-170, Ankara: SETA yayınları.
- Tepeciklioğlu, Eylem Eyrice (2012). Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri, *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 59-94.
- Tezcan, Ercüment; Aras, İlhan (2015). Adalet ve Kalkınma Partisi'nde Euroseptisizm: Avrupa Birliği Desteğinin Eleştiriye Dönüşümü, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 11(41), 1-35.
- Tuğtan, Mehmet A. (2016). "Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 13(49), 3-24
- Tüfekçi, Özgür (2017). İşbirliği ve Kriz İkileminde Türkiye-Rusya İlişkileri, (Ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran), *Ak Partinin 15 Yılı: Dış Politika*, 135-154, Ankara: SETA yayınları.
- Uğur, Mehmet (2000). Avrupa Birliği ve Türkiye Bir Dayanak / İnandırıcılık İkilemi, Everest Yayınları.
- Usul, Ali Resul (2006). Helsinki'den Müzakerelere Türkiye-AB İlişkileri, (Der. Zeynep Dağı), *Doğudan Batıya Dış Politika, Ak Partili Yıllar*, 189-218, Ankara: Orion Yayınları.
- Uzgel, İlhan (2010). Türk Dış Politikasında Bölgesel Güç İllüzyonu, (Ed. Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu), *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası, Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*, 61-66, Ankara: Usak Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2016). *Jeopolitik ve Jeokültür Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, (Çev. Mustafa Özel), İstanbul: Küre Yayınları.
- Wheeler, Tom (2005). Turkey and South Africa: The Development of Relations 1860–2005, *SAIIA Report No. 47*

- Yakış, Yaşar (2010). Türk Dış Politikasında Ana Parametreler Değil Üslup Değiştii, (Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin) *Mülakatlarla Dış Politika 2*, 297-319, Ankara: Usak Yayınları.
- Yavuz, Celalettin (2005). "Genişletilmiş Ortadoğu Projesi'nin İkinci Durağı Suriye mi?, *2023 Dergisi*, 56, 10-17.
- Yavuz, M. Hakan (2005). "Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek", (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), *Modern Türkiye Siyasi Düşünce: İslamcılık*, 6, 591-603.
- Yeltin, Hüseyin; Işık, Kübra (2017). Rekabetten İşbirliğine Giden Süreçte Türkiye-Rusya İlişkilerinde Bir Test: Suriye Krizi, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 39-50.
- Yeniçeri, Özcan (2010). "Türkiye'nin Ekseni Ön Asya Devletler Birliği: Azerbaycan, Türkiye, KKTC", *21. Yüzyıl Dergisi*, 19, 43-50.
- Yeşiltaş, Murat; Balcı, Ali (2011). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(23), 9-35.
- Yeşiltaş, Murat; Durgun, Sezgi (2015). Coğrafya ve Jeopolitiği Tartışmak: Eleştirel Bir Değerlendirme, (Der. Murat Yeşiltaş, Sezgi Durgun, Pınar Bilgin), *Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar*, 9-36, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Yetim, Mustafa; Kalaycı, Rıdvan (2011). Türkiye İnan İlişkileri: "Sıfır Sorun Mu", Nükleer Sorun Mu?, *Akademik Orta Doğu*, 5(2), 85-108.
- Yılmaz, Gaye (2008). Kapitalizmde Zaman-Mekân Sıkışması, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2(17), 155-172.
- Yılmaz, Sait (2012). Jeopolitik ve Jeostrateji, (Ed. Ümit Özdağ), *21. Yüzyılda Prens Devlet ve Siyaset Yönetimi*, 1-29, Ankara: Kripto Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

- AA, 2013, 27 Ağustos, *İran'dan Suriye'ye olası askeri müdahale için uyarı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irandan-suriye-ye-olasi-askeri-mudahale-icin-uyari/222847>, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- AA, 2016, 19 Kasım, *Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ziyareti Özbekistan Basınında Geniş Yer Buldu*, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdoganin-ziyareti-ozbekistan-basininda-genis-yer-buldu/688848>, (Erişim Tarihi: 10.04.2019).
- AA, 2018, 15 Şubat, *Doğu Akdeniz'de Türkiye-Mısır gerginliği*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/dogu-akdenizde-turkiye-misir-gerginligi/1064003>, (Erişim Tarihi: 30.01.2019).
- Abdullah Gül Yurtdışı Ziyaretleri, <http://www.abdullahgul.gen.tr/sayfa/ziyaretler/yurtdisi/>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- Ak Parti Programı (2019). <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- Ak Parti Seçim Beyannamesi (2002). <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/954/200304063.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (Erişim Tarihi: 16.02.2019).
- Ak Parti 58. Hükümet Programı (2002). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/11/20021129.htm>, (Erişim Tarihi: 09.04.2019).
- Akıncı, Basri Alp (2015). Türkiye'nin Libya İle İnışli-Çıkışlı İlişkisi, *Uluslararası Politika Akademisi*, <http://politikaakademisi.org/2015/05/14/turkiyenin-libya-ile-inisli-cikisli-iliskisi/>, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).
- Akşam, 2011, 04 Şubat, *Mübarek Türkiye'de 5 Cumhurbaşkanı gördü*, <https://www.aksam.com.tr/dunya/mubarek-turkiyede-5-cumhurbaskani-gordu--17550h/haber-17550>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- Akşam, 2017, 14 Mart, *Türkiye Hollanda son dakika durum nedir, Hollanda'da ne oldu?*, <https://www.aksam.com.tr/dunya/son-dakika-hollandada-ne-oldu-turkiye-hollanda-son-durum-nedir/haber-604473>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Akşam, 2018, 06 Nisan, *“Türkiye Yüzünü Afrika'ya Döndü”*, <https://www.aksam.com.tr/dunya/turkiye-yuzunu-afrikaya-dondu/haber-714080>, (Erişim Tarihi: 07. 12. 2018).

- Akşam, 2018, 24 Ağustos, *Sudan'dan Kiralanan Arazide Tarım Başlıyor*, <https://www.aksam.com.tr/ekonomi/sudandan-kiralanan-arazide-tarim-basliyor-c2/haber-766919>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- Alagöz, A. Emine (2010). Çin ile Amerika Arasında Var Olmaya Çalışan Bir Ada: Tayvan, *BİLGESAM*, <http://www.bilgesam.org/incele/864/-cin-ile-amerika-arasinda-var-olmaya-calisan-bir-ada--tayvan/#.XlhX5ilzZQI>, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).
- Aljazeera, 2013, 20 Kasım, '*Diyarbakır Ziyareti Milat*', <http://www.aljazeera.com.tr/haber/diyarbakir-ziyareti-milat>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Aljazeera, 2014, 22 Mart, *Geçmişten günümüze Eş Şebab*, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-es-sebab>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- Aljezeera, 2014, 01 Ağustos, '*Türkmenler içinde parçalanma oldu*', <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkmenler-icinde-parcalanma-oldu>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Aljazeera, 2015, 08 Ocak, *Charlie Hebdo saldırısı: Bilinenler, bilinmeyenler*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/charlie-hebdo-saldirisi-bilinenler-bilinmeyenler>, (Erişim Tarihi: 02.03.2019).
- Aljazeera, 2015, 24 Haziran, *Türkiye-İsrail görüşmesi doğrulandı*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiye-israil-gorusmesi-dogrulandi>, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).
- Aljazeera, 2015, 6 Aralık, *Türk askerine 48 saat süre*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turk-askerlerine-48-saat-sure>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Aljazeera, 2015, 24 Aralık, *Kırgızistan Cumhurbaşkanı Atambayev: Türkiye Rusya'dan özür dilemeli*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kirgizistan-cumhurbaskani-atambayev-turkiye-rusyadan-ozur-dilemeli>, (Erişim Tarihi: 11.04.2019).
- Aljazeera, 2016, 23 Aralık, *Putin: Rus Uçağını Düşürenlerin Amacı...*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-rus-ucagini-dusurenlerin-amaci>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- Altuğ, Günay (2004). Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiye, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/556861>, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).

- Amerikanın Sesi, 2001, 23 Ekim, “*Dışişleri Bakanı İsmail Cem Orta Asya Liderleriyle Görüştü -2001-10-23*”,<https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2001-10-23-1-1-87859617/795887.html>, (Erişim Tarihi: 07. 12. 2018).
- Andaç, Şükrü, 2013, 01 Haziran, İran Büyük Hayal Kırıklığı, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sukru-andac/iran-buyuk-hayal-kirikligi-1717074/>, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Arslan, Handan; Karadoğan, Sabri (2003). *Sayısal Harita Ortamında Bir Analiz: Jeopolitik-Jeostatejik Teoriler ve Türkiye*, <https://www.researchgate.net/publication/259872378>, (Erişim Tarihi: 27.11.2018).
- Atlı, Altay (2016). *Turkey's Foreign Policy Towards China, Analysis and Recommendations for Improvement*,http://www.gif.org.tr/files/Young%20Academics%20Papers/Altay_Atl%C4%B1_Turkeys_Foreign_Policy_Towards_China.pdf, (Erişim Tarihi: 30.03.2019).
- Atlıoğlu, Yasin (2004). *Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem*,TASAM, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/135/turkiye-suriye_iliskilerinde_yeni_bir_donem, (Erişim Tarihi: 11.01.2019).
- Atun, Ata (2017, 16 Ekim). “Anavatan-Yavruvatan Nereden Çıktı”, *Önce Vatan*, <https://www.oncevatan.com.tr/anavatan-yavruvatan-nereden-cikti-makale,40105.html>, (Erişim Tarihi: 07. 12. 2018).
- Avcı, Erkan (2018). Doğu Türkistan Sorunu, *BİLGESAM*, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-486-20181211111391.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.04.2019).
- Avrupa Birliği Başkanlığı 2011. *16-17 Aralık 2004 Avrupa Birliği Konseyi Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirgesi*, https://www.ab.gov.tr/_300.html, (Erişim Tarihi: 16.02.2019).
- Avrupa Komisyonu 2013. *Türkiye 2013 İlerleme Raporu*, https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf, (Erişim Tarihi: 16.02.2019).
- Aydın, Hasan, 2019, 08 Ocak, Küresel güçlerin nüfuz mücadelesi Afrika’ya yıkım getiriyor, *AA*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/kuresel-guclerin-nufuz-mucadelesi-afrika-ya-yikim-getiriyor/1358906>, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).

- Aydınlık, 2018, 01 Mart, 15. yılında 1 Mart Tezkeresi... 1 Mart 2003 Tezkeresi neydi, o tarihte ne olmuştu?, <https://www.aydinlik.com.tr/15-yilinda-1-mart-tezkeresi-1-mart-2003-tezkeresi-neydi-o-tarihte-ne-olmustu-tarih-mart-2018-2>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Balcı, Ali (2017). Görsellerle Türk Dış Politikası, <http://www.abalci.com/2017/03/29/gorseller-ile-turk-dis-politikasi/>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Bayraklı, Enes; Güngörmez, Oğuz; Boyraz, Hacı Mehmet (2017). *Türkiye-AB İlişkilerini Rasyonelleştirmek*, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).
- BBC, 2010, 13 Ocak, *İsrail Türkiye'den özür diledi*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/01/100113_turkey_israel, (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- BBC, 2012, 04 Aralık, *NATO, Türkiye-Suriye sınırına Patriot kararını onayladı*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121204_nato_patriot_update2.shtml, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- BBC, 2013, 22 Mart, *Mavi Marmara: İsrail, Türkiye'den özür diledi*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_ozur, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).
- BBC, 2015, 15 Kasım, *Türkiye Çin'den Füze Almaktan Vazgeçti*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151115_turkiye_cin iptal, (Erişim Tarihi: 30.03.2019).
- BBC, 2016, 11 Şubat, *Erdoğan'dan AB'ye mülteci krizi tepkisi: Alnımızda enayi yazmıyor*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160211_erdogan_omer_celik_multeciler_aciklama, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- BBC, 2016, 18 Mart, *AB mülteci zirvesi: Türkiye - AB anlaşmaya vardı*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160318_ab_turkiye_anlasma_sonuc, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- BBC, 2016, 01 Ağustos, *Kırgızistan Cumhurbaşkanı Atambayev: Çavuşoğlu'nun darbe iddiaları absürt*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36940327>, (Erişim Tarihi: 11.04.2019).
- BBC, 2017, 07 Haziran, *Katar krizinin 4 nedeni*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40176025>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).

- BBC, 2017, 06 Ekim, *Türkiye'nin Somali'de açtığı yurt dışındaki en büyük üssü hakkında tüm merak edilenler*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41510485>, (Erişim Tarihi:12.03.2019).
- BBC, 2017, 06 Aralık, *ABD Başkanı Donald Trump, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdı*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42258773>, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).
- BBC, 2018, 14 Mayıs, *Erdogan'dan ABD'nin Kudüs hamlesine tepki: ABD arabulucu rolünü kaybetti*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44104551>, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).
- BBC, 2019, 04 Nisan, *S-400 ve F-35: ABD ile Türkiye arasındaki kriz hakkında bilinmesi gerekenler*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47809807>, (Erişim Tarihi:19.04.2019).
- Belder, Ferit; Dipama, Samiratou; Dal, P. Emel (2015). *Afrika'ya Kalkınma Yardımı Politikaların Anlamak: Türkiye ve Çin Örnekleri*, https://www.academia.edu/16023229/AFR%C4%B0KA_YA_KALKINMA_YARDIMI_POL%C4%B0T%C4%B0KALARINI_ANLAMAK_T%C3%9CRK%C4%B0YE_VE_%C3%87%C4%B0N_%C3%96RNEKLER%C4%B0_in_%C4%B0smaile_Erma%C4%9Fan_ed._Afrika_2_Nobel_Yay%C4%B1nlar%C4%B1_2015, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- Berdibek, Muhammed (2016). “Türkiye Ortadoğu İlişkilerinde Karşılıklı Üst Düzey Ziyaretler: (1923-2014)”, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu20makale/muhammed_berdibek.pdf, (Erişim Tarihi: 04.12.2018).
- Bila, Fikret, 2009, 23 Temmuz, Suriye İle İki Devlet, Bir Hükümet Modeli, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/suriye-ile-iki-devlet--bir-hukumet-modeli-1120855/>, (Erişim Tarihi:19.04.2019).
- Bilgiç, Sadi (2016). Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım ve Türkiye'ye Etkileri, *BİLGESAM*, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-167-20160504561317.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.10.2018).
- Bostancı, Mustafa (2017). “Türk-Suud İlişkilerine Katkısı Bakımından Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Suudi Arabistan Ziyareti (21-24 Şubat 1984)”, https://www.researchgate.net/publication/317035955_Mustafa_Bostanci_TURK_SUU

D_ILISKILERINE_KATKISI_BAKIMINDAN_CUMHURBASKANI_KENAN_EV
REN'IN_SUUDI_ARABISTAN_ZIYARETI_21-
24_Subat_1984Namik_Kemal_Universitesi_
Sosyal_Bilimler_Enstitusu_Sosyal_Bilimler_Met, (Erişim Tarihi: 05.12.2018).

Budak, Türkan (2015). *Söylemler ve Eylemler Bağlamında: Türkiye'nin Orta Asya Politikası*, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-69-20160929501345.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.04.2019).

Cnnturk, 2007, 12 Haziran, *İçerideki 5 Bin terörist bitti mi?*, <https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/06/12/icerideki.5.bin.terorist.bitti.mi/360547.0/index.html>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).

Cnnturk, 2010, 31 Mayıs, *Davutoğlu BM Güvenlik Konseyi'nde konuştu*, <https://www.cnnturk.com/2010/dunya/05/31/davutoglu.bm.guvenlik.konseyinde.konustu/578400.0/index.html>, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).

Cnnturk, 2010, 12 Haziran, *Erdoğan: "Eksen kayması söz konusu değil"*, <https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/06/12/erdogan.eksen.kaymasi.soz.konusu.degil/579875.0/index.html>, (Erişim Tarihi: 21.12.2018).

Cnnturk, 2012, 30 Eylül, *Meşal, Barzani ve Mursi'den Mesaj*, <https://www.cnnturk.com/2012/turkiye/09/30/mesal.barzani.ve.mursiden.mesaj/678668.0/index.html>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).

Cnnturk, 2012, 17 Kasım, *Erdoğan Mısır'dan Çok Sert Çıktı*, <https://www.cnnturk.com/2012/dunya/11/17/erdogan.misirdan.cok.sert.cikti/685013.0/index.html>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Yurtdışı Ziyaretleri (TCCB), <https://www.tccb.gov.tr/receptayyip Erdogan/yurtdisiziyaretler/>, (Erişim Tarihi: 16.02.2019).

Cumhuriyet, 1971, 10 Ağustos, *D.P.T nin raporu: Kızıl Çinle ticarete Türkiye kârlı çıktı*, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1971/8/10.xhtml>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).

Cumhuriyet, 2001, 15 Ekim, *Afganistan'da Savaş*, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/2001/10/15/7.xhtml>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).

- Cumhuriyet, 2008, 26 Aralık, *Gazze'ye insani yardım için kapılar açıldı*, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/30902/Gazze_ye_insani_yardim_icin_kapilar_acildi.html, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).
- Cumhuriyet, 2014, 29 Haziran, *Hüseyin Çelik'ten bağımsız Kürdistan açıklaması*, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/88209/Huseyin_Celik_ten_bagimsiz_Kurdistan_aciklamasi.html, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Cumhuriyet, 2014, 8 Ağustos, *Davutoğlu'ndan canı IŞİD'i meşrulaştıran sözler*, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/103123/Davutoglu_ndan_cani_ISiD_i_mesrulasiran_sozler.html, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Çağlar, Turan (2014). “2011 Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye-Türkiye Krizi”, https://www.academia.edu/16960437/2011_Sonras%C4%B1_Tu_rkiye-Suriye_%C4%B0li%C5%9Fkileri_ve_Suriye-Tu_rkiye_Krizi, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Çakıcı, Hülya, 2016, 13 Temmuz, *Bir gün hedef Suriye olursa bilin ki hedef Türkiye'dir*, [Blog gönderisi], <http://blog.milliyet.com.tr/bir-gun-hedef-suriye-olursa-bilin-ki-hedef-turkiye-dir/Blog/?BlogNo=536445>, (Erişim Tarihi: 04.05.2019).
- Çakır, Ruşen (2015). “30 YILDAN HATIRLADIKLARIM/7 20 Ekim 1991 Genel Seçimleri: Baraja Karşı Erbakan-Türkeş İttifakı”, <http://rusencakir.com/30-YILDAN-HATIRLADIKLARIM7-20-Ekim-1991-Genel-Secimleri-Baraja-karsi-Erbakan-Turkes-ittifaki/5110>, (Erişim Tarihi: 05.01.2019).
- Çakmak, Haydar (2012). *Üçlü Koalisyonun Dış Politikası*, <http://www.uiportal.net/uclu-koalisyonun-dis-politikasi.html>, (Erişim Tarihi: 07.12.2018).
- Çakır, Ruşen 2003, 30 Eylül, AKP, hem kendi dönüşüyor hem Türkiye'yi dönüştürüyor, *Vatan*, <http://www.gazetevatan.com/akp--hem-kendi-donusuyor-hem-turkiye-yi-donusturuyor-15053-gundem/>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Çandar, Cengiz 2009, 20 Ekim, Türkiye için ‘ksen kayması’ söz konusu mu?, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-icin-ksen-kaymasi-soz-konusu-mu-12728450>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Dağlı, Oğuzhan (2018). *Afrika'da Çin'in yükselişi ve stratejik hedefleri*, AA, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/afrikada-cin-in-yukselisi-ve-stratejik-hedefleri/1240987>, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).

- Davutoğlu, Ahmet 2009a. Türkiye-Ürdün Dostluğu ve Ortadoğu...., Sayın Bakanımızın Al-Dustour Gazetesinde (Ürdün) 10.09.2009 Tarihinde Yayımlanan Makalesi, *T.C. Dışışleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-al-dustour-gazetesinde-urdun_-10_09_2009-tarihinde-yayimlanan-makalesi.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Davutoğlu, Ahmet 2009b. Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi Ekonomik Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog I. Dışışleri Bakanları Toplantısı Sonrasında Yapılan Ortak Basın Toplantısı, 8 Temmuz 2009, Çırağan-İstanbul, *T.C. Dışışleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-korfez-isbirligi-konseyi-ekonomik-yuksek-duzeyli-stratejik-diyalog-i_-disisleri-bakanlari-toplantisi-sonrasinda-yapilan.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Davutoğlu, Ahmet 2010, 20 Mayıs. Turkey's Zero-Problems, *Foreign Policy* <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>, (Erişim Tarihi: 20.12.2018).
- Demirtaş, Serkan 2012, 5 Aralık, Türkiye-ABD arasında 'altın gerginliği', *BBC*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121205_us_turkey_gold.shtml, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Dışışleri Bakanlığı (DİB) 2011, 15 Ekim. *Türkiye'ye Sığınan Suriyeli Vatandaşlar Hk.*, http://www.mfa.gov.tr/no-209_-turkiye_je-siginan-suriyeli-vatandaslar-hk_-basin-aciklamasi.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Dışışleri Bakanlığı (DİB) 2012, 04 Aralık. *Ulusal Hava Savunmamızın Takviyesi Konusunda NATO Konseyi Kararı Hk.*, No: 282, http://www.mfa.gov.tr/no-209_-turkiye_je-siginan-suriyeli-vatandaslar-hk_-basin-aciklamasi.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Dışışleri Bakanlığı (DİB) 2019a. *Medeniyetler İttifakı Girişimi*, <http://www.mfa.gov.tr/medeniyetler-ittifaki-girisimi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).
- Dışışleri Bakanlığı (DİB) 2019b. *Türkiye-AB Arasında 18 Mart'ta Varılan Mutabakata İlişkin Soru-Cevaplar*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-arasinda-18-mart_ta-varilan-mutabakata-iliskin-soru-cevaplar.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).

- Dışışleri Bakanlığı (DİB) 2019c. *Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı*, http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Dışışleri Bakanlığı (DİB) 2019d. *Türkiye-Afrika İlişkileri*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 11.04.2019).
- Dış İşleri Bakanlığı (DİB) 2019e. *Türkiye - Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 30.03.2019).
- Dışışleri Bakanlığı (DİB) 2019f. *Türk Konseyi (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi)*, <http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 09.04.2019).
- Dışışleri Bakanlığı (DİB) 2019g. *Kırgızistan'ın Ekonomisi*, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 11.04.2019).
- Dışışleri Bakanlığı (DİB) 2019h. *Tacikistan'ın Ekonomisi*, <http://www.mfa.gov.tr/tacikistan-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 11.04.2019).
- Diken, 2014, 1 Ekim, *Reuters Davutoğlu'nu 'çökertti': Ortadoğu'da çökmüş bir hayalin peşinde*, <http://www.diken.com.tr/reuters-cok-sert-davutoglu-ortadoguda-coken-bir-hayalin-pesinde/>, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Doğru haber, 2013, 25 Haziran, *Davutoğlu: PYD ile Görüşüyoruz*, <https://dogruhaber.com.tr/haber/91631-davutoglu-pyd-ile-gorusuyoruz/>, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Dünya Bülteni, 2012, 10 Ekim, *Bağış: Raporu Hayal Kırıklığıyla Karşılдық*, <https://www.dunyabulteni.net/avrupa-birligi/bagis-raporu-hayal-kirikligiyla-karsiladik-h230523.html>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- DW, 2010, 03 Haziran, *Türkiye Barzani'yle yeni sayfa açıyor*, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-barzaniyle-yeni-sayfa-a%C3%A7%C4%B1yor/a-5648524>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- DW, 2015, 24 Kasım, *Putin Türkiye'ye Sert Çıktı*, <https://www.dw.com/tr/putin-t%C3%BCrkiyeye-sert-%C3%A7%C4%B1kt%C4%B1/a-18873378>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).

- DW, 2015, 29 Kasım, *Putin Türkiye'ye yaptırımları onayladı*, <https://www.dw.com/tr/putin-t%C3%BCrkiye-yapt%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1-onaylad%C4%B1/a-18882555>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- DW, 2016, 21 Temmuz, *AB'den OHAL sonrası Türkiye'ye çağrı*, <https://www.dw.com/tr/abden-ohal-sonras%C4%B1-t%C3%BCrkiye-%C3%A7a%C4%9Fr%C4%B1/a-19419794>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- DW, 2016, 05 Ağustos, *Türkiye ile AB birbirine ne kadar muhtaç?*, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-ile-ab-birbirine-ne-kadar-muhta%C3%A7/a-19450619>, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).
- DW, 2017, 04 Temmuz, *Katar krizi ve Türkiye'nin riskli oyunu*, <https://www.dw.com/tr/katar-krizi-ve-t%C3%BCrkiyenin-riskli-oyunu/a-39543985>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- DW, 2017, 19 Eylül, *Türkiye Somali'de Ne Yapıyor?*, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-somalide-ne-yap%C4%B1yor/a-40576613>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- DW, 06 Nisan 2018, 06 Nisan, *Beş Soruda S-400 Alım süreci*, <https://www.dw.com/tr/be%C5%9F-soruda-s-400-al%C4%B1m-s%C3%BCreci/a-43278808>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- Efegil, Ertan (2009). *AK Parti Hükümetinin Orta Asya Politikalarına Eleştirel Bir Bakış*, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-292-2014063050sosbilkongre24.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.04.2019).
- Ekşi, Muharrem (2009). *Türkiye'nin Asya Politikası*, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/turkiyenin_asya_politikasi_5da17c16-6ab8-4a7d-be2b-fd8795e905a0.pdf, (Erişim Tarihi: 11.04.2019).
- El Fakih, İhsan (2012). *Türkiye Ve Körfez Ülkeleri Arasındaki Stratejik Ortaklık*, *AA*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-ve-korfez-ulkeleri-arasindaki-stratejik-ortaklik-/752597>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Elekdağ, Şükrü 1994, 02 Aralık, “İkibuçuk Savaş Stratejisi”, *Milliyet*, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Wk_x2F_Cqcd5zBuflnFccBVIbw_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi: 06.12.2018).

- Emre, Akif (2015). Sisi Moskova’da Suriye’yi mi konuşuyor?, *Darbe Sonrası Mısır Dış Politikası*, DÜBAM, Kasım 2015, 15-19, <http://media.dunyabulteni.net/file/2015/misirforeignpolicy1.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- Erdoğan, Recep, Tayyip 2014. *Marmara Üniversitesi Akademik Yıl Açılış Töreninde Yaptıkları Konuşma*, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (TCCB), <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2951/marmara-universitesi-akademik-yil-acilis-torende-yaptiklari-konusma>, (Erişim Tarihi: 21.12.2018).
- Erdoğan, Recep Tayyip (2003). *Ulusa Sesleniş Konuşmaları*, <http://www.akparti.org.tr/media/272221/ulusa-seslenis.pdf>, (Erişim Tarihi:18.01.2019).
- Ergin, Sedat 2004, 24 Şubat, İsrail’in Kürt Devletine Bakışı, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/israilin-kurt-devletine-bakisi-204781>, (Erişim Tarihi: 06.12.2018).
- Ergin, Sedat 2010, 09 Haziran, Goldstone Raporu (1): İsrail’in Gazze’de İnsanlığa Karşı Suçları, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/goldstone-raporu-1-israil-in-gazze-de-insanliga-karsi-suclari-14969715>, (Erişim Tarihi: 06.12.2018).
- Ersoy, Eyüp 2017, 14 Haziran, Suriye İç Savaşı ve Çin’in Rolü, *Karar*, <https://www.karar.com/gorusler/dr-eyup-ersoy-yazdi-suriye-ic-savasi-ve-cinin-rolu-513603>, (Erişim Tarihi: 30.03.2019).
- Fazilet Partisi Seçim Beyannamesi (1999). http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/4%20FP/fp_1999_secim_beyannamesi.pdf, (Erişim Tarihi: 05.01.2019).
- Ferik, Muhammer (2015). *Recep Tayyip Erdoğan’lı Yıllar*, (Ed. e-Kitap Projesi), <https://www.ekitaprojesi.com/books/recep-tayyip-erdoganli-yillar>, (Erişim Tarihi: 05.01.2019).
- Gül, Abdullah (2004). “*Türkiye küresel barışın teminatıdır*”, Yalçın Çetinkaya ile Söyleşi, *Anlayış Dergisi*, Haziran 2004, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3526>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).

- Gül, Abdullah (2006). *An Appeal for Leadership*, Washington Post, <http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2006/08/02/AR2006080201389.html?noredirect=on>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- Gündoğdu, Abdullah (2008). *Türk Dünyası Analizleri, Türk Coğrafyası*: <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/105.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.10.2018).
- Gürel, Şükrü S. (2009). 1974-2002 Gelişmeleri, *Prof. Dr. Ahmet Şükrü ESMER'i Anma Günü Çerçevesinde "KIBRIS SORUNU" Paneli*, <http://ataum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/360/2018/07/Kibris-Sorunu-Paneli.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.03.2019).
- Gürpınar, Bulut (2017). Dış Politika Ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), 241-253, <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175334117>, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).
- Gürsoy, Zehra (2015). "Batı Trakya Krizi", *Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri*, <http://www.tdpkrizleri.org/index.php/1984-bat-trakya-krizi/1984-1989-bat-trakya-krizi-buetuenlesik-tablo>, (Erişim Tarihi: 07. 12. 2018).
- Güven, Erdal, 2005, 13 Mart, 'İstikrar' değil değişim zamanı, *Radikal*, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/erdal-guven/istikrar-degil-degisim-zamani-740704/>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- Haberler, 2004, 24 Mart, *Erdoğan: İsrail terör icra ediyor*, <https://www.haberler.com/erdogan-israil-teror-icra-ediyor-haberi/>, (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- Haberler, 2008, 27 Aralık, *Başbakan Erdoğan: "Gazze" Saldırısı Bize de Yapılmış Bir Saygısızlıktır*, <https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-gazze-saldirisi-bize-de-yapilmis-haberi/>, (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- Haberler, 2009, 14 Şubat, *Türkiye'den Tataristan'a İlk Devlet Başkanı Ziyareti*, <https://www.haberler.com/turkiye-den-tataristan-a-ilk-devlet-baskani-haberi/>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- Haberler, 2010, 03 Temmuz, *Türkiye Kırgızistan'a 21 Milyon Dolar Hibe Etti*, <https://www.haberler.com/turkiye-kirgizistan-a-21milyon-dolar-hibe-etti-2134777-haberi/>, (Erişim Tarihi: 11.04.2019).

- Haberler, 2011, 19 Temmuz, *Erdoğan Rumlara Rest Çekti*, <https://www.haberler.com/erdogan-dan-rumlara-da-rest-2877739-haberi/>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Haberler, 2012, 15 Ekim, *Başbakan Erdoğan."(Esenboğa Havalimanı'na İndirilen Suriye Uçağı) Elimizde Olan Bu Malzemeler...*, <https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-esenboga-havalimani-na-indirilen-4017889-haberi/>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- Haberler, 2014, 10 Şubat, *Erdoğan ve Kerimov 11 Yıl Aradan Sonra Soçi'de Görüştü*, <https://www.haberler.com/erdogan-ve-kerimov-11-yil-aradan-sonra-soci-de-5651177-haberi/>, (Erişim Tarihi: 10.04.2019).
- Haberler, 2017, 14 Mayıs, *Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev İle Görüştü*, <https://www.haberler.com/cumhurbaskani-erdogan-ozbekistan-cumhurbaskani-9614478-haberi/>, (Erişim Tarihi: 10.04.2019).
- Habertürk, 2009, 24 Mart, *Cumhurbaşkanı Gül 'Kürdistan' Dedi*, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/136247-cumhurbaskani-gul-kurdistan-dedi>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Habertürk, 2010, 10 Kasım, *'Türkiye bizi yüzüstü bıraktı'*, <https://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/570290-turkiye-bizi-yuzustu-birakti>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Habertürk, 2011, 01 Şubat, *Başbakan Erdoğan Mübarek'e Seslendi*, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/597069-basbakan-erdogan-mubareke-seslendi>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- Habertürk, 2011, 19 Temmuz, *AB Başkanlığında İlişkiler Donar*, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/649785-ab-baskanliginda-iliskiler-donar>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Habertürk, 2014, 05 Ekim, *PYD lideri Ankara'da*, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/996818-pyd-lideri-ankarada#>, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Habertürk, 2014, 07 Kasım, *Cumhurbaşkanı Erdoğan Bayrakları Yerde Bırakmadı*, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1007062-cumhurbaskani-erdogan-bayraklari-yerde-birakmadi>, (Erişim Tarihi: 10.04.2019).
- Habertürk, 2015, 26 Kasım, *Erdoğan: Hava sahamızı ihlal eden Rusya'dan özür dilemeyeceğiz*, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1158956-erdogan-hava-sahamizi-ihlal-eden-rusyadan-ozur-dilemeyecegiz>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).

- Habertürk, 2016, 15 Temmuz, *TOBB heyeti Mısır yolcusu*, <https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1266944-tobb-heyeti-misir-yolcusu>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- Habertürk, 2017, 10 Ağustos, *Çin'de 2018 "Türk Yılı" Olarak Belirlendi*, <https://www.haberturk.com/ekonomi/turizm/haber/1593588-cin-de-2018-turk-yili-olarak-belirlendi>, (Erişim Tarihi: 30.03.2019).
- Haberturk, 2017, 25 Eylül, *Yıllar sonra yeniden: Almanya'da 'Naziler' bir kez daha meclise girdi!*, <https://www.haberturk.com/naziler-bir-kez-daha-mecliste-almanya-sokta-1646840>, (Erişim Tarihi: 02.03.2019).
- Habertürk, 2017, 07 Ekim, *Merkel'i terleten Türkiye tablosu: Hangi AB ülkeleri Türkiye'yi destekliyor?*, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1623702-merkel-i-terleten-turkiye-tablosu-hangi-ab-ulkeleri-turkiye-yi-destekliyor>, (Erişim Tarihi: 22.12.2018).
- Haberturk, 2017, 21 Aralık, *Son Dakika... BM'de Türkiye ve Filistin'in zaferi, ABD ve İsrail'in hezimet!*, <https://www.haberturk.com/birlesmis-milletler-de-tarihi-kudus-oylamasi-1764894>, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).
- Habertürk, 2019, 15 Şubat, *ABD'den Türkiye'ye 'Uygur Türkleri' desteği!*, <https://www.haberturk.com/abd-den-turkiye-ye-uygur-turkleri-destegi-2374471>, (Erişim Tarihi: 02.04.2019).
- Haber 7, 2007, 28 Haziran, *Çin, K. Irak'a Müdahaleye Karşı*, <http://www.haber7.com/guncel/haber/251779-cin-kiraka-mudahaleye-karsi>, (Erişim Tarihi: 30.03.2019).
- Haber 7, 2009, 14 Ekim, *Türkiye Suriye ortak kabine toplantısı*, <http://www.haber7.com/siyaset/haber/444407-turkiye-suriye-ortak-kabine-toplantisi>, (Erişim Tarihi: 11.01.2019).
- Haber 7, 2010, 31 Mayıs, *Türkiye, İsrail Büyükelçisini geri çekti*, <http://www.haber7.com/siyaset/haber/541373-turkiye-israil-buyukelcisini-geri-çekti>, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).
- Haber 7, 2010, 06 Haziran, *Davutoğlu: İsrail baskını 11 Eylül'ümüz*, <http://www.haber7.com/siyaset/haber/545151-davutoglu-israil-baskini-11-eylulumuz>, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).

- Haber 7, 2012, 27 Aralık, *Maliki Erdoğan'ı BM'ye şikâyet etti*, <http://www.haber7.com/ortadogu/haber/970105-maliki-erdogani-bmye-sikayet-etti>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Haber 7, 2013, 26 Mayıs, *Bekir Bozdağ'dan Hizbullah'a ağır sözler*, <http://www.haber7.com/partiler/haber/1031105-bekir-bozdagdan-hizbullaha-agir-sozler>, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Huffington Post, 2016, 02 Şubat, *It's Time to Kick Erdogan's Turkey Out of NATO*, https://www.huffingtonpost.com/stanley-weiss/its-time-to-kick-erdogans_b_9300670.html, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- Hürriyet, 1998, 23 Ağustos, *“Erdoğan DGM'de Yine İfade Verdi”*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-dgmde-yine-ifade-verdi-39034868>, (Erişim Tarihi: 05.01.2019).
- Hürriyet, 2002, 25 Kasım, *Yakış: Kıbrıs Ve ASGP,Tarihe Bağlı*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/yakis-kibris-ve-agsp-tarihe-bagli-38433253>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Hürriyet, 2002, 24 Kasım, *Dokunulmazlık Başka Bahara*, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dokunulmazlik-baska-bahara-38432895>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Hürriyet, 2002, 04 Aralık, *Suikastçular arasında bir Türk vatandaşı var*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/suikastcilar-arasinda-bir-turk-vatandasi-var-38435822>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Hürriyet, 2003, 09 Ocak, *Erdoğan, Türkmenbaşı İle Görüştü*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-turkmenbasi-ile-gorustu-120609>, (Erişim Tarihi: 10.04.2019).
- Hürriyet, 2003, 17 Ocak, *Erdoğan: Çin'de Komünizm Görmedim*, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-cinde-komunizmi-gormedim-122338>, (Erişim Tarihi: 30.03.2019).
- Hürriyet, 2003, 17 Ekim, *Erdoğan: Annan Planı Görüşülebilir*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-annan-plani-gorusulebilir-177769>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Hürriyet, 2003, 24 Ekim, *Erdoğan: İşadamları Bizi Yanında Görecek*, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/erdogan-isadami-bizi-yaninda-gorecek-179059>, (Erişim Tarihi: 11.04.2019).

- Hürriyet, 2003, 09 Aralık, *Erdoğan: Kıbrıs'ta Statükodan Yana Değiliz*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kibris-ta-statukodan-yana-degiliz-188649>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Hürriyet, 2003, 11 Aralık, *AB'ye Endeksli Kıbrıs Politikası*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abye-endeksli-kibris-politikasi-189141>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Hürriyet, 2003, 17 Aralık, *Böyle 'Özbek Sevdası' Görülmedi*, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/boyle-ozbek-sevdasi-gorulmedi-38522542>, (Erişim Tarihi: 10.04.2019).
- Hürriyet, 2004, 06 Ocak, *Beşar Esad bugün Ankara'da*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/besar-esad-bugun-ankara-da-194058>, (Erişim Tarihi: 11.01.2019).
- Hürriyet, 2004, 22 Nisan, *Verheugen: Rumlar Beni Aldattı*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/verheugen-rumlar-beni-aldatti-219661>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Hürriyet, 2004, 26 Nisan, *Rauf Denктаş: Annan Planı bir daha olmaz*, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/rauf-denktas-annan-planı-bir-daha-olmaz-220731>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Hürriyet, 2004, 29 Temmuz, *PKK terörist gereken yapılır*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pkk-terorist-gereken-yapilir-38629671>, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Hürriyet, 2004, 27 Eylül, *Çok mahcubum gelemiyorum*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cok-mahcubum-gelemiyorum-38650501>, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Hürriyet, 2004, 23 Kasım, *Putin'in Türkiye ziyareti 5-6 Aralık'ta*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/putinin-turkiye-ziyareti-5-6-aralikta-38669070>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019)
- Hürriyet, 2005, 13 Nisan, *Onurlu cumhurbaşkanı hoş geldiniz*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/onurlu-cumhurbaskani-hosgeldiniz-311456>, (Erişim Tarihi: 11.01.2019).
- Hürriyet, 2005, 29 Haziran, *Erdoğan: AB Hristiyan kulübü değilse Türkiye'yi alır*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-ab-hiristiyan-kulubu-degilse-turkiyeyi-alir-330996>, (Erişim Tarihi: 11.01.2019).
- Hürriyet, 2005, 24 Aralık, *Türkiye-Mısır serbest ticaret anlaşması imzalanıyor*, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiye-misir-serbest-ticaret-anlasmasi-imzalaniyor-3700226>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).

- Hürriyet, 2006, 08 Ağustos, *40 yıl sonra ilk ziyaret*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/40-yil-sonra-ilk-ziyaret-4886590>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Hürriyet, 2006, 22 Şubat, *Madem tepkiliydiler o telefonlar niye işledi* <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/madem-tepkiliydiler-o-telefonlar-niye-isledi-3970061>, (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- Hürriyet, 2008, 09 Nisan, *Rusya'da "Türk Yılı" Başladı*, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusyada-turk-yili-basladi-8649785>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- Hürriyet, 2008, 31 Aralık, *Başbakan Erdoğan'dan önemli açıklamalar*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-onemli-aciklamalar-10676295>, (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- Hürriyet, 2009, 30 Ocak, *"Benim için Davos bitti"*, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/benim-icin-davos-bitti-10886978>, (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- Hürriyet, 2009, 29 Mayıs, *Cumhurbaşkanı Gül Tacikistan'da*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-gul-tacikistanda-11753986>, (Erişim Tarihi: 11.04.2019).
- Hürriyet, 2010, 07 Ocak, *Erdoğan'dan 'eksen kayması' yorumu*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-eksen-kaymasi-yorumu-13409719>, (Erişim Tarihi: 21.12.2018).
- Hürriyet, 2010, 02 Mayıs, *"Obama reformda Türkiye'den geri kaldı"*, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/obama-reformda-turkiye-den-geri-kaldi-14591720>, (Erişim Tarihi: 07. 12. 2018).
- Hürriyet, 2010, 09 Haziran, *BM İran'a yeni yaptırımları kabul etti, Türkiye 'hayır' dedi*, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bm-irana-yeni-yaptirimlari-kabul-etti-turkiye-hayir-dedi-14977295>, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Hürriyet, 2011, 14 Ocak, *Tunus'ta devlet başkanı Bin Ali 23 yıl sonra devrildi*, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/tunusta-devlet-baskani-bin-ali-23-yil-sonra-devrildi-16766519>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- Hürriyet, 2011, 27 Şubat, *28 Şubat'tan Bir Gün Önce Hayatını Kaybetti*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/28-subattan-bir-gun-once-hayatini-kaybetti-17136795>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).

- Hürriyet, 2011, 11 Haziran, *İran: Suriye sorunu aile içinde çözülür*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/iran-suriye-sorunu-aile-icinde-cozultur-18221685>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- Hürriyet, 2012, 20 Nisan, *Barzani: PKK beni dinlerse iyi eder*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/barzani-pkk-beni-dinlerse-iyi-eder-20387562>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Hürriyet, 2012, 2 Ağustos, *Davutoğlu ITC' de Konuşma Yaptı*, <http://www.hurriyet.com.tr/davutoglu-itcde-konusma-yapti-21131639>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Hürriyet, 2012, 3 Ağustos, *Irak'tan Davutoğlu'na sert tepki*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/iraktan-davutogluna-sert-tepki-21131035>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Hürriyet, 2012, 01 Ekim, *Barzani'ye 'Türkiye seninle gurur duyuyor' sloganı*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/barzaniye-turkiye-seninle-gurur-duyuyor-slogani-21590650>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Hürriyet, 2012, 06 Aralık, *patates, soğan doğalgaz*, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/patates-sogan-dogalgaz-22086516>, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Hürriyet, 2013, 26 Ocak, *Şangay Beşlisine Alın AB'yi Unutalım*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sangay-beslisine-alin-abyi-unutalim-22448548>, (Erişim Tarihi: 19.02.2019).
- Hürriyet, 2013, 10 Nisan, *Erdoğan: Kırgızistan'ın Yanında Olmak Görevimiz*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kirgizistanin-yaninda-olmak-gorevimiz-23010629>, (Erişim Tarihi: 11.04.2019).
- Hürriyet, 2013, 21 Ağustos, *Dış politikada 'değerli yalnızlık' dönemi*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dis-politikada-degerli-yalnizlik-donemi-24553602>, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Hürriyet, 2013, 23 Kasım, *Türkiye de Mısır Büyükelçisi'ni 'istenmeyen adam' ilan etti*, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-de-misir-buyukelcisini-istenmeyen-adam-ilan-etti-25190674>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- Hürriyet, 2014, 27 Nisan, *Birazcık Üzüldüm*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/birazcik-uzuldum-26302158>, (Erişim Tarihi: 10.04.2019).

- Hürriyet, 2014, 30 Nisan, *ICBC, Tekstilbank'ın yüzde 75,5'ini aldı*, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/icbc-tekstilbank-in-yuzde-75-5-ini-aldi-26321277>, (Erişim Tarihi: 02.04.2019).
- Hürriyet, 2014, 15 Haziran, *Başbakan Erdoğan'dan Telafer Açıklaması*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-telafer-aciklamasi-26616862>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Hürriyet, 2014, 28 Ağustos, *Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhammedov Tören İçin Ankara'ya Geldi*, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkmenistan-devlet-baskani-berdimuhamedov-toren-icin-ankaraya-geldi-27094573>, (Erişim Tarihi: 10.04.2019).
- Hürriyet, 2014, 17 Eylül, *İhvan Yöneticisi İstanbul'da*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ihvan-yoneticisi-istanbulda-27218823>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- Hürriyet, 2014, 22 Kasım, *Irak'ın güvenliği Türkiye için hayati*, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/irak-in-guvenligi-turkiye-icin-hayati-27627240>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Hürriyet, 2015, 27 Haziran, *'Bedeli ne olursa olsun engel olacağız'*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bedeli-ne-olursa-olsun-engel-olacagiz-29394009>, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Hürriyet, 2015, 16 Aralık, *'Teröre karşı İslam ittifakı': Samimiyetsiz koalisyon*, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/terore-karsi-islam-ittifaki-samimiyetsiz-koalisyon-40027733>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Hürriyet, 2016, 27 Nisan, *BAE, 3 yıl aradan sonra büyükelçi gönderecek*, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bae-3-yil-aradan-sonra-buyukelci-gonderecek-40095143>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Hürriyet, 2016, 18 Temmuz, *ABD ve AB'den 'Türkiye' açıklaması*, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/abden-turkiye-aciklamasi-40152526>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019)
- Hürriyet, 2016, 06 Ağustos, *Nazarbayev: Anlaştık*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/nazarbayev-anlastik-40183046>, (Erişim Tarihi: 09.04.2019).
- Hürriyet, 2016, 15 Ekim, *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Başika Üssü Orda Duracak (2)*, <http://www.hurriyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-basika-ussu-orada-duraca-40249816>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).

- Hürriyet, 2017, 29 Ekim, *Demir İpek Yolu açılıyor... Londra'dan kalkan tren Pekin'e kadar gidebilecek*, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/demir-ipek-yolu-aciliyor-londradan-kalkan-tren-pekine-kadar-gidebilecek-40627059>, (Erişim Tarihi: 02.04.2019).
- Ibragimova, Galiya 2016, 19 Ağustos, Turkey's plans for Central Asia now include Russia, *Russia Direct*, <https://russia-direct.org/analysis/turkeys-plans-central-asia-now-include-russia>, (Erişim Tarihi: 02.04.2019).
- İkinci Ulusal Program, 2003. https://www.ab.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2003/Tr/pdf/II-siyasi_kriterler.pdf, (Erişim Tarihi: 16.02.2019).
- İnat, Kemal (2013). Türkiye'nin İran Politikası 2013, http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/67303/43566/kemal_inat-iran.docx, (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- İskit, Temel (2001). *Dış Politika ve Dış Ekonomik İlişkilerin Yönetimi*, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 3, <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-ve-dis-ekonomik-iliskilerin-yonetimi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 21.12.2018).
- Kaçar, Gamze (2014). "Tarihin Sonu", <http://www.tuicakademi.org/tarihin-sonu/>, (Erişim Tarihi: 22.10.18).
- Kadaifci, Esra (2006). Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye, *TASAM*, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/404/sangay_isbirligi_orgutu_ve_turkiye, (E.T. 30.03.2019).
- Kalın, İbrahim (2009). İttifak İçin Önce Medeniyet Lazım, *Anlayış Dergisi*, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=1936>, (E.T. 28.02.2019).
- Kalın, İbrahim 2010, 23 Ocak, Türkiye'nin İnce Gücü, *Sabah*, https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ibrahim_kalin/2010/01/23/turkiyenin_ince_gucu, (Erişim Tarihi: 02.04.2019).
- Karakaya, İskender (2007). *Batı'nın Gizli Silahı: "Oryantalizm"*, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/511/batinin_gizli_silahi_oryantalizm, (Erişim Tarihi: 02.03.2019).
- Kaya, İlhan (2013). *Coğrafi Düşüncede Mekân Tartışmaları*, *Posseible Düşünme Dergisi*, 2(3), 01-17: <http://www.posseible.com/uploads/dergi/30.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.10.2018).

- KeHaber, 2011, 08 Aralık, *Bülent Arınç ve 'Müslümanlarla Yahudiler harp etmedikçe kıyamet kopmayacaktır' Hadis-i Şerifi*, <https://kehaber.org/2011/12/08/bulent-arinc-ve-muslimanlarla-yahudiler-harp-etmedikce-kiyamet-kopmayacaktır-hadis-i-serifi/>, (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- Kırdar, Seda (2013). *ABD'nin İran'a Uyguladığı Altın Yaptırımı ve Olası Sonuçları*, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1365166675-6.ABD_nin_Iran_a_Uyguladigi_Altin_Yaptirimi_ve_Olasi_Sonuclari.pdf, (Erişim Tarihi: 22.10.2018).
- Kocakenar, Mustafa (2015). "Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler", http://tasam.org/Files/Icerik/File/amerikan_dış_politikasında_jeopolitik_teoriler_ve_pratikler.pdf_bbb8f41e-d1bd-47e0-9202-38be4882d7b8.pdf, (Erişim Tarihi: 22.10.2018).
- Kohen, Sami 2009, 09 Ocak, Dış politikada eksen değişiyor mu?, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/-/sami-kohen/dunya/dunyayazardetay/09.01.2009/1044791/default.htm>, (Erişim Tarihi: 21.12.2018).
- Konak, Emre 2018, 17 Temmuz, Türkiye'deki Konfüçyüs Enstitüleri Kapatılmalı Mı?," *China Pulse*, <https://cinnabzi.com/turkiyedeki-konfucyus-enstituleri-kapatilmali-mi/>, (Erişim Tarihi: 30.03.2019).
- Koşak, Çağrı 2018, 1 Şubat, Mısır ve Sudan Arasında Gerilen İlişkiler ve Türkiye, *Mücerret*, <http://www.mucerret.com/yazarlar/misir-ve-sudan-arasinda-gerilen-iliskiler-ve-turkiye/>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- Kumcu, Ercan 2012, 29 Şubat, China Playing Increased Role in Turkish Economy, *Al-Monitor*, <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/business/2012/02/turkey-and-china.html>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- Milat TV, (07 Aralık 2017). *Erdoğan'ın İsrail ziyaretinde Ariel Şaron 2005 yılı*, [Video dosyası], <https://www.youtube.com/watch?v=njutiQwqAK4>, (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

- Milliyet, 1991, 08 Şubat, “*Kerkük ve Musul’a Heveslenmeyin*”, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/bn8LsdN4B5qCEUSbDfOzAg_x3D__x3_, (Erişim Tarihi: 05.12.2018).
- Milliyet, 1991, 24 Aralık, *Akaev: ‘Türkiye Çobanyıldızımız’*, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Pl6MKuZyiHdhSaUb3xgVow_x3D__x3_, (Erişim Tarihi: 05.12.2018).
- Milliyet, 2001, 24 Ağustos, “*İmam Bildiğin Okudu*”, <http://www.milliyet.com.tr/imam-bildigini-okudu/siyaset/haberdetayarsiv/24.08.2001/80669/default.htm>, (Erişim Tarihi: 05.01.2019).
- Milliyet, 2002, 27 Kasım, *Kuzeyden Umut Yok*, <http://www.milliyet.com.tr/kuzeyden-umut-yok/siyaset/haberdetayarsiv/27.11.2002/66503/default.htm>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Milliyet, 2003, 05 Nisan, *İranla randevu krizi*, <http://www.milliyet.com.tr/iranla-randevu-krizi/siyaset/haberdetayarsiv/05.04.2003/7269/default.htm>, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Milliyet, 2003, 27 Nisan, *Hey gidi Ankara Palas!*, <http://www.milliyet.com.tr/hey-gidi-ankara-palas-/siyaset/haberdetayarsiv/27.04.2003/9277/default.htm>, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Milliyet, 2003, 22 Temmuz, *Akp İsrail Dostu Çıktı*, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/D543e4RCRwQpsNBVUkUzZw_x3D__x3D_, (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- Milliyet, 2004, 15 Kasım, ‘*Irak Gölgeledi*’, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/bzK_x2B_amRLiGaVZhYmwHiWZA_x3D__x3D_, (Erişim Tarihi: 20.12.2018).
- Milliyet, 2008, 08 Mart, *Talabani’nin Türkiye ziyareti dünya basınında*, <http://www.milliyet.com.tr/--siyaset-503155/>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Milliyet, 2008, 15 Mayıs, *Babacan: Türkiye Afrika’da Barış ve İstikrar İstiyor*, <http://www.milliyet.com.tr/babacan--turkiye-afrika-da-baris-ve-istikrar-istiyor-siyaset-544749/>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- Milliyet, 2008, 01 Ağustos, *Bahreyn Kralı Türkiye’ye geliyor* <http://www.milliyet.com.tr/bahreyn-krali-turkiye-ye-geliyor-siyaset-973671/>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).

- Milliyet, 2008, 20 Ağustos, *Türkiye-Afrika İşbirliği Zirvesi 8 Konuda Anlaşıldı*, <http://www.milliyet.com.tr/turkiye---afrika-isbirligi-zirvesi---konuda-anlasildi-ekonomi-980486/>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- Milliyet, 2010, 13 Ocak, *İsrail’le ‘alçak koltuk’ krizi*, <http://www.milliyet.com.tr/israil-le--alcak-koltuk--krizi-gundem-1185364/>, (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- Milliyet, 2010, 07 Aralık, *Davutoğlu’nun Hayali Osmanlı Milletler Topluluğu*, <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-nun-hayali-osmanli-milletler-toplulugu/dunya/haberdetay/07.12.2010/1323171/default.htm>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- Milliyet, 2011, 10 Mart, *Başbakan Erdoğan: Devlette Yeni Bir Yapılanamaya gidiyoruz*, <http://www.milliyet.com.tr/basbakan-erdogan-devlette-yeni-bir-yapilanamaya-gidiyoruz-siyaset-1388299/>, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Milliyet, 2011, 31 Mart, *Erdoğan: Esad eşi nedeniyle avantajlı*, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-esad-esi-nedeniyle-avantajli-siyaset-1371700/>, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Milliyet, 2011, 10 Ağustos, *‘Esad patlamaya hazır bomba gibi’*, <http://www.milliyet.com.tr/-esad-patlamaya-hazir-bomba-gibi--siyaset-1424715/>, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Milliyet, 2011, 15 Ağustos, *Davutoğlu: Operasyonlar derhal durmalı, yoksa konuşulacak bir şey kalmaz*, <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-operasyonlar-derhal-durmali-yoksa-konusulacak-birsey-kalmaz-siyaset-1427150/>, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Milliyet, 2011, 28 Ağustos, *Gül: Bu açıkçası Genelkurmay başkanımızın teklifidir*, <http://www.milliyet.com.tr/gul-bu-acikcasi-genelkurmay-baskanimizin-teklifidir-siyaset-1432274/>, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Milliyet, 2011, 22 Kasım, *Erdoğan yarın ne açıklayacak?*, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-yarin-ne-aciklayacak--siyaset-1465999/>, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Milliyet, 2011, 27 Kasım, *‘Türkler Osmanlı hayali kuruyor’*, <http://www.milliyet.com.tr/-turkler-osmanli-hayali-kuruyor-/dunya/haberdetay/27.11.2011/1467876/default.htm>, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Milliyet, 2011, 21 Eylül, *Erdoğan: Suriye ile görüşmelerimizi bitirdik*, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-suriye-ile-gorusmelerimizi-bitirdik-siyaset-1441276/>, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).

- Milliyet, 2013, 05 Şubat, *Erdoğan: Kıbrıs Diye Bir Ülke Yok*, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-kibris-diye-bir-ulke-yok-siyaset-1665000/>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Milliyet, 2013, 26 Mayıs, *Davutoğlu'na İran'dan sert tepki*, <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-na-iran-dan-sert-tepki/dunya/detay/1714254/default.htm>, (Erişim Tarihi:16.01.2019).
- Milliyet, 2013, 17 Eylül, *“Türkiye’de Kimyasal Silahları Teslim Etsin”*, <http://www.milliyet.com.tr/-turkiye-de-kimyasal-silahlarini/dunya/detay/1764816/default.htm>, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Milliyet, 2016, 17 Kasım, *Özbekistan’da 16 yıl sonra Türk Cumhurbaşkanı*, <http://www.milliyet.com.tr/ozbekistan-da-16-yil-sonra-turk-siyaset-2346625/>, (Erişim Tarihi: 10.04.2019).
- Milliyet, 2017, 13 Aralık, *Son dakika: Doğu Kudüs, Filistin'in başkenti ilan edildi, Erdoğan'dan flaş sözler...*, <http://www.milliyet.com.tr/son-dakika-kudus-icin-tarihi-karar-siyaset-2571898/>, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).
- Milliyet, 2018, 02 Ocak, *Sudan'daki Türk hastanesine büyük övgü*, <http://www.milliyet.com.tr/sudan-daki-turk-hastanesine-buyuk-dunya-2583506/>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- Milliyet, 2018, 26 Mayıs, *Türkiye'nin Afrika'daki büyükelçilikleri 41'e çıktı*, <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-nin-afrika-daki-siyaset-2676646/>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- Milliyet, 2018, 02 Eylül, *Özbekistan 17 Yıl Sonra Türk Konseyi Zirvesi'ne Katılacak*, <http://www.milliyet.com.tr/ozbekistan-17-yil-sonra-turk-dunya-2735047/>, (Erişim Tarihi: 09.04.2019).
- Mülteciler Derneği (2019). *Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Şubat 2019*, <https://mulpteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- New York Times, 2004, 08 Ağustos, *China in Africa: All Trade, With No Political Baggage*, <https://www.nytimes.com/2004/08/08/world/china-in-africa-all-trade-with-no-political-baggage.html>, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).
- New York Times, 2015, 20 Ağustos, *Vast Reserves of Natural Gas Found Off the Coast of Egypt*, <https://www.nytimes.com/2015/08/31/business/energy-environment/vast->

- reserves-of-natural-gas-found-off-the-coast-of-egypt.html?_r=0, (Erişim Tarihi: 30.01.2019).
- NTV, 2002, 23 Kasım, *Hükümet Programının tam metni*, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/189287.asp>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- NTV, 2009, 30 Ocak, *Davos'taki kavga dünya basınında*, https://www.ntv.com.tr/dunya/davostaki-kavga-dunya-basininda,6G-lX587WEWcLbx_rYbQUw, (Erişim Tarihi:18.01.2019).
- NTV, 2011, 28 Şubat, *NATO'nun Libya'da Ne İşi Var*, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/natonun-libyada-ne-isi-var,6VO1xU5PmkGhAGJtyRD3qA>, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).
- NTV, 2013, 31 Mart, *Çözüm Süreci Fetret Devrini Yok Edecek*, https://www.ntv.com.tr/turkiye/cozum-sureci-fetret-devrini-yok-edecek,NU-kAbIr4Uu47o_8kRSMdQ, (Erişim Tarihi: 19.02.2019).
- NTV, 2013, 05 Temmuz, *Erdoğan: Batı'ya şaşıyorum*, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-batiya-sasiyorum,YrPNxgt-vE6PnnlZ4QEpVQ>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- NTV, 2017, 12 Aralık, *Türk halkının yüzde 79'u AB üyeliğini destekliyor*, https://www.ntv.com.tr/turkiye/turk-halkinin-yuzde-79u-ab-uyeligini-destekliyor,ncJI_3jMe0ySDv9Q9-Eyfg, (Erişim Tarihi: 02.03.2019).
- NTV, 2018, 21 Haziran, *Türkiye en çok insani yardım yapan ülke oldu*, https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiye-en-cok-insani-yardim-yapan-ulke-oldu,TrMdXFQR1kOvVskbS2_tnw, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).
- Nogayeva, Ainur (2019). *SD DEĞERLENDİRME - Kazakistan –Türkiye İlişkilerinde 27 Yıl: Kadim Dostluktan Parlak Geleceğe*, <https://www.sde.org.tr/degerlendirme/sd-degerlendirme-kazakistan-turkiye-iliskilerinde-27-yil-kadim-dostluktan-parlak-gelecege-analizi-9714>, (Erişim Tarihi: 09.04.2019).
- Oktav, Zeynep Ö. (2015). *Suriye İç Savaşı'nın Türkiye- İran-Suriye İlişkileri Üzerine Etkileri*, https://www.academia.edu/26454789/Suriye_%C4%B0%C3%A7_Sava%C5%9F%C4%B1_n%C4%B1n_T%C3%BCrkiye-_Iran-Suriye_%C4%B0li%C5%9Fkileri_%C3%9Czerine_Etkileri.pdf, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).

- “*Ortak Türk Ordusu*” Kuruldu (2017). <https://www.stratejikortak.com/2017/12/ortak-turk-ordusu-kuruldu.html>, (Erişim Tarihi: 07. 12. 2018).
- Özdağ, Ümit 2014, AKP Hükümeti Kerkük’ü Barzani’ye teslim edecek adamı buldu, *Yeniçağ Gazetesi*, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/akp-hukumeti-kerkuku-barzaniye-teslim-edecek-adami-buldu-31289yy.htm>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Öztürk, Hasan (2012). *Türkiye’nin Suriye ve Sudan Politikaları Çelişkili mi?*, BİLGESAM, <http://www.bilgesam.org/incele/54/-turkiye'nin-suriye-ve-sudan-politikalari-celiskili-mi-/#.XIWPmCIzZQI>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- Palmer, Geoffrey; Uribe, Álvaro; Ciechanover, Joseph ve Sanberk, Süleyman Özdem (2011). *Report of the Secretary-General’s Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident*, https://www.un.org/News/dh/infocus/middle_east/Gaza_Flotilla_Panel_Report.pdf, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- Radikal, 1998, 24 Eylül, *Muhtar Bile Olamayacak*, <http://www.radikal.com.tr/1998/09/24/politika/muh.html/>, (Erişim Tarihi: 20.12.2018).
- Radikal, 2004, 26 Şubat, *Türkiye merkez ülke olmalı*, <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/>, (Erişim Tarihi: 20.12.2018).
- Radikal, 2005, 07 Ağustos, *Tanıma Karmaşası*, <http://www.radikal.com.tr/radikal2/tanima-karmasasi-872873/>, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Radikal, 2011, 11 Aralık, *İran: Malatya’yı Kesinlikle Vururuz*, <http://www.radikal.com.tr/dunya/iran-malatyayi-kesinlikle-vururuz-1072183/>, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Refah Partisi Seçim Beyannamesi (1991). *20 Ekim 1991 Genel Seçimleri* <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/672/199106298.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (Erişim Tarihi: 05.01.2019).
- Rehn, Olli 2009, *Turkey as an energy hub for Europe: prospects and challenges*, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-09-89_en.htm, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).
- Reuters, 2012, 03 Haziran, *INSIGHT-Turkey tries out soft power in Somalia*, <https://www.reuters.com/article/somalia-turkey/insight-turkey-tries-out-soft-power-in-somalia-idUSL5E8GP2LP20120603>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).

- Rice, Condoleezza (2003). Transforming the Middle East, *Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/08/07/transforming-the-middle-east/2a267aac-4136-45ad-972f-106ac91e5acd/?utm_term=.065914471cce, (Erişim Tarihi: 12.04.2019).
- Rukn, Avaz T. 2012, 27 Ekim, Markaziy Osiyoda suv mojarolari, *Geopolitika*, <https://geopolitika.uz/12-hududlar/yevrosiyo/mdh-va-rossiya/17-markaziy-osiyoda-suv-mojarolari>, (Erişim Tarihi: 12.04.2019).
- Sabah, 1998, 03 Ağustos, “New York Times Cem’i Konuştu”, <http://arsiv.sabah.com.tr/1998/08/03/d03.html>, (Erişim Tarihi: 07.12.2018).
- Sabah, 2003, 17 Mayıs , “Erdoğan, Milli Görüşün Değil DP’nin Devamıyız”, <http://arsiv.sabah.com.tr/2003/05/17/s1916.html>, (Erişim Tarihi: 05.01.2019).
- Sabah, 2004, 11 Ocak, ‘Derin’ Demokrasi, <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/01/11/siy101.html>, (Erişim Tarihi: 05.01.2019).
- Sabah, 2005, 19 Eylül, *Kral’a hayırlı Olsun Ziyareti*, <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/09/19/siy102.html>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Sabah, 2006, 21 Mayıs, *Erdoğan: Biz din eksenli bir parti değiliz*, <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/05/21/siy97.html>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- Sabah, 2009, 09 Temmuz, *Bu Vahşet Son Bulmalı*, https://www.sabah.com.tr/gundem/2009/07/09/bu_vahset_son_bulmalı, (Erişim Tarihi: 02.04.2019).
- Sabah, 2009, 08 Ekim, *Suudi Kral 4 Yıl Sonra İlk Ziyaret*, https://www.sabah.com.tr/dunya/2009/10/08/suudi_kral_4_yil_sonra_ilk_kez_suriyede, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Sabah, 2009, 30 Ekim, *Erbil’de Türk bayrağı dalgalanacak*, https://www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/30/erbilde_turk_bayragi_dalgalanacak, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Sabah, 2010, 19 Mayıs, *Üstünlerin hukuku değil hukukun üstünlüğü için*, https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/05/19/ustunlerin_hukuku_degil_hukukun_ustunlugu_icin, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Sabah, 2010, 27 Kasım, *Çuval olayındaki 7 yıllık büyük sır*, https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/cuval_olayindaki_7_yillik_buyuk_sir/4, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).

- Sabah, 2011, 07 Eylül, *Türkiye ve İsrail ilişkilerinin tarih cetveli*, <http://www.usasabah.com/Guncel/2011/09/07/turkiye-ve-israil-nereden-nereye>, (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- Sabah, 2011, 14 Eylül, *Erdoğan Rüzgârı Dünya Basınında*, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2011/09/14/erdogan-ruzgari-dunya-basininda>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- Sabah, 2013, 03 Mart, *Mübarek'siz Mısır'a İlk Ziyaret*, https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/03/03/cumhurbaskani_gul_misirda, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- Sabah, 2014, 21 Kasım, *2. Türkiye Afrika Ortaklık Zirvesi Başladı*, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/11/21/2-turkiye-afrika-ortaklik-zirvesi-basladi>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- Sabah, 2016, 24 Nisan, *İşte Erdoğan'ın işaret ettiği Mısır konuşması*, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/04/27/iste-erdoganin-isaret-ettigi-misir-konusmasi>, (E.T. 29.01.2019).
- Sandıklı, Atilla (2011). "Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar", *Bilgesam*, Rapor No:27 <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-81-201404088jeopolitikveturkiye.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).
- Senkyr, Jan (2009). Die Gaza-Krise und die neue türkische Außenpolitik, *Auslandsbüro Türkei*, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=41753196-b652-03d9-6632-a6b1f100041f&groupId=252038, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).
- Sömürgecilik Hortluyor (2011). *TASAM*, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2999/somurgecilik_hortluyor, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).
- Sözcü, 2016, 26 Şubat, *Suudi Jetleri İncirlik'te*, <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/suudi-jetleri-incirlikte-1110210/>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Sözcü, 2018, 17 Ocak, *Türk dizileri, ihracat oranlarında dünyada ikinci*, <https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/turk-dizileri-ihracat-oranlarinda-dunyada-ikinci-2177223/>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Sputnik News, 2017, 12 Aralık, *Pew Anketine Göre Erdoğan'ın Ortadoğu'da Etkisi Arttı*, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201712121031369671-pew-amerikan-anketi-erdogan-ortadogu-etkisi-artti/>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

- SputnikNews, 2019, 25 Ocak, *Fatih Altaylı: Türkiye artık Esad'la yola devam edilmesi konusunda Rusya ile mutabaktır*, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201901251037301412-fatih-altayli-rusya-turkiye-esad/>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- Sputniknews, 2019, 30 Ocak, *Putin ve Erdoğan'ın 2018'deki Görüşmeleri*, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201901301037377596-putin-erdogan-rusya-turkiye-akkuyu-turk-akimi-suriye/>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- Şahin, Işıl; Muslu, Selma; Recep, Sevim; Araz, Zafer (2008). *Ortaöğretim Uluslararası İlişkiler Ders Kitabı*, (Ed. F. Işık Gürleyen), MEB Yayınları, <http://ogmmateryal.eba.gov.tr/panel/upload/etkilesimli/kitap/uluslararasıiliskiler/sec/unite1/index.html#p=143>, (Erişim Tarihi: 07. 12. 2018).
- Taban, Hayati M. (2013). *Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve Stratejik Derinliğin Bu Bağlamda İncelenmesi*: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/303084>, (Erişim Tarihi: 08.10.2018).
- Takvim, 2009, 15 Aralık, *Gül ve Mübarek'ten basın toplantısı*, https://www.takvim.com.tr/guncel/2009/12/15/gul_ve_mubarekten_basin_toplantisi, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- Teke, Recep T. (2018). *2004'ten Günümüze Türkiye-Suriye İlişkileri Kronolojisi*, https://www.academia.edu/36251847/2004ten_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_T%C3%BCrkiye-Suriye_%C4%B0li%C5%9Fkileri_Kronolojisi, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Telci, İ. Numan, 2018, 03 Mart, Türkiye-Afrika ilişkileri: İş birliğinden stratejik ortaklığa, *Sabah*, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ismail-numan-telci/2018/03/03/turkiye-afrika-iliskileri-is-birliginden-stratejik-ortakliga>, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).
- Timeturk, 2011, 21 Mart, *Erdogan: NATO, Libya'nın Libyalılara ait olduğunu tespit ve tescil için oraya girmelidir*, <https://www.timeturk.com/tr/2011/03/21/erdogan-nato-libyanin-libyalılara-ait-oldugunu-tespit-ve-tescil-icin-oraya-girmelidir.html>, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).

- Timeturk, 2016, 18 Haziran. *Erdoğan'dan sert ve yumuşak güç vurgusu*, <https://www.timeturk.com/erdogan-dan-sert-ve-yumusak-guc-vurgusu/haber-173976>, (Erişim Tarihi: 21.12.2018).
- Timeturk, 2017, 19 Ocak, *Erdoğan meydan okudu*, <https://www.timeturk.com/erdogan-meydan-okudu/haber-458890>, (Erişim Tarihi: 02.03.2019).
- Timeturk, 2017, 24 Aralık, *Mısır'dan Türkiye'ye ilişkileri düzeltelim mesajı* <https://www.timeturk.com/misir-dan-turkiye-ye-iliskileri-duzeltelim-mesaji/haber-812019>, (Erişim Tarihi: 30.01.2019).
- Timeturk, 2018, 17 Aralık, *Çavuşoğlu'ndan 'Esad' açıklaması... 'Esad ile çalışırız demedim'*, <https://www.timeturk.com/cavusoglu-ndan-esad-aciklamasi-esad-ile-calisiriz-demedim/haber-1009641>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- TRT Haber, 2012, 11 Nisan, 2013 Çin'de Türk Yılı, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/2013-cinde-turk-yili-36391.html>, (Erişim Tarihi: 30.03.2019).
- Turan, Aslıhan P. (2010). Avrupa Birliği'nin Afrika Kıtası'na Yaklaşımı, *BİLGESAM*, <http://www.bilgesam.org/incele/42/-avrupa-birligi%E2%80%99nin-afrika-kitasi%E2%80%99na-yaklasimi/#.XM-8cBQzZQK>, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).
- Türk Dış Politikası, [TrDisPolitika]. (2017, 28 Mart), *Mayıs 1992: Bosna Hersek'in işgali sırasında Türkiye'nin temel politikası uluslararası askeri müdahale yönünde Batılı ülkeleri ikna etmekte* [Tweet]. <https://twitter.com/TrDisPolitika/status/846797081104846848>, (Erişim Tarihi: 06.12.2018).
- Türkiye Gazetesi, 2004, 29 Mayıs, *AB Kaybeder*, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a206468.aspx>, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).
- Türkiye Gazetesi, 2006, 15 Temmuz, *BM daha aktif rol almalı* <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a295082.aspx>, (Erişim Tarihi: 11.01.2019).
- Türkiye Gazetesi, 2012, 12 Ocak, *Kırgızistan Cumhurbaşkanı Ankara'da*, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/turkiye/4273.aspx>, (Erişim Tarihi: 11.04.2019).
- T24, 2013, 17 Haziran, *Erdoğan: Böyle bir Avrupa Birliği Parlamentosu'nu tanımıyorum*, <https://t24.com.tr/haber/erdogan-boyle-bir-avrupa-birligi-parlamentosunu-tanimiyorum,232170>, (Erişim Tarihi: 19.02.2019).

- T24, 2016, 29 Haziran, "Erdoğan'ın Putin'e 'özür mektubu' yazması için bir iş adamı devreye girdi", <https://t24.com.tr/haber/erdoganin-putine-ozur-mektubu-yazmasi-icin-bir-isadami-devreye-girdi,347652>, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- Uluer, Ahmet, Göksel; Çemrek, Murat (2015). *2004 Sonrası Türkiye-AB İlişkileri: Zirveden Başlayan Düşüş*, https://www.academia.edu/26896804/2004_Sonras%C4%B1_T%C3%BCrkiye_AB_%C4%B0li%C5%9Fkileri_Zirveden_Ba%C5%9Flayan_D%C3%BC%C5%9F%C3%BC%C5%9F, (Erişim Tarihi: 16.02.2019).
- Ulutaş, Ufuk; Kanat, K. Buğra; Acun, Can (2015). *Sınırları Aşan Kriz Suriye*, SETA, http://file.setav.org/Files/Pdf/20150402160617_sinirlari-asan-kriz-suriye-pdf.pdf, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Uygur Müslümanları Komünist Çin İşgaline Direniyor!, (2012). <http://www.doguturkistan.net/2012/09/20/uygur-muslumanlari-komunist-cin-iskaline-direniyor/>, (Erişim Tarihi: 02.04.2019).
- Uzgel, İlhan 2017, 25 Eylül, Büyük Ortadoğu Projesi Uygulamaya Mı Konuldu?, *Duvar*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/09/25/buyuk-ortadogu-projesi-uygulamaya-mi-konuldu/>, (Erişim Tarihi: 23.10.2018).
- WEB TV, (4 Mart 2019). *Erol Mütercimler Erbakan bu yüzden devrildi* [Video dosyası]. <https://www.youtube.com/watch?v=njutiQwqAK4>, (Erişim Tarihi: 02.05.2019)
- Wilks, Andrey 2018, 19 Aralık, Turkey, Russia 'very close' two years after Andrey Karlov murder, *Aljazeera*, <https://www.aljazeera.com/news/2018/12/ankara-moscow-ties-years-russian-envoy-murder-181218192627171.html>, (Erişim Tarihi:19.04.2019).
- Yağbasan, Mustafa; Günek, Abdulsamet (2010). "Arap Medyasında Türkiye'nin Değişen Algısı", <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423901852.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.12.2018).
- Yeni Akit, 2017, 26 Ocak, "Milli Görüşün İlk Partisinin Kuruluş Bildirisini Üstad Necip Fazıl Yazmıştı" <https://www.yeniakit.com.tr/haber/milli-gorusun-ilk-partisinin-kurulus-bildirisini-ustad-necip-fazil-yazmisti-268446.html>, (Erişim Tarihi: 05.01.2019).
- Yeni Akit, 2018, 07 Ekim, *Dikkat çeken Avrupa Birliği anketi!*, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/dikkat-ceken-avrupa-birligi-anketi-526702.html>, (Erişim Tarihi: 02.03.2019).

- Yenişafak, 2003, 14 Aralık, *Kopenhag kriterleri, Ankara kriterleri olacak*, <https://www.yenisafak.com/gundem/kopenhag-kriterleri-ankara-kriterleri-olacak-2708987>, (Erişim Tarihi: 20.12.2018).
- Yenişafak, 2009, 24 Haziran, *Abdullah Gül Çin Seferinde*, <https://www.yenisafak.com/dunya/abdullah-gul-cin-seferinde-194477>, (Erişim Tarihi: 30.03.2019).
- Yenişafak, 2013, 12 Şubat, *Davutoğlu'ndan Kuveyt'e tebrik*, <https://www.yenisafak.com/politika/davutoglundan-kuveyte-tebrik-485248>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Yenişafak, 2014, 20 Temmuz, *Davutoğlu: Ortadoğu'ya bataklık dedirtmeyeceğiz*, <https://www.yenisafak.com/politika/davutoglu-ortadoguya-bataklık-dedirtmeyecegiz-668720>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- Yenişafak, 2015, 14 Aralık, *Davutoğlu'ndan Musul Açıklaması*, <https://www.yenisafak.com/gundem/davutoglundan-musul-aciklamasi-2360160>, (Erişim Tarihi: 28.01.2019).
- Yenişafak, 2016, 23 Mart, *Araplar'dan Türk turizmine tam destek*, <https://www.yenisafak.com/ekonomi/araplardan-turk-turizmine-tam-destek-2437913>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Yenişafak, 2016, 21 Nisan, *Charlie Hebdo'nun İslamofobik karikatür sorunu*, <https://www.yenisafak.com/hayat/charlie-hebdonun-islamofobik-karikatur-sorunu-2454782>, (Erişim Tarihi: 02.03.2019).
- Yenişafak, 2018, 12 Eylül, *Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev Türkiye'ye geliyor*, <https://www.yenisafak.com/gundem/kazakistan-cumhurbaskani-nazarbayev-turkiyeye-geliyor-3395295>, (Erişim Tarihi: 09.04.2019).
- Yetkin, Murat 2005, 05 Haziran, “Beni 28 Şubat AB’ci Yaptı”, *Radikal* <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/beni-28-subat-abci-yapti-748224/>, (Erişim Tarihi: 05.01.2019).
- Yıldız, Zehra; Antypas, Ioannis 2018, 03 Eylül, AB-Türkiye Mülteci Anlaşması: AB Fonları Nereye Ve Nasıl Harcanıyor?, *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2018/03/26/ab-turkiye-multeci-anlasmasi-ab-fonlari-nereye-ve-nasil-harcaniyor->, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Yorkan, Arzu (2008). Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye: Fırsatlar ve İşbirliği Alanları, https://www.academia.edu/12445548/Avrupa_Birli%C4%9Fi_nin_Enerji_Politikas%C4%B1_ve_T%C3%BCrkiye_F%C4%B1rsatlar_ve_%C4%B0%C5%9Fbir

li%C4%9Fi_Alanlar%C4%B1_Conference_Presentation_2008, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).

Yörük, Erdem (2014). *The Long Summer of Turkey: The Gezi Uprising and Its Historical Roots*, https://www.researchgate.net/publication/270419586_The_Long_Summer_of_Turkey_The_Gezi_Uprising_and_Its_Historical_Roots, (Erişim Tarihi: 02.03.2019).

Yüksel, Okan (2013). *Arap Baharı ve Sosyal Medya*, Politik Akademi, <http://politikakademi.org/2013/07/arap-bahari-ve-sosyal-medya/>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

Vatan, 2004, 11 Şubat, *Sezer, Hüsnü Mübarek ile Görüştü*, <http://www.gazetevatan.com/sezer---husnu-mubarek-ile-gorustu-22384-gundem/>, (Erişim Tarihi: 29.01.2019).

Zenginoğlu, Samet (2013). *Doğu Türkistan'ı Unutmamak*, https://istihbaratsahasi.files.wordpress.com/2013/06/doc49fu-tc3bcrkistan_c4b1-unutmamak.pdf, (Erişim Tarihi: 02.04.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : SARI, Fatih
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 17/07/1989, BURSA
Telefon : 5464361606
E-mail : fthsr2010@gmail.com

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2012
Lise	Orhaneli Lisesi	2006

Yabancı Dil

İngilizce